

13
73

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΩΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

ΤΗ. RIBOT

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΧΡ. ΘΕΜ. ΔΑΡΑΛΕΞΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ ΦΕΞΗ

1912

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΛΑΙΑΕΡΓΙΩΝ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Τεγ. αριθ. 7681
Κατηγορία K
Ειδ. αριθ. 18

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Η.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθμ. 22/4363

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

ΤΗ. RIBOT

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

*Αριθ.
10,113

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΧΡ. ΘΕΜ. ΔΑΡΑΛΕΞΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΟΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Γεν. αριθ.

Κατηγορία

131

Ειδ. αριθ.

932

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ

1912

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Ο τόμος οὗτος περιλαμβάνει δοκίμια δημοσιευθέντα προγενεστέρως, ἃλλ' ἐκ τῶν ὅποιων πολλὰ συνεπληρώθησαν συμφώνως πρὸς ἀνακοινώσεις διαφόρου προελεύσεως ἢ συμφώνως πρὸς προσφάτους ἔρευνας. Ἐνώνυμοι αὐτὰ ὑπὸ τὸν τίτλον *Προβλήματα*, τῶν πλείστων ἐκ τῶν θεμάτων τὰ ὅποια πραγματεύομαι προκαλεσάντων ἀμφισβητήσεις αἱ ὅποιαι δὲν ἔλληξαν ἀκόμη.

Τὸ πρῶτον δοκίμιον χαρακτῆρος γενικωτέρου, ἐπαναλαμβάνει ὑπὸ ἄλλοιαν μιροφὴν ζήτημα τὸ ὅποιον ἐπραγματεύθην ἥδη ἐν τῇ *Ψυχολογίᾳ τῶν Αἰσθημάτων*, ἀλλὰ δὲν ἔξαντλεῖ αὐτὸν, καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο δύναται νὰ ἔρευνηθῇ εἰσέτι ὑπὸ ἔτερων ὅψιν.

Τοῦ ἐγχειρήματος τούτου θέλω ἵσως ἐπιληφθῆ βραδύτερον ὑπὸ τὸν ἔξῆς τίτλον: *Η συναισθηματικὴ ζωὴ καὶ αἱ συγκινήσεις.*

ΒΙΒΛΙΟΣΧΗΜΑ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΕΠΑΝΔΡΕΙΟΥ
Αριθ. αυτούς 47
Κατηγ. 6 πλ. 6.7 μ. γ. αναγνωστ.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι

Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

Συγγραφεῖς τινες ὑπεστήριξαν δεδικαιολογημένως ὅτι ἡ αἰσθητικότης, δηλαδὴ ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ καὶ τὰ φαινόμενα αὐτῆς, δέον νὰ μὴ ἐρευνῶνται διὰ τῶν μεθόδων αἱ ὁποῖαι ἐφαρμόζονται ἐπὶ τῶν διανοητικῶν καταστάσεων ἀλλ’ οἱ συγγραφεῖς οὗτοι, ἐκτός τοῦ ὅτι εἶνε φατρίαι πολυάριθμοι, δὲν ὑπῆρχαν πάντοτε πιστοὶ εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ταύτην. Σκοπὸς τοῦ δοκιμίου τούτου δὲν εἶνε νὰ πραγματευθῇ τὸ περὶ μεθόδου ζήτητα τοῦτο, μολονότι προσεγγίζει εἰς αὐτό. Πρόκειται νὰ καταδείξῃ τὴν ιδιαιτέραν φύσιν τῆς αἰσθητικότητος, τὴν οὐσίαν, τὴν ψλην, τὸ περιεχόμενον αὐτῆς· ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ σωματικὴ ζωὴ καὶ ἡ διανοητικὴ ζωὴ εἶνε ἐτερογενεῖς, μὴ δυνάμεναι ν' ἀναχθῶσιν ἡ μὲν εἰς τὴν δέ, καὶ ὅτι ἐκ τῆς οὐσιώδους ταύτης διαφορᾶς προκύπτουσι συμπεράσματα τῶν ὅποιων ἡ πρακτικὴ σημασία εἶνε μεγάλη.

“Οπως ἀποφύγωμεν πᾶσαν παρανόησιν, παρατηρῶ ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ὑποθέσεως μεταφυσικῆς περὶ τῆς ἐσωτάτης φύσεως τῆς αἰσθητικότητος. Ὅπαρχουσι δύο κύριαι τοιαῦται ὑποθέσεις. Κατὰ τοὺς διανοητικοὺς (intellectualistes), τὰ

* Problemes de Psychologie Affective.

αἰσθήματα εἶνε διάνοια διάχυτος, κρίσεις καὶ συλλογισμοὶ, οἵ δποῖοι δὲν δύνανται νὰ διεξηγηθῶσιν ἢ δι’ ὄρων διανοητικῶν. Διὰ τοὺς θελητικὸνδες (volontaristes), ἡ αἰσθητικότης δὲν εἶνε ἥ μορφὴ τῆς θελήσεως λαμβανομένης ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν, ως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Σοπεγχάουερ καὶ ἄλλων. Οὐδὲν ἔχομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ἀντὶ πάσης θυσίας ἐνότητος ταύτης, ἡ δποία ἀπέβη ίδεοληψία τῶν μεταφυσικῶν ἀπλῆ παρατήρησις θέλει ἀρκέσει. “Αν αἱ ψυχολογικαὶ λειτουργίαι ἀπέρρευσαν πᾶσαι ἀπὸ μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς—τοῦθ’ ὅπερ εἶνε πιθανόν—ἐπῆλθε διαρκούσης τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν τοιαύτη διαφορικότης, ὥστε κατέστησαν πράγματι ἐντελῶς διακεκριμέναι ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτῶν, ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν, ἐν τοῖς σκοποῖς αὐτῶν. Λαμβανόμεναι ως γεγονότα πείρας—καὶ τοιαύτη εἶνε ἡ ἐπιστημονικὴ θέσις—αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις δύνανται νὰ καταστῶσι τὸ ἀντικείμενον ἐρεύνης εἰδικῆς, ἡ δποία οὔτε προϋποθέτει οὔτε ἀποκλείει τὸ ἀναγώγιμον αὐτῶν εἰς στοιχεῖα ἀπλούστερα. Οἱ φυσικοὶ καὶ οἱ χημικοὶ προβαίνουσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἔξετάζουσι τὰς ίδιοτητας τῆς ὕλης ἀνεξαρτήτως πάσης ὑποθέσεως περὶ πιθανῆς ἐνότητος, δποία ἡ ἀναγωγικότης αὐτῶν εἰς τὸν αἰθέρα ἢ εἰς τὸν ἡλεκτρισμόν. ”Οθεν ἡ θέσις ἡμῶν εἶνε **ψυχολογική**, σχὶ φιλοσοφική.

Ἡ δυσχέρεια ἔγκειται ἀλλαχοῦ. Πρόκειται νὰ συλλάβωμεν τὴν συναισθηματικὴν συνείδησιν εἰς κατάστασιν ἀμιγῆ, καθ’ ἔσυτήν, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς φύσει, μηρέτι μετουσιωμένην, ἀπομεμονωμένην ἀπὸ παντὸς διανοητικοῦ στοιχείου· ν’ ἀποδεῖξωμεν δτὶ εἶνε ἡ βεβαίωσις τῆς ὁργανικῆς ἡμῶν καταστάσεως μᾶλλον ἢ κυρίως εἰπεῖν γνῶσις, διότι ἐν αὐτῇ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον εἶνε ἀχώριστα.

Διάκρισις σαφῆς μεταξὺ τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς διανοητικῆς συνειδήσεως εἶνε λίαν δυσχερής, μάλιστα ἀδύνατος εἰς πλείστας περιστάσεις, λόγῳ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν ἐπιδράσεων διότι θὰ ἐπρεπε νὰ δυνάμεθα ν’ ἀφαιρέσωμεν ἀφ’ ἔνδος μὲν τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοίας ἐπὶ τῆς αἰσθητικότητος πρὸς

διέγερσιν τῆς ἀνωτέρας τάξεως αἰσθημάτων, ἀφ’ ἑτέρου δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συναισθηματικῆς ἡμῶν φύσεως ἐπὶ τῶν διανοητικῶν ἡμῶν δυνάμεων, τὰς δποίας αὕτη καθιστᾷ ὁργανα ὑπηρετικά. ”Οθεν διατελοῦμεν σχεδὸν πάντοτε καταδικασμένοι νὰ μὴ διεισδύωμεν μέχρι τοῦ συναισθηματικοῦ ἢ διὰ μέσου τῶν μορφῶν τῆς ἡμετέρας γνώσεως, καὶ κατ’ ἀκολουθίαν νὰ παραμορφώνωμεν αὐτό,

Κατὰ τὸν κριτικισμὸν (criticisme) αἱ κατηγορίαι : χρόνος, χῶρος, αἰτιολογία, εἶνε δροὶ ἀναγκαῖοι, οἱ δποῖοι ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ὕλην πάσης σκέψεως· ἀνευ αὐτῶν δὲν ὑπάρχει ἡ σύγχυσις καὶ χάος, οὐδὲν εἶνε νοητόν, δηλαδὴ κατανοητόν. Οἱ δροὶ εἶνε οἱ αὐτοὶ διὰ τὸν τρόπον τῆς γνώσεως ἡμῶν δσον ἀφορᾶ εἰς τὴν συναισθηματικὴν ὕλην. Πλὴν περιπτώσεων ἥκιστα συνήθων ἢ λίαν ἀπλῶν, αἱ δποῖαι θ’ ἀπαριθμηθῶσι μετ’ ὀλίγον, τὸ συναισθηματικὸν εἶνε συσσωματωμένον μετὰ τῶν ἀντιλήφεων, τῶν εἰκόνων, τῶν ἴδεων, τῶν πολυπλόκων συνδυασμῶν καὶ συγχωνεύσεων· φαίνεται μὴ ὑπάρχον ἢ δι’ αὐτῶν, διότι δὲν εἶνε γνωστὸν ἢ δι’ αὐτῶν. ”Ἐκ τούτου προκύπτει δτὶ δι’ ἡμᾶς τὸ συναισθηματικὸν εἶνε σχεδὸν πάντοτε κεκαλυμμένον ὑπὸ προσωπείου. Τὸ αἰσθημα ἀποσπώμενον ἀπὸ τῶν τρόπων τῆς γνώσεως, οἱ δποῖοι προκαλοῦσι καὶ καθορίζουσιν αὐτὸ, φαίνεται ἔξαφανιζόμενον ἐν τῇ ἀνυπαρξίᾳ καὶ μὴ ἔχον ἀφ’ ἑαυτοῦ καμίαν ὑπαρξίαν. Διότι συνδέομεν τὸ εἶναι μετὰ τοῦ εἰδέναι.

Τὸ γεγονός τοῦτο, κατὰ τὸ δποῖον τὸ αἰσθάνεσθαι, λόγῳ οὐσιώδους διαφορᾶς περὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ, εἶνε ἀνεπίδεκτον ἀναγωγῆς εἰς τὸ νοεῖν, δηλαδὴ εἰς τὰς ουνήθεις μορφὰς τῆς ἡμετέρας σκέψεως, ἐσημειώθη ἀριστα ὑπὸ τοῦ Νάτθ ἐν τῷ πασιγνώστῳ αὐτοῦ ἄρθρῳ τῷ περὶ λαμβανομένῳ ἐν τῇ Encyclopedia Britannica.

«Τὸ αἰσθημα ως τοιοῦτον δύνυται νὰ τεθῇ ως ὕλη **ὑπάρξεως** μᾶλλον ἢ ὕλη ἀμέσου γνώσεως, καὶ πᾶν δτὶ γινώσκομεν ἔξ αὐτοῦ τὸ γινώσκομεν διὰ τῶν προηγουμένων αὐτοῦ ἢ τῶν εἰς ἡμᾶς παρουσιαζομένων συνεπειῶν του».

“Ἐν τούτοις δυνάμεθα ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου νὰ ὑπερβῶμεν

τὴν ὑπόθεσιν καὶ ν' ἀποδεῖξωμεν διτὶ δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς ἀπόψεως τοῦ πνεύματος.

Ἄποδειξις ἀμεσος παρέχεται διὰ τῆς ὑπάρξεως καταστάσεων συνειδήσεως καθαρῶς συναισθηματικῶν, κενῶν, ἢ περίπου κενῶν, διανοητικοῦ περιεχομένου.

Ἄποδειξις ἔμμεσος δύναται νὰ ὑπάρξῃ κατὰ τὴν μέθοδον τῶν συντρεχουσῶν διαφορῶν πρῶτον, διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ διποῖα παράγει ἡ ὀλικὴ ἔξαφάνισις τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς ἢ ἡ ἀκρα αὐτῆς ἔξασθένησις ἐπειτα, διὰ τῶν ἀντιθέτων περιπτώσεων, ἥγουν τῆς ὑπερβαλλούσης ἐπικρατήσεως τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς ζωῆς τῆς διανοητικῆς.

I

Ἐν τῷ δργανισμῷ τοῦ ἀνθρώπου, ἀς ἀφαιρέσωμεν πρώτην τινὰ διμάδα· τὰς εἰδικὰς αἰσθήσεις (*sens*) τῆς δράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς δισφρήσεως, τῆς γεύσεως, καὶ πάσας τὰς ἔξ αυτῶν ἀπορρεούσας γνώσεις. ¹ Ας ἀφαιρέσωμεν δευτέραν τινὰ διμάδα ἀποτελουμένην ἔξ αἰσθήσεων (*sensations*) δερμικῶν, κιναισθητικῶν (*cineshétiques*), αἰσθήσεων τοῦ ψύχους, τῆς θερμότητος καὶ τῶν ἔξ αυτῶν ἀπορρεούσων γνώσεων¹. ² Υπολείπεται τρίτη τις διμάς, ἡ τῶν ἐσωτερικῶν δργανικῶν αἰσθήσεων ἀποκάλυψις ἀμεσος τῆς ἵδιοσυγκρασίας οὐδὲν διδάσκουσα ἡμᾶς περὶ τῶν ἔχτος. Τὴν τελευταίαν ταύτην διμάδα μόνην ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τῇ ψυχολογικῇ αὐτῆς ἀξίᾳ, ἀποκλειομένων τῶν δύο ἄλλων, αἱ διποῖαι προϋποθέτουσι ποιάν τινα γνῶσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

(1) Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ αἰσθητικότης τῶν καλυμμάτων (*téguiments*) δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ καταργηθῇ καὶ διτὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὑπόθεσις ἡμῶν εἶνε ἀπραγματοπόίητος: ἀλλ' ἡ αἰσθητικότης αὐτῇ δυνατὸν νὰ περιορισθῇ εἰς γνῶσιν ἀόριστον, σχεδὸν μηδαμινὴν τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων.

Ἄς ὑποθέσωμεν λοιπὸν τοιοῦτόν τι δὲν, οὔτως ἐστερημένον πάντων τῶν μέσων τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως (ἴσως νὰ ὑπάρχῃ τὸ τοιοῦτον δὲν εἰς βαθμίδα τινὰ τῆς ζωῆς κλίμακος).

Παρορθωμένων τῶν κατωτέρων, ἀμόρφων μορφῶν, καὶ τῶν ἔμμεσων δργανικῶν λειτουργιῶν, τὸ ζῆντον ὑπὸ τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ μορφήν, εἰνε σύνολόν τι ἀκριβῶς καθαρισμένον, μονάς τις ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ χώρῳ· πᾶσα ἀντίδρασις ἡ διποία δὲν προέρχεται ἢ ἔξ ἑαυτοῦ εἶνε ἡ ὑλὴ τῆς συναισθηματικῆς αἰσθητικότητός του. ³ Υπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, κατέστη δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι εἶνε δύναμις ἀτομική· ἀλλ' εἶνε τὸ ἄθροισμα μεγάλου ἀριθμοῦ ἄλλων δυνάμεων.

Α'. ⁴ Άς ἐξετάσωμεν ἐν πρώτοις τὰς φυσιολογικὰς συνθήκας τῆς συναισθηματικῆς ταύτης αἰσθητικότητος καὶ τὸ πολύπλοκον αὐτῶν.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ «ἐνεργητισμοῦ» (*énergétisme*) εἶνε ἡδη διὰ τὸν πλείστους τῶν φυσιολόγων ἡ εὐλόγοφανεστέρα ἐξήγησις τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, συμβιβάζεται δὲ πρὸς πάσας τὰς μεταφυσικὰς θεωρίας. Τὸ σύμπαν εἶνε ἀπειρομέγεθες ἀποδοχεῖον δυνάμεων, τοῦ διποίου ἡ ζωικότης εἶνε ἐλαχίστη τις μερὶς καὶ τὰ ζωικὰ φαινόμενα εἶνε μεταμορφώσεις ἐνεργείας ὡς τὰ λοιπὰ φαινόμενα τῆς φύσεως.

Ἡ ζῶσα ὑλὴ διατελεῖ ἐν καταστάσει ἀδιακόπου κινήσεως. Τὰ μοριακὰ στοιχεῖα δύνανται, κατὰ τὸν φυσικούς, ν' ἀποσυντίθενται εἰς σωματίδια ἐκτελοῦντα 500 τρισεκατομμύρια περιστροφῶν κατὰ δευτερόλεπτον. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι παρέχουσιν ἡμῖν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς τεραστίας ἐργασίας ἡ διποία συνοδεύει τὸν μεταμορφισμόν. ⁵ Εν τούτοις τὸ τοιοῦτον δὲν ἔχει δι' ἡμᾶς ἡ ὅλως γενικὸν ἐνδιαφέρον. ⁶ Αν μὴ παραδεχθῶμεν — ἀνεν ἀποδεῖξεων — μετὰ τοῦ Cope τὴν ὑπάρξιν ἀρχεγόνου αἰσθητικότητος ἐνσυνεδήτου καὶ συγχρόνου τῆς ζωῆς ἡ πᾶσαν ἄλλην ὑποθετικὴν μορφὴν τοῦ παμψυχισμοῦ, αἱ κινήσεις τοῦ ἀμόρφου πρωτοπλάσματος, τῆς ἀκριβάδος καὶ τῶν ἀναλόγων πρὸς αὐτὴν, ἐλάχιστα διαφωτίζουσιν ἡμᾶς δέσον ἀφορᾶ εἰς τὴν συναισθηματικὴν ταύτην

αἰσθητικότητα τὴν ὅποιαν ἐρευνῶμεν. Δέον ν' ἀναζητήσωμεν περαιτέρω, ἐκεῖ δηλ. ὅπου ποιά τις λειτουργικὴ διαφοροπότης ἐπῆλθεν, ἢ ὅπου ἐνεφανίσθη ἥδη ποιά τις στοιχειώδης ὑποτύπωσις νευρικοῦ συστήματος.

Προσφάτως ὁ Ζένκινς¹ ὑπεστήριξεν ὅτι ὑπάρχει ἀρχέγονος καὶ θεμελιώδης τρόπος ἐνεργείας πάντων τῶν ὁργανισμῶν ἀπὸ τῆς ἀμοιβάδος μέχρι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ μέθοδος τῆς δοκιμῆς (trial) ἢ τῆς ψηλαφήσεως. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια ἡ συστωρεύθεισα ὑπὸ τοῦ μεταβολισμοῦ, ὅταν διαταράσσεται ὑπὸ ἔξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ τινος ἐρεθίσματος, ὑπερεκχειλίζει πρὸς πολλὰς διευθύνσεις, προϊόν ἀντιδράσεων ποιούμενον καὶ τυχαίων. Αἱ μεταβολαὶ αὗται συνεχίζονται μέχρις οὕτω μία ἔξ αὐτῶν κατορθώσῃ νὰ λυτρώσῃ τὸ ζῷον ἀπὸ τοῦ ἀλλοιοῦντος αὐτὸν ἐρεθίσματος· κατόπιν τῶν δοκιμαστικῶν κινήσεων (testing) διατηρεῖ ὅσας ἔξ αὐτῶν εἶναι χρήσιμοι. Τῶν δοκιμαστικῶν περιόδων συντομευμένων πάντοτε, αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῶν συνηθεστέρων ἐρεθίσματων τείνουσι μικρὸν κατὰ μικρὸν ὅπως καταστῶσι στερεότυποι ἐν μονίμῳ ἐπεξεργασίᾳ ἀνταποκρίσεως. Αἱ ἀρνητικαὶ ἀντιδράσεις εἶναι ἄρα αἱ πρωτεύουσαι, κατὰ τὸν Ζένκινς, καὶ αἱ θετικαὶ ἀντιδράσεις εἶναι προελεύσεως δευτερευούσης. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον ἡμιφισβήτηθι λόγῳ τῆς ἀρχέγονου τάσεως τῆς ζωῆς ὅπως ἔκτείνεται πανταχοῦ ὅπου εὑρίσκει συνθήκας εὐνοϊκάς. Ἡ ἡμιφισβήτησις αὕτη δὲν ἔχει σπουδαιότητά τινα ἐνταῦθα. Τὸ συμπέρασμα τοῦ συγγραφέως εἶναι ὅτι ἡ θεμελιώδης τάσις πάντων τῶν ὁργανισμῶν ὅπως ἐπιζητῶσι καὶ εὑρίσκωσι τὰς συνθήκας αὐτῶν τῆς ζωῆς ἐξηγείται διὰ τῆς προσαρμογῆς τῆς διαγωγῆς των (Behavior) εἰς τὸ περιέχον καὶ διὰ τοῦ διαρρυθμιστικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ διάχυτος αὕτη αἰσθητικότης εἰδικεύεται ἀλλ' αἱ πρᾶξεις αὐτῆς, ὡς αἱ αὐτόματοι κινήσεις, δὲν προϋποθέτουσι κατ' ἀνάγκην συνείδησίν τινα. Φαίνεται ἀπαιτοῦ-

σα συγκέντρωσίν τινα, τὴν ὅποιαν ἡ ἐμφάνισις τοῦ νευρικοῦ συστήματος καθιστᾶ δυνατὴν καὶ ἡ ὅποια, ἐν τῇ ἀνιούσῃ ἔξελίξει τῆς ἐγκεφαλικῆς ζωῆς, παγιοῦται καὶ αὐξάνει κατὰ τὴν περιπλοκότητα.

Ἐρωτήματά τινα θὰ ἡδύναντο νὰ τεθῶσιν ἐνταῦθα· παραλείπω αὐτά, καθόσον μᾶλλον συζητοῦνται ἢ λύονται : "Αν τὸ νευρικὸν ζεῦμα, τὸ δρόπον ἀπολήγει προτοῦ εἰς τὰ κατώτερα κέντρα, δὲν ἔξεγειρη ἢ ἀντιδράσεις ἀσυνειδήτους, καθαρῶς φυσιολογικάς· — "Αγ, διταν τὸ ζεῦμα αὐτὸν ἐπενεργή ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων κέντρων (τῆς ἐγκεφαλικῆς μάζης), δὲν παράγωνται ἐν ἀρχῇ συνειδήσεις μερικαὶ, τοπικαὶ, ταυτόχρονοι, αἱ ὅποιαι προηγοῦνται τῆς ἡνοποιημένης μορφῆς.

Οἰανδήποτε λύσιν καὶ ἀν παραδεχθῶμεν, τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ συνείδησις, διταν συνιστᾶται, εἶναι δλοσχερῶς ἢ κυρίως συναισθηματική, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀλλοία. Ἐκφράζει ἀφ' ἐνὸς τὴν κατάστασιν τῶν δστῶν καὶ τῆς ὁργανικῆς ἐργασίας, τὰς ἐντυπώσεις τὰς ἀπορρεούσας ἐκ τῶν σπλάγχνων, ὡς τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος καὶ τῶν παραρτημάτων αὐτοῦ, τῶν ἀναπνευστικῶν, τῶν γεννητικῶν δργάνων· καὶ ἀλλων ἐσωτερικῶν μερῶν· ἀφ' ἑτέρου, τὰς ἐντυπώσεις αἱ ὅποιαι ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῶν μυϊκῶν συστολῶν, ἀπὸ τῶν κινήσεων.

Φυσιοδίφαι τινὲς (Owen, Charlton, Bastian, Romanes) παρατηροῦσιν ὅτι εὐλόγως δύναται τις νὰ πιστεύῃ, «ὅτι αἱ ἐντυπώσεις αὗται αἱ ἀπορρέουσαι ἀπὸ τῶν ἴστῶν καὶ τῶν σπλάγχνων ἀποτελοῦσι σπουδαία τοῦ ὀλικοῦ ποσοῦ τῶν ἐντυπώσεων αἱ ὅποιαι διεγίρουσι τὴν ἐγκεφαλικὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὴν διανοητικὴν ζωὴν (ἐφ' ὅσον ὑπάρχει) τῶν ἀσπονδύλων ζῷων· ὅτι διὰ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων ἐρεθισμάτων φέρονται τὰ ζῷα ταῦτα πρὸς τὰς συνήθεις αὐτῶν πρᾶξεις καὶ κινήσεις». Δὲν παρέχεται ήμιν πλῆρες τὸ δικαίωμα ὅπως ἀναμετρήσωμεν τὴν ἐνταῦσιν τῶν ὁργανισμῶν αἰσθήσεων (sensations) ἵχθυος τινὸς, ἐρπετοῦ ἢ πτηνοῦ συμφώνως πρὸς τὰς αἰσθήσεις αἴτινες εἶναι οἰκεῖαι εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Ἐν τούτοις, παρὰ τεῖς ζῷοις τούτοις,

(1) Behavior of the lower Organisms, New York 1906

πολλαὶ σπλαγχνικαὶ αἰσθήσεις δυνατὸν νὰ εἶνε πλειότερον ἐνσυνείδητοι ἐκείνων τὰς ὁποίας ήμεις αἰσθανόμεθα καὶ δυνατὸν νὰ ὑπεισέρχουνται ἐν ἀναλογίᾳ πολὺ μεγαλειτέρῳ ἐν τῇ ἐξυφάνσει τῶν αἰσθητικῶν ἐντυπώσεων αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὴν ἐνσυνείδητον ζωὴν τῶν ὄντων τούτων (Bastian).

Ἡ αὐτὴ παρατήρησις διὰ τὸ ἀρτιγέννητον βρέφος. Μέγα μέρος τοῦ ἐμβρυώδους νευρικοῦ συστήματος παύει λειτουργοῦν, ἐνῷ ἄλλα μέρη ἀναπτύσσονται καὶ ἀποτελοῦσι τὸ καλούμενον συμπαθητικὸν σύστημα. "Οταν οἱ πνεύμονες, διὰ πρώτην φοράν, παράσχουν εἰς τὸ σῶμα τὴν νέαν τον τροφήν—τὸ δξυγόνον—τὸ μέρος τοῦ ἐμβρυώδους συστήματος, τὸ ὅποιον ἐπιφέρει τὴν συσχέτισιν τῶν πνευμάτων μετὰ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ σώματος, ἀρχεται λειτουργοῦν. Εὔθυνς ὡς ὁ στόμαχος λάβῃ τὴν πρώτην αὐτοῦ τροφὴν (τὸ μητρικὸν γάλα), τ' ἀντίστοιχα νεῦρα ἀρχονται ἐργαζόμενα, καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην αἱ ἐσωτερικαὶ αἰσθήσεις εἶνε τὸ πᾶν, αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις, θεμέλιον τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως, περίπου οὐδέν. ᩴ διανοητικὴ συνείδησις ὑπνώττει ἀκόμη ἥ μόλις εἶνε ἀφυπνισμένη· οὐδὲν προαγγέλλει τὴν μέλλουσαν αὐτῆς τύχην.

Ἡ ἀρχέτυπος συνείδησις εἶνε λοιπὸν σαφῶς συναισθηματική. Ἐπ' αὐτῆς βασίζεται ἥ διανοητικὴ ψυχολογία, ἥ ὅποια διὰ τῆς ποικιλίας, τοῦ πλούτου τῆς περιπλοκότητος τῶν ἐργασιῶν της, ἀποκρύπτει τὴν ἄλλην. Ἐξ οὗ ἥ πολλάκις ἀπαντωμένη πλάνη ὅτι εἶνε θεμελιώδης καὶ μόνη ὑπάρχουσα.

Β'. Ὑπεράνω τῶν στοιχειωδῶν τούτων ἐκδηλώσεων τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς ὑπάρχουσιν ἐκδηλώσεις ἀνώτεραι, κεναὶ παντὸς διανοητικοῦ περιεχομένου ἥ λίαν πενιχρῶς ἐφωδιασμέναι. Πολλοὶ ψυχολόγοι φαίνονται παραδεχόμενοι ὃς τι προφανεῖς ὅτι πᾶν συναισθηματικὸν φαινόμενον συνδυάζεται μετὰ πράξεως τῆς γνώσεως. Γινές μάλιστα ὑπεστήριξαν μετὰ πολλῆς ἐπιπλαιότητος, ὅτι «δὲν ὑπάρχει κατάστασις συγκινητήριος μὴ συνδεδεμένη μετὰ καταστάσεως διανοητικῆς».

Προσεπάθησα ἀλλαχοῦ¹ νῷ ἀποδεῖξω διὰ γεγονότων ὅτι ὑπάρχει ζωὴ συναισθηματικὴ ἀμιγής, αὐτόνομος, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς διανοητικῆς ζωῆς, ἥ ὅποια ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτῆς ἐν τοῖς κάτω, ἐν ταῖς μεταβολαῖς τῆς πιναισθησίας, ἥ ὅποια εἶνε αὐτὴ συνισταμένη τις τῶν ζωικῶν ἐνεργειῶν ὅτι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῶν αἰσθημάτων ἥ δρᾶσις τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων εἶνε πενιχρὰ παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῶν ἐσωτερικῶν αἰσθήσεων, ὅτι πᾶσα βαθεῖα μεταβολὴ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ζωικῶν λειτουργιῶν μεταβάλλει τὸν συναισθηματικὸν τόνον· ἀλλ' αἱ ἐσωτερικαὶ ἐντυπώσεις οὐδὲν ἔχουσι τὸ παραστατικόν. Προέβαλον παραδείγματα, ἐν οἷς παρατηρεῖ τις τὰ τρία ταῦτα ἀληγοδιάδοχα στάδια, τὸ δργανικόν, τὸ συναισθηματικόν, τὸ διανοητικόν, καὶ ἐν οἷς βλέπομεν ὅτι μόνον μεταγενεστέρως τὸ ἀρχιστον καὶ διάχυτον αἰσθῆμα προσλαμβάνει σύστασιν, μονιμοποιεῖται ἐν τινι ἀντιλήψει ἥ ἐν τινι ἰδέᾳ.

Περιώρισα τὰς καταστάσεις ταύτας τῆς καθαρᾶς συναισθηματικῆς συνειδήσεως εἰς τέσσαρας κυρίους τύπους:

α'. Καταστάσεις εὐάρεστοι (ἡδονή, χαρά), ἥ τοῦ χαοὶς καὶ τῶν ἀναλόγων τούτῳ, ἥ εὐεξίᾳ τοῦ φθισικοῦ καὶ τῶν θνησκόντων κλπ.

β'. Καταστάσεις δυσάρεστοι (ἀθυμία, λύπη), ἥ περιόδος τῆς ἐπφάσεως τῶν περισσοτέρων νόσων, ἥ μελαγχολία τῶν ἐμμήνων περιόδων κλπ.

γ'. Καταστάσεις φόβου· ἀνευ λόγων, ἀνευ ἐμφανῶν αἰτίων, ἀνευ ἀντικειμένου, ἀνευ δικαιολογίας, φόβος διὰ τὸ κάθε τι καὶ διὰ τὸ τίποτε.

δ'. Καταστασις διεγέρσεως· προσεγγίζει πρὸς τὴν δργήν· ἀπαντᾷ πολλάκις εἰς τὰς νευροπαθείας· εἶνε τρόπος τοῦ εἶναι ἀσταθῆς καὶ ἐκρηκτικός, ὁ ὅποιος κατ' ἀρχὰς ἀριστος καὶ ἀποσδιόριστος, προσλαμβάνει τέλος μορφή τινα, προσηλοῦται εἰς παράστασίν τινα καὶ ἐκκενοῦται κατά τινος ἀντικειμένου.

(1) Psychologie de Sentiments. Εἰσαγωγή. σ. 8. ("Εκδοσις F. Alcan").

Άλλα αι τέσσαρες αὗται διμάδες δὲν ἔξαντλοῦσιν ὅλην τὴν ψῆλην. Χωρὶς ν' ἀξιῶμεν ἀπαρίθμησιν πλήρη, ἃς ὑπομνήσωμεν καὶ ἄλλας καταστάσεις, πολλάκις ἀπαντώσας ἐν τῇ ζωῇ, ξένας πρὸς τὴν διανοητικὴν συνείδησιν.

Ἐν πρώτοις ἡ κόπωσις. Ὡρίσθη αὕτη ὡς «συνείδησις τῆς μυϊκῆς ἀδυναμίας». Ἐν τῇ φυσιολογικῇ καταστάσει ἔχουμεν αἰσθησιν συγκεχυμένην ἀλλὰ συνεχῆ τῆς καταστάσεως τῆς συστολῆς ἢ τῆς χαλαρώσεως τῶν μυῶν ἡμῶν· εὐεξίᾳ, εὐρωστίᾳ ἐλαφρότης, ὅταν εἴνε στερεοὶ καὶ ἔντονοι· κόπωσις, ὅταν εἴνε ἀτονοὶ καὶ χαλαροί. Παροδικὴ παρὰ τῷ ὑγιεῖ ἀνθρώπῳ ἡ κόπωσις ἐγκαθίσταται μονίμως παρὰ τοῖς ἀσθενικοῖς — ἵδιᾳ παρὰ τοῖς νευρασθενικοῖς δὲν ἐκλείπει ποτέ. Ἀποβαίνει μορφὴ διηνεκῆς τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως, ἀποδοτέα εἰς αὐτὴν καὶ μόνην, λόγῳ τῆς καθαρᾶς αὐτῆς ὑποκειμενικότητος.

Ἡ νεύρωσις τοῦ ἀσθματος εἴνε παράδειγμα ἀκόμη καταπληκτικώδεον τῆς συναισθηματικῆς αὐτονομίας. «Υπάρχουσι περιπτώσεις, γράφει ὁ Ἰατρὸς Sollier, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συγκινητικότης ἐμφανίζεται ἐν μεμονωμένῃ καταστάσει, ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης προκαλούσης αἰτίας. Ἐκδηλοῦται δι' ἀορίστου ἀνησυχίας, διὰ δυσαρέστου φόβου ἔξικνουμένου πολλάκις μέχρις ἀσθματος. Ἐντοπίζεται ὅτε μὲν ἐν τοῖς ἀναπνευστικοῖς ὅργάνοις (πνιγμονή, δύσπνοια), ὅτε δὲ ἐν τῇ καρδίᾳ (παλμοί, πίεσις)· καὶ ἄλλοτε ἐν τῷ στομάχῳ (δυσφορία ἀπροσδιόριστος, συνοδευομένη ὑπὸ ἀθυμίας, ὑπὸ μελαγχολίας). Τὸ ἄγχος, ἢ ἀγωνία εἴνε κατάστασις συγκινητήριος μὴ ἀντιστοιχοῦσα εἰς καμμίαν ἰδιαιτέραν συγκίνησιν, συμμετέχουσα δὲ ἐν ταῦτῷ πασῶν· διότιν δὲ ἀριστος, δὲ ἀπροσδιόριστος, δὲ διάχυτος χαρακτήρος τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς καὶ τὸ ἀπαράβλητον καὶ ἀνέφραστον αἰσθημα τὸ ὁποῖον προκύπτει ἔξι αὐτῆς. **Πρόσπειται περὶ καθαρᾶς συγκινητικότητος** δυναμένης νὰ παρουσιάζῃ ὅλους τὸν βαθμούς, ἀπὸ ἄπλης ἐνοχλήσεως ἐπικρατούσης εἰς σημεῖόν τι τοῦ σώματος μέχρι τῆς δυσαρεστοτέρας καταστάσεως τῆς γενικῆς δυσφορίας... Ἡ σημασία τῶν παραστάσεων εἴνε λίγη δευτερεύουσα· εἴνε σχεδὸν

πάντοτε ἔξηγγησίς τις, ἐρμηνεία τις τῆς ἀγωνίας¹.

Θὰ ἥδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν πρὸς τούτοις τὴν κατάστασιν τῆς ἀπονοίας, ἡ ὁποία προιγεῖται τῆς λιπόθυμίας, καὶ τὴν κατάστασιν τῆς διανοητικῆς συγχύσεως, ἡ ὁποία προϊσταται τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν κανονικὴν συνείδησιν. Ἄλλα δέον πρὸ πάντων νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν διμάδα τῶν **συγκινήσεων-κλονισμῶν** (emotions-chocs), τῶν ὁποίων σαφέστερος τύπος εἴνε ἡ ἐκπληξίς. Λίαν συχνὰ ἀπαντῶσα καὶ λίαν γνωστή, δὲν ἔξητάσθη αὕτη ὑπὸ τῶν ψυχολόγων, ἵσως λόγῳ τῆς ἀπλότητος αὐτῆς καὶ τῆς βραχείας διαρκείας της. Ὁ Sollier προέβη εἰς ἀρίστην αὐτῆς ἀνάλυσιν, τῆς ὁποίας συνοψίζω τὸν κυριωτέρους χαρακτῆρας. Τὸ οὐσιώδες, τὸ ἀρχέτυπον φαινόμενον εἴνε ἡ ἀναστολή, ἡ ὁποία δύναται νὰ εἴνε φύσεως φυσικῆς — ἥχος ἀσυνήθης, φῶς ἀσύνηθες· φύσεως διανοητικῆς — ἡ αἰφνιδία κατανόησις πλάνης τῆς κοίσεως· φύσεως ἥθικῆς — τὸ διεγέρειν παρ' ἑτέρῳ προσώπῳ αἰσθημα ἀντίθετον πρὸς τὸ προσδοκώμενον. Ἡ ἀναστολὴ αὕτη ἐπεκτείνεται ἐπὶ πασῶν τῶν λειτουργιῶν, ἵδιως ὅταν ἡ ἐκπληξίς εἴνε σφοδρά· δὲ τούτης τῆς καρδίας τροποποιεῖται, ἡ ἀναπνοὴ ἀναστέλλεται, οἱ μυῶνες ἀκινητοῦσι, τὸ βλέμμα καθίσταται ἀπλανές, ἡ σκέψις ἀπομένει μετέωρος. Ἄλλα ἡ ἀναστολὴ αὕτη δέον νὰ εἴνε αἰφνιδία, ἀπροσδόκητος· ἡ βραχεῖα, ἡ βαθμιαία ἐνέργεια δὲν παράγει τὸν κλονισμὸν τῆς ἐκπληξίας. Ηαράγεται πάντοτε αἰσθημα δυσφορίας. «Πολλάκις ἀπαιτεῖται προφίλαξις ὅπως ἀναγγελθῆ λίαν εὐχάριστος εἰδήσις, ὅταν εἴνε ἐντελῶς ἀπροσδόκητος, ἀπίθανος· δὲ πρῶτος κλονισμὸς καταστρέφει τὴν μέλλουσαν καρδάν²».

Θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ ἐκπληξίς ἀφαιρούμενων τῶν προκαλούντων αὐτὴν αἰτίων καὶ παντὸς ὅτι ἔξι αὐτῆς προκύπτει — λαμβανομένη αὐτῇ καθ' ἕαυτήν — περιορίζεται εἰς ἄπλην κατάστασιν κλονισμοῦ καὶ δυσφορίας. Τὸ συναισθηματικὸν δὲν

(1) Sollier. Le mécanisme des émotions. p. 30. (F. Alcan).

(2) Sollier: Le mecanisme des émotions p. 80, 87.

εἶνε δεδομένον ἡ διαφορά μεταξύ τῶν συναισθημάτων, ὡς αἰσθητόν· δὲν εἶνε γνωστὸν ἡ διὰ τῶν προηγούμενών αὐτοῦ καὶ τῶν συνεπειῶν. Ἐπὶ πλέον ἐνυπάρχει εἰς τὸ βάθος τῆς καταστάσεως ταύτης στοιχεῖον κινητικὸν, ἀφοῦ ἡ ἐκπληξία εἶνε ἀναστολὴ κινήσεως. Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶνε συναισθηματικόν· ἀλλὰ μεταξὺ τῆς συναισθηματικῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς κινητικότητος, εἶνε ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ πραγματικὸς χωρισμός· δὲν δύναται τις νὰ τὰς διαχωρίσῃ ἡ δι’ ἴδιαν κίνησην ἀναλύσεως. Θὰ παραστῇ ἀνάγκη ἄλλως νὰ ἐπανέλθωμεν περαιτέρω ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

II

Ἀπεδείξαμεν διὰ παραβολέως τῶν γεγονότων ὅτι ἡ συναισθηματικὴ συνείδησις μαρρὰν τοῦ νὰ εἶνε χίμαιρα, ἐμφανίζεται ἀρκούντως συχνὰ ἐν τῇ συνήθει ζωῆς. Δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν ὑπὸ ὅψιν διάφροδον, ὅχι πλέον ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις καὶ μεταβατικαῖς αὐτῆς ἐκδηλώσεσιν, ἀλλ’ ὡς παράγοντα πάντοτε δρῶντα, ὡς τρόπον τοῦ εἶναι γενικὸν καὶ μόνιμον πολὺ ἀριστοτέρα, ὑφίσταται οὐχ ἥπτον ἀφ’ ἑαυτῆς, ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης διανοητικῆς βοηθείας. Εἶνε ἡ κιναισθησία, ἡ τοσάκις περιγραφεῖσα, ὥστε εἶνε περιττὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς αὐτήν. Δυνάμεθα ν’ ἀποκαλέσωμεν αὐτὴν ἐπίσης δργανικὴν συνείδησιν, δηλαδὴ τὴν στοιχειωδεστέραν ἀλλὰ καθαρωτέραν μορφὴν τῆς συναισθηματικῆς συνείδησεως, τῆς διοίσιας ὁ τόνος τροποποιεῖται ἀκαταπάύστως ὑπὸ τῶν διακυμάνσεων τῆς ζωικῆς ἐργασίας. Ἡ κεφαλαιώδης σημασία τῆς ἐξάγεται ἐκ τῆς παρουσίας της, καὶ ὡς θὰ ἔδωμεν, ἀκόμη περισσότερον ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως της.

Οἱ φυσιολόγοι παρέβαλον ἐνίστε τὸν δργανισμὸν πρὸς ἄθροισμα κυττάρων διαφόρου φύσεως, βυθισμένων, ἐμβαπτισμένων ἐντὸς ζευστοῦ περιβάλλοντος, τὸ δόπον περιλούνει καὶ τρέφει αὐτά. Οἱ ψυχολόγοι δύνανται δισπαύτως νὰ παραβάλουν τὴν συναισθηματικὴν συνείδησιν πρὸς διάχυτον ἀτμοσφαιραν,

ἡ ὁποίᾳ— ὅτε μὲν πυκνὴ ὅτε δὲ ἡραίωμένη— περιβάλλει πάντα τὰ διανοητικὰ φαινόμενα (τὰς αἰσθήσεις, τὰς παραστάσεις, τὰς συλλίψεις, τὸν συνδυασμούς, τὰς κρίσεις) καὶ τὰς πνευματικὰς στάσεις (τὴν προσοχήν, τὴν θεληματικότητα [volition], τὰς κινήσεις). Μετὰ παραλογισμοῦ παραδόξου, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διὰ μεταφυσικῶν προλήψεων, πολλοὶ ψυχολόγοι παραδέχονται, ὑπονοούμενος ἡ δητῶς, δτὶ ἡ δργανικὴ αὐτῆς συνείδησις, ἡ συναισθηματικὴ στοιχειώδης καὶ καθαρὰ αὐτῆς αἰσθητικότης— τῆς διοίσιας θὰ προσπαθήσωμεν μετ’ ὀλίγον νὰ καθορίσωμεν τοὺς χαρακτῆρας— εἶνε ἄσχετος πρὸς τὰ καλούμενα ἀνώτερα αἰσθήματα. Τὸ γεγονὸς ὅτι εἶνε τὸ φυσικὸν παρακολούθημα πασῶν τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀτομικῶν ἡ γεννητικῶν δρέξεων, οὔτε ἀμφισβητεῖται παρ’ αὐτῶν, ἀλλ’ οὔτε καὶ τοὺς σπανδαλίζει. “Οταν ὅμως πρόκειται περὶ μορφῶν τοῦ αἰσθήματος τῶν δοπίων τὸ ἀντικείμενον εἶνε ἄϋλον, ἡ συνάφεια αὐτῆς πρὸς τὴν δργανικὴν ζωήν, πρὸς τὴν σπλαγχνικὴν ζωὴν φαίνεται εἰς αὐτὸν ἀπαραδεκτός”.

Χωρὶς νὰ ἐπιληφθῶ ἐνταῦθα συζητήσεως ἡ διοίσια θὰ ἐξήρχετο τοῦ θέματος ἡμῶν, εἶνε φανερὸν ὅτι ἡ συναισθηματικὴ συνείδησις, βάσις προκαταρκτικὴ καὶ διηγεκής τῆς προσωπικότητος ἡμῶν, εἶνε ἡ σύνθεσις πάντων τῶν δργανικῶν παραγόντων, καὶ ἐπ’ αὐτῆς ἐπιδρῶσιν αἱ ἰδέαι αἱ διοίσια εἶνε τὰ διεγερτήρια τῶν ἀνωτέρων αἰσθημάτων, ἀντικαθιστῶσαι τὰς αἰσθήσεις. Ἡ μόνη διαφορὰ ἔγκειται ἐν τῇ ψυχολογικῇ φύσει τῆς διεγέρσεως ἐνεργούσης ὅτε μὲν συνωδὰ ταῖς ἐξωτερικαῖς καὶ ἐσωτερικαῖς αἰσθήσεσιν, ὅτε δὲ συνωδὰ ταῖς παραστάσεσιν. “Αν ἡ ἰδέα δὲν ἔχῃ ἀπήχησιν ἐν τῷ δργανισμῷ, ἀν ἀτομένη ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ζωικῆς αὐτοῦ ἐνεργητικότητος— τοῦθ’ ὅπερ εἶνε σύνη-

(1) Ἡ θέσις αὐτῆς ὑποστηρίζεται ἰδίως ὑπὸ τοῦ Stumpf. Ο Ladd γράφει: «Ιδίως δύναται τις νὰ παραβάλῃ τὴν ἐκ τοῦ τυροῦ καὶ τοῦ ζύθου ἥδονὴν πρὸς τὴν ἥδονὴν τοῦ νὰ βλέπῃ καλῶς παίζομενον τὸν ‘Αμλέτον»;

θες—τότε δὲν ὑπάρχει πλέον ἢ ἀπλῆ σύλληψις, ἀπλῆ διανοητικὴ κατάστασις.

Ἄσ λάβωμεν ὥπ' ὅψιν τὸ θεησκευτικὸν αἴσθημα. Περιοριζόμενον τοῦτο εἰς ὅ, τι ἐν αὐτῷ τὸ οὐσιῶδες καὶ γενικόν, εἶνε ἡ πίστις εἰς δύναμιν ἀνωτέραν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τῆς ὁποίας οὗτος ἔξαρτάται· εἰς τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, εἰς ζῆν, εἰς δαιμόνια, εἰς τὸν ἰδεώδη καὶ ὑπερούσιον Θεόν.

Ἄν ἡ σύλληψις αὕτη δὲν παράγῃ καμίαν ἀντίδρασιν ἐν τῇ συναισθηματικῇ συνειδήσει (χαράν, ἀγάπην, φόβον, ἐμπιστοσύνην κλπ.), πρόκειται περὶ τῆς ἀθεϊστικῆς ἀδιαφορίας ἢ τῆς ἀθεϊστικῆς ἀρνήσεως. — Ὡσαύτως ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἡθικὸν αἴσθημα. Ἡ ἴδεια ἐνὸς εὐεργετήματος, μᾶς ἀδικίας, τῆς θηριωδίας ἐνὸς Νέρωνος ἢ ἐνὸς Ζίγγις-Χάν παράγει παρὰ τοῖς πλείστοις ἐκδηλώσεις φυσιολογικάς, δρατάς καὶ ἀπτάς. Παρ' ἄλλοις οὖδεν· «ἡ καρδία των εἶνε ξηρά». Η πεῖρα καὶ ἡ λογικὴ δὲν ἐπιτρέπουσι καμίαν χασμωδίαν ἐν τῇ ἀνίουσῃ σειρᾷ τῶν αἰσθημάτων, οὔτε τὴν ἀπουσίαν τῶν δραγανικῶν συνθηκῶν ἐν οἰδαδήποτε καταστάσει, ἢ ὁποία πράγματι γίνεται αἰσθητή.

Δὲν προτίθεμαι νὰ ἐπιληφθῶ παρατεταμένης ἔξετάσεως τοῦ σημείου τούτου. Ἡ ψυχολογία τοῦ αἰσθήματος εἶνε τοσούτῳ πλήρης ἡγητημάτων σκοτεινῶν καὶ ἀκανθωδῶν, ὥστε κινδυνεύει τις ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ν' ἀποπλανηθῇ εἰς παφεβάσεις. Ὁ μόνος μου σκοπὸς εἶνε ν' ἀναζητήσω τὰ διακριτικὰ σημεῖα, τοὺς ἴδια-ζοντας χαρακτῆρας τῆς συναισθηματικῆς ταύτης συνειδήσεως, τὴν δοπίαν ἔζητήσαμεν μέχρι τοῦδε ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτῆς μᾶλλον ἢ ἐν τῷ βάθει αὐτῆς καὶ τῇ οὐσιώδει φύσει.

Κατεβλήθη προσπάθεια κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἵνα καθορισθῶσι τὰ κριτήρια τοῦ αἰσθήματος. Ὁ Titchener, ἐν τῷ προσφάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ *Feeling and Attention*, διακρίνει ἔξι τοιαῦτα, προτεινόμενα ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων (τῶν Wundt, Külpe, Stumpf, Lipps). Μετὰ κριτικὴν λεπτολόγον, δηλοῦ ὅτι εἶνε δια-

τεθειμένος νὰ παραδεχθῇ δύο ἔξι αὐτῶν καὶ μόνον ἐν τινὶ μέτρῳ¹.

Ἄλλ' ὁ σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶνε ὁ αὐτός. Δὲν πρόκειται περὶ καθορισμοῦ διὰ διαφορῶν μεταξὺ τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς διανοητικῆς συνειδήσεως, μεταξὺ τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς νοήσεως, μεταξὺ τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ εἰδέναι. Ἐπιζητοῦμεν καθορισμὸν ἄμεσον—ὄχι δι' ἀντιπαραβολῆς καὶ συγκρίσεως—τῆς φυλετικῆς ζωῆς, τὸ proprium quid αὐτῆς, τοὺς χαρακτῆρας οἱ ὁποῖοι ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν καὶ μόνον εἰς αὐτήν.

Ἀπάντησίς τις παρουσιάζεται πάραυτα εἰς τὸ πνεῦμα πάντων· ἡ ἴδιαζοντα καὶ ἀποκλειστικὴ αὕτη σφραγίς εἶνε ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὁδόντη· ἐν δροις γενικωτέροις, τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ δυσάρεστον μετὰ τῶν ἀναριθμήτων ποικιλιῶν των. Τοῦ τοιούτου ὄντος παραδεγμάτων γενικῶς καὶ ἀνεν τινὸς ἀμφισβητήσεως παρὰ πάντων τῶν ψυχολόγων, εἶνε περιττὸν νὰ ἐπιμείνωμεν περισσότερον.

Ἡ ἀπάντησίς αὕτη δὲν εἶνε ὑπεράγαν ἀπλῆ; Ὁ διακριτικὸς αὐτὸς χαρακτὴρ εἶνε ὁ μόνος; Τοιοῦτον τὸ πρὸς ἔξετασιν ζήτημα.

(1) Titchener: *Lectures on the elementary Psychology of Feeling and Attention*, in 12. New York, 1898. κεφ. II. Τὰ κριτήρια τοῦ αἰσθήματος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς διανοητικὰς καταστάσεις εἶνε κατὰ τοὺς προειρημένους συγγραφεῖς: α') ἡ ἔλλειψις σαφηνείας τῶν συναισθηματικῶν φαινομένων· β') ὁ ποιοτικὸς αὐτῶν ἀνταγωνισμός· ἐνῷ αἱ αἰσθήσεις κατατάσσονται μεταξὺ διαφορῶν ἀνωτάτου δρου, τὰ αἰσθήματα κατατάσσονται μεταξὺ ἀντιθέσεων (*gegensättze*) ἀνωτάτου δρου· γ') τὰ αἰσθήματα εἶνε ὑποκειμενικά· δ') δὲν δύνανται νὰ ἐντοπίζονται· ε') τὰ αἰσθήματα. ἀντιθέτως τῶν διανοητικῶν καταστάσεων, ἔξασθενοῦσι διὰ τῆς συνηθείας· στ') διακρίνονται διὰ τῆς κεντρικῆς αὐτῶν ἐντάσεως· ἡ διανοητικὴ εἰκὼν εἶνε ἀσθενεστέρα τῆς αἰσθήσεως, ἐνῷ ἡ συναισθηματικὴ εἰκὼν εἶνε ἰσόδυναμος πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ συναισθήμα. (Θεωρία τοῦ Külpe).—Ὁ Titchener ἔκθέτει διὰ μακρῶν τὰ ὑπὲρ καὶ κατὰ ἐπιχειρήματα, ἀτινα προεβλήθησαν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Δηλοῦ ἐν τέλει ὅτι ἀποδέχεται τὰ δύο πρῶτα κριτήρια, ὅτι θεωρεῖ ἀμφίβολον τὸ τελευταῖον καὶ τὸ τέταρτον, καὶ ὅτι ἀποκρούει τὰ δύο τελευταῖα.

Πρὸς εἶκοσιν ἑτῶν παρετήρησα ὅτι ὁ κλασσικὸς ὄρισμὸς : «ἡ αἰσθητικότης εἶνε ἡ δύναμις τοῦ αἰσθάνεσθαι ἡδονὴν καὶ ὀδύνην», φαίνεται ἀτελῆς καὶ δὲν εἰσδύει μέχρι τοῦ βάθους τῆς φύσεως αὐτῆς· ὅτι αἱ εὐάρεστοι ἢ δυσάρεστοι καταστάσεις δὲν ἔχουσιν ἡ ἐν μόνον πλεονέκτημα—ὅτι εἶνε ἡ σαφῆς καὶ ἡ ἐναργῆς μερίς, δηλαδὴ ἡ πλήρως ἐνσυνείδητος γεγονότος πολυπλοκωτέρου· ἀλλ᾽ ὅτι ἔξαρτῶνται ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἀποστροφῶν, τῶν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν τάσεων· ὅτι αὗται εἶνε αἱ στοιχειώδεις ἐπεξεργασίαι τῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὀδύνη οὐδὲν ἀλλο πράττουσιν ἢ νὰ ἐρμηνεύουν τὴν ἱκανοποίησιν ἢ τὴν ἀποτυχίαν. Ὑπὸ ποικίλας μορφὰς καὶ ὑπὸ διάφορον ἔκφρασιν πολλοὶ σύγχρονοι μοὶ φαίνονται ὑποστηρίζοντες θέσιν ἀνάλογον, ἀν μὴ τὴν αὐτήν.

Λαμβάνω δῶς τύπον τὴν τοῦ Wundt, ἥτις, κατ' ἐμέ, εἶνε ἡ κάλλιον ἐπεξεργασμένη. Οἱ κριτικοὶ κατηγοροῦσιν αὐτὸν ὅτι ποικίλλει μεγάλως ἐν τοῖς ἀλλεπαλλήλοις δοκιμίοις τὰ δποῖα ἐδημοσίευσεν ἀπὸ τοῦ 1874 μέχρι σήμερον, ἐν ταῖς διαφόροις ἐκδόσεσι τῶν ψυχολογικῶν αὐτοῦ πραγματειῶν (Ἐγχειρίδιων ἢ μεγάλων Πραγματειῶν) καὶ ἐν εἰδικοῖς ἀρθροῖς. Ἐν τούτοις εἶνε ἀναπόφευκτον νὰ ἐνδοιάξῃ τις καὶ νὰ ψηλαφῇ ἐπὶ ἐδάφους τοσοῦτον ἀκροσφαλοῦς. Ὁπωσδήποτε, ἵδον περιορίζομένη εἰς τὰς κυρίας αὐτῆς βεβαιώσεις ἡ θεωρία αὐτοῦ, ἡ ἐνίστε ἀποκαλούμένη «Θεωρία τῶν τριῶν διαστάσεων τοῦ Αἰσθήματος».

Τὰ αἰσθήματα καθορίζονται διὰ τριῶν κυρίων κατευθύνσεων (*hauptrichtungen*) : τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ δυσαρέστου· τῆς διεγέρσεως καὶ τῆς καταπτώσεως· τῆς ἐντάσεως καὶ τῆς χαλαρώσεως. Μεταξὺ τῶν ἀκροτάτων σημείων τῶν διαφόρων τούτων ζευγῶν, ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς ἐνούσης τοὺς δύο πόλους ἐκάστης *hauptrichtung* τοποθετοῦνται τὰ αἰσθήματα τὰ δποῖα, ποιοτικῶς διακεκριμένα, εἶνε, κατὰ τὸν Wundt, πολυπληθῆ. Ἐν ἀτομικῷ τινι αἰσθήματι δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰς τρεῖς κατευθύνσεις, ἡ δύο μόνον, ἡ μάλιστα καὶ μίαν. Αἱ τρεῖς αὗται κατευθύνσεις (ἡ διαστάσεις) ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τρεῖς ἴδιότητας τῶν

αἰσθήσεων καὶ τῶν ἰδεῶν· τὸ ποιόν, τὴν ἐντασιν, τὴν διάρκειαν. Διατελοῦσιν ἐπίσης εἰς ἀνάλογον πρὸς τὴν θέσιν δεδομένου τινὸς αἰσθήματος ἐν τῇ διαρκείᾳ τοῦ χρόνου· ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὀδύνη ἔξαγγέλλουσιν δωρισμένην τροποποίησιν τῆς παρούσης ἡμῶν καταστάσεως· ἡ διέγερσις-κατάπτωσις ἀσκοῦσιν ἐπίδρασιν δωρισμένην ἐπὶ τῆς ἐπομένης καταστάσεως· ἡ ἐντασις-χαλαρώσις καθορίζονται ποιοτικῶς ὑπὸ τῆς προηγούμενης καταστάσεως. Ὁ Wundt στηρίζει τὴν θεωρίαν αὐτοῦ, πρῶτον ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ἔπειτα ἐπὶ τῆς «μεθόδου τῆς ἐκφράσεως», ἥτοι ἐπὶ τῆς φυσιολογικῆς παρατηρήσεως· μεταβολαὶ ἐν τῇ ἐννευρώσει τῆς καρδίας, τῶν ἀγγείων, τῆς ἀναπνευστικῆς λειτουργίας καὶ π. Εἶνε ἡ ἀντικειμενικὴ δικαιολογία.¹

Ἄς ἀφίσωμεν κατὰ μέρος τὸ πρῶτον ζεῦγος, τὸ δποῖον ὁ Wundt ἐν ἀρχῇ παρεδέχετο μόνον, δῶς πάντες. Τὸ ζεῦγος τοῦτο δὲν προκαλεῖ καμμίαν ἀντίρρησιν. Ἀλλὰ τὰ λοιπὰ ζεύγη δὲν φαίνονται καθορίζοντα ἐπὶ *ἴσω* *τίτλῳ* τὴν οὐσιώδη φύσιν τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Εἶνε λυπηρὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς παρέχει καὶ περὶ τοῦ ἐνὸς καὶ περὶ τοῦ ἐτέρου δλίγα συγκεκριμένα παραδείγματα—τοῦθ' ὅπερ ἔξαίρει τὰς διαφορὰς—καὶ ὅτι παραλαμβάνει αὐτὰ ἐκ τῆς κλάσεως τῶν αἰσθήσεων.

Οὕτως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ζεῦγος διέγερσις—κατάπτωσις ὑπομιμήσκει τὰς διαφοράς τὰς δποίας παράγουσιν οἱ ἥχοι καὶ τὰ χρώματα· τὸ ἐρυθρὸν εἶνε διεγερτικόν, τὸ κυανοῦν

(1) *Grundriss der Psychologie*, σ. 97 καὶ ἐφεξῆς. Κατὰ τὸν Titcheiner (προπαταρεθὲν σύγγραμμα, σ. 165), ὁ δποῖος ἀμφισβητεῖ τὰ πειράματα τοῦ Wundt ὅπως ἀντιτάξῃ εἰς αὐτὸν τὰ ἴδια αὐτοῦ πειράματα, αἱ κρίσεις περὶ τοῦ εὐαρέστου — δυσαρέστου εἶνε ἄμεσοι, εὔκολοι, φυσικαὶ· αἱ περὶ τῆς διεγέρσεως—καταπτώσεως εἶνε ἀμφίβολοι· αἱ περὶ τῆς ἐντάσεως—χαλαρώσεως εἶνε εὔκολοι, ἀλλὰ πάντοτε ἐκτιθέμεναι δι' ὅρων κινιασθητικῶν. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐπικρίνει ἐπίσης τοὺς κυμαίνομένους ὅρους τοῦ Wundt. Οὕτω τὸ ἀντίθετον τῆς διεγέρσεως καλεῖται ὅτε μὲν κατάπτωσις, ὅτε δὲ ἀναστολὴ (Hemmung), καὶ ἄλλοτε κατάστασις ἀναπτυσσεως (Beruhigung).

ἐπιφέρει κατάπτωσιν. "Οσον ἀφορᾶ εἰς τὸ ἔτερον ζεῦγος, ὑπομιμήσκει ὅτι ἐν τῇ καταστάσει τῆς προσδοκίας αἰσθητηριακῆς τινος ἐντυπώσεως ὑπάρχει αἴσθημα ἐντάσεως καὶ ὅτι, ὅταν τὸ προσδοκώμενον φαινόμενον εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν, ὑπάρχει αἴσθημα χαλαρώσεως.

Προφανῶς, παρατηρεῖται διαφορά τις μεταξὺ τῶν δύο τούτων περιπτώσεων, ἀλλὰ δὲν διφέύλεται ἀκριβῶς τὸ τοιοῦτον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δευτέρᾳ εἶνε καθαρῶς κινητική, διότι ἡ ἔντασις καὶ ἡ χαλάρωσις εἶνε **μορφὴ** μᾶλλον τοῦ αἰσθήματος ἢ πυρίως εἰπεῖν οὐσία αὐτοῦ. Ἡ αὐτὴ παρατήρησις διὰ τοὺς ψυχολόγους, οἵ δοκοῖς παραδέχονται ὡς συναισθηματικὴν κατηγορίαν τὸ ζεῦγος προσπάθεια — ἀντίστασις. Ἄφ' ἔτέρου ὁ Royce εἶνε διατεθειμένος νὰ παραδεχθῇ ὅτι «δύο διαστάσεις», ἥδονή—δύνη, ἀνησυχία—ἀνάπτανσις, ἀρκοῦσιν δπως διεξηγῶσι τὰ γεγονότα. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ, δηλῶ ὅτι ἀποδέχομαι τὴν αὐτὴν λύσιν. Συνελόντι εἰπεῖν φαινόνται παραδεχόμενοι τὰς τρεῖς Hauptrichtungen, ἀλλὰ οἵ μὲν συγχωνεύουσι τὰς δύο τελευταίας εἰς μίαν μόνην, ἄλλοι δὲ τέμνουντι τὴν τρίτην εἰς δύο.

Παρὰ τὰς διαφωνίας αὐτῶν, αἱ θέσεις αὗται ἔχουσι πᾶσαν κοινὸν τὸ βάθος· τὴν εἰς ἀκέραιον ἀποκατάστασιν τῶν κινητικῶν στοιχείων ἐν τῇ οὐσιώδει συστάσει τῆς αἰσθητικότητος. Ἀλλὰ τότε θὰ μοὶ εἴπητε, ὅτι ἔξερχόμεθα τῆς καθαρῶς εἰσδοχικῆς (téceptive) αἰσθητικότητος δπως εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν κινήσεων. Εἶνε ἀναπόφευκτον. Μεταξὺ τῆς συναισθηματικῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς κινητικότητος, εἶνε ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ πραγματικὴ διάρροισις, δὲν δυνάμεθα ἢ μόνον ἰδανικῶς νὰ καθορίσωμεν αὐτήν. Θὰ ἦτο χιμαιρικὸν νὰ ἐπιδιώχωμεν ὅλοσχερῇ διαχωρισμόν. "Ἄς παρατηρήσωμεν ἀλλως ὅτι τὸ ζήτημα εἶνε κάπως τεχνητὸν, καθόσον αἱ διαιρέσεις καὶ αἱ διακρίσεις ἥμδων δὲν εἶνε πολλάκις ἢ τεχνάσματα πρὸς εύκολιάν ἥμδων ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὰ δποῖα εἶνε ἄνευ ἀξίας ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὰ τιθέμενα δρια.

Ἄπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐξελίξεως, ἐν ἀρχῇ, βλέπομεν ὅτι ἐν

τῇ ἀρχικῇ ἐρεθιστικότητι τῆς ζώσης ὕλης, αἰσθητικότης καὶ κινητικότης εἶνε ἀδιάριστοι. Οἱ πρῶτοι πρωτοπλασματικοὶ συνδυασμοὶ οἱ ἵκανοι ὅπως ἀναγάγουν ξένα σώ ατα εἰς τὴν ἴδιαν αὐτῶν οὐσίαν, ἐκδηλοῦσί τι ἰσοδύναμον πρὸς τὴν ἐκλογήν· διότι, ἀφ' ἐνός, ἐλκύονται ὑπὸ ὑλῶν ἀφροδιτώσιμων, ἀφ' ἔτέρου, ἀποκρούουσιν ὕλας μὴ προσαρμοζομένας. Τοῦθ' ὅπερ, μεθερμηνεύομενον ἐν τῇ γλώσσῃ ψυχολογίας ἡ δποία δὲν ὑπάρχει ἀμόη — ἐκτὸς ἀν παραδεχθῶμεν τὸν παμψυχισμὸν — εἶνε ἀφ' ἐνός τὸ ἰσοδύναμον τοῦ εὐαρέστου-δυσαρέστου, ἀφ' ἔτέρου τὸ ἰσοδύναμον τῶν τάσεων καὶ τῶν ἐνστίκτων. Απαραιλλάκτως ὡς τὸ γονιμοποιηθὲν φάριτον, ὅγκος φαινόμενος δμογενής, διαφοροποιεῖται εἰς ίστοντὸς καὶ εἰς ὅργανα, ἡ ἀρχικὴ ἐρεθιστικότης, δμογενής καὶ συγκεχυμένη, ἔκφρασις τῆς αἰσθητικότητος ἐν καταστάσει συγκαλύψεως, διαφοροποιεῖται εἰς εἰδικὰς τάσεις· εἰς τὴν ἀναπνευστικὴν ἀνάγκην, τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν, τὴν γενετήσιον δρμῆν, κλπ. Παραλείπω τὰς ἀνωτέρας μορφὰς τὰς δποίας προκαλεῖ ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἔσκόπουν νὰ καταδείξουν τὴν κοινότητα τῆς προελέύσεως, καὶ πατ' ἀκολουθίαν καὶ τῆς φύσεως μεταξὺ τῆς στατικῆς, τῆς μονίμου αἰσθητικότητος (ἥδονῆς—δύνης καὶ τῆς δυναμικῆς ἐνεργοῦ αἰσθητικότητος, ἡ δποία ἐκδηλοῦτα διὰ κινήσεων.

"Ἐν συνόψει, λαμβάνομένη μεμονωμένως καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς, ἡ συναισθηματικὴ συνείδησις φαίνεται δυναμένη ν' ἀναγθῆ εἰς δύο οὐσιώδεις ἴδιοτητας· ἥδονήν καὶ δύνην, διέγερσιν καὶ πατάπτωσιν.

"Ἡ πρῶτη ἴδιοτης εἶνε ἡ ἔναργεστέρα, ἵσως διότι εἶνε ἡ πλειότερον γειτνιάζουσα πρὸς τὴν διανοητικὴν συνείδησιν. Εἰσέρχεται αὕτη συνεχῶς εἰς τὸν τύπον τῆς γνώσεως, εἶνε συνδεδεμένη πρὸς αἰσθήσεις ἢ πρὸς παραστάσεις αἱ δποῖαι τὴν μονιμοποιοῦσι, τὴν καθορίζουσιν· οὕτως αἱ πολυάριθμοι ἐκδηλώσεις τῆς δύνης καθορίζονται ὑπὸ ἐντοπίσεως ἐν τῷ δργανισμῷ κατὰ τὸν τρόπον τῶν αἰσθήσεων ἢ δι' ἐπιθέτων εἰλημμένων ἐκ τῶν αἰσθήσεων· εἶνε

λογχεύουσαι, ἀστραπηβόλοι, καυστικαί, δάκνουσαι κλπ.

Ωσαύτως διὰ τὰς εὐναρέστους καταστάσεις. Ἰσως χάρις εἰς τὴν διαινοητικὴν αὐτὴν φωτοστεφάνην ἡ ἴδιότης αὗτη εἶνε συφῶς ἐνσυνείδητος καὶ γενικῶς παραδεδεγμένη.

Ἡ δευτέρᾳ ἴδιότης ἀποκαλύπτεται ἡ τον εὐκόλως, οὖσα ἀνεπίδεκτος ἐντοπίσεως καὶ μᾶλλον ὑποσυνείδητος. Εἶνε διάθεσις πρὸς ἐνέργειαν, κινήσεις δυναμικαὶ ἢ πραγματικαὶ διατελοῦσαι ἐν τῷ γίγνεσθαι ἢ ἐκφραζόμεναι διὰ παρορμήσεων καὶ διὰ τάσεων ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν αὐτῆς μορφήν. Εἶνε ἀναστολὴ ἢ ἐλάττωσις κινήσεων. Εἶνε μεταβολὴ τῆς ἀμέσως παραγομένης ἐνέργειας ὑπὸ τῶν φυσιοχημικῶν ἐπεξεργασιῶν τῆς ζωῆς.

Ὑποκάτω τῶν ὑποκώφων αὐτῶν διαπάλσεων, αἱ δποίαι ἀποτελοῦσι τὸν στήμονα τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, δὲν βλέπω πλέον ἢ ἐνέργειαν ἀσυνείδητον—ἐν τῇ αὐτοτρόψῃ ἐννοίᾳ—δηλαδή, κατ’ ἐμέ, φυσιολογικὴν, καὶ ἔξερχομεθα τῆς ψυχολογίας.

Ὑπολείπεται τελική τις παρατήρησις, ἢ δποία δὲν εἶνε ἄνευ ἐνδιαφέροντος. Ἐὰν ἀναγνωρίσῃ τις τὴν ὑπαρξίαν ἐπεξεργασιῶν διεγερτικῶν καὶ χαλαρωτικῶν, ἀνεξαρτήτως τῆς ἥδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης, δύναται ν' ἀπαντήσῃ σαφῶς εἰς ἐρώτησιν, ἢ δποία πολλάκις ἐγένετο τὸ ἀντικείμενον ἀμφισβητήσεων ἔνεκα ἀτελοῦς ἀντιλήψεως τῶν στοιχείων τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς· ὑπάρχουσι καταστάσεις οὐδέτεραι ἢ ἀδιάφοροι, καὶ δύναται τις νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταφατικὴν ἀπάντησιν.

Ἄν αἱ «ἀλγηδονικαὶ» καταστάσεις εἶνε δλόκληρος ἢ αἰσθητικότης, δέον τις νὰ ἰσχυρισθῇ λογικῶς ὅτι ἢ ἥδονὴ καὶ ἢ ὁδύνη δύνανται νὰ ἐλαττοῦνται βαθμιαίως ἐν τῇ συνειδήσει, χωρὶς ποτὲ νὰ φθάνουν εἰς καταστασιν οὐδέτερον, ἀδιάφορον, =0. Καὶ ὁ τοιοῦτος ἰσχυρισμὸς ἐξηνέχθη· ἀλλὰ πρόκειται περὶ βεβαιώσεως καθαρῶς θεωρητικῆς. Ὁ Bain εἶχεν εἴπει ἥδη λίαν ἐπιτυχῶς: «Δυνάμεια νὰ αἰσθανώμεθα καὶ ἐν τούτοις νὰ μὴ εἴμεθα οὔτε εὐτυχεῖς οὔτε δυστυχεῖς. Αἴσθημά τι δύναται νὰ εἶνε λίαν ἔντονον χωρὶς νὰ εἶνε οὔτε εὐάρεστον οὔτε δυσάρεστον· τὸ τοιοῦτον αἴσθημα καλεῖται οὐδέτερον ἢ ἀδιάφορον»· καὶ παρέχει παραδείγ-

ματα τοῦ τοιούτου. Ἀλλ' ὅμως ἡ κατάστασις αὕτη τῆς «ἄπλης διεγέρσεως», τὴν δποίαν δὲν ἀναφέοι ἢ ἐν παρόδῳ, χωρὶς νὰ ἐπιμένῃ εἰς αὐτήν, δυνατὸν νὰ φαίνεται ἐπεισοδιακὴ ἢ σημασίας δευτερευόσης διὰ τὸ θέμα¹.

Ἀλλ' ἂν παραδεχθῶμεν τὴν διέγερσιν ὡς στοιχειώδη καὶ συνήθη παράγοντα τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, καὶ ἂν παρατηρῶμεν μετὰ τοῦ Wundt ὅτι μία τῶν Hauptrichtungen δυνατὸν νὰ ἐλλείπῃ (ἐνταῦθα τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ δυσάρεστον), ἡ οὐδετέρα κατάστασις, δηλαδὴ ἢ ἀπλὴ καὶ καθαρὰ κατάστασις διεγέρσεως ἢ χαλαρώσεως, δὲν εἶνε πλέον μόνον βεβαίωσις τῆς συνειδήσεως τὴν δποίαν δυνάμεια ν' ἀμφισβητήσωμεν, ἀλλὰ συνέπεια ἀναγκαστικὴ τῆς συναισθηματικῆς ἡμῶν ἴδιοσυστασίας.

III

Δυνάμεια νὰ ἐξετάσωμεν τὸ θέμα ἡμῶν κατ' ἄλλον τρόπον, —διὰ τῆς παθολογίας. Δὲν φαίνεται νὰ ἐχρησιμοποιήσαν ταύτην οἱ ψυχολόγοι, οἱ δποίοι ἄλλως ἐπεδίωξαν μετὰ τοσαύτης ἐπιμελείας τὸν καθορισμὸν τῶν θεμελιωδῶν χαρακτήρων τῆς αἰσθητικότητος. Ἐν τούτοις ἢ προσωρινὴ ἐλλειψις ἢ ἢ διοσχερής ἐξαφάνισις τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως δὲν εἶνε φαινόμενα ἀναξίου λόγου ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς φύσεώς τῆς καὶ εἰς τὴν βεβαίωσιν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς.

Ἄφοῦ πραγματευόμεθα τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτοῦ μορφήν, δὲν θ' ἀναφέρω ἢ ὅλως ἐν παρόδῳ τὰς βραχείας, τοπικάς, μερικὰς ἐξαφανίσεις τῆς αἰσθητικότητος. Εἶνε γνωστὸν ὅτι

(1) Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐξητάσθη προσφάτως καὶ ἐλύθη κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὑπὸ τοῦ Rauh: *De la méthode dans la psychologie des Sentiments*. p. 60 (F. Alcan) καὶ ὑπὸ τοῦ Revault d' Allones: *Les Inclinations* (1908) (F. Alcan). Παραπέμπομεν εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγχρονα διὰ τὰς λεπτοὺς ερεύνας τῆς τοῦ θέματος ἐρεύνης, σ. 50 καὶ ἐφεξῆς.

ἡ ἀναλγησία δύναται νὰ παραχθῇ εἴτε αὐτομάτως, ὡς ἐν τῷ ὑστερισμῷ, τῇ ὑπνοβασίᾳ, τῇ συριγγομυελίᾳ, εἴτε τεχνητῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χλωροφοριμίου καὶ τῶν λοιπῶν ἀναισθητικῶν.¹ Ενίοτε, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐγχειρήσεως, δὲ ἐγχειριζόμενος, ἀναισθητος πρὸς τὸν πόνον, δύναται ν' ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἐρωτήσεις, νὰ ἐκφέρῃ παρατηρήσεις τινάς· τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ συναισθηματικὴ συνείδησις εἶνε ἐπιδεκτικὴ διαχωρισμοῦ ἀπὸ τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν.

Οἱ ἀνηδονισμὸς (εἰὰν μοῦ ἐπιτρέπεται δὲ νεολογισμὸς αὐτὸς κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἀναλγησίας) ἀπαντᾷ ἐπίσης. Παρέθηκα ἀλλαχοῦ πολλὰς περιπτώσεις ἀναισθητίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν φυσικὴν σωματικὴν ἥδονὴν – ἰδίᾳ τὴν γενετίσιον. Ἐσημειώθη ἐπίσης ἡ ἀπώλεια πάσις ὑπερφυσικῆς (supraphysique) αἰσθητικότητος· χαρᾶς, ὁδύνης, μίσους, φίλτρου, ἐν ἐνὶ λόγῳ πάσης συγκινήσεως, — κατάστασις ἀδιαφορίας πρὸς ὅλα καὶ πρὸς ὅλους, τῆς διανοίας παραμενούσης σώμας καὶ ἀβλαβοῦς καὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ βίου ἡμιαυτοματικῆς¹.

Τὰ γεγονότα ταῦτα, τὰ ὅποια εἶνε πολυάριθμα, ἀποδεικνύουσιν ἄπαξ ἔτι ὅτι ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ εἶνε ἀνεξάρτητος τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν.² Άλλ' ἐπιζητοῦμεν ἔτερόν τι· τὰς ἐνδείξεις, τὰς ὅποιας δύναται νὰ παράσχῃ εἰς ἡμᾶς ἡ παθολογία περὶ τῶν θεμελιωδῶν χαρακτήρων τῆς αἰσθητικότητος.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, ἐξητάσθη ὑπὸ τὰς δύναμασίας: ἀποροσωποποίησις (depersonnalisation), ἀπώλεια τῆς αἰσθησεως τῆς πραγματικότητος, αἰσθησις παραδοξότητος, μονώσεως, κατάστασίς τις ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς, διότι φαίνεται οὕσα τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ἐνδείξις μεταβολῆς ἐν τῇ συναισθηματικῇ ζωῇ. Οἱ δροὶ οὗτοι δὲν εἶνε ἐντελῶς συνώνυμοι· προϋποθέτουσι διαφορὰς κλινικὰς καὶ μάλιστα ψυχολογικάς· ἀλλὰ προϋποθέτουσιν ἐπίσης βάθος κοινὸν ὑπὸ τὰς ἀτομικὰς ποικιλίας· τοῦθ' ὅπερ ἐπιτρέπει

(1) Ὁσον ἀφορᾷ εἰς τὰ γεγονότα, παρατέμπω εἰς τὴν Psychologie des sentiments, σ. 33 καὶ ἐφεξῆς σ. 54 καὶ ἐφεξῆς.

εἰς ἡμᾶς νὰ μεταχειρίζωμεθα ἀδιαφόρως ταύτην ἢ ἐκείνην ἐκ τῶν δυνομασιῶν αὐτῶν.

Οπως ἀποφύγωμεν πᾶσαν σύγχυσιν, προκαταρκτική τις παρατήρησις δὲν εἶνε περιττή. Δὲν πρόκειται περὶ τῶν περιπτώσεων τῆς διπλῆς ἢ πολλαπλῆς προσωπικότητος, ἢ ὅποια ἄλλως ὑπὸ μορφὴν συφῆ καὶ ἀκριβῆ παραγομένη ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ οὐχὶ τεχνητῶς (ὑπνωτισμός, ὑποβολὴ) δὲν εἶνε συνήθης. Πᾶσαι αἱ κλασσικαὶ περιπτώσεις ἀπὸ τῆς Felida d'Azam μέχρι τῆς συγχρόνου Miss Beauchamp de Morton Prince ἔχουσιν ἴδιαζοντά τινα χαρακτῆρα, ὅτι ἡ παροῦσα προσωπικότης ἀγνοεῖ ἐντελῶς ἢ κατὰ μέγα μέρος τὴν ἐξαφανισθεῖσαν προσωπικότητα, μέχρις οὕτη ἀναφανῇ ἐκ νέου.

Ἡ ἀποπροσωποποίησις εἶνε ἡ συνείδησις μεταβολῆς βαθείας ἐν τῇ ἀντιλήψει τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων ἀλλ' ἡ ἀνάμνησις τῆς κανονικῆς καταστάσεως εἶνε τοσούτῳ ὀλίγον ἐξηλειμμένη, ὥστε ὡς ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς αὐτὴν εὑρίσκει ἐαυτὸ τὸ ἀτομὸν παρηλλαγμένον.

Ἡ περιγραφὴ τῆς καταστάσεως ταύτης ἐγένετο ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων δυνάμεθα νὰ συνοψίσωμεν αὐτὴν ὡς ἐξῆς :

“Οσον ἀφορᾷ εἰς τὰ διανοητικὰ φαινόμενα, αἱ αἰσθήσεις καὶ ἀντιλήψεις χάνουσι τὴν δεξύτητα αὐτῶν, τὴν ἐνέργειαν, τὴν γοργότητα, τὴν δύναμιν· δὲ ἐξωτερικὸς κόσμος παρίσταται ὡς μεμακρυσμένος, παράδοξος, μὴ ἔχων ἐπίδρασίν τινα ἐπὶ τοῦ ἀτόμου. Ἐξασθένησις τῆς προσοχῆς ἐνίστε δὲ τῆς μνήμης καὶ τῶν λογικῶν λειτουργιῶν.

“Οσον ἀφορᾷ τὰς συναισθηματικὰς καταστάσεις, πλήρης ἀδιαφορία, ἀδυναμία τοῦ συγκινεῖσθαι, τὴν δοπίαν δὲ Dugas ἀποκαλεῖ ἀπάθειαν καὶ ὁ Esterreich ἀθυμίαν. Οὔτως, ἀσθενής τις τοῦ P. Zanet, διαζευχθεῖσα μετὰ τοιῶν ἐτῶν βιαιοπραγίας τοῦ συζύγου αὐτῆς, ἦτο ἀνίκανος νὰ μισῇ, ἢ κανὸν νὰ μιησικαῇ κατὰ τούτου.

Ἡ ἀμυδρὰ καὶ φασματικὴ αὕτη ζωὴ εἶνε γνωστὴ ἀπὸ ἀρκοῦντος χρόνου. OEsquirol περιέγραψεν αὐτήν· ἔκτοτε αἱ παρα-

τηρήσεις ἀπέβησαν ἀρκούντως πολυάριθμοι. Δὲν παραθέτω αὐτάς, τῆς ἀποροσωποποιήσεως μὴ ἀναφερομένης ἐνταῦθα ἢ ὅπως προσπαθήσωμεν νὰ εἰσδύσωμεν κατ' ἄλλον τρόπον εἰς τὸ βάθος τῆς συναισθηματικῆς αἰσθητικότητος¹.

Ἄλλως, ἡ ἀπώλεια αὐτῆς τοῦ αἰσθήματος τῆς πραγματικότητος ὑπὸ μορφὴν ἥλαττωμένην καὶ παροδικήν, δὲν εἶνε σπάνιον φαινόμενον. Πολλοί γνωρίζουσιν αὐτὴν ἐκ προσωπικῆς πείρας. Ὅσον τὸ ἐπ' ἔμοι, ὑπέστην αὐτὴν ἐνίστεται ἐπὶ μίαν τοὐλάχιστον ὕδραν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν σωματικῆς δυσεξίας ἢ διανοητικῆς καταπτώσεως. Διέρχεται τις ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πράγματα, χωρὶς νὰ βλέπῃ, χωρὶς ν' ἀκούῃ, χωρὶς νὰ παρακολουθῇ τὸν ἔαυτόν του καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν του ἀναγνώσκει μηχανικῶς τὰς σελίδας βιβλίου τινὸς χωρὶς νὰ διατηρῇ τίποτε εἰς τὴν μνήμην του· διατρέχει μαρρᾶς αἰθούσας μουσείου δίκην αὐτομάτου· τὸ πᾶν εἶνε ἀδιάφορον, οὐδὲν ἐλκύει, οὐδὲν ἐνδιαφέρει, οὐδὲν παραμένει.

**

Ίδον ἄρα ἀνθρωποι οἱ ὅποιοι ζῶσιν ἐν ὀνείρῳ, ἀναίσθητοι, ἀπαθεῖς, ἔχοντες συνείδησιν τῆς καταστάσεως αὐτῶν, τὴν ὅποιαν παραβάλλουσι πρὸς τὴν παρελθοῦσαν αὐτῶν ζωὴν μετὰ τῶν σαφῶν ἐντυπώσεων, τῶν συγκινήσεων, τῆς ἐνεργητικότητος της. Ποία ἡ *alteria* τῆς μεταβολῆς ταύτης;

“Υπετέθη κατ' ἀρχὰς ὅτι πρόκειται περὶ αἰσθητηριακῆς δια-

(1) Συμβούλευθῆτε κυρίως : P. Janet, *Obsessions et psychasthénie*. T. I. 372 καὶ ἐφεξῆς. σ. 483 καὶ ἐφεξῆς. (F. Alcan).—Dugas, *Revue Philosophique*, 1898, T. I. σ. 500 καὶ T. II. σ. 423.—Œsterreich, *Die Entfrämzung der Wahrnehmungswelt und die Depersonalisation in der Psychasthénie* 1907.—Weizig, *Σύνοψις ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῇ « ἱνέ Psychologique », p. 462.*

στροφῆς ἀλλ᾽ ἡ ἀντικειμενικὴ ἐξέτασις τῶν ἀσθενῶν, τῆς ἴκανότητος αὐτῶν ὅπως ἀντιλαμβάνωνται, ἦνωμένη μετὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν μαρτυρίας, ἀντιτίθενται εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Ἐν τῇ ἀποροσωποποιήσει αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις (sens) δὲν παρουσιάζουσι τὴν ἐλαχίστην ἀλλοίωσιν. Ἐξηνέχθη μάλιστα ὁ Ἰσχυρισμὸς ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ αἰσθήσεις (sensations) εἶνε κανονικαὶ· τοῦθος ὅπερ εἶνε δλιγάτερον βέβαιον.

Δέον νὰ ἀποδώσωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς προσοχῆς; Βεβαίως ἡ ἐλάττωσις αὕτη ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν εἶνε αὐτὴ ἀποτέλεσμα αἰτίας βαθυτέρας· τῆς ἐλλείψεως ἐνδιαφέροντος ὅσον ἀφορᾷ τὰ πάντα· κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἀδύνατον ποιᾶς τινος συγκεντρώσεως τοῦ πνεύματος, ποιᾶς τινος προσπαθείας, ποιᾶς τινος στάσεως ἀντιλήψεως ὅσον ἀφορᾷ τὰ γεγονότα. Ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶνε ἄρα ἀπορριπτέα.

Κατ' ἔμὴν γνώμην, δέον νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἀληθής αἰτία ἐν τινι μεταβολῇ τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως· θέσις ὑποστηρικθεῖσα μερικῶς ὑπὸ τῶν Janet καὶ Dugas καὶ ἀπεριορίστως ὑπὸ τοῦ Œsterreich¹.

Ἡ αἰτία τῆς ζωῆς τῆς ἀποροσωποποιήσεως, γράφει ὁ τελευταῖος οὗτος συγγραφεύς, δέον ν' ἀναζητηθῇ «ἐν γενικευμένῃ ἐπισχέσει τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς». Τὰ παράπονα τῶν ἀσθενῶν, ἐκεῖνα τὰ ὅποια συνηθέστερον οὗτοι ἐπαναλαμβάνουσι, μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀναστολῆς τῶν αἰσθημάτων—ἀρχικῶν ἢ δευτερευόντων—τὰ ὅποια συνδέονται κανονικῶς μετὰ τῶν αἰσθήσεων (sensations). Τοιαύτη ἡ αἰτία ἡ προσδίδουσα εἰς πᾶν ὃ, τι ἀντιλαμβάνονται τὴν σφραγίδα τοῦ παραδόξου. Ισχυρίζονται ὅτι δὲν

(1). Ο συγγραφεύς οὗτος μὲν κατατάσσει μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὅποιοι, ὃς ὁ Krishanlal καὶ ὁ Taine, «παραδέχονται ὃς κυρίαν αἰτίαν διαστροφήν τινα οἰσθητηριακήν». Τούναντίσιν ἀπὸ τοῦ 1883, προσέβαλον δειλῶς τὴν ὑπόθεσιν μεταβολῆς τινος ἐν τῇ κιναισθησίᾳ ὡς πρώτης πηγῆς τῶν ἀλλοιώσεων τῆς προσωπικότητος.² Άλλα, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἡ κυριατάτη σημασία τῆς συναισθηματικῆς αἰσθητικότητος ἐν ταῖς ἀποτόμοις μεταβολαῖς τῆς ἀτομικότητος δὲν μοὶ ἦτο ἐπαρκῶς καταφανής.

εἶνε πλέον ἴκανοί ν' ἀνυπαραστήσουν ἐν ἔαυτοῖς κάτι. Ἐλλὰ δὲ ίσχυρισμός των οὗτος, δέ όποιος δὲν ἀντέχει εἰς τὴν ἔξετασιν τῶν λειτουργιῶν των, ἔξηγεται ἀν λάβωμεν ὑπ' ὅψει τὴν ἔξασθένησιν τῶν αἰσθημάτων, τὰ δόποια συνοδεύουσι τὰς παραστάσεις ὡς καὶ τὰς αἰσθήσεις. «Ωσαύτως εἶνε λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ ἐλάττωσις τῆς διανοητικῆς ἐνεργητικότητος καὶ διανοητικῆς ζωηρότητος ἔξαρταται κυρίως ἐκ τῆς συναισθηματικῆς ἐπισχέσεως, ἡ δόποια καταργεῖ τὰ συνήθη αἴτια τοῦ ἐνδιαφέροντος. . . . » «Ο πάσχων δὲν εἶνε μόνον ἀβουλικός, παρουσιάζει, ἀν δύναται εἰς νὰ εἴπῃ οὕτω, γενικευμένην **ἀθυμίαν** (athymie).».

Αἱ κρίσεις τῶν συναισθηματικῶν διεγέρσεων αἱ δόποιαι παρουσιάζονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ αἱ δόποιαι, ἄλλως, δὲν προσολαμβάνουσι διὰ τὴν συνειδησιν τοῦ ὑποκειμένου πᾶσαν τὴν συγκινητικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν, δὲν διατελοῦσιν ἐν ἀντινομίᾳ πρὸς τὴν **ἀθυμίαν** ταύτην. Εἶνε γνωστὸν ὅτι πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια ἡ δόποια ἀσκεῖται, ἀφοῦ ὑπέστη ἐπίσχεσιν, παρουσιάζει ὑπερβάλλοντα φυσιολογικὰ ἀποτελέσματα. «Ο συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι παρὰ τὴν συναισθηματικὴν ἐπίσχεσιν, περὶ τῆς δόποιας αἱ δηλώσεις τῶν ἀσθενῶν δὲν ἐπιτρέπουσι ν' ἀμφιβάλλωμεν, τ' ἀντικειμενικὰ σημεῖα, δηλαδὴ ἡ ἔκφρασις τῶν συγκινήσεων (αἱ δόποιαι δὲν παρουσιάζονται πλέον ὡς τοιαῦται) διατηροῦνται ἀνεν αἰσθητῶν ἀλλοιώσεων¹. Καταλήγει παρατηρῶν ὅτι «τὰ γεγονότα ταῦτα τείνουσιν ὅπως ἀποδεικνύωσιν ὅτι ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ ἔχει, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐν γένει ψυχικῆς ζωῆς, σημασίαν πολὺ μεγαλειτέραν ἢ ὅσον παραδέχεται ἡ νεωτέρα ψυχολογία, ἀναπτυχθεῖσα ὑπεράγαν ἀποκλειστικῶς κατ' ἔννοιαν διανοητικὴν (intellectualiste)».

(1) 'Ο Ρεβώ δ' ἀλλὸν, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν **Κλισεων**» ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συναισθηματικότης εἶνε τι διακεκριμένον ἀπὸ τῶν μιμικῶν ἀντιδράσεων (ἔκφρασις τῶν συγκινήσεων), αἱ δόποιαι δυνατὸν νὰ παράγωνται κατὰ τρόπον αὐτόματον. Bl. Revue philosophique, Αὔγουστος 1908, σ. 182 καὶ ἐπέκεινα.

«Ἄν ἀπὸ τῆς εἰδικῆς ἀπόψεως τοῦ θέματος ἡμῶν—τῆς φύσεως τῆς αἰσθητικότητος—ἔξετάσωμεν τὰ προειδημένα γεγονότα καὶ τὴν ἐρμηνείαν, εὐρίσκομεν ἐν αὐτοῖς στήριγμα ὅπως ὑποστηρίξωμεν, ὑπὸ ἐτέρων μορφὴν καὶ δι' ἄλλων λόγων, ὅτι ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ ἔχει δύο θεμελιώδεις χαρακτῆρας· τὴν διέγερσιν—κατάπτωσιν, δέ όποιος εἶνε ὁ κύριος καὶ μονιμώτερος χαρακτῆρας τὰ φαινόμενα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς δολύης, τὰ δόποια εἶνε ἐπιπλαινότεροα. »Ας ἔξετάσωμεν τὰ αἴτια τῆς ἔξαφανίσεως αὐτῶν.

«Ο **Esterreich** συνδέει ἀποκαλύπτως τὴν ἀπώλειαν τοῦ αἰσθητήματος τῆς πραγματικότητος ὡς ἀποτέλεσμα πρὸς συναισθηματικήν τινα ἐπίσχεσιν, ὡς αἴτιαν. Εἶνε ἡ ἀπώλεια ἥτις ἡ ἀξιοσημείωτος ἔξασθένησις τῆς καταστάσεως τῆς διεγέρσεως. Ἐλλὰ πόθεν προέρχεται ἡ συναισθηματικὴ αὕτη ἐπίσχεσις, τοῦ ὅρου τούτου μὴ ὅντος ποσῶς ἢ ἀπλῆς βεβαιώσεως; Ο συγγραφεὺς οὐδὲν λέγει περὶ τούτου. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ὁ μηχανισμὸς τῆς ἐπισχέσεως εἶνε λίαν ἀσαφῆς καὶ σκοτεινὸς διὰ τοὺς φυσιολόγους. Οιοσδήποτε καὶ ἀν εἶνε, προϋποθέτει αἴτιόν τι, καὶ θὰ ἦτο τις ἀρκούντως διατεθειμένος ν' ἀναζητήσῃ αὐτὸν εἰς τροποποίησίν τινα τῆς κιναισθησίας. »Ο **Esterreich** φαίνεται ἀπορρούντον τὸ τοιοῦτον, ἀφοῦ γράφει: «Ἐπειδὴ ἄλλως αἱ δργανικαὶ αἰσθήσεις δὲν παρουσιάζουσι τὴν ἐλαχίστην ἀλλοίωσιν (παρὰ τοῖς πάσχουσι τούτοις), ἡ παρουσία τῶν ἀντικειμενικῶν τούτων σημείων ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀθυμίας ἀποτελεῖ δριστικὴν ἀνασκευὴν τῆς θεωρίας τοῦ Iames-Sange, κατὰ τὴν δόποιαν τὰ αἰσθήματα δὲν εἶνε ἄλλο τι εἰμὴ ἢ σύνδρομοι δργανικαὶ αἰσθήσεις». »Ἐν τούτοις ἡ ἀπόλυτος βεβαιώσις εἶνε λίαν παρακεκινδυνευμένη, ἀφοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ σκοτεινὸν βάθος τῶν σκοτεινῶν μεταβολῶν αἱ δόποιαι παραγόνται ἐν τοῖς δργάνοις, ἐν τοῖς ἴστοις, ἐν τοῖς κυττάροις, τὰ δόποια εἶνε, αὐτὰ ταῦτα, μικρόκοσμοι, τῶν μεταβολῶν τούτων οὖσῶν φαινομένων ἰδίως δυναμικῶν. Η κιναισθησία δὲν εἶνε ἥτο δόλικὸν ἀθροισμα, ἡ συνισταμένη ἡ δόποια ἀναλύεται εἰς τὰ στοιχειώδη ταῦτα φαινόμενα καὶ εἶνε τέλος ἐπιδεκτικὴ ἀναγωγῆς εἰς ἐρεθιστικότητα, δηλαδὴ εἰς τὴν ἰδιότητα

τὴν δόποίαν ἔχει ἡ ζῶσα ὥλη ὅπως ἀνταποκρίνεται εἰς διεγέρσεις.
Ὑπεμνήσαμεν ἀνωτέρῳ ὅτι ἡ ζῶσα αὕτη ὥλη διατελεῖ ἐν καταστάσει ἀκαταπαύστως μεταβλητῇ, ἡ δόποία συνίσταται εἰς μεταβολὰς ἐνεργείας, εἰς μεταβάσεις ἀπὸ τοῦ δυναμικοῦ (potentiel) εἰς τὸ ἐνεστώς, ἢ καὶ τ' ἀνάπαλιν. Οἱ βιολόγοι παραδέχονται ὅτι ἀπὸ τῆς ἀμοιβοειδοῦς κινήσεως τῆς ὅλως ἀκανονίστου μέχρι τῆς μικῆς κινήσεως τῆς αὐστηρῶς διατεταγμένης, πᾶσαι αἱ κινήσεις βασίζονται ἐπὶ μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς: «τῆς ἔξ υπὸ ἀμοιβῆς ἐλατώσεως καὶ αὐξήσεως τῆς ἐπιφανείας, τῆς συστολῆς καὶ διαστολῆς διὰ τροποποιήσεως ἐν τῇ διατάξει τῶν μορίων αὐτῆς ταύτης τῆς ζώσης ὥλης¹.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ πᾶν περιορίζεται εἰς διαστολὴν καὶ συστολὴν, εἰς ἔλξιν καὶ ἀπωσιν, εἰς θετικὰς καὶ ἀρνητικὰς ἀντιδράσεις.
Ἡ κατάστασις τῆς ἀπαθείας ἢ ἀθυμίας, τὸ ἀδύνατον τῆς διεγέρσεως δὲν φαίνεται δυνάμενον ν' ἀποδοθῆ ἢ εἰς ἔξασθεντισμὸν τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς μεταβολῆς τῆς ἐνεργείας ἐν τῷ δργανισμῷ, εἰς ἀνεπάρκειαν, εἰς ἔλλειμμα ἐν τῷ ἐπιβραδυνθέντι ζωικῷ στροβίλῳ, εἰς ὑποσθένειαν.

Ἐπανερχόμεθα δόθεν εἰς τὰς κινήσεις ὡς εἰς βάσιν καὶ οὐσιώδη δρόν τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς.
Ἡ μόνη διαφορὰ εἰνε, ὅτι μεταβαίνουσαι ἀπὸ τῆς φυσιολογίας εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν ἔξετασιν, αἱ κινήσεις αὗται αἱ ἐνδεχόμεναι, ἢ αἱ ἐν τῷ γίγνεσθαι, ἢ πραγματωθεῖσαι, καλοῦνται ἀνάγκαι, δρέξεις, δρμέμψυτα, τάσεις, κλίσεις, ἐπιθυ-

1). «Εἴτε ἡ ζῶσα ὥλη διεισδύῃ τῇδε κακεῖσε ὡς ἀμοιβάς ἐπὶ τῶν σεσηπτότων φύλλων λιμνάζοντος ὕδατος, εἴτε εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ λευκὰ αἷμοσφαίρια διὰ μέσου τῶν ἴστῶν, εἴτε κυκλοφορεῖ ὡς δίκτυον πρωτοπλαστικὸν ἐν τῷ κάλυκι κυττάρου φυτικοῦ, εἴτε ἐπιτελεῖ ὡς ἵς μυϊκὴ τὰς ἀκαταπονήτους καρδιακὰς συστολὰς, εἴτε τέλος, ὑπὸ μορφὴν ἐπιθηλίου μετὰ παλμικῶν βλεφαρίδων, μεταφέρει τὸ φάροιν μέχρι τῆς ὑστέρας δρός παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν γονιμοποίησιν, εὐρισκόμεθα πάντοτε ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ φαινομένου. Verworn, physiologie général, σ. 182 - 283.

μίαι καὶ ἀποστροφαί. Δὲν μετεβλήθησαν ἢ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ὅψις.

Ολίγα δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς ἀναισθησίας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἥδονὴν καὶ τὴν δύνην.
Ἐν τῇ ἀπορροσωποποιήσει, παρίσταται αὕτη ἡ τινοῦ φυσική (physique), συνδεδεμένη μετὰ τῶν αἰσθήσεων (sensations) ἢ ἡ θική, συνδεδεμένη μετὰ τῶν ἀντιλήψεων (perceptions).
Αἱ εὐάρεστοι καὶ δυσάρεστοι καταστάσεις, καίτοι εἶνε διὰ τὴν συνείδησιν ὁ σπουδαιότερος χαρακτήρας τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, διότι εἶνε ὁ σαφέστερος, δὲν εἶνε ἢ ἀποτελέσματα, ἐνδείξεις τῆς κινητικῆς ἐνεργητικότητος, τῶν ἱκανοποιουμένων, παρεμποδιζομένων, ἀναστελλομένων ἀναγκῶν καὶ τάσεων.
Ἄν τιθετος γνώμη κατίσχυσε γενικῶς, ἂν ἡ προτεραιότης παρεχωρήθῃ εἰς τὰς τερπνὰς ἢ λυπηρὰς τροποποιήσεις, θεωρούμενας ὡς τὸ οὐσιῶδες τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς καὶ χρησιμεούσας μόνας πρὸς καθορισμὸν αὐτῆς, τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀποτέλεσμα πίστεως ἀποκλειστικῆς εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς συνείδησεως, πλάνης τῆς φαντασίας κοινῆς, ἡ δόποία συνίσταται εἰς τὸ νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἡ ἐνσυνείδητος μερὶς γεγονότος τινὸς εἶνε ἡ κυριωτέρα αὐτοῦ μερίς.
Ἄλλως δρός μὴ ἐπαναλάβω ὅσα εἴπον ἐν πολλοῖς κεφαλαίοις τῆς «Ψυχολογίας τῶν αἰσθημάτων», περιορίζομαι εἰς ἀπλῆν παρατήρησιν ἐφ' ἣς ὅπὸ τῆς ἀρχαίτητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν ὑφίσταται διμοφωνία σχεδὸν διμόθυμος καὶ σπανιωτάτη μεταξὺ τῶν διαφόρων σχολῶν: ἡτοι παραδέχονται ὅτι, γενικῶς, καὶ ἔξαιρέσει ἀνεξηγήτων τινῶν ἔξαιρεσεων αἵτινες ἐμβάλλουσιν εἰς ἀμηχανίαν, ἢ ἥδονὴ ἔχει ὡς δρόν αὐξῆσιν τινα, ἢ δύνην ἐλάττωσίν τινα τῆς ἐνεργητικότητος.
Δὲν εἶνε ὡς νὰ παραδέχεται τις ὅτι προκύπτουσιν ἐκ βιολογικῶν μεταβολῶν τὰς δρόιας ἀρκούντως πιστῶς καὶ ἀποκαλύπτουσιν;

IV

Μολονότι ή συναισθηματική καὶ ή διανοητική ζωὴ εἶνε κατ’ οὓσιαν ἑτερογενεῖς καὶ μὴ ἐπιδεκτικαὶ ἀναγωγῆς ή μία εἰς τὴν ἄλλην, ή ἀμοιβαία αὐτῶν ἐπίδρασις τυγχάνει πασίγνωστος καὶ ἔκδηλοῦται ἐν τῇ συνήθει ζωῇ ύπὸ τρεῖς κυρίας μορφάς· ή αἰσθητικότης εἶνε κυρία καὶ ή διανοητικότης κέκτηται μικρὰν λαβὴν ἐπ’ αὐτῆς· ή διανοητικότης υπερισχύει καὶ ή αἰσθητικότης εἶνε ὀσθενής· ίσορροποῦσι κατὰ διαφόρους βαθμούς. Τὸ τοιοῦτον ἀνήκει εἰς τὴν χαρακτηρολογίαν.

‘Αλλὰ ή πλήρης καὶ ή σαφέστατα διαγεγραμμένη διαφορὰ περὶ τὴν φύσιν μεταξὺ τοῦ συναισθηματικοῦ ἔγὼ καὶ τοῦ ἔγὼ τοῦ διανοητικοῦ (ἄς μοὶ ἐπιτραπῶσιν οἱ σαφεῖς καὶ ἡκιστα ἀκριβεῖς οὗτοι ὅροι) καθιστᾶ ἐφικτὴν τὴν ἔξηγησιν τινῶν δῆθεν ἀντινομιῶν, αἱ ὄποιαι ἐπιπολάζουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν, ἴδιωτικήν τε καὶ δημοσίαν. ‘Ο κοινὸς νοῦς καὶ αὐτὴ ἔτι ή σκέψις καταδικάζουσιν αὐτὰς ἐν δνόματι τῆς λογικῆς, χωρὶς ν’ ἀντιλαμβάνωνται ὅτι υποπίπτουν εἰς τὴν μεγάλην πλάνην τοῦ νὰ ἐρμηνεύουν τὸ συναισθηματικὸν δι’ ὅρων διανοητικῶν, νὰ ἐρμηνεύουν καὶ νὰ κρίνουν αὐτὸν συμφώνως πρὸς κριτήριον τὸ ὄποιον τῷ εἶνε ἔνον.

‘Υπαινίσσομαι τὰς τοσούτῳ πολυναρθίθμους ἐκείνας περιπτώσεις κατὰ τὰς ὄποιας τὸ ἄτομον, κατεχόμενον ύπὸ βαθέος φύλτρου ή ύπὸ πάθους σφοδροῦ, παρίσταται ἐν τῷ τρόπῳ τοῦ ἐνεργεῖν ἐν καταφώρῳ ἀντινομίᾳ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ λογικόν. ‘Ἐν τῷ γενετησίῳ ἔρωτι τὸ γεγονός τοῦτο τυγχάνει ἀναμφισβητήτως σύνηθες. Δὲν εἶνε ή ἐλάχιστα σπανιώτερον ἐν τῷ μητρικῷ ἔρωτι, τῷ προθυμοτάτῳ εἰς πᾶσαν θυσίαν, παρὰ τὸν ἔγωισμόν, τὴν ἀγνωμοσύνην, τὰς ὑβρεις καὶ τὰς αἰκίας τῶν τέκνων. ‘Ωσαύτως ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι τοῦ «τυφλοῦ» φύλτρου, δηλαδὴ τοῦ ἔνον καὶ ἀνεπιδέκτου πάσης διανοητικῆς ἐπιδράσεως. ‘Ἡ τύφλω-

σις αὕτη ή ἀχώριστος ἀπὸ παντὸς ἰσχυροῦ πάθους ἀποδεικνύει καλῶς τὸ δύλοσχερῶς ἑτερογενὲς τοῦ συναισθηματικοῦ ἔγὼ καὶ τοῦ ἔγὼ τοῦ διανοητικοῦ· καὶ ἂν κατέλθωμεν βαθμηδὸν ἀπὸ τοῦ σφοδροῦ ἔφωτος, ἀπὸ τοῦ φανατισμοῦ καὶ λοιπῶν ἀκροτάτων ἐκδηλώσεων, καταλήγομεν εἰς καταστάσεις ἀσθενεστέρας κατὰ τὰς δηποίας τὸ συναισθηματικὸν ἔγὼ ἀντέχει ἀκόμη τοῦλάχιστον ύπὸ τὴν παθητικὴν αὐτοῦ μορφὴν.

‘Ἄς σημειώσωμεν, ἐν παρόδῳ, ὅτι τὸ «ὅρμητικὸν διάφραγμα» τοῦτο μεταξὺ τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς διανοίας εἶνε ἰσχυρὸν μέσον διατηρήσεως διὰ τὴν αἰσθητικότητα, ή δποία παραμένει ἄθιτος ἐν τῇ σφαίρᾳ αὐτῆς ὠχυρωμένη κατὰ πάσης ἐφόδουν.

Τὸ τοιοῦτον καταφαίνεται ὡς ἀριστα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἥθιτήν. ‘Υπάρχει ἀφ’ ἐνὸς ὅτι εἶνε ἔμφυτον—αἱ ἀγαθαὶ ή πόνηραι τάσεις, δηλαδὴ αἱ προσαρμοζόμεναι ή μὴ προσαρμοζόμεναι εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, — δ ἀτομικὸς χαρακτὴρ καὶ ή ἀτομικὴ ἴδιοσυγκρασία.

‘Υπάρχουσιν ἀφ’ ἑτέρου οἱ διανοητικοὶ παράγοντες· ἀρχαὶ, θεωρίαι, θεωρητικὰ συμπεράσματα καὶ κατασκευάσματα. Τὰ νῦν, αἱ πραγματεῖαι περὶ ἥθικῆς ἀφθονοῦσιν ἔκαστος συγγραφεὺς προτείνει «νέαν τινὰ βάσιν» ή ἐπίζητεῖ φάρμακόν τι κατὰ τῆς «συγχρόνου κρίσεως» καὶ ἀνησυχεῖ διὰ τὰς διαταράξεις τὰς δηποίας δύναται αὔτη νὰ προξενήσῃ ἐν τῇ πρακτικῇ. ‘Ισως θὰ ἥρμοζε κάποιος σκεπτικισμός. Χωρὶς νὰ ὑποστηρίξῃ τις τὴν ὁζοσπαστικὴν θέσιν, κατὰ τὸν δηποίαν ή ἐπίδρασις τῶν θεωριῶν δύναται νὰ παροραθῇ οὖσα ἀσθενεστάτη καὶ μάλιστα μηδαμινή, «ὅτι ἀφοῦ εἶνε ἀδιάφορος καὶ ἀβλαβής, εἶνε περιττὸν νὰ βάλλωμεν κεραυνοὺς κατ’ αὐτῆς¹», θὰ ἔπειτε νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ ἥθικὸν αἴσθημα, ὅταν εἶνε στεροῦν, δὲν ἀφίνεται ν’ ἀλλοιοῦται πολὺ ἐν τῇ πράξει, οὕτε ἐπὶ καλῷ οὕτε ἐπὶ κακῷ, ὅτι προσεπικυρῶι ἀσυνειδήτως τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ διὰ πράξεων, καὶ ὅτι

¹ Διὰ τὴν ίστορίαν τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ ἥθικισμοῦ (moralisme) ἀπὸ τοῦ Bayle μέχοι τῶν καθ’ ἡμᾶς ἡμερῶν, βλέπε τὸ ἀρθρὸν τοῦ Pante, Revue Philosophique, Μάρτιος 1908, σ. 274.

καλῶς θὰ ἔπειρε τις νὰ πιστεύῃ δλίγῳ πλειότερον εἰς τὴν ὁρμέμ-
φυτον αὐτοῦ ἵσχυν, κάπως δὲ δλιγάτερον εἰς τὴν ἵσχυν τῶν ἰδεῶν.

‘Ωσαύτως ὅσον ἀφορῇ εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα.³ Εν τῇ παγκοσμιότητι αὐτοῦ καὶ ὑπὸ πάσας αὐτοῦ τὰς μορφάς, ἀπὸ τοῦ πετιχισμοῦ καὶ τῆς λατρείας τῶν πνευμάτων μέχρι τοῦ «πνευμα-
τικοῦ ἔρωτος» καὶ τῆς ἀπορροφήσεως ἐν τῷ ἀπείρῳ ὅντι, διατη-
ρεῖ χαρακτῆρα οὐσιώδη, τὴν συνείδησιν τῆς ἡμετέρας ἀδυναμίας.
‘Ο ἐκ φύσεως πλουσίως ὑπ’ αὐτῆς προικισμένος αἴσθανται
ἐν ἔαυτῷ πίστιν ἢ ὅποια διεξιγεῖ εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον, ἀλλ’ ἣ
ὅποια εἶνε ἴδιως στήριγμα, παρηγορία, δημητὸς πρὸς τὴν σωτη-
ρίαν.⁴ Εἳναν θελήσῃ τις νὰ τὴν κλονίσῃ, τὸ ἔνστικτον τῆς συντη-
ρίας ἔξανίσταται καὶ κωφεύει πρὸς πᾶν ἐπιχείρημα φύσεως
διανοητικῆς, πρὸς τὴν πεῖραν, πρὸς πᾶσαν κρίσιν.⁵ Η ὁρμέμφυ-
τος αὐτῇ στάσις εἶνε διοσκερῶς ἔνη πρὸς τὴν «fides quaerens
intellectum».

Πρὸ τῶν περιπτώσεων τούτων, αἱ ὅποιαι ἀπαντῶσι δαψι-
λῶς, ἡ κοινὴ γνώμη, σκανδαλιζομένη καταγγέλλει ἀντίφασιν.
Δὲν ὑπάρχει ἀντίφασις.⁶ Η συναισθηματικὴ ζωὴ ἐπιβεβαιοῦ ἀπλῶς
καὶ αὐθορμήτως τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς καὶ δὲν εἶνε κατὰ βάθος
ἢ παρόρμησις καὶ ἄπωσις, ἐπιθυμία καὶ ἀποστροφή. Διὰ λογικῆς
μονίμου τείνει πρὸς τὸν τελικὸν αὐτῆς σκοπὸν συμφώνως πρὸς
μηχανισμὸν προκαθεστηκότα. Εἶνε τοῦτο καὶ οὐδὲν πλέον τούτου.
Τὴν λέγουν παράλογον, ἥλιθίαν, ἀπρονόητον εἰς αὐτὴν ἐφαρμο-
ζόμενα τὰ ἐπίθετα ταῦτα, δὲν ἔχουσι καμμίαν ἔννοιαν, εἶνε ὡς
νὰ δῷμίλει τις περὶ τῆς ὁσμῆς ἥχου τινός.⁷ Υφιστάμεθα τὴν σχε-
δὸν ἀναπόφευκτον ὁπήν ὅπως καθιστῶμεν διανοητικὸν τὸ αἰ-
σθάνεσθαι, καὶ ὅπως ἀποδίδωμεν εἰς αὐτὸν χαρακτῆρας ὁρθολο-
γικούς.⁸ Υπάρχουσιν ἐν τῷ ἀτόμῳ δύο παράλληλοι ἀναπτύ-

(1) Αἱ σφοδραὶ συγκινήσεις, ὡς ὁ φόβος, ἡ ὁργή, διεγέρουσι πολ-
λάκις παραλογισμούς. ‘Ελέχθη λίαν ἵκανῶς, «ὅτι πρὸ τῶν μεγάλων κιν-
δύνων ἡ ἀνοησία αὐξάνει κατὰ τρόπον φοβερόν». Τὸ τοιοῦτον καταφαί-
νεται ἐν καιρῷ πολέμου (οἱ πανικοί) καὶ ἐπαναστάσεων (ἐπὶ τῆς Τρο-
μοκρατίας ἐφημερίς τις ἀπεκάλει τὴν Μαρίαν ‘Αντωνανέτταν ‘τέρας

ξεις ξέναι ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην, ἀνεξάρτητοι ἡ μία ἀπὸ τῆς
ἄλλης, ἔχουσαι ἐκατέρᾳ ἴδιαν καὶ ἀμετάβλητον ἀρχὴν καὶ αἱ
ὅποιαι δὲν δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἄλλήλας· ἐλλείψεις
κοινοῦ μέτρου.

Αἱ διπλαῖ αὗται προσωπικότητες δὲν εἶνε πραγματικῶς ἀντι-
φατικαὶ ἡ ὑπὸ ἓνα δρον· ἀν θεωρῶμεν αὐτὰς ὡς παράβασιν τοῦ
ἰδεῶδος τῆς προσωπικότητος, τῆς αὐστηρᾶς ἐνότητος τοῦ ἀτό-
μου. ‘Η αὐστηρᾶς ὁρθολογικὴ αὐτῇ θέσις δὲν παραδέχεται ἡ
μίαν μόνην λογικὴν καὶ ἐπιβάλλει εἰς τὴν συναισθηματικὴν ζωὴν
τὰς ἀρχὰς τῆς, τοὺς κανόνας τῆς, τὰς μορφάς τῆς, ἐν ἐνὶ λόγῳ,
μεταβάλλει τὴν φύσιν αὐτῆς, τὴν μετουσιώνει καὶ τὴν παραμορ-
φώνει.

***

‘Ἐν ἐνὶ λόγῳ, προσεπάθησα ν’ ἀποδεῖξω· α’. ὅτι ὅπως εἰσ-
δύσῃ τις εἰς τὴν συναισθηματικὴν ζωὴν, δέον ν’ ἀπαλλαγῇ κατὰ
τὸ δυνατὸν τῆς διανοητικῆς μεθόδου· β’. ὅτι εἶνε αὐτῇ ἐν τῇ οὐ-
σίᾳ αὐτῆς ἐκφαντιστέοντος ἐνεργητική, τῆς ὅποιας ἡ ἀρχέτυπος καὶ
ἀπλουστέρα μορφὴ εἶνε ἡ ἐρεθιστικότης· ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ δδύνη
δὲν εἶνε τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς αἰσθητικότητος, ἀλλὰ μᾶλλον ση-
μεῖα· καὶ ὅτι ψυχολογία ἡ ὅποια δὲν ἐρευνᾷ ὑπ’ αὐτὰ δμοιάζει
πρὸς ιατρικὴν ἡ ὅποια ἥθελε περιορισθῆ εἰς τὰ συμπτώματα
παραμελοῦσα τὰς βλάβας.

‘Ἐκ τῆς παραγγωρίσεως ταύτης τῶν ζωτικῶν πηγῶν τῆς αἰσθη-
τικότητος προκύπτει ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ψυχολόγων φαίνονται

τὸ ὅποιον ἔξημεσε τὸ στόμα τῆς ‘Αληκτοῦς». Εἶνε ἡ συγκινητικὴ ὠθησίς,
ἢ ὅποια καθίσταται διανοητικὴ καὶ ἔξαγγέλλεται εἰς ὅνειρα φαντασικά.
Τὸ παράλογον προκύπτει ἐκ τῆς συγκινήσεως, ἀλλὰ δὲν εὑρηται ἐν αὐ-
τῇ. ‘Ον εστερημένον φαντασίας δὲν ἔχει ἡ τὸν φυσικὸν κλονισμὸν καὶ
παρακήνην ἐνδόμυχον· οὐδὲν πλέον.

εξετάζοντες ἀφηρημένας ἐννοίας μᾶλλον ἢ πραγματικότητας, ὅτι ἔφαρμόζουσιν ἀνατομίαν ἄνευ φυσιολογίας, ὅτι ἔκτελοῦσιν ἐγχειρήσεις ἐπὶ νεκροῦ μᾶλλον ἢ ἐπὶ ζῶντος. Θὰ ἥδύνατό τις νὰ παράσῃ διαφόρους ἀποδείξεις τούτου, μεταξὺ δὲ ἄλλων τὴν ὁλοσχεδὴν παραλειψιν τῶν παθῶν ἐν ταῖς συγχρόνοις πραγματείαις. Καὶ τὸ αἴτιον τῆς παραγνωρίσεως ταύτης εἶνε ἡ ἔξις, ἡς προεμνήσθην, τοῦ περιορίζεσθαι εἰς τὰ εὐάρεστα καὶ δυσάρεστα φαινόμενα — τὰ μόνα σαφῆ καὶ πλήρως ἐνσυνείδητα — ἐπὶ ζημίᾳ τῶν τάσεων αἱ ὅποιαι συνηθέστατα εἶνε ὑποσυνείδητοι. Διότι εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ συνείδησις τῶν κινητικῶν καταστάσεων εἶνε γενικῶς ἀσθενής. «Οσῳ περισσοτέρᾳ ἡ κίνησις καὶ ἡ ταραχή, τόσῳ ἀσταθεστέρᾳ καὶ πλειότερον τεθολωμένῃ ἡ συνείδησις. Παραβάλλετε τὴν συγκινητικὴν κατάστασιν (φόβον, δργήν, τὴν ἐρωτικὴν παραφροὰν κλπ), πρὸς τὴν σταθεράν, σαφῆ, ἀναλυτικὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προσοχῆς καὶ τῆς σκέψεως, δηλαδὴ κατὰ τὸ στάδιον τῆς αὐστηρᾶς καταργήσεως πάσης ἀνωφελοῦς κινητικότητος. Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὅτι καταναλίσκεται εἰς κίνησιν δὲν καταναλίσκεται ἐν συνειδήσει, καὶ τ' ἀνάπται.

Δέον ν' ἀναγνωρίσωμεν ἄλλως ὅτι ἡ οὐσία τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως καὶ ἔαυτὴν εἶνε ἀσυνεπής καὶ ἀνακόλουθος καὶ ἀναρχική, μὴ ἡνοποιημένη, ἀτε καὶ ἀποτελουμένη ἐκ τάσεων ἐλξεως καὶ ἀπώσεως, ἐκ τῶν ὅποιων ἐκάστη δὲν ἐνεργεῖ ἢ πρὸς τὸν ὕδιον αὐτῆς τελικὸν σκοπόν¹.

Ο γενικὸς οὗτος ὅρος ἀναλυόμενος εἰς συγκεκριμένας ἐννοίας σημαίνει ἢ μορφὴν κράσεως (δειλός, δργύλος, κλπ), ἢ μόνιμον προδιάθεσιν (πρὸς χαράν, πρὸς λύπην), ἢ τὴν ἐπικράτησιν ἀνάγκης τινὸς (ἐρωτικῆς, θρησκευτικῆς, αἰσθητικῆς (esthétique))

(1) Παράβαλε τὴν ἀσθενῆ τάσιν τῶν αἰσθημάτων, ὅπως συνδυάζονται μεταξὺ των πρὸς τὴν κυρίαν ἐπίδρασιν τοῦ συνδυασμοῦ ἐν τῇ διανοητικῇ σφαίρᾳ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων μέχρι τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν κρίσεων. Διὰ τάς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου λεπτομερείας βλέπε τὴν ἡμετέραν «Λογικὴν τῶν αἰσθημάτων».

κλπ;· καὶ πᾶσαι αἱ τάσεις αὗται, διηγενεῖς ἢ στιγμαῖαι, δὲν ἔχουσιν ἢ ἔνα καὶ μόνον σκοπόν, τὴν ἵκανοποίησιν αὐτῶν. Ὁ κόσμος τῶν αἰσθημάτων, συγκινήσεων καὶ παθῶν, εἶνε ἀπολύτως ξένος ἐκ φύσεως πρὸς πᾶσαν δρθολογικότητα.

Ἡ συναισθηματικὴ συνείδησις εἶνε ἄρα, ἐν τέλει, ἢ συνειδησις τῶν ζωτικῶν ἐνεργειῶν ἐν τῷ ἀτόμῳ καὶ τῶν τρόπων αὐτῶν· ἐκδηλούται ὡς δύναμις τῆς φύσεως. Τοῦθ' δπερ εἶνε λογικὸν, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν δργανικήν, φυτοζωικὴν ζωὴν, ἡ ὅποια αὐτῇ ἀνάγεται εἰς ἐνεργείας φυσιοχημικός, ἦγουν εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν.

Εἶδομεν ἀνωτέρῳ ὅτι τὸ αἰσθάνεσθαι εἶνε ἀρχικότερον τοῦ εἰδέναι, καὶ ὅτι ἡ συνείδησις εἶνε ἐν ἀρχῇ σπλαγχνική. Θὰ ἦτο χιμαιρικὸν ἀν ἔξιον τις νὰ καθορίσῃ τὰ πιθανὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ζωῆς μέχρι τοῦ ἐφῆβου καὶ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου. Ἐν τούτοις, φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν γιγαντιαίων μαστοφόρων, ἐκ τῶν ὅποιων τὰ πλεῖστα ἐξηφανίσθησαν καὶ δὲν ἀποκαλύπτονται ἢ ὑπὸ τῆς παλαιοντολογίας, τὰ ζῷα ταῦτα, τὰ ὅποια λόγῳ τῶν σωματικῶν αὐτῶν διαστάσεων, τῆς τελειότητος τῶν ἐπιθετικῶν καὶ ἀμυντικῶν διπλων αὐτῶν, ἥσαν «οἱ βασιλεῖς τῆς Δημιουργίας», ἀποτελοῦσιν ἐπίσης λόγῳ τῆς ἴσχύος καὶ τῆς βιαιότητος τῶν ὁρέξεων των τὸ κατακόρυφον τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως ὑπὸ τὰς ὑποδεεστέρας αὐτῆς μορφάς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς ἴστορίας τοῦ γηίνου κόσμου ὑπῆρξεν αὐτῇ ἡ ἀναμφισβήτητος καὶ ἀνευ ἀντιπράξεως ἡγεμονία ἐν τῇ ψυχικῇ ζωῇ. Ἀλλὰ ἡ ἵκανότης τοῦ εἰδέναι (ἢ μὴ σπλαγχνικὴ συνείδησις), κατ' ἀρχὰς μηδαμινὴ ἢ ἀσθενεστάτη, ἀνάλογος πρὸς ἐγκεντρισμόν, πρὸς παρασιτικὸν ἐμβόλιον, αὐξάνεται καὶ τείνει ὅπως ὑπερτερήσῃ τὴν ἀντίπαλόν της. Ταυτοχρόνως μεταβάλλει αὐτήν, εὐρύνει τὸ πεδίον τῆς ἐνεργείας της, διεγείρει νέας μορφάς τῆς συναισθηματικῆς συνειδήσεως, συνδυαζομένη πλέον οὐχὶ πρὸς αἰσθήσεις, ἀλλὰ πρὸς παραστάσεις ἢ πρὸς συλλήψεις.

Αἱ ἀνώτεραι αὗται μορφαὶ τοῦ αἰσθήματος ὑποτυποῦνται ἥδη εἰς τὰ ἀνώτατα ζωικὰ εἴδη. — Παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ συναισθημα-

τική συνειδησίς χριαρχεῖ κατ' ἀρχὰς διαφορούσης τῆς παιδικῆς ήλικίας, βραδύτερον ἐν τῇ διάδι τῶν παρορμητικῶν, τῶν εὐσυγ-
κινήτων (emotifs), τῶν ἀνισορρόπων.⁷ Εξικνεῖται εἰς τὸ κατακό-
ρυφον τῆς ἔξελιξεως αὐτῆς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πλήρους αὐτῆς
ἀνθήσεως παρά τισι μυστικοπαθέσιν, ίδιᾳ μεταξὺ τῶν ποιητῶν καὶ
τῶν καλλιτεγνῶν, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς λεπτεπιλέπτου αἰσθητικότη-
τός των, τῆς ἀσταθείας αὐτῶν καὶ τῶν φαντασιοπληξῶν των
παρέσχον ὑποστήριγμα εἰς τὴν περιλάλητον θέσιν τῆς μεγαλο-
φυΐας - νευροπαθείας καὶ περὶ τῶν ὅποιών ἡδυνήθησάν τινες
νὰ εἴπουν «ὅτι εἶνε ‘Υπεράνθρωποι’ ἐν τῇ σφαιρᾷ τῶν αἰσθη-
μάτων».

Τούναντίον, ἡ διάνοια εἶνε εἰληνική καὶ ἀπολύτως γαλήνιος.
Ὦχι ὅτι εἶνε ξένη πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, ἀφοῦ ἀπαιτεῖ
ἔργασίαν ἐγκεφαλικήν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πετανάλωσιν ἐνεργητι-
κότητος βεβαιουμένην διὰ τῆς κοπώσεως καὶ διὰ πασιγγώστων
μεταβολῶν ἐν ταῖς φυσιολογικαῖς λειτουργίαις, τῇ κυκλοφορίᾳ, τῇ
ἀναπνοῇ, ταῖς ἔκκρισεσι, κλπ. Ἀλλ' ὅποια διαφορά, ἀν παραβά-
λωμεν τὰς ἀκροτάτας περιπτώσεις τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, ὡς
τῆς ἴσχυροτέρας ἀφηρημένης σκέψεως ἢ τῆς πλουσιωτέρας δημι-
ουργοῦ φαντασίας (καν παραμελοῦντες τὸν συγκινητικὸν παρά-
γοντα δ ὅποιος συνοδεύει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥπτον τὴν ἐργασίαν
ταύτην) πρὸς τὰς ἀκροτάτας περιπτώσεις τῆς συγκινήσεως καὶ τοῦ
πάθους! Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶνε μεγάλη δύσφ ἢ μεταξὺ τῆς καύ-
σεως ἐνὸς λύγγου καὶ τῆς καύσεως τῆς ἑστίας σιδηρουργείου.

Τὰ νῦν οἱ βιολόγοι καὶ οἱ ψυχολόγοι εἶνε διατεθειμένοι νὰ παραδέχωνται ὅτι «συνείδησις εἶνε συνώνυμος τῶν ἀντιδράσεων τῶν προσηρμοσμένων εἰς νέας καταστάσεις». Ἡ διανοητικὴ συνείδησις, ἡ δποία παραβάλλει, κρίνει, σχετίζει, ὑπολογίζει, εἶνε ἵκανὴ πρὸς πολλαπλᾶς ἐπιλογὰς καὶ προσαρμογάς. Εἶνε ἐν ταῦτῷ γνῶσις τῆς φύσεως καὶ τοῦ περιβάλλοντος καὶ μέσον, ὃσον ἀφορᾷ τὸ ἄτομον, ὃπως ξῆλη ἐπωφελῶς. Γινώσκειν εἶνε προβλέπειν. ⁷Αν καὶ ἀσμενίζουσιν ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις νὰ ἐπαναλαμβάνωσιν ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι ἡμῶν δὲν εἶνε ἡ κατασκεύασμα ὑπο-

τυπῶδες, ποιά τις ἀπλοποίησις, ποιά τις εὐκολία, ἡ Βακώνιος ὁ ἥσις «natura non nisi parendo vincitur» παραμένει ἀκλόνητος καὶ ἡ πεῖρα ἀναλαμβάνει νὰ ἐπιβάλῃ αὐτήν.

³ Εξ ἀντιθέτου, ἡ αἰσθητικότης δὲν εἶνε ίκανή ἦν πρὸς ἐπιλογὰς καὶ προσαρμογὰς εἰδικάς, τῶν δορέεων, δρμεμφύτων, κλίσεων, οὖσῶν, ἑκάστης τὸ καιτ' αὐτήν, εἰδίκευμένων.⁴ Επικρατοῦσά τις τάσις ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν αὐτῆς, χωρὶς νὰ μεριμνᾶ περὶ τοῦ γενικοῦ ἀγαθοῦ τοῦ ἀτόμου, καὶ μάλιστα περὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, διότι ὅς ἐκ τῆς φύσεώς της εἶνε τυφλή καὶ ξένη πρὸς τὴν δρθινή κοίσιν.

Ἐπανεργόμεθα ὅθεν εἰς τὴν ἀφετηρίαν ἡμῶν· ἥ αἰσθητικό-
της, ἐν τῇ ἐσωτάτῃ αὐτῆς οὐσίᾳ, βεβαιοῦται μᾶλλον ἡ γινώσκε-
τοι, κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν. Ἡ δύναμις αὗτη τῆς φύσεως
(καίτοι ὑπάρχει εἰσέτι ἐν φυσικῇ καὶ ἀκατεργάστῳ καταστάσει
παρὰ τοῖς ἀμορφώτοις καὶ εἰς τὰ πλήθινα διαμορφοῦται συνη-
θέστατα καὶ κυβερνᾶται ὅσον ἀφορᾶ τὴν φορὰν αὐτῆς ὑπὸ τῆς
διανοίας, ἡ ὁποία ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν προσαρμογὴν συμφωνο-
τέραν πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου. Πρέπει τις νὰ ἔχῃ
διαφθαρῇ ὑπὸ τῆς διανοητικῆς προλήψεως (intellectualiste) ἥ
ὑπὸ τῆς μεταφυσικῆς τῆς ἀπολύτου ἐνότητος διὰ νὰ μὴ βλέπῃ
ὅτι αἰσθάνεσθαι καὶ εἰδέναι εἶναι ἐκδηλώσεις ἐντελῶς διάφοροι καὶ
ἀνεξάστητοι ἥ μία τῆς ἄλλης ἔξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II

Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΜΝΗΜΗ

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ζήτημα τῆς συναισθηματικῆς μνήμης, τὴν ὅποιαν ἔξήτασα ἥδη πρὸ δεκατεσσάρων περίπου ἐτῶν¹, προτίθεμαι νὰ ἔξετάσω αὐτὸν ὑπὸ ἄλλας ἐπόψεις ἀποφεύγων ἐπιμελῶς τὰς ἐπαναλήψεις. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἔκεινης, ἐλήφθησαν παρὸ ἐμοῦ ὀντακοινώσεις καὶ παρατηρήσεις ἀρκούντως πολυάριθμοι· ἐπὶ πλέον, τὸ θέμα ἔξητάσθη, συνεῖτηθη, ἐκρίθη ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι οὐν δλίγον σινέβαλον εἰς τὴν διαλεύκανσιν αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐπέκτασιν καὶ εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς σημασίας αὐτοῦ².

Μόνος σκοπός μου εἶνε ν' ἀποδεῖξω διὰ νέων ἀποδεῖξεων τὴν ὑπαρξίν τῆς μορφῆς ταύτης τῆς μνήμης ἐναντίον τῶν ψυχολόγων οἱ ὅποιοι ἐπιμένουσιν ἀρνούμενοι αὐτήν. Ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν καὶ σαφεστέραν αὐτῆς μορφήν, ἡ θέσις αὐτῶν δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἔξῆς:

Ἐν τῇ δῆθεν συναισθηματικῇ ἀναμνήσει γεγονότος τινὸς τῆς παρελθούσης ἡμῶν ζωῆς, ἐκεῖνο οὖ ἀναμιμνησκόμεθα, εἶνε ἡ εἰκὼν τοῦ προσώπου, τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ γεγονότος καὶ μόνον αὐτη· ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις—εὐάρεστος ἢ ἐπαχθής, λυπηρὰ ἢ εὐφρόσυνος—ἡ ὅποια συνοδεύει αὐτήν, δὲν εἶνε ἀνάμνησις, εἶνε τὸ νέον καὶ ἐνεστῶς ἀποτέλεσμα τῆς ἐμφανίσεως τῆς εἰκόνος· δὲν ἔχει αὐτῇ παρελθόν. Ὑπάρχει ἀναβίωσις τῶν παρα-

(1) Revue Philosophique, 1894, T. II. σ. 376. καὶ Psychologie des Sentiments, μέρος πρῶτον, κεφ. XI.

(2) Ἰδίᾳ Pillon, Revue Philosophique, 1900. T.I. σ. 113, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1907. Manxion, αὐτόθι Φεβρουάριος 1900. Pieron, αὐτόθι, 1902 T. II. σ. 602. Dugas, αὐτόθι, 1904, T. II. σ. 638. Paulhan, Sanctio de la mémoire et le Souvenir affectif, 1904 (F. Alcan). Dauriae, l'esprit musical, σ. 257 καὶ ἐφεξῆς, (F. Alcan).

στάσεων, ἀλλὰ ἡ συγκίνησις δὲν ἀναβιοῖ· εἶνε αὕτη φαινόμενον δλοσχερῶς νέον, τὸ δοποῖον ἐμφανίζεται· ὅμοιον πρὸς τὸ ἀρχικὸν αἴσθημα, δὲν ἔχει πλέον τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως του ἐν τῷ αἴσθηματι τούτῳ, «ὡς ἡ καταιγὶς τῆς σήμερον» δὲν ἔχει τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς «ἐν τῇ καταιγίδι τῆς αὔριον» (Manxion). Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὑπάρχει στοιχεῖόν τι παλαιόν, ἀλλ' εἶνε διανοητικόν· ὑπάρχει στοιχεῖόν τι συναισθηματικόν, τὸ δοποῖον δύναται νὰ ὅμοιάῃ πρὸς τὸ παλαιόν, ἀλλ' εἶνε νέον.

Ἴδού ἡ ἀντίρρησις ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ἰσχύi. Δέον ν' ἀναγνωρίσωμεν διτι αποκλείει δικαίως πολλὰ παραδείγματα προβαλλόμενα ὡς πειστικάτα, καὶ τὰ δοποῖα, κατόπιν ἔξετάσεως, ἀπομένουσιν ὑποπτα, ἀμφίβολα, ἐπιδεκτικὰ διτιῆς ἐρμηνείας. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶνε πολυάριθμα. Οὕτως, ἡ ἀνάμνησις ὑβρεως ἡ δοποία προσεγένετο εἰς ἡμᾶς, δύναται μετὰ μακρὸν χρόνον νὰ συνοδεύεται ὑπὸ τῶν συμπτωμάτων τῆς δργῆς. Παράβασις σοβαρὰ κανόνος τινὸς τῆς εὐπρεποῦς συμπεριφορᾶς ἐπανέρχεται εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν καὶ προκαλεῖ τὸ ἐργόθημα ἡμῶν. Οἱ ίατρὸς Χάροτεμβεργ, ἐν τῇ ἐρεύνῃ αὐτοῦ περὶ τῶν δειλῶν, ἔλαβε συνηθέστατα τὴν ἔξῆς ἀπάντησιν: «Ἡμπορῶ πολὺ εὐκολα ν' ἀναπαραγάγω τὰ φαινόμενα τοῦ ἄγχους τῶν παλμῶν, τοῦ ψυχοῦ ἴδρωτος, τοῦ τρόμου, διὰ τῆς ἀπλῆς ἀναμνήσεως καὶ ἀναπαριστῶν ἵσχυρῶς διὰ τῆς φαντασίας τὴν συγκίνησιν τὴν δοποῖαν ἡσθάνθην».

Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐπεκτείνωμεν ἐπ' ἀόριστον τὴν ἀπαριθμησιν ταύτην τῶν γεγονότων τὰ δοποῖα τυγχόνοντο γνωστὰ τοῖς πᾶσι. Κατὰ πολλοὺς συγγραφεῖς, εἶνε πειστικάτα. Κατὰ τοὺς πολεμίους τῆς συναισθηματικῆς μνήμης, δὲν εἶνε ἀπορρίπτονται παρὸ αὐτῶν διῆδην λόγον ὑπεδεῖξαμεν ἐν τοῖς ἄνω. Τὸ πρόβλημα παραμένει ἄρα ἐκκρεμές. Πρὸς ἐπίλυσιν αὐτοῦ, δέον νὰ προβαίνῃ τις μετὰ περιστοτέρας περισκέψεως καὶ νὰ μὴ ἀποδέχεται ἀνευκριτικῆς πάντα τὰ δεδομένα τῆς πείρας· δὲν ἔχουστι ταῦτα ἵσην ἀξίαν. Παρίσταται ἀνάγκη νὰ γίνεται ἐκλογή τις καὶ νὰ μὴ προ-

1) Les timides et la timidité, σ. 35. (F. Alcan).

βαίνωμεν εἰς βεβαιώσεις ἢ συμφώνως πρὸς περιστάσεις τῶν ὅποιῶν ἡ ἔρμηνεία νὰ εἴνε δσῷ τὸ δυνατὸν δλιγότερον διφορουμένη καὶ ἀμφίβολος. Θὰ διαιρέσωμεν τὰ γεγονότα ταῦτα εἰς τρεῖς πατηγορίας· ψυχολογικά, φυσιολογικά, παθολογικά. Ἐπὶ πλέον, ὑπάρχουσιν αἱ ἔμμεσοι ἀποδείξεις—οὐχὶ αἱ ἐλάσσονες—σύναγομεναι ἐκ τῆς σταθερότητος προδιαθέσεών τινων, αἱ ὅποι ἡ δὲν ἔξηγοῦνται ἢ διὰ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης.

I

Φαινόμενα ψυχολογικά.—Τὸ μόνον κριτήριον τὸ ὅποιον καθιστᾶ ἐφικτὴν τὴν δικαιολογημένην βεβαιώσιν συναισθηματικῆς τινος ἀναμνήσεως, εἶνε ὅτι αὕτη δέον ν' ἀναγνωρίζεται, ὅτι δέον νὰ φέρῃ τὴν σφραγίδα τοῦ ἥδη αἰσθητοῦ καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν δέον νὰ εἴνε ἐντοπισμένη τούλαχιστον ἀορίστως ἐν τῷ παρελθόντι. Τπάρχοντι δὲ περιπτώσεις τοιούτου εἴδους (παραμελῶ πάσας τὰς λοιπὰς) καὶ διαιρῷ αὐτὰς εἰς δύο ὅμαδας

Τὴν ὅμαδα ἐκείνων, καθ' ἀς σύγκρισίς τις γίνεται μεταξὺ δύο συναισθηματικῶν καταστάσεων αἱ ὅποιαι συνυπάρχουσιν ἢ διαδέχονται ἀλλήλας τάχιστα ἐν τῇ συνειδήσει.

Τὴν ὅμαδα ἐκείνων, καθ' ἀς ἡ συναισθηματικὴ ἀνάμνησις ἔμφανται πρώτη ἥπο μορφὴν ἀόριστον, ἢ ὅποια συμπληροῦται διὰ τῆς προσθήκης στοιχείων διανοητικῶν.

A'. Ὡς τύπον τῆς πρώτης ὅμαδος, ἀς λάβωμεν τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἰωάννου Ἰακώβου Ῥουσσώ τὴν ἀναφερομένην ὥπο τοῦ Pillon. Ὁ ἥρως τοῦ μυθιστορήματος τούτου¹, ἐπαναβλέπων μετὰ τῆς Ἰουλίας τὸ καταφύγιον τὸ ὅποιον ἔσκεπτεν ἄλλοτε τοὺς

(1) Θὰ ἥτο εὔκολος ἢ ἀντίρρησις ὅτι τὸ τοιοῦτον εἴνε παράδειγμα φιλολογικόν. Ὁ Ἰωάννης Ἰακώβος Ῥουσσώ δὲν ἀναφέρει ἢ ὅ, τι αὐτὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἦσθιανθησαν πράγματι, οὗτως ὥστε τὸ φιλολογικὸν γεγονός ὑπῆρξε κατὰ πρῶτον πειραματικὸν γεγονός

παλαιούς των ἔρωτας, ὑποκύπτει εἰς τὴν ἀπελπισίαν του ὅτι ἔχει ἔγκαταλειφθῆ. «Ὄλα τὰ ἡδύτατα αἰσθήματα τὰ ὅποια ἐπλήρουν ἄλλοτε τὴν ψυχὴν μου ἐπανευρέθησαν ἐν αὐτῇ διὰ νὰ τὴν καταθλίψουν... Ἰδού τί μ' ἔρωτιπτεν εἰς παραφορὰς μανίας καὶ λύσης, καὶ πλ.» Προφανῶς τίποτε δὲν ἔξηγεται ἀνευ τῆς συγκρίσεως μεταξὺ τῆς καταστάσεως τῆς ἔγκαταλείψεως ἢ ὅποια εἴνε τωρινὴ καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀμοιβαίου ἔρωτος ἢ ὅποια ἀνακαλεῖται εἰς τὴν μνήμην, καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ταῦτης μεταξὺ παρόντος καὶ παρελθόντος γεννᾶται ἢ μανία καὶ ἢ λύσσα. Εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ἀναβίωσις τῆς παλαιᾶς καταστάσεως εἴνε αἰσθημα παραγόμενον ἐκ νέου, ἀφοῦ φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ παρελθόντος, ἀφοῦ παρίσταται ὡς ὑπάρξαν, ὃς μὴ ὑπάρχον πλέον καὶ ὃς μὴ δυνάμενον πλέον νὰ ὑπάρχῃ· ἐν ἐνὶ λόγῳ ἀφοῦ ἀναγνωρίζεται. Εἶνε ἐπίσης ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἀνάμνησις εἴνε καθαρῶς διανοητική, ἄλλως θὰ ὑφίστατο ἐν τῇ συνειδήσει ὃς μορφὴ οὐδετέρα, ἀδιάφορος, καὶ θὰ ἥτο ἀνευ ἐπιδράσεως. Ἐξ ἔρωτος ἐκλιπόντος δὲν ἀπομένει ἢ ἡ ἀνάμνησις τοῦ προσώπου καὶ τῶν περιστάσεων, εἰς τὴν ὅποιαν προστίθεται ἢ ἔξῆς πρίσις ὅτι πάντα ταῦτα συνωδεύοντο ἄλλοτε ὑπὸ συναισθηματικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι τὸν ἔρωτα· εἴνε κατάστασις διανοητική, ἐστερημένη παντὸς αἰσθήματος· οὕτως ἡ ἔηρὰ αὕτη ἀναπαράστασις δὲν συγκινεῖ ἡμᾶς. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἡ ἀπελπισία του Ῥουσσώ προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ ὑφισταμένου μεταξὺ δύο τάσεων· ἡ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος διεγείρει πόθους, τῶν ὅποιών τὴν ἵπαντοποίησιν παρακαλεῖ ἡ παροῦσα κατάστασις. Πῶς ν' ἀρνηθῶμεν εἰς τὸ πρῶτον τὸν οὖσιώδη χαρακτῆρα τῆς μνήμης, ἢ ὅποια εἴνε ὅχι μόνον ἀναβίωσις ἀλλὰ καὶ ἀναγνώρισις;

Ἡ ὑπαρξίς τῆς συναισθηματικῆς μνήμης βεβαιουμένη ὑπὸ τῆς συγκρίσεως τοῦ παρόντος αἰσθήματος πρὸς τὸ παρελθόν αἰσθημα παρατηρεῖται εἰς πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις. Ὑπεστηριχθῇ δεδικαιολογημένως ὅτι τὸν ἔρωτα δὲν αἰσθάνεται τις ποτὲ δις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅτι τὸ πτοιὸν αὐτοῦ ποικίλλει ἀναλόγως

τοῦ ἀντικειμένου του. Πῶς θὰ τὸ ἐγινώσκομεν ἂν δὲν ὑπελείποντο ἐν τῇ μνήμῃ ἡχη συναισθηματικά; Ὑποθέτω ὅτι ὁ Δόν Ζουάν καὶ οἱ ὄπαδοί του θὰ ἥδυναντο νὰ εὔρουν ἐν τῷ καταλόγῳ αὐτῶν πολλὰς ἀδιαφόρους περιπτώσεις· πλὴν αἱ ὑπολειπόμεναι δέονται ἀποδοθῆσιν εἰς τὴν μνήμην τοῦ αἰσθήματος. Ἀνευ αὐτῆς, ἔρως τις δὲν διαφέρει ἑτέρου ἢ κατὰ τοὺς φυσικοὺς καὶ ἡθικοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀγαπωμένου ἀντικειμένου, κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ τὰ ἐπεισόδια· τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶναι πλέον ἢ μνήμη διανοητική.

Πολλαὶ μορφαὶ τῆς λύπης ἔνεκα στερήσεως ἀγαθοῦ τινος ἢ μὴ ἀποκτήσεως ἐπιθυμητοῦ (*regret*) μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τῆς θέσεως ἡμῶν, διότι δὲν ὑπάρχει τοιαύτη λύπη ἀνευ συγκρίσεως. Ἀναμφιβόλως δύναται ἡ σύγκρισις αὐτῇ ν' ἀποκαταστῆ μεταξὺ τῆς παρούσης καταστάσεως καὶ γεγονότος τὸ διποῖον ἀπλῶς ἐφαντάσθη τις, ἥλπισε—τοῦθ' ὅπερ εἶναι ξένον πρὸς τὴν μνήμην,—ἀλλ' εἶναι γνωστὸν καὶ ἐπανελήφθη κατὰ κόρον πόσον ἡ ἀνάμνησις τῆς παρελθούσης εὐτυχίας καθιστᾷ τὴν παροῦσαν δυστυχίαν προγενεστέραν· τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἀπλῶς ἡ περίπτωσις τοῦ Ἄρουσῶ γενικευομένη. Ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως, ὁ διποῖος ἐν τῇ ζωῇ τῶν αἰσθημάτων εἶναι κυρίαρχος, προϋποθέτει τὴν αἰσθηματικὴν μνήμην. Ἀλλὰ ἡ δύναμις καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ὑπαρξίς ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἵκανότητος αὐτοῦ ὅπως αἰσθάνεται. Ἀν τις εἶναι πενιχρῶς πεπροκισμένος, τὸ παρελθόν ἀναφαίνεται ἀνευ αἰσθηματικῆς σφραγίδος ἐπαρκοῦς ὅπως ὑπερβῆ τὴν ἀπλῶς διανοητικὴν μνήμην. Παρετήρησα ἀλλαχοῦ (*Psychologie des Sentiments*, σ. 165), ὅτι ἡ συναισθηματικὴ αὐτῇ ἀμνησίᾳ ἔχει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς, καὶ ὅτι ἡ μερὶς αὕτη τῆς ἀτομικῆς πείρας, ἡ διποία προκύπτει ἐκ τῶν ἡδονῶν καὶ δυσνῶν, ἔσται δοσον ἀφορῷ τὴν ἀποτελεσματικότητα αὐτῆς ἴσχυρά, ἀσθενής ἢ μηδαμικὴ ἀναλόγως τῶν ἀτόμων.

Ἀποφασίσας νὰ μὴ παρουσιάσω εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ περιπτώσεις εὐλογοφανεῖς καὶ πειστικὰς παραλείπω γεγονότα τὰ διποῖα πολλοὶ συγγραφεῖς ἐπρόβαλον ὑπὲρ τῆς θέσεως ἡμῶν. Ἀνθρωποί τινες ἔχουσι τὴν δύναμιν ν' ἀνακαλῶσι κατὰ βούλη-

σιν καὶ ἴσχυρῶς τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἡδονῶν ὅπως ἔξουδετερῶσι τὸ σωματικὸν ἀλγος ἢ τὰς λύπας τῆς παρούσης ὕρας. «Κατὰ τὸν Ἐπίκονδρον, παρατηρεῖ ὁ Brochard, ἡ εὐτυχία εἶναι πάντοτε προσιτὴ καὶ ἐξαρτᾶται πάντοτε ἐκ τῆς βούλήσεως τοῦ σοφοῦ, διότι αἱ συναισθηματικαὶ εἰκόνες, ἡδοναὶ καὶ ὅδύναι τῆς ψυχῆς, ἀποτελοῦσι δι' αὐτὸν κόσμον ἰδανικὸν, τὸν διποῖον δύναται ν' ἀντιτάξῃ κατὰ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου τῶν ἐνεστώτων αἰσθημάτων, δηλαδὴ κατὰ τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ὅδυνῶν τοῦ σώματος· εἰς τρόπον ὃστε δύναται νὰ διατηῷ τὴν γαλήνην καὶ τὴν εὐφροσύνην ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων σωματικῶν δεινοπαθειῶν!» Ἡ δύναμις αὕτη δὲν ἔχει χορηγηθῆ εἰς ὅλους καὶ δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε,—αἱ ἀπαισιόδοξοι ἰδιοσυγκρασίαι εἶναι ἥκιστα προσφυεῖς πρὸς τοῦτο,—ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀρκούντως σπάνιον ὃστε νὰ παρορᾶται.

Ἐν τούτοις οἱ ἀντίπαλοι τῆς ἡμετέρας θέσεως θὰ ἥδυναντο νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι τὸ ἰδανικὸν αὐτὸν φάρμακον δὲν ἀποτελεῖ παράδειγμα ἀληθῶς συναισθηματικῆς μνήμης, ὅτι ἡ ζωηρῶς ἀναπαριστωμένη εἰκὼν ἐπιδρᾷ ὡς αὐτὴ αὐτὴ ἡ πραγματικότης καὶ διεγέρει αἰσθήματα. Ιὰ διποῖα, δυνάμει τῆς ἐντάσεως αὐτῶν, κατακλύζουσι τὴν συνείδησιν, ἀλλ' ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὅμοια πρὸς καταστάσεις προγενεστέρας (ἢ νομίζομένας τοιαύτας) γεννῶνται ἐκ νέου· εἶναι τρόπον τινὰ δημιουργία ἀπορρέουσα ἐκ τῆς εἰκόνος. Δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἡ ἀλήθεια οὕτε ὅτι ἡ στερρότης αὐτῆς εἶναι ἀλλόντος. Ἐν τούτοις διεγείρει ἀμφιβολίας· τὰ γεγονότα εἶναι ἐπιδεκτικὰ διπλῆς ἐρμηνείας καὶ δέον νὰ μὴ στηρίζεται τις ἢ ἐπὶ γεγονότων ἀναμφισβητήτων.

Β'. Ἡ δευτέρα διμάς, ἐντελῶς διάφορος, δὲν ἀπαιτεῖ καμμίαν σύγκρισιν. Ἐν τῷ πολυπλόκῳ ὅλῳ τὸ διποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἀνάμνησιν, τὸ συναισθηματικὸν στοιχεῖον εἶναι τὸ ἐμφανιζόμενον πρῶτον· κατ' ἀρχὰς ἀρριστον, συγκεχυμένον, ἔχον μόνον γενικήν

(1) Année philosophique, 1903, σ. 2 κοὶ ἐφεξῆς (F. Alcan).

τινα σφραγίδα, λυπηράν ἥ φαιδράν, τρομεράν ἥ ἐπιθετικήν. Μικρὸν κατὰ μικρόν, καθορίζεται διὰ τῆς ἀνακλήσεως εἰκόνων διανοητικῶν καὶ ἔξικνεται εἰς τὴν ἐντελῆ αὐτοῦ μορφήν.

Οὕτως, ἀφυπνίζεται τις, καὶ ἐν τῇ ἀօριστίᾳ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐνθυμεῖται συγκεχυμένως ὅτι τὴν προτεραιάν, προτοῦ ἀποκοιμηθῆ, ἐνετύφησεν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὴν ἡμέραν ταύτην ἥ δοποία ἐπαγγέλλεται ποιάν τινα ἡδονήν. Ἡ ἀνάμνησις αὕτη ἀνίσταται ἄνευ τινὸς περιπλέον· ἔπειτα, μετ' ἐνδοιασμούς, καθορίζεται ἀκριβέστερον καὶ παρίσταται ἐν τῇ συνειδήσει ὅχι πλέον ὡς καθαρὰ συναισθηματικὴ ἀνάμνησις, ἀλλὰ ὡς ὀλικὴ ἀνάμνησις.

Ἐνίστε, ἐνῷ διέρχομαι ἐκ τοῦ τάδε μέρους, πρὸ τῆς τάδε οἰκίας, ἥ ὅταν διέρχωμαι τὴν τάδε δόδον, μοὶ συμβαίνει νὰ αἰσθάνωμαι αἰφνιδίως ἐντύπωσιν ἐπιπόλαιον καὶ φευγαλέαν — μᾶλλον αἰσθησιν ἥ ἀντίληψις — ἥ δοποία ἀφυπνίζει τὴν συναισθηματικὴν ἀνάμνησιν περιόδου τινὸς ἥ ἔπεισοδίου τινὸς τῆς ζωῆς μου. Δὲν πρόκειται ἥ περὶ καταστάσεως συγκεχυμένως ἐνσυνειδήτου, ἥ δοποία ἔχει, παρ' ὅλα ταῦτα, τὴν ἴδιαζουσαν αὐτῆς αἰσθηματικὴν ἰδιότητα: ἀόριστοί τινες αἰσθητηριακαὶ εἰκόνες προστίθενται εἰς αὐτήν, ἀλλὰ τὸ αἰσθημα προηγήθη τῆς διαισθήσεως (intuition). Τὸ συναισθηματικὸν παρελθόν ἀνέστη καὶ ἀνεγνωρίσθη πρὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ παρελθόντος, τὸ δοποῖον ἀποτελεῖ προσθήκην. Τοιοῦτον τυγχάνει τὸ ἀρχικὸν καὶ γυμνὸν φαινόμενον. Ἐν ἐπιμείνω εἰς αὐτό, διὰ τῆς σκέψεως, ἥ ἀνάμνησις ἀποτὰ σύστασιν καὶ βεβαιοῦται δι' ἀθροίσματος διανοητικῶν συνδυασμῶν.

Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα ἔχουσι χαρακτῆρα φευγαλέον· ἀλλά, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἥ συναισθηματικὴ μνήμη δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἀκριβείαν τοῦ περιγράμματος τῆς διανοητικῆς μνήμης, τῆς ἀπορρεούσης ἀπὸ στοιχείων αἰσθητηριακῶν. Ὁπως ἀποδειχθῆ ἥ ἴδιαζουσα καὶ ἀνεξάρτητος ὑπαρξίς τις, παρίσταται ἀνάγκη νὰ περιορισθῇ αὕτη εἰς διὰ τὴν αὐτὴν καθ' ἐαυτήν. Ἀλλως, δύ-

ναταὶ τις νὰ στηριχθῇ ἐπὶ παρατηρήσεων λεπτομερεστέων καὶ σαφεστέρων.

Οὐ πιερὸν ἀναφέρει περίπτωσιν ἀτομικήν, περιεργοτάτην, ἐκ τῆς δοποίας παραλαμβάνω διὰ την ἀντή ουσιῶδες: «Μοῦ συμβαίνει ἐνίστε, ἐνῷ διέρχομαι ἐξ ἐνὸς οἰστρήποτε μέρους ἐν καταστάσει σωματικῆ καὶ διανοητικῆ περίπου οἰστρήποτε, νὰ αἰσθάνωμαι δομήν τινα, ἥ δοποία ὠρισμένη, αὐτή καθ' ἐαυτήν, δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἐπιδεκτική ἐκφράσεως καὶ καθορισμοῦ, ἥ δοποία δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν κατάταξιν τῶν δομῶν· εἶναι σύνθετος, σύμμικτος καὶ μὲ μετάγει αἰφνιδίως καὶ βιαίως εἰς συναισθηματικὴν κατάστασιν δυσδιόριστον, ἐντελῶς ἀνέκφραστον, ἀλλὰ σαρῶς αἰσθητὴν καὶ ἀναγνωριζομένην. Οὕτως, αἰσθησίς τις ἥ δοποία δὲν εἶναι ἥ αἰσθησίς, ἀνακαλεῖ συγκίνησίν τινα ἥ δοποία δὲν εἶναι ἥ συγκίνησις καὶ ἥ δοποία ἐν τούτοις ἀναγνωρίζεται. . . Ἡ συναισθηματικὴ αὕτη κατάστασις ἐγένετο αἰσθητὴν πολλάκις κατὰ τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν, δλιγίστας φοράς, ἥ ουδέποτε ἔκποτε. Εἶχεν ἔξαφανισθῆ ἐκ τῆς ἀτομικῆς μου συνθέσεως καὶ ἐμφανίζεται μὲ ὑφος παραδόξον, γεγηρακός. Συγχρόνως μετὰ τῆς ἐμφανίσεως της, αἰσθάνομαι ὅτι εἶναι κάτι παλαιὸν καὶ λησμονημένον. Ἐπὶ πλέον, ἥ ἐμφάνισις αὐτῆς εἶναι φευγαλέα· ἔχω ἀνάγκην νὰ τὴν συγκρατήσω· δὲν εἶναι κατάστασις μόνιμος· ἐμφανίζεται ὡς ἀληθής ἀναχρονισμός. Ἐνέχει πάντας τοὺς χαρακτῆρας τῆς εἰκόνος, καὶ δὲν ἔχει ποσῶς τὴν ὄψιν νέας καταστάσεως¹. Ἀφοῦ ἔξετάζει καὶ ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν περὶ παραμνησίας τινός, διὰ συγγραφεὺς προσθέτει: «Ἐπὶ πλέον, ἀναλύσω ἐν ταῖς μετέπειτα ἀνακαλουμέναις ἀναμνήσεσί μου τὴν ἀρχικὴν ἐμφάνισιν τῆς καταστάσεως ταύτης, ἀντιλαμβάνομαι ὅτι δὲν παρήκαθη αὕτη ὑπὸ τῆς αἰσθητήσεως ἥ δοποία τὴν ἀνεκάλεσεν ἐν ἐμοί. Πρόκειται, πράγματι, περὶ συναισθηματικῆς καταστάσεως συνοδευούσης παιδικήν τινα κιναισθησίαν, μίαν τῶν

(1) "Οσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρατήρησιν ἐν ἐκτάσει, βλ. τὸ ἀριθμὸν ὃ μνήσθην ἐν τοῖς ἄνω

καταστάσεων ἐκείνων αἱ ὄποιαι πολλάκις ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐφιβικῆς ἡλικίας. . . Αἰσθησίς τις ἀόριστος καὶ σπανία παρέμεινε συνδεδεμένη μετὰ τῆς συγκινήσεως καὶ εἶνε μόνη ἐπιδεκτικὴ ν' ἀνακαλῇ αὐτήν. "Οταν λοιπὸν ἡ ἀνανέωσις μιᾶς τῶν συνδρόμων αὐτῶν αἰσθήσεων ἀνακαλῇ αὐθις τὴν συγκίνησιν, δύναμαι νὰ ἴσχυρίζωμαι ὅτι δὲν ὑπάρχει παραγωγὴ φαινομένου νέου, ἀλλὰ συνδυασμικὴ ἐμφάνισις ἐκ νέου παλαιᾶς καταστάσεως διατηρουμένης, εἰκόνος τινός, κυρίως καλούμενης τινὸς ἀναμνήσεως . . . Ἡ διάρκεια τῶν ἀνακλάσεων τούτων ὑπῆρξε πάντοτε διαρκείας δλίγων δευτερολέπτων· ἔπειτα εἴποντο αἱ διανοητικαὶ ἀναμνήσεις αἱ ἀνακαλούμεναι ὑπὸ τῆς αἰφνιδίας, τῆς ἀπὸ τοῦ συναισθήματος δὲ ἀρχομένης, κατευθύνσεως ταύτης πρὸς περιόδους τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Μοῦ φαίνεται ὅτι ἐνυπάρχει ἐν τούτῳ ἀπόδειξις ἀναμφισβήτητος περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς συναισθηματικῆς μνήμης. Ἡ παρατήρησις ἡμῶν εἶνε γεγονὸς μεμονωμένον, ἀλλὰ θὰ παράγωνται ἀνάλογα φαινόμενα παρ' ἀπασι τοῖς ἀνθρώποις. "Αν δὲν γίνεται λόγος περὶ τῶν τοιαύτης φύσεως γεγονότων, τὸ τοιοῦτον διφεύλεται εἰς τὸ ὅτι εἶνε δύσκολον νὰ διμιῇ τις περὶ αὐτῶν· τὸ πᾶν εἶνε ἀόριστον καὶ ἀνένφραστον ἐν αὐτοῖς· οὐδὲν εἶνε ἀρκούντως καθωρισμένον, καὶ ὁ λόγος εἶνε δρισμός, εἶνε διανοητοποίησις. Κατὰ τὴν γνώμην μου, δὲν ὑπάρχει συναισθηματικὴ μνήμη ἢ ἡ μὴ δυναμένη νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν ψυχολογικὴν γλῶσσαν, καὶ ἵσως ἐκ τούτου προέρχονται πᾶσαι αἱ δυσχέρειαι τοῦ ζητήματος". ✓

⁹ Ιδού ἔτέρα περίπτωσις τῆς αὐτῆς φύσεως. Μοὶ ἀνακοινοῦται ὑπὸ ἀνδρὸς ἀρίστου παρατηρητοῦ, ἵκανον ὅπως ἀναλύῃ ἐαυτὸν μετὰ πολλῆς ἀκοιβείας :

«Πρό τινων ἐτῶν, μοὶ ἐπετέθησαν εἰς τοὺς ἀγροὺς κύνες
ἀδέσποτοι, ἐκ τῶν διποίων εἰς μ' ἐδάγκασεν ἀπηνῶς εἰς τὸν μικρόν.
Λαὶ οὐκέτι κύνων λυσσᾶσιν. Ἐν τούτοις οὐ σοβαρότης τοῦ δίγματος,

αἱ καυτηριάσεις, καὶ δοφεῖλον νὰ τὸ δμοιογήσω, ἡ θεραπεία ἥτις ἐφηρμόσθη, μοὶ ἐπροξένησαν ἐρύθημα μετὰ πυρετοῦ καὶ διαφόρων διαταράξεων, αἱ δοποῖαι μὲ κατεδίκασαν εἰς ἀδράνειαν ἐπὶ δύο περίπου μῆνας καὶ διετήρησα ἐκ τῆς περιόδου ταύτης τῆς ζωῆς μου τὴν δυσαρεστοτέραν ἀνάμνησιν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη) εἶχα ζήσει πάντοτε εἰς φιλικωτάτας σχέσεις πρὸς τὸ γένος τῶν κυνῶν, μάλιστα ἐμπλεως εὐμενείας· πρὸς αὐτό, καὶ ἔκτοτε δὲν διετέθην ποσῶς ἐχθρικῶς πρὸς αὐτό. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀν καθ' ὅδὸν κύρων, μέγας ἦ μικρός, προχωρήσῃ πρός με, ὁσῳδήποτε ἀβλαβῆς καὶ ἀν φαίνεται, αἰσθάνομαι εἰς τὴν καρδιακὴν χώραν ἀμεσον αἴσθημα ἄγχους, τὸ δοποῖον διαρκεῖ ἥμισυ περίπου λεπτόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶνε στιγμιαῖον, ἀλόγιστον, περίπου ἀσυνείδητον. Ἐν ἀρχῇ, ἐμάντευσα εὐχερῶς τὴν αἰτίαν αὐτοῦ· ἐν τούτοις δὲν ἔσχον ποτὲ ἢ εἰκόνα εἰς ἄκρον ἀμυνδὸν τοῦ ἀρχικοῦ γεγονότος. Τὰ νῦν δὲν ἔχω ποσῶς τὴν εἰκόνα ταύτην, ἐκτὸς ἀν ἀσμενίσω προκαλῶν τὴν γένεσιν αὐτῆς καὶ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς σκηνῆς. Ἡ ἄγχουσα ἀνάμνησις ὑφίσταται μόνη, μολονότι δὲν γεννᾶται εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς περιπτώσεις. . .»

“Η παρατήρησις αὗτη μοὶ φαίνεται σαφής καὶ πειστική: ἐν-
τύπωσις δόπτική μόλις γενομένη αἰσθητή, αἰσθημα σύμμικτον
φόβου καὶ λύπης μετὰ τῆς φυσιολογικῆς του συνοδείας, ή συνεί-
δησις καταστάσεως ή δοπία ἐγένετο ἀλλοτε αἰσθητή, ή πρᾶξις
τῆς ἀναγνωρίσεως ή δοπία ἐντοπίζει αὐτὴν ἐν τῷ παρελθόντι
καὶ καθορίζεται ἐπακριβῶς, ἐὰν ἐπιμείνῃ ὁ ἀναγνωρίζων. Ἰδοὺ
πάντα τὰ στοιχεῖα, τὰ δοποῖα ή συναισθηματικὴ αἰσθητικότης
προϋποθέτει, περιοριζομένη εἰς ἑαυτὴν καὶ μόνην καὶ ἀνευ ἔνης
συνδρομῆς. Βεβαίως, ή ἐξέγερσις τῶν αἰσθητηριακῶν εἰκόνων,
ὑπολειμμάτων τοῦ παθήματος καὶ τῆς νόσου ή δοπία ἐπηκολού-
θησε, διευκρινίζει καὶ ἐνισχύει τὴν συναισθηματικὴν μνήμην πλὴν
αὗτη παραμένει τὸ κύριον καὶ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον· ἀνευ αὐτοῦ
οὐδὲν ὑπάρχει. Ἡ προσθήκη τῶν διανοητικῶν στοιχείων συμ-
πληροῖ αὐτό, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ αὐτό.

(1) Βλ. παρατήρησιν δυοίας φύσεως πυρὰ Μαυξιόν, ἐν ἀρθρῷ τοῦ δόπιου προεμνήσθημεν.

‘Ο Dauriac ὑπομιμήσκει εἰς τοὺς ψυχολόγους ὅτι, ἀν ἐπιθυμοῦν μαρτυρίας ὑπὲρ τῆς «μνήμης ταύτης τοῦ αἰσθήματος», περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς ὁποίας δὲν ἐπῆλθεν ὅμοφωνία, δὲν ἔχουν ἢ ν' ἀντλήσουν ἀρθρώνως ἐκ τῆς μουσικῆς μνήμης. Παρέχει παραδείγματα τοιαύτης καὶ ἔξαγει συμπέρασμα δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῶν προπαρατεθέντων γεγονότων, καὶ συνοψίζει τοσούτῳ δοκίμως τὴν θέσιν ἡμῶν, ὥστε παραθέτω αὐτὸ δόλοκληρον : «Κατάστασις συναισθηματικὴ παραγέται παρ' ἡμῖν ἄνευ ἐμφανοῦς αἴτιας. Τὴν ἀναγνωρίζομεν—γεγονὸς μνήμης. Αὐτὴν ἀναγνωρίζομεν καὶ ὅχι τὰς περιστάσεις τῆς πρώτης αὐτῆς ἐμφανίσεως, ἀφοῦ τὰς περιστάσεις ταύτας τὰς ἀναζητοῦμεν ἐπὶ μακρὸν (εἰς τὰς μουσικὰς περιπτώσεις τὰς ὁποίας ἀνέφερε) χωρὶς νὰ εὑρίσκωμεν αὐτὰς—γεγονὸς μνήμης συναισθηματικῆς. ’Απόδειξις ἀφοῦ παραιτηθῶμεν πλέον ἀναζητοῦντες, αἱ περιστάσεις ἀνακαλοῦνται ἐν ἡμῖν, ἡ μνήμη συμπληροῦται καὶ τὸ τοιοῦτον ἀποδεικνύει τὸν σύνδεσμον τοῦ ἀναγνωρίζομένου αἰσθήματος πρὸς τὰς περιστάσεις ταύτας. ’Η ἀλήθεια εἶνε ὅτι, εἰς τὰ γεγονότα τῆς συναισθηματικῆς μνήμης, ἡ ἐντύπωσις δὲν τελεῖται ποτέ, ἐφ' ὅσον παρατείνεται ἡ λήθη τῶν περιστάσεων. ’Άλλοι διώσαντες φαινόμενον μνήμης συναισθηματικῆς ὡς τοιοῦτον τὸ γεγονὸς ὅτι δυνάμεθα νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τῆς ἀναμνήσεως τῶν περιστάσεων ὅπως ἀναγνωρίσωμεν τὸ αἴσθημα¹».

II

Φυσιολογικὰ φαινόμενα.—Εἶνε ἀρκούντως περιέργον νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ φυσιολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἔθιξαν τὸ ζήτημα τῆς μνήμης τῶν αἰσθημάτων, σχεδὸν πάντοτε ὅπως τὴν ἐπιβεβαιώσουν δὲν φαίνονται παρατηρήσαντες ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὐτῶν πα-

(1) Ἐργον οὐ ἐμνήσθην ἐν σελ.

ρέχει ἀποδείξεις ὑπὲρ ταύτης. Εἶνε γενικῶς παραδεδεγμένον ὅτι πᾶσαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τῶν αἰσθημάτων, συγκινήσεων, παθῶν καὶ λοιπῶν, προϋποθέτουσιν ὡς αἰτιατὸν ἢ ὡς αἴτιον τὴν ἐμφάνισιν μεγάλου ἀριθμοῦ τροποποιήσεων ἐν τῷ δργανισμῷ. ‘Υπομιμήσκω ταύτας ἐν συντομίᾳ.

‘Ας περιλάβωμεν εἰς πρώτην τινὰ ὅμαδα τὰ ἀγγειοκινητικὰ φαινόμενα, τὰς μυϊκὰς κινήσεις αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουσι τὰ αἰσθήματα ἢ χοιρισμένουσι πρὸς ἄλλους σκοπούς, τὰς ἀποτόμους μεταβολὰς ἐν τῇ ζωῇ τῆς θρέψεως (ἐκκρίματα, ἀποκρίματα). Αἱ τροποποιήσεις αὗται καθίστανται, αἱ μὲν ἀντιληπταὶ σαφῶς ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, αἱ δὲ συγκεχυμένως αἰσθηταὶ ὑπὸ τῆς κιναισθησίας.

‘Ετέρα ὅμας περιλαμβάνει τὰς νευρικὰς καὶ ἐγκεφαλικὰς ἐπεξεργασίας αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὸν πολυαριθμούς τρόπους τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης. ’Απέχομεν πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τὰς ἀνατομικὰς αὐτῶν καὶ φυσιολογικὰς συνθήκας. Διὰ τὸ φυσικόν, τὸ σωματικὸν ἀλγός, παραδέχονται ὅργανα ἀποδέκτας τῶν ἐντυπώσεων ἵνας ἀγωγούς, νεῦρα ἀλγοφόρα κατά τινας καὶ κέντρα εἰδικά, περὶ τῆς θέσεως τῶν ὁποίων κρατεῖ μεγάλη ἀμφισβήτησις· ἐπροτάθη ἡ ἔκτασις τῶν ἔλιων τοῦ Rolando, ὁ ὀπτικὸς θάλαμος, ἡ τριγωνικὴ ἔλιξ (gyrus fornicatus). Διὰ τὴν ἡθικὴν ὁδύνην, ἥγουν τὴν συνδεομένην πρὸς ἀπλᾶς παραστάσεις, ἀγονται εἰς τὸ νὰ παραδέχωνται τὰς αὐτὰς ὅργανικὰς συνθήκας, πλὴν τῆς μεταβιβάσεως ἀπὸ τῆς περιφερείας πρὸς τὰ κέντρα. Διὰ τὴν ἡδονὴν ὑπὸ πάσας αὐτῆς τὰς μορφὰς αἱ ἀνατομικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ συγθῆ καὶ εἶνε γῇ ἄγνωστος. ’Ἐν ταῖς περιπτώσεσι τῆς φυσικῆς ἡδονῆς τί συμβαίνει εἰς τὰς περιφερικὰς ἀπολήξεις, εἰς τὰ νεῦρα, εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν ἀξονα ; Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα δὲν τίθενται κἄν ὑπὸ τῶν πλείστων συγγραφέων. Πρόεπι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι, μεταξὺ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης, ἡ διαφορὰ εἶνε θεμελιώδης, ἀνεπίδεκτος ἀναγωγῆς, ἡ ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ βαθμοῦ μόνον, οὐχὶ διαφορὰ φύσεως· ὅτι αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι ἐκδηλώσεις

δὲν εἶνε ἢ δύο στιγμαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπεξεργασίας¹ καὶ προϋποθέτουσιν ἐν τέλει μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀνατομικὴν οὐσίαν.
Ἐκτὸς τῶν ἀμφισβήτησεων τούτων καὶ πολλῶν ἄλλων, δὲν βλέπω-
ἡ ἐν μόνον σημεῖον ἐπὶ τοῦ δοτίου ὑπάρχει ὁμόφωνία· ὅτι ἡ
ἡδονὴ προϋποθέτει δυναμογένειάν τινά. Ἀλλ' ὁσφδήποτε πο-
λυάριθμα καὶ ἀν εἶνε τὰ χάσματα καὶ αἱ ἀβεβαιότητες περὶ τῶν
ὅργανικῶν συνθηκῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς δούνης, δὲν δύναται
τις ν' ἀμφιβάλῃ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, καὶ τὸ τοιοῦτον ἀρ-
κεῖ εἰς ἡμᾶς.

"Ας υπομνήσωμεν ὅτι ἐπὶ πλέον τῶν ὑλικῶν τούτων στοιχείων τῶν συναφῶν πρὸς μόνην τὴν ψυχολογίαν τῶν αἰσθημάτων, ὑπάρχουσιν ἐκεῖνα ἀτίνα ἴδιάζουσιν εἰς τὴν διανοητικὴν ψυχολογίαν· συνθῆκαι τῆς αἰσθητηριακῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς ἀναπεραγωγῆς τῶν δοκιμῶν, ἀκουστικῶν, ἀπτικῶν, ὁσφραντικῶν κλπ. εἰκόνων, χωρὶς νὰ λησμονῶμεν τὰ σημεῖα, τὰ διοῖα χρησιμεύοντιν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς σκέψεως.

Οι πλεῖστοι τῶν ὅργανικῶν τοιύτων παραγόντων είνε ἀναγκαῖοι, κατὰ διαφόρους βαθμούς, διὰ τὸν καταρτισμὸν οἰασδήποτε συγκινήσεως οἶουδήποτε πάθους, οἶουδήποτε αἰσθήματος. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἀθροίσματα σταθερὰ ἢ ἀσταθῆ. σχετικῶς πολύπλοκα, καὶ κατ' αὐτὰς ἔτι τὰς ἀπλᾶς περιστάσεις, αἱ δόποιαι είνε τὰ φυσιολογικὰ **Ισοδύναμα** ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ώρισμένης καταστάσεως τῆς συνειδήσεως.

Αἱ προηγούμεναι παρατηρήσεις συνοψίζονται ἐν τῷ γγωντῷ κανόνι : « Ἡ ἀνανεούμενη κατάστασις τῆς συνειδήσεως κατέχει τὰ αὐτὰ μέρη καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ ἀρχικὴ κατάστασις τῆς συνειδήσεως καὶ οὐδὲν ἄλλο μέρος, οὔτε κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον ». Οἱ κανὼν οὗτος συγκεντρώνει τὰς ἔρευνας τοῦ τέλους τοῦ λήξαντος αἰῶνος περὶ τῆς « ἔδρας τῶν εἰκόνων » κατὰ

(1) Πρὸς λεπτομερεστέραν ἔξέτασιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἀς συμβουλευθῆ ὁ ἀναγγώστης τὴν ἐμὴν «Psychologie des Sentiments», 1ον μέρος, κεφ. III.

τὴν κάπως ὑπεράγαν ἀπλῆν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ἔκεινης. Τὸ πόρισμα αὐτὸ παρίσταται ἀποδειγμένον, καθόσον στηρίζεται ἐπὶ στερεᾶς βάσεως γεγονότων κανονικῶν καὶ παθολογικῶν καὶ μάλιστα γεγονότων τῆς πείρας, τὰ δποῦα δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα.

Τούτου τεθέντος, ἃς λάβωμεν ἐπεισόδιόν τι τῆς αἰσθηματικῆς ἡμῶν ζωῆς. Ἀναθρώσκει τοῦτο ἐν τῇ συνειδήσει, αὐτομάτως ἥ κατὰ βούλησιν ἡμῶν. Ἐμφανίζονται κατὰ πρῶτον αἱ εἰκόνες τῶν αἰσθήσεων, ἰδίως αἱ δόπτικαί. Φυσιολογικῶς τὸ φαινόμενον συνίσταται εἰς τοῦτο· τὰ νευρικὰ στοιχεῖα, τὰ δποῖα συνέδραμον εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀντίληψιν, ἐπιδρῶσιν ἥδη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αὐτὰ μόνα. Τὸ κρατοῦν αἰσθητηριακὸν ἀθροισμα (συνήθως τὸ δόπτικὸν) διεγέρει τὰ λοιπά, μετὰ τῶν δποίων συνεδυάσθη κατὰ τὰ προηγούμενα πειράματα. Δυνάμει τοῦ θεμελιώδοντος νόμου τοῦ καλούμένου νόμου τῆς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστάσεως, τῆς δλικῆς ἐπανορθώσεως, ἥ ἀνάμνησις, ἥ ἐν ἀρχῇ μερική, τείνει δπως συμπληρωθῆ. Ἄλλ' ἀν ὁ νόμος οὗτος ἔχῃ ψυχολογικόν τι καῦσος, θὰ ἔχῃ ἐπίσης καὶ κύριος φυσιολογικόν. Κατὰ συνέπειαν αἱ νευρικαὶ ἐπεξεργασίαι, αἱ ἀποτελέσασαι ἄλλοτε μέρος τῆς φυσιολογικῆς ταύτης συνθέσεως τῆς ἥδη ἀναγεννωμένης καὶ ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰς συναισθηματικὰς καταστάσεις (συνθῆκαι τῆς ἥδονῆς καὶ τῆς ὀδύνης, τῶν κινητικῶν, ἀγγειοκινητικῶν καὶ ἄλλων ἀπαιτιμηθεισῶν ὡς ἀνω μεταβολῶν) τείνουσιν ἐπίσης νὰ παρασυρθῶσιν ἐν τῇ κινήσει τῆς ἀναγεννήσεως, καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ διεγέρωσι τὴν συναισθηματικὴν μνήμην¹.

Μεταξὺ τῶν παρατηρήσεων αἱ δύοιαι μοὶ διεβιβάσθησαν,
ἴδουν μία ἐν τῇ δύοιᾳ ἐκφαίνεται σαφῶς ἡ ἀναβίωσις τῶν ψυ-

(1). «Ἡ οὐσία παντὸς συνδυασμοῦ εἶνε ἡ τάσις τὴν ὅποιαν ἔχομεν, δοθέντος ἴδιαιτέρου τινὸς στοιχείου, ν' ἀναπαράγωμεν τὴν ὀλικὴν κατάστασιν τῆς ὅποιας τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἢ ἔτερον ὅμοιον ἀπετέλει ἐν τῶν μερῶν». (Hoffding psychologie) Ὁ Wolff τῷ 1732 παρεῖχεν ἥδη διατύπωσιν ἀκριβεστάτην τοῦ νόμου τούτου: «Perceptio praeterita integra recurrit cuius praesens continet partem».

σιολογικῶν καταστάσεων τῶν ἀποτελουσῶν τὰ σύνδρομα τῆς συγκινητικῆς καταστάσεως:

«Λαμβάνω τὸ θάρος ν' ἀνακοινώσω πρὸς Ὅμας γεγονός τὸ δόποιον θεωρῶ οἷονεὶ εἰκονίζον τὴν θεωρίαν ὑμῶν περὶ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης. Μοὶ συνέβη, πρὸ δύο ἔτῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐγχειρήσεως τινος τὴν ὅποιαν ὑπέστην ἐν Γερμανίᾳ.

»Ἐνόμιζον ὅτι εἶχον ἀποκοιμηθῆναι διὰ τοῦ αἰθέρος, καὶ εἶχα ἐπὶ μακρὸν συζητήσει μετὰ τῆς ἴδιαιτέρας μου νοσοκόμου, ἢ δόποια εἶχε παραστῆναι, χωρὶς νὰ βοηθῇ, εἰς τὴν ἐγχειρήσιν μου, καὶ μ' ἐβεβαίωνεν ὅτι εἶχον ἀποκοιμηθῆναι διὰ χλωροφορομίου. Ἐπειδὴ ἦτο γυνὴ μεγάλης πείρας καὶ ἐπειδὴ ἐβεβαίωνεν ὅτι δὲν ἥδυναντο νὰ χρησιμοποιήσουν διὰ τὸν αἰθέρα προσωπεῖον ἔχον τὸ σχῆμα τοῦ χρησιμοποιηθέντος, παρεδέχθην ἐπὶ τέλους ὅτι μὲ εἶχον ἀποκοιμίσει διὰ χλωροφορμίου.

»Ἀλλά, ἡμέρας τινὰς βραδύτερον, ἔπλυνον τὴν οὐλὴν δι' αἰθέρος καὶ κατελήφθην πάραντα ἐκ τῆς συγκινήσεως ἐκείνης τῆς λειποψυχίας καὶ τῆς ναυτιάσεως, ἢ δόποια διήρκεσε πολλὰς ὡρας μετὰ τὴν ἐγχειρήσιν.

»Ανεγνώρισα τότε ὡς βέβαιον ὅτι εἶχον ἀποκοιμηθῆναι δι' αἰθέρος, καὶ πράγματι ὅταν διέρρευε χειρουργὸς μ' ἐπεσκέφθη, μοὶ ἐπεβεβαίωσεν ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἴσχυρισμοὺς τῆς νοσοκόμου, μὲ εἶχε πράγματι ἀποκοιμίσει δι' αἰθέρος. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ποτὲ οὔτε διάθηρος οὔτε τὸ χλωροφόρμιον δὲν ἐπίγνεγκον ἐπ' ἔμοι τοιοῦτον ἀποτέλεσμα. Ἡ δομή των μοὶ ἦτο τούναντίον εὐάρεστος.

»Μοὶ ἐφάνη ἐνδιαφέρον ν' ἀνακοινώσω πρὸς Ὅμας τὸ γεγονός τοῦτο, διότι ἀποτελεῖ κατάφωρον ἀντίφασιν πρὸς τὴν θεωρίαν καθ' ἣν «ἡ συγκίνησις δὲν ἀναζῇ». Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, μόνη ἡ συγκίνησις ἀνέζησε καὶ αὕτη μ' ἔξηνάγκασε νὰ ἔξαριθώσω τὰς διανοητικὰς παραστάσεις».

Δέον ἐν τούτοις νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν εἶνε ὅσον διάποστος τοῦ πειστικοῦ. Πολέμιος τῆς συναισθηματικῆς μνήμης θὰ ἥδυνατο νὰ εἴπῃ: Ἐντύπωσίς τις πραγματικὴ (ἢ

δομὴ τοῦ αἰθέρος) διήγειρε κατάστασιν ἀγωνίας ἀναλόγου πρὸς τὴν προηγούμενην, ἀσθενεστέραν ἀλλὰ νέαν· οὐδὲν ἀποδεικνύει ἐπανάληψιν δι' ἀναμνήσεως. Διὰ νὰ εἶναι ἀπροσμάχητον τὸ φαινόμενον, θὰ ἔπειτε νὰ παραχθῇ κατ' ἀντίστροφον ταῦτα· κατὰ πρῶτον τὸ αἰσθημα τῆς λειποψυχίας καὶ τῆς ναυτιάσεως· ἔπειτα ἡ ἀπατὴλὴ αἰσθησις δομῆς τοῦ αἰθέρος. Υπάρχουσιν ἀνθρώποι οἱ δόποιοι αὐτομάτως, ἢ κατὰ βούλησιν, δύνανται νὰ αἰσθάνωνται ἐντυπώσεις τῆς δοσφορήσεως καθαρῶς ὑποκειμενικάς. Ἀπήντησα ἐγὼ αὐτὸς περιπτώσεις τοιαύτης φύσεως, αἱ δόποιαι ἄλλως τε σημειοῦνται ἐν πολλαῖς Πραγματείαις Ψυχολογίας. Τότε, θὰ ἦτο προφανὲς ὅτι ἡ συναισθηματικὴ ἀνάμνησις χρησιμεύει ὡς δέλεαρ εἰς τὴν αἰσθησιν, ὅτι εἶνε διάρχικὸς καὶ κύριος παράγων ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστάσεως, τῆς δολικῆς ἐπανορθώσεως.

Ἐν ἐλλείψει τῆς ἀποδείξεως ταύτης, ἡ παρατήρησις ἀποδεικνύει τούλαχιστον ὅτι ἡ δομὴ καὶ ἡ δυσφορία ἀναθρώσκουσαι συνηνωμένως ἐν τῇ συνειδήσει εἶνε εὐχάριστοι· καὶ ἀν παραθέτω αὐτὴν ἐνταῦθα, πράττω τοῦτο διὰ τὸν λόγον τῆς σχεδὸν ἐξ διολκήρου φυσιολογικῆς αὐτῆς φύσεως. Ἡ δυσάρεστος, ἡ ἄγχουσα διάθεσις, εἶνε ἡ ἐν τῇ συνειδήσει ἄμεσος ἐρμηνεία τῶν δραγματῶν τροποποιήσεων, αἱ δόποιαι παροχήθησαν ἥδη καὶ αἱ δόποιαι ἀναπαράγονται.

Οἱ ἀντιφρονοῦντες ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ δῆθεν ἀνάμνησις αἰσθήματός τινος δὲν εἶνε ἢ κατάστασις νέα δομοίσουσα πρὸς παλαιὰν τοιαύτην. Λαμβανόμενον ψυχολογικῶς, τὸ πρόβλημα παραμένει ἀμφίβολον. Λαμβανόμενον φυσιολογικῶς, εἶνε προστόν. Ἐχομεν, πράγματι, τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτῶμεν διατὰ ὁ νευρικὸς μηχανισμὸς τῆς διανοητικῆς ἀναβιώσεως ἔχει τὸ προνόμιον ν' ἀναγεννᾶται, ἐνῷ δὲ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ αἰσθήματος εἶνε, καθ' ὑπόθεσιν, πάντοτε ἀνίκανος καὶ ἀδύνατος. Δύναται τις νὰ παράσῃ τὴν περὶ τούτου ἀπόδειξιν;

Ἐν τούτοις, δυνατὸν νὰ ἐγερθῶσιν ἀντιρρήσεις τινές, τὰς δόποιας δέον νὰ προλάβωμεν.

Ἡ παρατήρησις φαίνεται ἀποδεικνύουσα ὅτι ἡ συναισθηματικὴ εἰκὼν ἀναγεννᾶται πολλάκις ὠχρά, ἔξηλειψιμένη, καὶ ὅτι ἡ ἀναβίωσις αὐτῆς εἶνε τυχαία· σπανίως ἀνακαλεῖ τις αὐτὴν κατὰ βούλησιν. Μήπως διότι αἱ ὁργανικαὶ αὐτῆς συνθῆκαι εἶνε πολυπλοκώτεραι, πολυαριθμότεραι τῶν συνθηκῶν αἰσθήσεώς τινος καὶ δυσκολώτεραι εἰς τὸ νὰ τεθῶσιν εἰς ἐνέργειαν; Μήπως διὸ ἄλλας ἀγνώστους αἴτιας;

Δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐπίσης ὅτι ἡ ἔξαφάνισις τῆς συναισθηματικῆς ἀναμνήσεως εἶνε ταχυτέρα τῆς ἔξαφανίσεως τῆς διανοητικῆς ἀναμνήσεως. Ἐν τῇ μεταβάσει εἰς τὴν ἀδιαφορίαν, δὲν ἀπομένει ἐν τέλει, ἐκ τοῦ ἀγαπωμένου προσώπου ἢ ἀντικειμένου, ἢ ἀναπαράστασις ἤηρά. Χωρισμὸς πλήρης ἐγένετο μεταξὺ δύο διμάδων φαινομένων, αἱ δοποῖαι, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους, ἐφαίνοντο συνδυασμέναι διὰ δεσμοῦ ἀδιαρρήκτου· ἢ μᾶλλον κλάσμα τι τοῦ διλικοῦ συνδυασμοῦ ἔξηφανίσθη.

Ἐτέρᾳ ἐνδεχομένῃ ἀντίρρησις εἶνε ὅτι ὁ νόμος τῆς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστάσεως, τὸν δοποῖον ἐπεκαλέσθην ἀνωτέρῳ, δὲν εἶνε ἐπὶ τέλους ἢ κανὸν σχηματικός· ὅτι, ἄλλως, ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, οἱ «νόμοι» δὲν εἶνε πάντοτε ἢ κατὰ προσέγγισιν διατυπώσεις. Ἡ ἀντίρρησις αὕτη εἶνε δικαιολογημένη καὶ δέον τὸ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι εἰς διαφόρους περιστάσεις ὁ μηχανισμὸς τοῦ συνδυασμοῦ δὲν ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀνευ παραβάσεως τοῦ γενικοῦ κανόνος.

Ἄλλ' αἱ δυσχέρειαι αὗται καὶ ἄλλαι ἀκόμη δὲν παραβλάπτουσι τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ δοκιμίου τούτου ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ αἰσθήματος βρίθει γεγονότων ἐντελῶς ἀνεξηγήτων, ἂν δὲν ἔχουν ταῦτα ὡς στήριγμα τὸν ἀνατομικοφυσιολογικὸν συνδυασμὸν τῶν στοιχείων καὶ τῆς νευρικῆς ἐπεξεργασίας, προσηκόντων τῶν μὲν εἰς τὰς διανοητικὰς λειτουργίας, τῶν δὲ εἰς τὰς αἰσθητικὰς λειτουργίας.

Αἱ προηγούμεναι παρατηρήσεις περὶ τῶν ὁργανικῶν συνθηκῶν, τῶν ἀείποτε λησμονούμενων, τῆς μνήμης τῶν αἰσθημάτων, δέον νὰ συμπληρωθῶσι διὰ τῆς ἔξετάσεως ζητήματος συναφοῦς·

τοῦ ζητήματος περὶ τῆς φύσεως τῶν συναισθηματικῶν εἰκόνων. Ὁ Μαύκιον (Ἄρθρ. παρατ. σ. 148) ἐξήνεγκε συντόμως καὶ ὅλως ἐν παρόδῳ ὑπόθεσιν, ἡ δοποία δὲν φαίνεται παρατηρηθεῖσα καὶ ἡ δοποία, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶνε σπουδαία· εἶνε αὕτη προσέγγισί τις μεταξὺ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης καὶ τῆς κινητικῆς μνήμης. Παραθέτω τὸ ἀπόσπασμα: «Ὄταν λέγωμεν ὅτι ἐνθυμούμεθα τὴν ὀνομασίαν ἀντικειμένου τινός, τὸ τοιοῦτον σημαίνει ὅτι ἡ μόνη ἀναπαράστασις—πραγματικὴ ἢ ἴδαινικὴ—τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀρκεῖ, δυνάμει συνδυασμοῦ προγενεστέρως παθεστηκότος, ὅπως ἐπενέγκῃ πραγματικῶς, ἢ ἐν τῷ γίγνεσθαι, τὸ σύνολον τῶν πολλαπλῶν κινήσεων αἱ δοποῖαι συντρέχουσιν εἰς τὴν ἄρθρωσιν τῆς λέξεως· ἡ ἐνεστῶσα ἔξαγγελία τῆς λέξεως ταύτης ἔχει οὕτω τὸν ὄρον αὐτῆς ἐν ἔξαγγελίᾳ προγενεστέρᾳ, τῆς δοποίας δύναται ν' ἀποκληθῆ ἢ ἀνάμνησις. Ἀλλὰ διατί δὲν θ' ἀποκαθίστατο μεταξὺ τῆς ἀναπαραστάσεως καὶ τοῦ ουθμοῦ τούτου τῆς γενικῆς ἐνεργητικότητος, ἡ δοποία εἶνε ἡ ἀντικειμενικὴ δψις καὶ αἱ φυσιολογικαὶ βάσεις, τὸ φυσιολογικὸν ὑπόστρωμα (substratum) τοῦ αἰσθήματος, συνδυασμός τις, σχέσις τις ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην ἡ δοποία ἀποκαθίσταται μεταξὺ τῆς παραστάσεως καὶ τοῦ συνόλου τῶν τόσῳ πολυπλόκων κινήσεων αἱ δοποῖαι συντρέχουσιν εἰς τὴν ἄρθρωσιν ὕφισμένης λέξεως, οὕτως ὥστε ἡ νέα συγκίνησις νὰ ἔχῃ τὸν οὐσιώδη αὐτῆς ὄρον ἐν τῇ προγενεστέρᾳ συγκινήσει καὶ νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ δεδικαιολογημένως ὡς ἀναβίωσις; Ὁ τοιοῦτος σύνδεσμος οὐδὲν ἔχει τὸ παραλόγον καθ' ἑαυτόν. Ἡ συναισθηματικὴ μνήμη ἔμφρανίζεται οὕτως δῶς θεωρητικῶς δυνατὴ καὶ μάλιστα ὡς ὑπέροτα πιθανή. Ὕπάρχει πράγματι; Εἰς τὴν πεῖραν ἀπόκειται ν' ἀπαντήσῃ». Βλέπει δὲναγνώστης ὅτι ὁ συγγραφεύς, χωρὶς νὰ φαίνεται, ἐπιζητεῖ λύσιν τινὰ ἐν τῇ φυσιολογίᾳ, «Ἐν τινι ἐπικτήτῳ προδιαθέσει τοῦ δργανισμοῦ».

Ἄλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ. Δόκιμος κινητικὴ μνήμη δὲν εἶνε ἐπίσης προσνεμημένη εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους· τοῦθ' ὅπερ ἔξηγεται διατί τινες εἶνες ἦκιστα διατεθει-

μένοι νὰ παραδέχωνται αὐτήν. Ἡ φυσικὴ δύναμις, ἀλλὰ ἵδιως ἥ δεξιότης καὶ αἱ ποικίλαι ἀσκήσεις τῆς μυϊκῆς ἐνεργείας προϋποθέτουσιν αὐτὴν καὶ τὴν ἀναπτύσσουσιν. Ὑπὸ τὴν μέσην αὐτῆς μορφήν, εἶνε ἡ συνειδήσις κινητικῆς ἐννευρώσεως, κινήσεων ἐν τῷ γίγνεσθαι· οὕτως, ἀπηλλαγμένος φροτίου τινός, δύναται τις νὰ τὸ αἰσθάνεται ἀκόμη καίπερ ἀπόν. Ὑπὸ τὴν ζωηρὰν αὐτῆς μορφήν, ἡ κινητικὴ εἰκὼν δύναται ν' ἀποβῆ ψευδαισθητική, δηλαδὴ νὰ προσδίδῃ τὴν ψευδὴν αἰσθησιν πραγματικῆς ἐντυπώσεως. Ἀφοῦ ἐσαλεύθη ὑπὸ τοῦ σάλου μακροῦ πλοῦ, δύναται τις, ἐπὶ τῆς ἔηρᾶς ἥσυχος καθήμενος, νὰ αἰσθανθῇ αἰφνιδίως τὴν κίνησιν τῆς ταλαντεύσεως. Ἡ πλειότερον παρατηρηθεῖσα καὶ πλειότερον καταπληκτικὴ περίπτωσις εἶνε ἡ τῶν ἡκρωτηριασμένων. Δύνανται νὰ αἰσθάνωνται οὗτοι τὸ ἐλλείπον μέλος των, ἐν ἐκτάσει, ἐν κάμψει· τὴν ἀπολεσθεῖσαν χειρά των ἀνοιγομένην ἥ κλειομένην, τοὺς δακτύλους των διαστέλλομένους καὶ ἄλλας μικρὰς λεπτομερείας κινήσεων φαντασιῶν.

Ἡδη, μεταφέρομεν τὴν παρατήρησιν εἰς ὅρους συναισθηματικῆς ψυχολογίας καὶ λέγομεν: — Ἡ συναισθηματικὴ εἰκὼν εἶνε κατάστασις αἰσθήματος, ἀπλὴ ἥ πολύπλοκος, ἐν τῷ γίγνεσθαι, δηλαδὴ σύνολον ἐπεξεργασιῶν νευρικῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν δργανικὴν καὶ εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν ζωήν, ὡς ἐλέχθη πρὸ μικροῦ. Ὑπὸ τὴν ἀσθενῆ ἥ μέσην μορφὴν αὐτῆς, εἶνε ὑποτυπῶδες σχεδίασμα αἰσθήματος, ἀλλὰ τὸ δοποῖον ἔχει τὴν εἰδικήν του σφραγίδα· φόβον, δρμήν, λύπην, καράν, στοργὴν κλπ. Ὑπὸ τὴν ζωηρὰν αὐτῆς μορφήν, ἡ συναισθηματικὴ εἰκὼν ἀποβαίνει ψευδαισθητικὴ καὶ καθίσταται αἰσθητὴ ἡσ πραγματικὴ συγκίνησις· ἀνιστῷ τὴν παραφημένην συγκίνησιν καὶ μάλιστα τὰς φυσικὰς αὐτῆς συνδρομάς· προκαλεῖ τὴν δοὴν δακρύων, τὸν ἐκ φόβου τρόμον, τὸ ἐρύθημα τῆς ἐντροπῆς, τὴν κοχλάζουσαν δργήν. Ἀναμφιβόλως, ἐντεῦθα προβάλλεται ἡ ἀναπόφευκτος ἀντίρρησις. Δὲν εἶνε νέα κατάστασις; Δὲν θὰ ἐπανέλθω ἐπὶ σημείου τὸ δοποῖον ἐπραγματεύθη ἥδη. Ἀλλως, δυνατὸν εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀμφότερα τὰ μέρη νὰ εὑρίσκωνται ἐν τῷ δικαιῳ· ἥ

κατάστασις τῆς συνειδήσεως νὰ εἴνε ἐν ταῦτῷ παλαιὰ καὶ νέα, ἀναζωογονούμενη καὶ τὸ πρῶτον γεννωμένη πραγματικῶς· αἱ δύο αὗται καταστάσεις νὰ ἐπιπροστίθενται εἰς ἀλλήλας καὶ νὰ συγχωνεύωνται ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ, ἥ δοπιά, παρὸ δόλα ταῦτα, φέρει τὴν σφραγίδα τῆς ἐπαναλήψεως, ἥ δοπιά δὲν καθίσταται αἰσθητὴ δίκην παρθένου ἐντυπώσεως.

Δυνατὸν ὁ ὅρος «συναισθηματικὴ εἰκὼν», τοῦ δοπιόν πολλάκις ἐγένετο παρὸ δύμοι χρῆσις, νὰ ἦκῃ παραδόξως εἰς τινα ὕστα. Ἐν τούτοις, ἐπτὸς ἀν ἀπορρίψωμεν πᾶσαν μνήμην τοῦ αἰσθήματος, εἶνε ἐπάνεγκες νὰ τὸν παραδεχθῶμεν· ἡ φυσικὴ ἀνάπτυξις τῶν ψυχολογικῶν ἐρευνῶν φέρει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταῦτην. Ἄς μοὶ ἐπιτραπῶσιν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἰστορικαί τινες παρατηρήσεις, εἰς τὰς δοπιάς θὰ προέλθω ἐν πάσῃ συντομίᾳ.

Ἐν ἀρχῇ, ἡ συγκεχυμένη ψυχολογία τῶν εἰκόνων δὲν ὑποδεικνύει καμίαν μεταξὺ αὐτῶν διάκρισιν· γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν γενικῶς. Ἐν τούτοις, εἶνε φανερὸν ὅτι οἱ πραγματεύομενοι τὸ θέμα τοῦτο ἔχουσιν ἐν τῷ πνεύματι αὐτῶν κυρίως — θὰ ἥδυνατο τις νὰ εἴπῃ ἀποκλειστικῶς — τὰ ὑπολείμματα τῶν διπτικῶν παραστάσεων¹.

Μόνον κατόπιν ἐρευνῶν λεπτομερῶν, ἐγγασίας σπουδαιοτάτης τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἡ μελέτη τῶν εἰκόνων διετυπώθη, ὡς ὕφειλεν, ἐπὶ τῆς τῶν ἀντιλήψεων, ἡ συνεισφορὰ ἐκάστης τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων, καθωρισμένη ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν ἀναμνήσεων, ἔξητασθη κεχωρισμένως διὰ τῶν μεθόδων τῆς ψυχολογίας, τῆς φυσιολογίας, τῆς παθολογίας, καὶ ἡ δρᾶσις

(1) Ψυχολόγος ἐξ ἐπαγγέλματος, ὁ Th. Beid, παρέχει ἡμῖν μετ' ἀταραξίας τὸν ἀκόλουθον δοισμόν: «Ἡ Φαντασία σημαίνει, ὑπὸ τὴν κυρίαν αὐτῆς ἔννοιαν, ἀντίληψιν ζωηρὰν τῶν ἀντικειμένων τῆς δράσεως. Ἡ τάσις αὐτῆς ὀντωτὸς ἀνακηρύσσεται ἡ δρασίς καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς ὡς τύπος ἀποκλειστικὸς τῆς ἀναπαραστάσεως ἐκδηλοῦται ἐν τῇ τρεχούσῃ γλώσσῃ. Μάλιστα ἀνθρώποι τὸ μέρος τῆς ἀναπαραστάσεως ἀποδοῦσι κάπως ἀκούοντες νὰ διμιουρῶνται εἰκόνων ἡ ψευδαισθήσεων τῆς ἀκοῆς, τῆς ἀφῆς, τῆς δισφρήσεως».

τῶν εἰκόνων τῆς ἀκοῆς, τῆς ἄφης, τῆς δσφρήσεως, τῆς γεύσεως, ἐν τῇ ζωῇ τοῦ πνεύματος καθωρίσθη συμφώνως πρὸς τὴν πραγματικὴν σπουδαιότητα ἔκαστης τῶν διμάδων τούτων.

“Η κινητικὴ εἰκὼν ἔχει τὴν ἐμφάνισιν μᾶλλον πρόσφατον, διότι ἡ μελέτη τῆς μυϊκῆς αἰσθήσεως (αἴσθησις τῆς προσπαθείας, κιναισθησία) εἶνε αὐτὴ ἀντη ὄψιμος. Ἀναμφιβόλως, πρὸ τοῦ Ch. Bell καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἀπαντῶμεν ὑποτυπώσεις, ἐνδείξεις περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς ἐνεργοῦ ἄφης καὶ τῆς παθητικῆς ἄφης· ἀλλὰ ἡ φυσιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ αὐτῆς αὐτονομία δὲν ἀναγνωρίζεται, πλὴν οὕτε καὶ ἡ σπουδαιότης αὐτῆς· δὲν κατέχει ἵδιον κεφάλαιον ἐν πραγματείᾳ τῶν αἰσθήσεων (sensations). “Οθεν ἡ κινητικὴ εἰκὼν παραμένει ἀπαρατήρητος· δὲν εἰσῆλθεν εἰς πλῆρες φῶς ἢ χάρις εἰς τὴν παθολογίαν, ἵδια τὴν τῶν ἀφασικῶν.

Ἐν τῇ ἐρεύνῃ ταύτῃ, ἡ δοπία ἡκολούθησε πάντοτε πορείαν ἀπὸ τοῦ σταθερωτέου πρὸς τὸ ἀσταθέστερον, ἡ συναισθηματικὴ εἰκὼν θὰ εὑρισκε τὴν σειράν της. Παραβαλλομένη πρὸς τὴν δπτικὴν εἰκόνα, εἶνε ὡς ὁ ἀντίπονος αὐτῆς. Δέον ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐπίσης δτι πολλάκις ἡ ἐμφάνισίς τις εἶνε τόσον ἀριστος, ὥστε δὲν ὑπερβαίνει ποσῶς τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως, ὥστε μόλις ἐντοπίζεται ἐν τῷ παρελθόντι καὶ μόλις ἀναγνωρίζεται.

III

Παθολογικὰ γεγονότα. — “Ἄν πηροχεν ἀνάγκη ἐπιπροσθέτων ἀποδεῖξεων δπως ἀποδειχθῇ ἡ ὑπαρξίας τῶν συναισθηματικῶν εἰκόνων, ἡ παθολογία θὰ παρεῖχεν ἀφθονίαν γεγονότων. Παρετηρήθη δτι ὑφίσταται διλόκηρος κλάσις ὀδυνῶν (θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ τὸ αὐτὸ περὶ τῆς ἡδονῆς), τῶν δοπίων γεννήτων εἶνε ἡ μνήμη· ὁ λόγος αὐτῶν δὲν εἶνε, ὡς συνήθως, ἔξωτεροικὸς καὶ ἀντικειμενικός· εἶνε ἐσωτερικὸς καὶ ὑποκειμενικός. Παρέθεσα

πολλὰς περιπτώσεις ἐν τῇ «Ψυχολογίᾳ τῶν Αἰσθημάτων». “Υπάρχουσιν ἀνθρωποι οἱ δποῖοι δύνανται ν' ἀνακαλῶσιν αὐτὰς κατὰ βούλησιν, πλὴν οὐχὶ πάσας ἀδιακρίτως· δ τάδε ἐπιτυγχάνει ἀναζωγονῶν τὸ καρδιακὸν ἄγχος, καὶ ἀποτυγχάνει ὅσον ἀφορᾷ ἐνα δοθῆνα. “Υπάρχουσιν ἐπίσης αἱ φαντασικαὶ ὁδύναι, δηλαδὴ ἐκεῖναι τὰς δοπίας γεννῆται η ζωηρὰ πίστις δτι ἐτραυματίσθημεν ὑπὸ αἰχμηροῦ δργάνου, ὑπὸ πτώσεως, τῆς ἔξετάσεως τοῦ σώματος ἀποδεικνυούσης δτι εἴμεθα ἀπολύτως σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς. “Υπάρχουσιν ἀκόμη αἱ ὁδύναι ἡ αἱ ἡδοναὶ τὰς δοπίας αἰσθανόμεθα ἐκ συμπαθείας· τέλος η πολυπληθεστάτη κλάσις τῶν εὐαρέστων ἡ δυσαρέστων καταστάσεων τῶν διεγειρούμένων δι' ὑποβολῆς παρὰ τοῖς ὑστερικοῖς, τοῖς ὑπνωτιζομένοις. Θὰ ἡδύνατό τις νὰ ισχυρισθῇ δτι, ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην μορφήν, τὸ φαινόμενον εἶνε τεχνητὸν καὶ ἴσως ἐπιπόλαιον. ‘Ἐν τούτοις, ἀν ὑποβάλωμεν εἰς τὸν ὑπνωτιζόμενον ὁδύνην οἰανδήποτε, δὲν θὰ εἴνε αὐτὴ τὸ ἡλαττωμένον ἀντίτυπον πόνου, ἀλλὰ ὁδύνη σκληρῶς δριμεῖα, ἡ δοπία θ' ἀποσπάσῃ ἀπ' αὐτοῦ κραυγὰς καὶ δάκρυα. Εἶνε δοδύναι τῆς φαντασίας αὗται, ἀν θέλετε, πλὴν οὐχὶ δοδύναι φαντασιαί, καθόσον οἱ κ. κ. Comte καὶ Hallion, τῇ βοηθείᾳ τοῦ δακτυλικοῦ πληθυσμογράφου των (pléthysmograph digital), παρετήρησαν δτι η ὑπόβλητος αὐτὴ αἰσθησις, η καθαρῶς ψυχική, ἐπιφέρει ἀντιδράσεις δομοίας φύσεως πρὸς τὰς προκαλουμένας ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως τῆς προκαλούμενης ὑπὸ τῆς ἀμέσου διεγέρσεως τῶν περιφερικῶν νεύρων. ‘Υφίσταται η μεγαλειτέρα ἀναλογία ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῶν κυκλοφορικῶν, προμηκονωτιαίων κέντρων, εἴτε η λειτουργία αὐτῶν προέρχεται ἐκ διεγέρσεως μεταβιβασθείσης ἐκ τῆς περιφερείας ὑπὸ τῶν αἰσθητικῶν νεύρων, εἴτε προέρχεται ἐκ διεγέρσεως ἀπορρεούσης ἀπὸ τοῦ ψυχικοῦ κέντρου. Οὐδεὶς εἰδικὸς χαρακτήρος τῶν ἀγγειοκινητικῶν ἀντιδράσεων ἐπιτρέπει νὰ καθορίσωμεν διαφοράν τινα μεταξὺ τῶν δύο περιπτώσεων, παρ' ὅλην τὴν λεπτότητα μετὰ τῆς δοπίας η γραφικὴ μέθοδος καθιστᾶ αἰσθητὴν καὶ τὴν ἐλαχίστην διαβάθμισιν¹.

(1) Castex.—La douleur physique, σ. 59-60.

“Ας συνοψίσωμεν εἰς δρους φυσιολογικούς. Τὰ νευρικὰ κέντρα καὶ τὰ παραρτήματα αὐτῶν δύνανται νὰ τεθοῦν εἰς ἐνέργειαν ὑπὸ ἐσωτερικὰς ἐπιδράσεις, γνωστὰς ἢ ἀγνώστους· ἡ λειτουργικὴ ἀκεραιότης τῶν κέντρων τούτων εἶνε ὁ ἀναγκαῖος καὶ ἐπαρκῆς δρος τῆς ἀναγεννήσεως τῶν συναισθηματικῶν εἰκόνων, αἱ δοποῖαι εἰς τινας περιπτώσεις καθίστανται ψευδαισθητικαί¹.

Διὰ νὰ εἴμεθα ἀκριβεῖς καὶ διὰ ν' ἀσφαλισθῶμεν κατὰ πάσης ἐπικρίσεως, δέον νὰ διμολογήσωμεν ὅτι τὰ προπαρατεθέντα γεγονότα εἶνε μᾶλλον περιπτώσεις συναισθηματικῆς **φαντασίας** ἢ τῆς κυρίως καλουμένης συναισθηματικῆς μνήμης. Ἀποδεικνύουσιν, ὅτι παρά τισιν ἀτόμοις, ὑπὸ τινας δρους, εἰκόνες λυπηραί, αἱ δοποῖαι κατέλιπον τὰ ἵχην αὐτῶν, δύνανται ν' ἀναγεννῶνται ἐν τῇ συνειδήσει ἄνευ περιφερικῆς διεγέρσεως· ἀλλὰ δὲν εἶνε ἢ ἡ ὑλὴ ἀληθοῦς μνήμης, διότι ἡ εἰκὼν οὔτε ἐντοπίζεται ἐν τῷ παρέλθοντι, οὔτε ἀναγνωρίζεται ὡς ἐπανάληψις προγενεστέρου πειράματος· δὲν ἐμφανίζεται ἢ ὡς ἀνάμνησις. Ἀποδεικνύουσι ψυχολογικῶς τοὺς πρώτους δρους μνήμης συναισθηματικῆς, τὸ δυνατὸν αὐτῆς, δχι τὴν πραγματικότητά της. Δέον διθεν νὰ προσαχθῶσι γεγονότα πειστικώτερα.

Κλίνω νὰ πιστεύω ὅτι, ἀν φρενολόγος τις ἡρεύνα εἰδικῶς τὴν συναισθηματικὴν μνήμην, θὰ παρετίχει τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ ποικίλων μορφῶν τῶν διανοητικῶν παθήσεων. Δὲν ἔχω τὴν ἀναγκαίαν ἀρμοδιότητα δπως ἐπιληφθῶ τοῦ ἔχον τούτου, τὸ δποῖον θὰ ἥτο μαρκόν, λεπτολόγον, ἀβέβαιον, δσον ἀφορᾶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ. Θὰ περιορισθῶ εἰς περίπτωσιν μοναδικήν, ἀλλ' ἡ δοποία λόγῳ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἐναργείας αὐτῆς κρίνεται παρ² ἐμοῦ ὡς ἔξαίρετον παραδειγματα τὸ δποῖον δύναμαι νὰ προσαγάγω.

(1) Ἡ μορφὴ αὕτη τῆς ψευδαισθήσεως εἶνε φύσεως ἀναλόγου πρὸς τὴν τῶν αἰσθητηριακῶν ἐντυπώσεων. Υπέδειξα εἰς προηγούμενον ἀρθρὸν (*Revue philosophique*, Μάϊος 1907, σ. 507) ἐτέρων δυνατήν μορφήν, παραδεδεγμένην ὑπὸ τινῶν συγγραφέων καὶ ἡ δοποία λέγεται ὅτι εἶνε ἰδεοληπτική.

Προτοῦ φθάσω εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὑποδεικνύω ἐπιτροχάδην πιθανάς τινας ὑποθέσεις. Οἱ νοσηροὶ καὶ ἔμμονοι φόβοι οἱ ὑποδεικνύμενοι ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν «παθολογικῶν φόβων», ἡ αἰωνία κατάστασις τοῦ ἄγχους καὶ τῆς ἀνησυχίας τῶν λεπτολόγων ἡ περιγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Piére Janet, δύνανται νὰ ἔξηγηθοῦν ἄνευ τῆς μνήμης τῶν παρωχημένων συγκινήσεων, συχνὰ ἀναγεννωμένης; Ὁ ὑποχονδριακός, ἐν τῇ διηγεκεῖ αὐτοῦ καταστάσει τοῦ ἄγχους καὶ τῶν ἀνησυχιῶν, μὲ τὴν ἀκατάπαυστον αὐτοῦ μέριμναν περὶ τῆς ὑγείας του, μολονότι ζῇ πάντοτε ἐν τῷ παρόντι, δὲν δύναται ποσῶς ν' ἀποφύγῃ σύγκρισίν τινα πρὸς τὴν παρωχημένην αὐτοῦ δύνην, ἀν μή τι ἄλλο, ἀλλ' ὅπως συντηρήσῃ τὴν λεπτομερῆ αὐτοῦ ἔρευναν δσον ἀφορᾶ τὸν ἴδιον ἑαυτόν του.—Εἶνε ἀνάγκη νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ἔμμονος ἰδέας αἱ δοποῖαι, μὲ τὸν ἰδεοληπτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, εἶνε ἐπίσης ἔμμονοι συγκινήσεις; Θὰ ἥτο ἵσως κατάχρησις τῆς ἀμφιβολίας ἀν ἐθεωροῦμεν τὴν ἐνδελέχειαν ταύτην ὡς ἰσοδυναμοῦσαν πρὸς μνήμην.

Ἐν ταῖς περιπτώσεσι τῆς διπλῆς καὶ τριπλῆς προσωπικότητος³, ἡ μνήμη εἶνε παράγων σπουδαιότατος, ἀφοῦ συνήθως ἐκάστη τῶν προσωπικοτήτων τούτων κέκτηται τὴν ἰδίαν αὐτῆς μνήμην· ἀλλὰ ἡ μελέτη αὐτη περιωρίσθη πάντοτε εἰς τὰ διανοητικὰ στοιχεῖα. Αἱ ποικίλαι τοῦ χαρακτῆρος, αἱ δοποῖαι ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, ἐσημειώθησαν ἐπιμελῶς. Ἐν τῇ πληρεστέρᾳ παρατηρήσει ἡ δοποία ὑφίσταται, τῇ τῆς Mis Beauchamp⁴, ὁ ἱατρὸς Morton Prince περιγράφει τρεῖς κυρίας προσωπικότητας τὰς δοποίας ἀποκαλεῖ: ἡ ἀγία, ἡ γυνή, ἡ σατανική· ἀλλὰ δὲν βλέπω νὰ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ τὸ πρόβλημα τῆς συναισθηματικῆς μνήμης. Εὑρίσκω ἐν τούτοις περίπτωσίν τινα ἔμβρυωδους διαλύσεως τῆς προσωπικότητος, κατὰ τὴν δοποίαν

(1) *The Dissociation of a Personality, a biographical Study in abusemand Psychology*, εἰς 8, Νέα Υόρκη 1906. Εἶνε σύγγραμμα ἐκ 512 σελίδων, ἀφιερωμένον ὅλοκληρον εἰς τὴν βιογραφίαν τῆς δεσποινίδος Beauchamp.

ἡ ἀνεξαρτησία τῆς συναισθηματικῆς μηνύματος βεβαιοῦται κατὰ τρόπον περιεργότατον ἀναφέρει αὐτὴν ὁ Sollier : « Εἶνε ἡ περιπτωσις νευρικῆς νεάνιδος, ἡ δοπία, κατόπιν σφοδροῦ ἥθικου κλονισμοῦ (τοῦ θανάτου τοῦ πατρός της, φρονευθέντος εἰς τὸ κυνήγιον), παρουσιάζει τὸ ἔξης φαινόμενον. Αἱ ἐνεστῶσαι αἰσθήσεις ἀπεγμνοῦντο παρ' αὐτῇ ἀπὸ παντὸς συγκινητικοῦ τόνου· ἀλλ' αἱ ἀναμνήσεις εἰχον διατηρήσει αὐτόν. Ὁταν ἀνελογίζετο τὸν πατέρα της, ἦτο πάντοτε ἡ αὐτὴ ἀπελπισία. Ὁταν ἔβλεπε τὴν μητέρα της, ἔγίνωσκεν ὅτι ἦτο αὕτη, ἀλλὰ δὲν ἥσθάνετο κανὲν αἰσθημα. Ἀφ' ἑτέρου, ἀν ἀνελογίζετο ταξείδιον τὸ δοποῖον εἶχε κάμει μετὰ τοῦ πατρός της καὶ τῆς μητρός της, ἡ ἀνάμνησις τῆς μητρός της συνῳδεύετο ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τὸ δοποῖον ἥσθάνετο τότε πρὸς αὐτήν. Ἡ νεᾶνις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς δυαδικότητος τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀπεστερημένης συγκινητικοῦ τόνου καὶ τῆς ἀναμνήσεως τῆς συνοδευομένης ὑπὸ συγκινήσεως, κατέληξε νὰ ἔχῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶχε μεταβάλει προσωπικότητα καὶ ἥρχισε νὰ ὅμιλῃ περὶ ἑαυτῆς εἰς τὸ τρίτον πρόσωπον... τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν τοῦ συγκινητικοῦ τόνου τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν καὶ ἀναμνήσεων ἐπὶ τῆς ἰδέας τὴν ὅπειαν ἔχομεν περὶ τῆς προσωπικότητος ἡμῶν¹. »

Ἡδη ἔρχομαι εἰς τὴν νόσον ἡ τὴν νοσηρὰν προδιάθεσιν, ἡ δοπία, κατ' ἐμέ, εἶνε ἡ ἀσφαλεστέρα ἀπόδειξις τῆς συναισθηματικῆς ἀναμνήσεως, ἀφοῦ ἀπ' αὐτῆς ἔξαρταται καὶ διόκληρος ἐπ' αὐτῆς βασᾶνται· εἶνε αὕτη ἡ **νοσταλγία**. Συνίσταται αὕτη, ὡς γνωστόν, εἰς λύπην μυχαιτάτην, εἰς ἥθικὸν « πόνον » ἀπανστον, προξενούμενον ὑπὸ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῶν προσώπων τὰ δοποῖα εἶνε εἰς ἡμᾶς προσφιλῆ, ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος ἐν τῷ δοποίῳ ἔξησαμεν, καὶ εἰς τὴν ἀκαταμάχητον ἐπιθυμίαν ὅπως ἐπανίδωμεν ταῦτα.

Αἱ ἴατρικαὶ αὐτῆς ποικιλίαι, ἐλαφραὶ ἢ σοβαραί, ἀρχικαὶ ἢ δευτερεύουσαι, γεννώμεναι εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἡ ἔγκεν-

τριζόμεναι βραδύτερον κατόπιν ἔξασθενήσεως, ἐπὶ ὑποκειμένου τὸ δοποῖον ἐφαίνετο ἐγκλιματισθέν, τὰ φυσικὰ αὐτῆς συμπτώματα καὶ συνέπειαι, πάντα ταῦτα δύνανται νὰ παροραθῶσι παρ' ἡμῶν.

Τὸ γυμνὸν ψυχολογικὸν γεγονός παραμένει τὸ αὐτό· εἶνε μελαγχολία ὠδισμένου τύπου ἡ δοπία ἔχει τὴν μοναδικὴν αὐτῆς αἰτίαν ἐν τῇ ἀνακλήσει τοῦ παρελθόντος. Ἡ μεγίστη πλειονότης τῶν νοσταλγιῶν τρέφεται δι' ἀναμνήσεων ἀρκούντως ἀπλῶν· δι' ἀναμνήσεων τῆς οἰκογενείας, τοῦ πατρικοῦ οἴκου, τῶν παλαιῶν ἔξεων. Τινὲς μᾶλλον λεπτεπίλεπτοι ἐνθυμοῦνται μετὰ πόνου τὰς τοποθεσίας καὶ τὰ ὄρη των. Φύλος τις, κατεχόμενος κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν ὑπὸ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ δι' δοποῖος μετεβλήθη σὺν τῇ παρόδῳ τῶν ἐτῶν, μοὶ γράφει :

« Ἐνθυμοῦμαι διτὶ ἐστάλιην εἰς ἡλικίαν δέκα ἐπτὰ ἐτῶν εἰς τὸ λύκειον τῆς..., δόπου ὑπέφερα ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἀπὸ νοσταλγίαν τὴν δοπίαν πυκναὶ ἐπάνοδοι εἰς τὴν γεννέτειραν ἐθεράπευσαν μικρὸν κατὰ μικρόν. Ἡ λύπη μου προϊόχετο διλιγώτερον ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τῶν προσώπων ἡ ἐκ τῆς ἀναμνήσεως ἔξοχῆς τινος, ἐν ᾧ φιλοξενούμενος παρά τινι ἡλικιωμένη θείᾳ μου ἐπλανώμην ἐλευθέρως εἰς τὰ δάση, παρὰ τοὺς καταρράκτας, ἀπευθύνων τοὺς στίχους μου πρὸς ὅτι μὲ περιεστοίχιζεν ὡς πρὸς ὅντα ἔμψυχα. Ἡτο ἰδίως ἡ λυπηρὰ ἀνάμνησις αἰσθητικῆς (esthétique) μέθης, ἡ δοπία δὲν ἡδύνατο πλέον νὰ ἵκανοποιηθῇ».

Ἄλλα παρὰ πᾶσι, τῷ ἀγρίῳ, τῷ ἀγρότῃ, τῷ ποιητῇ, τῇ Mignon τοῦ Goethe, διψυχολογικὸς μηχανισμὸς εἶνε διατόσ· ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος. Ἀναθρώσκουσιν ἐπιθυμίαι τῶν δοπίων ἡ ἐνεστῶσα ἵκανοποίησις εἶνε ἀδύνατος, ἀλλὰ αἱ δοποῖαι πέραν ἐκεῖ θὰ ἔγινοντο πραγματικότης. Τὸ παρελθόν περιβάλλει ἡμᾶς διὰ τῆς συναισθηματικῆς γοητείας του, πλὴν ὅπως δελεάσῃ ἡμᾶς¹. Δὲν εἶνε ἀναγκαῖον νὰ

(1) Le mécanisme des émotions, σ. 155—156. (F. Alcan).

ένδιατρίψωμεν περισσότερον ὅπως ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ κατάστασις βασίζεται δλόκληρος ἐπὶ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης. Ἐνῷ διὰ τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀνάμνησις τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων παραμένει διανοητική, ἢ τούλαχιστον τὸ ποσὸν τοῦ αἰσθήματος τὸ ὅποιον συνοδεύει αὐτὴν εἶνε ἀσθενές, πολλάκις μηδαμινόν, διὰ τὸν νοσταλγικόν, ἢ μνήμη τῆς καρδίας εἶνε τὸ πᾶν καί, ἄνευ αὐτῆς, ἢ νόσος αὐτοῦ εἶνε ἀκατανόητος καὶ ἀνεξήγητος. Ἀν, τοῦθ' ὅπερ ἀδύνατον, ἐδίσταζέ τις ὅσον ἀφορᾷ τὸ αἴτιον, ἡ φύσις τοῦ φαρμάκου θὰ ὑπεδείκνυε τὴν φύσιν αὐτῆς· ἡ βεβαιότης περὶ ταχείας παλινοστήσεως ἀποδίδει τὴν γαλήνην· ἡ παλινόστησις θεραπεύει.

Ἐν τούτοις εἶνε ἔνδιαφέρον νὰ σημειωθῶσι περιπτώσεις κατὰ τὰς δποίας ὁ νοσταλγὸς ἐπανερχόμενος εἰς τὴν πατρίδα του, εὐθὺς ὡς Ιαθῆ, ἐπιστρέφει ἄνευ λύπης εἰς τὸ σύνταγμα ἢ εἰς τὸ ἐργοστάσιον, «μὴ ενδὼν τὰ πράγματα καθὼς τὰ ἐφαντάζετο». Ἐνταῦθα ἡ μνήμη ὑπερέβη τὸ μέτρον ἢ μᾶλλον ἡ λειτουργία τῆς φαντασίας ἐμεγάλυνεν εἰς ἄκρον τὴν γοητείαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων. Ὁπωσδήποτε, τὰ γεγονότα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἀφ' ἐνὸς ἡ συναισθηματικὴ ἀνάμνησις, ἀφ' ἐτέρου τὸ αἰσθήμα τὸ διεγειρόμενον ὑπὸ τῆς ἐνεστώσης ἐντυπώσεως, ἢν παρέχουσι τ' αὐτὰ πρόσωπα καὶ τ' αὐτὰ πράγματα, εἶνε—μεθ' ὅσα καὶ ἀν ἐλέχθησαν περὶ τούτου—διακεκριμένα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀλλήλων.

Καίτοι τὰ αἴτια ἢ οἱ ὅροι τῆς νοσταλγίας ἐνέχουσιν ἔνδιαφέρον ίδίως Ιατρικόν, τυγχάνουσιν ἀξια ψυχολογικῶν τινων παρατηρήσεων. Παραλείπω τὰ ἐξωτερικὰ αἴτια, τὰ δποῖα εἶνε μᾶλλον ὅποιοθητικὰ ἢ κυρίως αἴτια· τὴν ἀπομάκρυνσιν παρὰ τῷ στρατιώτῃ, τῷ ναύτῃ, τῷ ἐξορίστῳ, τῷ δούλῳ. Ἡ ἡλικία ἔχει σημασίαν· ἡ νοσταλγία εἶνε νόσος τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας καὶ τῆς νεό-

τῶν δποίων διῆλθον κατὰ τὰ ἔτη τῆς νεότητος των. Ἡ ἐμβρυώδης αὕτη νοσταλγία θὰ ἥδυνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἄνευ τῆς μνήμης τοῦ αἰσθήματος;

τητος, σπανίζουσα μετὰ τὰ τριάκοντα ἔτη. Τὸ φῦλον ἐπίσης· εἶνε συνηθεστέρα παρὰ τῷ ἀνδρὶ ἢ παρὰ τῇ γυναικὶ· τὸ παράδοξον τοῦτο γεγονὸς ἀναγνωρίζεται παρ' ἀπάντων τῶν συγγραφέων, οἵ ὅποιοι ἐξηγοῦσιν αὐτό, ἐλλείψει καλλιτέρας ἐξηγήσεως, διὰ τῆς μεῖζονος πλαστικότητος τῆς γυναικείας φύσεως. Ὅλαι αἱ ἴδιοσυγκρασίαι εἰσφέρουσι τὸν φόρον αὐτῶν· ἡ νευρικὴ ἴδιοσυγκρασία ὑπὲρ πάσας τὰς ἀλλας. Λαοί τινες φαίνονται ἔχοντες προδιάθεσίν τινα (οἱ Ἐλβετοί, οἱ Τυρολοί), ἄλλοι συνήθως εἶνε ἄτρωτοι (οἱ Ἀγγλοί, οἱ Ἄμερικανοί τῆς Βορείου Ἀμερικῆς).

Ἐκ τῶν συγκεχυμένων μαρτυριῶν τούτων τυγχάνει δυσχερεῖς νὰ ἐξαγάγωμεν συμπέρασμά τι. Ἐν τούτοις, ἀφαιρουμένων τῶν αἴτιων ἐκείνων τὰ δποῖα δὲν εἶνε ἡ μέσοι ὅροι τῶν στατιστικολόγων, φαίνεται ὅτι ἐξάγεται ἐν πρώτοις ἐν συμπέρασμα φύσεως συναισθηματικῆς. Ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος, ἀνεξαρτήτως πάσης ἀλλης περιστάσεως· εἶνε ἡ ἐλεῖς πρὸς τὴν ἐστίαν, ἐνσυνείδητος ἢ μή, ἀλλὰ παγία παρὰ τοῖς ἔχουσι τὴν νοσταλγικὴν προδιάθεσιν καὶ τὴν δποίαν ἡ ἀπουσία δέον νὰ ἐνισχύῃ.

Ίδοù ἔτερον αἴτιον φύσεως διανοητικῆς, τὸ δποῖον διετυπώθη ὡς ἐξῆς: «Ἡ συχνότης τῆς νοσταλγίας διατελεῖ εἰς ἀντίστροφον λόγον τῆς πολλαπλότητος καὶ τῆς συχνότητος τῶν κοινωνικῶν σχέσεων». Ὁ ἄγριος, δ ὁρεσίβιος, δ ἀγρότης διέρχονται τὸν βίον αὐτῶν εἰς περιβάλλον λίαν περιωρισμένον, τὸ δποῖον εἶνε ἡ μοναδικὴ ἐστία τῶν συγκινήσεων αὐτῶν. Ὁσφ ὁ κύκλος τῶν ἰδεῶν των εἶνε περιωρισμένος, τόσῳ διλιγώτερον πλαστικοὶ εἶνε οὗτοι καὶ τόσῳ περισσότερον δυσχερεῖς εἶνε δι' αὐτούς, ἀν ἡ ἀνάγκη τοὺς ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τῆς γεννετείρας, νὰ προσαρμόσωσιν ἕαυτούς, νὰ μετατρέψωσι, νὰ μεταβάλωσι τὸν θοῦν τῶν ἰδεῶν των. Ἡ ἀδυναμία τῆς διανοίας των ἐξασφαλίζει τὴν διατήρησιν τῆς μελαγχολικῆς των διαθέσεως διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι εἶνε εἰς αὐτοὺς ἀδύνατον νὰ ὑπερβῶσι τὰ στενά των ὅρια¹.

1) Συγγραφεῖς τινες διετύπωσαν τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: Τὰ ζῶα (τ' ἀνώ-

Τέλος, δέον νὰ παραδεχθῶμεν, πλὴν τῶν δύο τούτων αἰτίων, ἀδυναμίαν τινὰ τῆς θελήσεως, ἔλλειψιν τινα ἐνεργητικῆς ἀντιδράσεως. Ἐπὶ τῶν ἴσχυρῶν χαρακτήρων ἡ νοσταλγία εἶνε ἀνίσχυρος.

Ἐν ἀλίγοις, ἡ ὑπεροχὴ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης εἶνε ἡ οὐσιώδης ψυχολογικὴ σφραγὶς τῆς διανοητικῆς ταύτης καταστάσεως. Ἀν, ἐπεκτείνοντες τὸ ζήτημα, ἀναζητήσωμεν τὰ αἴτια τῆς ὑπεροχῆς ταύτης, βλέπομεν ὅτι ὑπάρχουσι πολλὰ τὰ ἐνδεχόμενα. Ἀλλ' ἔκεινο τὸ δποῖον παραμένει ἀποδεδειγμένον, εἶνε ὅτι ἡ ὑπαρξία τῆς παθολογικῆς ταύτης ἐκδηλώσεως εἶνε ἐν τῶν ἀρίστων ἐπιχειρημάτων τὰ δποῖα δύναται τις ν^ο ἀντιτάξῃ κατὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς μνήμης τῶν αἰσθημάτων.

IV

Ο πειραματισμός.—°Η ἀρίστη μέθοδος πρὸς πειραματισμὸν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶνε ἡ νόσος μετὰ τῶν διαταράξεών της, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς τύχης καὶ εἶνε σπανίως εἰς τὴν διάθεσιν ἥμῶν, καταβάλλεται προσπάθεια ὅπως ἀντικαθίσταται διὰ πειραμάτων ἐκτελουμένων ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς ἔργαστηροις. Δὲν θέλω παρεμπιπτόντως νὰ ἀνακινήσω σημαντικόν τι ζήτημα—τὴν ἀξίαν τῆς μεθόδου ταύτης—οὔτε ν^ο ἀναζητήσω ἄν, ὡς τινες φαίνονται παραδεχόμενοι, πᾶν

τερα) δύνανται νὰ αἰσθανθοῦν τὴν νοσταλγίαν; Πάντες ἀπαντῶσι καταφατικῶς· στηρίζονται δὲ ἐπὶ γεγονότων τὰ δποῖα εἰνε πασίγνωστα καὶ θεωροῦσι τὸ πάθος τοῦτο ὡς ἐν τῶν κυριωτέρων αἰτίων τὰ δποῖα ἀντιτίθενται εἰς τὸν ἐγκλιματισμόν. Δυνατόν, ἐν τῇ ζωικῇ συνειδήσει, ἡ συναισθηματικὴ μνήμη, ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν αὐτῆς μορφὴν (διδύνη, ἥδονή, φόβος, ἀφοσίωσις κλπ.), νὰ εἰνε σχετικῶς μᾶλλον ἀνεπτυγμένη τῆς διανοητικῆς μνήμης. Ἡ ζωιλογικὴ ψυχολογία εἶνε ὑπεράγαν ἐμπλεως ζόφου, ὥστε νὰ ἔξετασθῇ ἐν παρόδῳ τὸ σκοτεινὸν τοῦτο πρόβλημα.

οἰονδήποτε ψυχολογικὸν πρόβλημα δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον πειραματισμοῦ, ἀν δὲν ὑπάρχουν τοιαῦτα τὰ δποῖα ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν ὑπεκρεύγουσι πάντα πειραματισμὸν ἢ παρέχουσιν ἔαυτὰ πρὸς τοῦτον δυσκόλως, ἵδια τὰ συναισθηματικὰ φαινόμενα. Ὁ Külpe ἀπετόλμησε τὴν τοιαύτην ἀπόπειραν καὶ ἀνεκόνωσε τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του εἰς τὸ Διεθνὲς Φιλοσοφικὸν Συνέδριον τῆς Ἄιδελβέργης (1908).

Προτοῦ συνοψίσωμεν καὶ ἐκτιμήσωμεν αὐτά, παρατήρησίς τις εἶνε ἀπαραίτητος. Ὑπεδείξαμεν ἀλλαχοῦ τὰς τρεῖς θεμελιώδεις σφραγίδας τὰς δποίας ὁ Wundt ἀποδίδει εἰς τὸ αἰσθημα. Διὰ τῶν πειραμάτων αὐτῶν, ὁ Külpe προέθετο νὰ ἔξελέγῃ διὰ πειραμάτων τὴν θεωρίαν τοῦ παλαιοῦ του διδασκάλου, ἵδια τὸ δυνατὸν τῆς ἀναβιώσεως διὰ τὰς ἔξης τρεῖς ἰδιότητας: ἥδονήν—διδύνην, διέγερσιν—κατάπτωσιν, τάσιν—χαλάρωσιν.

Τὰ πειράματα ἀποτελοῦσι τέσσαρας διακεκριμένας σειράς· ἔγενοντο δὲ ἐπὶ ἐπτὰ προσώπων ἀγνοούντων ἀπολύτως τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

Ἡ πρώτη σειρὰ συνίστατο εἰς τὴν πρόκλησιν αἰσθήσεων ἔχουσῶν τόνον συναισθηματικὸν (χρώματα, ἥχοι, νυγμοί). Ὁταν αἱ αἰσθήσεις αὗται ἔξελιπτον, τὰ ὑποκείμενα παρεκλήθησαν νὰ ἀναπαραγάγουν τὴν εἰκόνα αὐτῶν προσπαθοῦντα νὰ καθορίσουν ἀν αὗτη ἐνέχῃ χαρακτῆρα συναισθηματικὸν ἢ ἀπλῶς αἰσθητηριακόν.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ σειρᾷ, ἔδει ν^ο ἀναπαραγάγῃ τις ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ καταστάσεις εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους, τὰς μὲν ἥδη γενομένας αἰσθητὰς πράγματι ἐν τῷ παρελθόντι, τὰς δὲ μελλούσας, προσδοκωμένας ὡς πιθανὰς ἐν τῷ μέλλοντι, προσέχων ἵδια εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ ἥδονή ἢ ἡ διδύνη ἔγινοντο αἰσθηταί.

Ἐν τῇ τρίτῃ σειρᾷ, ἔδει ν^ο ἀναπαραστήσῃ τις ἐν ἔαυτῷ ζωηρῶς συγκινήσεις πολυπλόκους, δποῖαι ἡ ὁργή, ἡ χαρά, ἡ λύπη, ἡ ἔκπληξις, ἡ ἐναγώνιος ἀναμονὴ κλπ. Ἐν τῇ ἀναπαραγωγῇ ταύτῃ, ἔδει νὰ προσπαθήσῃ ν^ο ἀναλύῃ τὴν σύστασιν ἥδονήν—δυσαρέσκειαν, διέγερσιν, τάσιν.

Τέλος, ἐν τῇ τετάρτῃ σειρᾷ, ἐνήργουν διὰ τῆς παρουσιάσεως προσωπογραφιῶν προσώπων ἀγνώστων, ἐκφραστικῶν, τῶν δοπίων τὴν ψυχικὴν κατάστασιν ἔδει νὰ αἰσθανθῇ τὸ ὑποκείμενον κατὰ συμπάθειαν. Ὁ συγγραφεὺς λυπεῖται, ὅτι δὲν ἡδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μέσα τῆς μουσικῆς εἰς τὰς τοιαύτας δοκιμάς.

Ίδοù τ' ἀποτελέσματα τῶν 240 πειραμάτων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὰς τέσσαρας ταύτας σειράς.

Α'. Τέσσαρα πρόσωπα ἀπεδείχθησαν ἀνίκανα ν' ἀναπαραστήσουν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ὁδύνην. Ἀντιθέτως, δύνανται ταῦτα ἀρισταὶ ν' ἀναπαριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν διέγερσιν καὶ τὴν τάσιν. Εἰς τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν δὲ Κῦλρε προσθέτει καὶ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ μαρτυρίαν.

Β'. Πρόσωπόν τι δὲν ἡδυνήθη νὰ καθορίσῃ ἐπακριβῶς ἀν ἥσθιάνετο εἰκόνα συναισθηματικὴν (*Gefühls vorstellung*) ἢ ἐνεστῶς αἴσθημα ἡδονῆς καὶ ὁδύνης. Ἡδύνατο ν' ἀναπαραστήσῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν διέγερσιν καὶ τὴν τάσιν· τῷ ἥτο ἐν τούτοις δύσκολον νὰ διακρίνῃ μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν κιναισθητικῶν παραστάσεων.

Γ'. Δύο πρόσωπα ἐφάνησαν εἰς τινας περιπτώσεις ἀνακαλοῦντα εἰκόνας συναισθηματικάς.

Τὸ ἐν ἀναπαρίστα ἐν ἑαυτῷ μετὰ δυσκολίας τὸν συναισθηματικὸν τόνον ἦχου τινός, ἀλλ' ἡ ἀναπαράστασις αὗτη τῷ ἐφαίνετο δῶς παραδιδομένη εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀνεξαρτήτως ἑαυτοῦ, ὥπερ μιρφῆν κυματινομένην καὶ ἀμυδράν.

Τὸ ἐτερον εὑρίσκει λίαν δυσχερές νὰ διακρίνῃ μεταξὺ ἐνεστώσης ἡδονῆς καὶ ἡδονῆς ἀναπαραγομένης· ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι κατώρθωσε, περιστάσεως τυχούσης, ν' ἀναστήνῃ εἰκόνα εὐάρεστον. Γεγονὸς ἀξιοπαρατήρητον δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ δύσον ἀφορᾶ τὰς δυσαρέστους εἰκόνας.

Ἀμφότερα τὰ πρόσωπα ταῦτα ἀναπαρίστων ἐν ἑαυτοῖς εὐκόλως τὴν τάσιν. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν διέγερσιν, τὸ ἐν ἐνόμισεν ὅτι ἐν τῇ αἰσθήσει ὑπῆρχε κάτι τὸ δόποιον ἔλειπεν ἀπὸ τῆς ἀνα-

παραγωγῆς· τὸ ἐτερον ἡδύνατο ν' ἀναπαριστᾶ ἀντὶν ἐν ἑαυτῷ ἄνευ περιορισμοῦ.

Δ'. Ὁλα τὰ ὑποκείμενα δύνανται ν' ἀναπαριστῶσιν ἐν ἑεντοῖς τὸ σωματικὸν ἄλγος καὶ νὰ διακρίνουν αὐτὸν ἀπὸ τῆς δυσαρεσκείας.

Ε'. Πολλὰ παρετήρησαν πολλάκις ὅτι ἡ εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια ἡ συναφὴς πρὸς τὴν ἀναπαράστασιν αἰσθητηριακῆς τυνος ἐντυπώσεως εἶχε τὴν αὐτὴν ἔντασιν ἦν καὶ τὸ αἴσθημα τὸ ἥνωμένον μετὰ τῆς προγενεστέρας αἰσθήσεως.

ΣΤ'. Ἡ ἀναβίωσις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης παράγεται παράτισι προσώπους κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: ἢ τὸ αἴσθημα ἐφαίνετο πράγματι ἀναζωγονηθέν, ἢ ἥτο ἀπλῆ γνῶσις ἄνευ διαισθήσεως περιεχομένης ἐν αὐτῇ. Εἶνε ἀξιον παρατηρήσεως ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη, χαρακτῆρος ἐντονωτάτου, ἐφαίνετο εἰς ὑποκείμενόν τι οἷονεὶ ψευδαισθητική, εἰς ἐτερον οἷονεὶ ἀνάλογος πρὸς αἴσθημα (*gefühlsmassig*). Ἐν τῇ τετάρτῃ σειρᾷ τῶν πειραμάτων (παρουσίασις εἰκόνων ἐκφραζούσων συγκινήσεις), τὰ ὑποκείμενα δὲν ἐφαίνοντο ἔχοντα γνῶσιν αὐτῶν ἢ ὥπερ τὴν σαφῆ ἴδεαν γνώσεως.

Τὸ συμπέρασμα τὸ δόποιον δέον νὰ ἔξαγαγή τις ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐμβάλλει εἰς ἀμπηκανίαν. Δέον ν' ἀπορριφθῇ ἡ συναισθηματικὴ μνήμη; Δέον νὰ γίνῃ αὕτη ἐν μέρει παραδεκτὴ εἴτε διὰ τὰς καταστάσεις τοῦ ἄλγους μόνον, εἴτε ἐπίσης καὶ διὰ τὰς λοιπὰς (διέγερσις, τάσις); Δέον νὰ κοιτῇ ὅτι ἐκδηλοῦται αὕτη παρά τισιν ὑποκειμένοις καὶ ὅτι παρ' ἄλλοις ἐλλείπει¹;

(1) Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ ἔρευναι αὗται περὶ τῆς μνήμης ὑπῆρχαν διὰ τὸν Κῦλρε μέσον μᾶλλον ἢ κύριος σκοτός, δότοι προτίθεται πρὸ παντὸς «ν' ἀποδεῖξῃ τὴν διάφορισιν μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν αἰσθημάτων ἐπὶ βάσεως πειραματικῆς» καὶ φρονεῖ ὅτι εὐρίσκει ταύτην ἐν τῷ χαρακτῆρι τῆς «ἐπικαιριότητος», δὲ δόποιος προσιδιάζει εἰς τὸ αἴσθημα, ἐνῷ ἡ αἴσθησις ἔχει τὸν ὑποκατάστατον ἐν τῇ εἰκόνῃ. Συνάγει ἐπίσης ἐκ τούτου ἐτερα συμπεράσματα, τὰ δόποια παραλείπω διὰ νὰ μὴ συγχύσω τὸ ἥδη λίαν συγκεχυμένον ζήτημα τῆς συναισθηματικῆς μνήμης.

Ἡ κατάστασις δὲν εἶνε σαφής, διότι ἐνεργεῖ τις ἐπὶ ὅλης ἀσταθοῦς, καὶ διότι δὲν ἀσκεῖται ἐνταῦθα ὁ πειραματισμὸς ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν, ὡς ἐν τῇ φυσικῇ, ἐν τῇ ὁποίᾳ πᾶσαι αἱ συνθῆκαι τοῦ ὑπὸ ἔξετασιν φαινομένου καθορίζονται ἀνεν ἔξαιρέσεως.

Καίτοι ὁ ἀριθμὸς τῶν προσώπων τῶν ὑποβληθέντων εἰς τὸν πειραματισμὸν εἶνε λίαν περιωρισμένος, καταπλήσσεται τις ἐν πρώτοις διὰ τὰς **ἀτομικὰς διαφοράς**. Τὸ τοιοῦτον θέτει ἡμᾶς ἀντιμετώπους τῆς κυρίας δυσχερείας.

"Ἄν ἡ συναισθηματικὴ μνήμη ἥτο κοινῶς προσνεμημένη εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἡ διανοητικὴ μνήμη, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀμφισβήτησις· ἀλλὰ δὲν θεωρῶ παράτολμον νὰ ὑποτεθῇ τὸ ἀντίθετον. Ἀνεξαρτήτως τῆς φευγαλέας φύσεώς της, εἶνε οὕτος λόγος ὅπως πολλοὶ ἀμφιβάλλουν περὶ αὐτῆς. Πρόπει ὅθεν νὰ ἐλέγῃ τις ἐπιμελῶς τὰ ὑποκείμενα ἐπὶ τῶν ὁποίων πειραματίζεται. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ἡ μνήμη τῆς δράσεως δὲν ἐμελετήθη καρποφόρως ἢ παρὰ τοῖς ζωγράφοις, ἵνα γράφοις καὶ λοιποῖς προνομιούχοις τῆς φύσεως, ὅσον ἀφορᾷ τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα· ὅτι ἡ ἀκουστικὴ μνήμη δὲν ἀποκαλύπτει τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς ἢ εἰς τοὺς διευθυντὰς δοχήστρας, εἰς τοὺς ἔξι ἐπαγγέλματος μουσικοὺς ἢ εἰς τινας σπανίας ἀτομικότητας. Ὡσαύτως πρόπει νὰ ἐκλέγῃ τις τύπους συγκινητικούς· τοῦθ' ὅπερ θεωρητικῶς φαίνεται ἀπλοῦν, πλὴν εἶνε δύσκολον ἐν τῇ πρωτικῇ καθόσον ἐκ τίνων σημείων ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτούς; Θὰ ἐλλινέ τις νὰ προτιμήσῃ τοὺς αἰσθητικοὺς (*sensitifs*) καὶ τοὺς παρορμητικούς, τὰς φύσεις τὰς εὐδιεγέρτους καὶ ἀνησύχους. Ἀλλὰ ἡ τάσις ὅπως συγκλονῆται τις σφοδρῶς ὑπὸ τῶν γεγονότων, ὅπως διεγείρεται ἢ ὑφίσταται κατάπτωσιν εὐκόλως, δὲν εἶνε ἀναμφισβήτητος ἐγγύησις περὶ τῆς ἐκλογῆς. Ἡ συναισθηματικὴ ἱκανότης ἀτόμου τινὸς δὲν δύναται πάντοτε νὰ μετρήται διὰ τῶν ἔξωτερικῶν ἐκδηλώσεων. Οἱ πάντες γνωρίζουσιν ἀνθρώπους οἱ ὄποιοι συγκινοῦνται ἀρδην ὑπὸ τῆς λύπης, τῆς χαρᾶς, τοῦ ἔρωτος, τῆς ἀγανακτήσεως· φαίνονται καταληφθέντες ὑπὸ τῶν αἰ-

σθημάτων τούτων ἐπὶ χρόνον μακρόν· μετά τινας ἑβδομάδας δὲν ὑπολείπεται τὸ ἐλάχιστον ἵχνος αὐτῶν.

Τὸ τοιοῦτον ἄγει ἡμᾶς εἰς ἄλλην παρατίθοσιν. Διακρίνομεν ἐν τῇ μνήμῃ: τὴν διατήρησιν, τὴν στατικὴν κατάστασιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴν, τὴν δυναμικὴν κατάστασιν. Πολλὰ γεγονότες τῆς ζωῆς ἡμῶν ενδίσκονται ἐν ᾧ μὲν, τὰ δοποῖα δὲν θὰ ἐπανέλθουν ποτὲ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει. "Ἄς φαντάζωνται ὡς θέλουν τὴν ἀσυνείδητον ταύτην ἐμμονήν· τὸ τοιοῦτον δὲν ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα. Δὲν δύναται τις ποσῶς ν' ἀρνηθῆ τὴν στατικὴν συναισθηματικὴν μνήμην. "Ανευ αὐτῆς, πῶς θὰ ἐγινώσκομεν ὅτι αἰσθηματικὴν εἶνε ἐπανάληψις τοῦ παρελθόντος, ὅτι τὸ ἡσθάνθημεν ἦδη, τὸ ἐδοκιμάσαμεν;

"Υπολείπεται ἡ ἀναπαραγωγὴ. Ἔπ' αὐτῆς μόνης δύναται νὰ γίνῃ συζήτησις. Καὶ πάλιν δέον νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ ἀναπαραγωγῇ, τῇ ἀποκαθιστώσῃ εἰς ἀκέραιον τὴν ἐνσυνείδητον ἀνάμνησιν, δύο τρόπους ἐμφανίσεως: τὴν αὐτόματον, τὴν ἑκουσίαν. Ἡ πρώτη μορφὴ φαίνεται οὖσα συνηθεστέρα, ἡ δευτέρα φαίνεται ἀποργιματοποίητος παρὰ πολλοῖς προσώποις.

Τὸ πρόβλημα, οὐχὶ λαμβανόμενον ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλ' ἀποσυντιθέμενον εἰς τὰς ἀτομικάς του ποικιλίας, εἶνε ἄρα πολυπλοκότατον· εἶνε λίστας τὸ ἀσφαλέστερον συμπέρασμα τὸ δοποῖον δύναται τις νὰ ἔξαγάγῃ ἐκ τῶν προηγουμένων πειραμάτων.

V.

Ἀποδείξεις ἔμμεσοι.—"Ως αἱ προηγούμεναι, στηρίζονται ἐπὶ τῆς πείρας καὶ δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὸν ἔξῆς γενικὸν κανόνα. Ἡ ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου· εἶνε ἔμπλεως γεγονότων, τὰ δοποῖα ἀνεν τῆς ὑπάρξεως τῆς συναισθηματικῆς μνήμης εἶνε ἀνεξήγητα.

"Ἄς ὑποθέσωμεν, ὡς ὑποστηρίζουσιν οἱ ἐναντιοφρονοῦντες,

ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μόνον ἡ διανοητικὴ μνήμη τῶν παρωχημένων γεγονότων, τῶν τόπων, τοῦ χρόνου, τῶν περιστάσεων, πλὴν τοῦ προσθέτου τούτου στοιχείου, ὅτι γινώσκομεν ὅτι τὰ γεγονότα ταῦτα συνωδεύθησαν ὑπὸ αἰσθήματος τὸ δποῖον ἐπανέρχεται τανῦν εἰς τὴν συνείδησιν, ἀλλ' ὡς συνειδητὸν, οὐχὶ ὡς αἰσθῆτόν· ἐν ἄλλοις λόγοις ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ὑφίσταται τὸ ἔλαχιστον ἵχνος τῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων ὡς τοιούτων. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, δσφδήποτε ἀπόλυτος καὶ ἀν εἶνε, δὲν εἶνε χιμαιρική· διότι νὰ μὲν πολλοὶ παραδέχονται ὅτι πᾶν ὅ, τι εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν (ἀντιλήψεις, εἰκόνες, ἰδέαι) παραμένει κεκτημένον καὶ κεχαραγμένον ἀνεξιτήλως, ἀλλ' οὐδεμίᾳ περὶ τούτου ὑπάρχει ἀπόδειξις. Γεγονότα γνωστότατα ἀποδεικνύουσι τούναντίον ὅτι ὅ, τι ἐγένετο ἀντιληπτὸν δὲν ἀποτυποῦται μονίμως — ipso facto. Οὔτως, ἐν ταῖς περιπτώσεσι τῶν βιαίων κλονισμῶν, παραγέται συνήθως ἀναδρομικὴ ἀμνησία — ἡ παντελὴς ἄγνοια περιόδου βραχέιας ἢ μαρῷας, ἀμέσως προηγουμένης τοῦ τυχαίου συμβάντος —, ἥ δποία ἀποδεικνύει ὅτι ἡ περίοδος τῆς μονίμου ἀποτυπώσεως ἔλειφεν. Ὅθεν ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ συναισθηματικὰ στοιχεῖα ἔξαφανίζονται οὕτως ἀνευ δυνατῆς ἐπανόδου, μὴ καταλείποντα ἔτερον τι ἵχνος τῆς διαβάσεως αὐτῶν πλὴν τῆς ἔξης διανοητικῆς ἀναμνήσεως — ὅτι ὑπῆρξαν. Τούντεῦθεν εὑρισκόμεθα ἐν διηνεκεῖ ἀντινομίᾳ πρὸς τὴν καθημερινὴν πεῖραν· Καταργήσατε τὴν μονιμοποίησιν ταύτην, δσφδήποτε ἀσθενής καὶ ἀκροσφαλής καὶ ἀν εἶνε αὕτη, καὶ ἐν τῇ συναισθηματικῇ ζωῇ οὐδὲν ἀποκτᾶται πᾶσα ἐπανάληψις ἀποβαίνει ἀνωφελής· ἔκαστοτε τὸ πᾶν δέον νὰ γίνεται ἔξ ἀρχῆς.

Δὲν εἶνε ἀναγκαῖον νὰ ἐνδιατρίψω ἐπὶ τοῦ ἀναμφισβητήτου τούτου γεγονότος, ὅτι ἡ διανοητικὴ ἡ κινητικὴ μνήμη δργανοῦται δι' ἐπαναλήψεως κατὰ τὸ μᾶλλον ἥ ἥττον συχνῆς καὶ ὑπὸ τὸν δρον ὅτι ἔκαστη ἐντύπωσις ἥ ἔκαστη πρᾶξις καταλείπει ἐν τῷ ἀτόμῳ ἴδιαιτέραν τινὰ προδιάθεσιν.

Ἐκ τῶν προτέρων, ποῖα αἴτια ἔχει τις ὅπως παραδεχθῆ ὅτι τὰ αἰσθήματα ἀποτελοῦσιν ἔξαίρεσιν τοῦ βιολογικοῦ τούτου

νόμου; Πράγματι ὑπείκουσιν εἰς αὐτόν. Ἡ ἀπόδειξις παρέχεται ὑπὸ σπουδαίων ἐπεξεργαστῶν· τοῦ ἐνδὸς στατικοῦ, τῆς παγιώσεως, τοῦ ἐτέρου δυναμικοῦ, τῆς ἔξελιξεως τῶν αἰσθημάτων.

Α'. Υποδεικνύονται συνήθως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν γενικευμέναι εἰκόνες (ἢ recepts) τὰ ἀποτελέσματα αὐτομάτου συγχωνεύσεως εἰκόνων τὰ παραγόμενα διὰ τῆς ἐπαναλήψεως διμοίων ἥ λίαν ἀναλόγων γεγονότων. Συνίσταται ἡ συγχώνευσις αὕτη εἰς ἐργασίαν ἀφομοιωτικὴν σχεδὸν παθητικήν· δὲν γίνεται ἐκ προθέσεως καὶ δὲν ἔχει ὡς ὑλικὸν ἥ τὰς ἀδρᾶς διμοιότητας· παρεβλήθη πρὸς τὰς συνθέτους φωτογραφίας, πρὸς τὰς γενικευμένας προσωπογραφίας ὑπὸ τοῦ Galton.

Τοῦτο αὐτὸν ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν συναισθηματικῶν στοιχείων. Αἱ ἐντυπώσεις τῆς χαρᾶς, τῆς λύπης, τοῦ φόβου, τοῦ φίλτρου, τῆς δργῆς, πολλάκις διεγερθεῖσαι ὑπὸ τινος προσώπου ἥ ὑπὸ τινος ἀντικειμένου, τείνουσιν ὅπως ἀθροισθῶσιν, ὅπως συσσωρευθῶσιν· ἡ διαδοχὴ ἀποβαίνει διλοκληρωτικὴ ποσότης· τὸ αἰσθηματικὸν συνδυάζεται παγίως μετὰ τοῦ ἀντικειμένου του καὶ ἀναγεννᾶται μετ' αὐτοῦ. Ὅπο τὴν μορφὴν ταύτην, «ἡ συναισθηματικὴ μνήμη δύναται νὰ νοηθῇ ὡς κατάστασις ἀσαφής, βαθεῖα, διμοία πρὸς τὴν ἔξιν· εἶνε τότε ὡς ἐπίκτητος προδιάθεσις τοῦ δργανισμοῦ, ὡς τις ἐμπότισις, ὡς τις τρόπος, ὡς τις μορφὴ τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἥ δποία ἀναμιγνύεται τοῦ λοιποῦ εἰς πάντα τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, εἰς πάσας ἡμῶν τὰς ἰδέας, τὰς χωρατίζει, τὰς ζωγονοῦ, τὰς ἔξεγείρει καὶ τὰς ἰθύνει, ἀλλ' ἥτις δὲν εἶνε αὐτὴ ἀιτία αἰσθητὴ ἥ δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὴν συνείδησιν ἥ κατ' ἔξαίρεσιν, ὑπὸ τὴν ἀρχέτυπον μορφὴν τῆς προνομιούχου συγκινήσεως, ἥ δποία τὴν ἐδημιουργησεν ἐν ἡμῖν. Ἡ συναισθηματικὴ μνήμη οὕτως ἐννοούμενη διαφέρει φυσικῷ τῷ λόγῳ τῆς ἀναπαραστατικῆς μνήμης. Τοιαύτη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἥ αἰτία διὰ τὴν δποίαν ψυχολόγοι τινὲς ἀρνοῦνται νὰ παραδεχθῶσι τὴν ὑπαρξίαν αὐτῆς¹». Ο Paulhan, καὶ οὗτος ἐπίσης, ἔξαιρει πάσας

(1) Dugas, αὐτού, σ. 648.

τὰς καταστάσεις αἱ ὁποῖαι ἀπέβησαν ἔξεις, διότι ἐν τῇ μνήμῃ «ὑπὸ στένην ἔννοιαν» ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶνε ὁ σοβαρῷτερος— καίπερ ἀναγνωρίζων τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ τρόπου ήμῶν τοῦ σκέπτεσθαι καὶ πράττειν.

’Αναμφιβόλως ἡ ὀργανωμένη αὕτη μνήμη εἶνε μορφὴ ὑποδεεστέρα, ἀλλ’ ἐνέχει τοὺς θέμελιώδεις χαρακτῆρας πάσης μνήμης: τὴν διατήρησιν, τὴν ἀναπαραγωγὴν· δὲν ἔλλείπει ἢ ἡ ψυχολογικὴ αὐτῆς ἐπίστεψις· ἡ ἐπαριθμῆς ἀναγνώρισις, ὁ καθορισμὸς ἐν τῷ χρόνῳ. Οὗτος, ἡ ἀνάμνησις τόπου συχνὰ παρὸς ήμῶν θαμιζομένου περιβάλλει ήμᾶς ἐνίστε διὰ μελαγχολίας, τῆς δύοις δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποδείξωμεν τὴν προέλευσιν. Καὶ ἀν δὲν ὑπῆρχον ἢ τοιούτου εἰδούς μόνον γεγονότα, ἡ ὑπαρξίς τῆς συναισθηματικῆς μνήμης θὰ ἦτο πάντως ἀποδεδειγμένη· γινώσκομεν δὲν αἴσταντον ἄλλα πολὺ πληρέστερα. ”Αλλως δὲν εἶνε ταῦτα τὰ διλιγότερον ἐπιδρῶντα ἐπὶ τῆς ζωῆς ήμῶν. Δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν τὸ τοιοῦτον διά τινων παραδειγμάτων.

Ἐν πρώτοις συμβάλλουσιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἡ τοῦλάχιστον εἰς τὴν παγίωσιν τοῦ χαρακτῆρος. Τὸ νὰ εἶνε τις αἰσιόδοξος ἢ ἀπαισιόδοξος, εἶνε νὰ ἔχῃ ἰσχυρὰν μνήμην τῶν εὐνάρεστων καταστάσεων ἢ τῶν δυσαρέστων ἐντυπώσεων. «Ως πρὸς τοῦτο, παρατηρεῖ ὁ B. Perez, ὁ παῖς παρέχει λίαν ἐγκαίρως τὸν τόνον αὐτοῦ, ἀν μὴ τὸ μέτρον. »Ο, τι ὁ εἰς αἰσθάνεται καὶ ἀναμιμήσκεται καλλίτερα, εἶνε ἡ κατηγορία τῶν ἡδειῶν, ἥλαρῶν, εὐμενῶν ἐντυπώσεων· ἔτερος τις αἰσθάνεται καὶ ἀναμιμήσκεται καλλίτερα τὴν κατηγορίαν τῶν τρυφερῶν ἐντυπώσεων· ἔτερος τὴν κατηγορίαν τῶν δυσμενῶν, τῶν ἔχθρικῶν ἐντυπώσεων. Ἀπὸ μακροῦ χρόνου κατετάχθησαν οἱ χαρακτῆρες ἀναλόγως τῆς ἐπικρατούσης τῶν τοιούτων εἰδῶν μνήμης. Ἀνευρίσκω μετὰ πάροδον τριάκοντα ἔτῶν τοὺς παιδικούς μου συντρόφους δόποιοι ἦσαν ἐν ἡλικίᾳ ἔξη ἢ ἔπτα ἢ ἕπταν· φιλοπαίγμονας ἢ μελαγχολικούς, τολμηρούς ἢ δειλούς, εἰρωνικούς ἢ φιλέριδας, πανούργοντος ἢ ἀδόλους, γενναιοψύχους ἢ φιλεκδίκους¹. »Ἐν ἐνὶ λόγῳ καὶ χωρὶς νὰ εἰσέλ-

(1) B. Perez. L'enfant de trois à sept ans σ. 48 καὶ ἐφεξῆς. (F. Alcan)

θωμεν εἰς λεπτομερείας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πᾶς χαρακτὴρ σαφής, ἐπαριθμῶς διακεχαραγμένος, κέκτηται μορφήν τινα μνήμης συναισθηματικῆς ἢ δόποια τὸν ἔξυπηρετεῖ ἢ ἡ δόποια μᾶλλον ἀποτελεῖ διλοκληρωτικὸν μέρος τοῦ ἴδιου ἑαυτοῦ του.

Κριτικὸς δέξινούστατος, ὁ κ. Faguet, ἐνεῖδεν ἄριστα ὅτι ἐν τῇ μνήμῃ τῶν αἰσθημάτων εὑρίσκεται ἡ λύσις πλειόνων τοῦ ἐνὸς ψυχολογικῶν προβλημάτων. »Ἐνυπάρχει ἐν ταύτῃ, γράφει, μεταξὺ μυρίων πραγμάτων, ἔξηγησίς τις τῆς πρὸς τὴν πολυγαμίαν τάσεως τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς πρὸς τὴν μονογαμίαν τάσεως τῆς γυναικός. Διατί; Διότι ἡ συναισθηματικὴ μνήμη εἶνε ἰσχυροτέρα παρὸ τῇ γυναικὶ καὶ ἡ διανοητικὴ μνήμη παρὸ τῷ ἀνδρὶ. »Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ ἀνὴρ ἐπλάσθη ἐν τινι μέτρῳ δύποτε λησμονῆ τὰς ἐρωτικὰς αὐτοῦ συγκινήσεις, ἡ γυνὴ δύποτε ἀναμιμήσκεται αὐτῶν. »Ἄρα ἡ πρώτη ἐρωτικὴ συγκίνησις τῆς γυναικὸς θ' ἀπηκῆ αἰσθητικῶς ἐν ὅλῳ τῷ εἶναι αὐτῆς καὶ θὰ τὴν συνδέῃ ἐπ' ἄπειρον μετ' ἐκείνου ἀπὸ τοῦ δόποιου ἡ συγκίνησις αὕτη προηλθεν εἰς αὐτήν. »

Ἡ παρατήρησις εἶνε δρθή, καίτοι δὲν μοὶ φαίνεται παραδεκτὴ ἀπεριορίστως. Δύναται τις μάλιστα νὰ προβῇ περαιτέρῳ καὶ νὰ θέσῃ ζήτημα εὐθύνης δοσον ἀφορῷ τὴν εὐστάθειαν ἐν τῷ ἔρωτι καὶ τὴν πιστὴν τήρησιν τῶν δρκῶν. Μυθιστοριογάφος τις, ὁ δόποιος παρουσίασε πρό τινος ἐμπράκτως «τὴν μνήμην τῆς καρδίας¹», μοὶ ἔγραφε πρό τινων ἐτῶν τὰ ἔξῆς: «Παρίστασθαι ἐν μεγάλῳ τινὶ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν μιᾶς τῶν μεγάλων ταχειῶν ἀμαξοστοιχιῶν τῆς νυκτός. Παρατηρεῖν πολλὰ ζεύγη, τὰ δόποια ἡ ἀναχώρησις αὕτη θέλει χωρίσει. »Εξετάζειν ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων τί θὰ παραγάγῃ ἡ ἀπονοσία ἐπὶ τῶν διαφόρων τούτων δηντων, τῶν μὲν πιστῶν εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτῶν, τῶν δὲ ταχύτερον ἐπιλησμόνων χωρὶς νὰ πταιόνων αὐτά. Φρονῶ δὲ τοῦ συναισθηματικοῦ τούτου

(1) Ὁ κ. Michel Corday, ἐν τῷ μυθιστορήματι αὐτοῦ τῷ φέροντι τὸν ὡς ἄνω τίτλον. Παρίσιοι, 1907.

έδάφους δ ἀναγνώστης θὰ τείνῃ μᾶλλον νὰ παραδεχθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει, ὅσον ἀφορᾶ τὰς παραβάσεις καὶ τὰς ἀθετήσεις, εὐθύνη, ἔλευθέρα βούλησις».

Ἡ συναισθηματικὴ μνήμη εἶνε, ὅσον ἀφορᾶ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, μεγάλη συντηρητικὴ δύναμις, χρόις εἰς τὴν δοπίαν ἀντέχουσιν αὔται ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῶν ἀποδεξεων τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης. «Ἄι δοξασίαι αὔται, τὰς δοπίας ἔχοργηγησεν εἰς ἡμᾶς ἥ πρώτη ἡμῶν ἀγωγή, ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν συνδυασμέναι, ἐνσωματωμέναι, μετ' αἰσθημάτων. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου προέρχεται ἥ ἀντοχὴ αὐτῶν κατὰ τῶν ἀπειλουσῶν αὐτὰς ἰδεῶν. Τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ἀναμνήσεις τῶν αἰσθημάτων τούτων συγκρατοῦσιν αὐτὰς καὶ ἀγωνίζονται ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ὅπως παρατείνωσι τὸ κράτος αὐτῶν¹». Ὑπάρχει ἰδιαίτερα τις περίπτωσις ἥ δοπία θὰ ἥτο ἀξία δλοκλήρου μελέτης. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ἥ ἔξασθένησις τοῦ γήρατος παράγει πολλάκις ἀναδρομικότητά τινα τῆς μνήμης, ἥ δοπία ἀναζωογονεῖ καὶ ἐνισχύει αὖθις τὰς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς καὶ τῆς νεανικῆς ἡλικίας. Βέβαιον ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν διανοητικὴν μνήμην, τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶνε ἐπίσης πιθανὸν καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὴν συναισθηματικὴν μνήμην, καίτοι δὲν ἔχει παρατηρηθῆ: Ἄι θρησκευτικὴ ἐπιστροφαὶ τῆς ὑστάτης ὥρας δὲν θὰ εἴνε πολλάκις περίπτωσις τῆς ἀναδρομικότητος τῆς μνήμης τῶν αἰσθημάτων;

Β'. Αἱ συναισθηματικαὶ ἀναμνήσεις δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὸ νὰ συμπυκνῶνται καὶ νὰ δργανῶνται παγίως· εἶνε καὶ ἐπιδεκτικαὶ ἔξελίξεως. Τυγχάνει γνωστὸν ὅτι αἱ διανοητικαὶ εἰκόνες δὲν εἶνε ἀποκρυσταλλωμέναι ἐν ἡμῖν· ἀλλ' ὅτι δημοιαὶ πρὸς πάντα τὰ ζῶντα ὅντα, μεταβάλλονται καὶ ὅταν ἀκόμη νομίζωμεν αὐτὰς ἀμεταβλήτους· ὑφίστανται προσθήκας καὶ ἀπωλείας· περὶ τούτου ὑπάρχουσι πλεῖσται ὅσαι ἀποδεξεις. Πόσῳ μεγαλειτέρα θὰ εἴνε ἥ ἐσωτερικὴ αὐτὴ ἐργασία τῆς φθορᾶς, τῆς ἐπεντάσεως ἥ τῆς ἐκπολάρψεως στοιχείων παρασιτῶν ὅσον ἀφορᾶ

εἰς τὰς συναισθηματικὰς εἰκόνας, αἱ δποῖαι ἐκ φύσεως τυγχάνουσι ρευσταὶ καὶ ἔξαφανίσιμοι.

Ἡ σπουδαιοτέρα μορφὴ τῆς ἔξελίξεως ταύτης καὶ ἥ πλουσιωτέρα εἰς συνεπείας εἶνε ἥ τάσις τῆς ἀναμνήσεως ὅπως μεγαλύνηται, αὐξάνηται, εὐρύνηται—καθόσον ἀπομακρύνεται τις τοῦ ἀρχικοῦ γεγονότος—δυνάμει αὐτομάτου ἀναβιώσεως καὶ ἐσωτερικοῦ ἀναμηρυκασμοῦ. Ἀποτελεῖ «χιονοστιβάδα». Παρέσχον πολλὰ παραδείγματα τούτου, μεταξὺ ἄλλων τὸ τοῦ Σατωριάνδου (αὐτόθι), καὶ παρετήρησα τὸ γεγονός καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἔαυτοῦ μου. «Ἐξ τινας περιπτώσεις, γράφει ὁ Paulhan, παρετήρησα παρ' ἐμοὶ τὴν βαθμιαίαν ἔξαρσιν αἰσθήματός τυνος ἀναφερομένου εἰς γεγονός παρωχημένον, καθόσον τὸ γεγονός τοῦτο ἀπεμακρύνετο. Ὑπάρχουσι πράγματα τὰ δποῖα μὲ ἀφησαν ἀδιάφορον ἀμέσως τότε, τὰ δποῖα μὲ δυσηρόστησαν ἥ μόλις μ' ἔτεροφαν καὶ τῶν δποίων ἥ ἀνάμνησις συνωδεύθη ὑπὸ ἐντυπώσεως πολὺ ἵσχυροτέρας. Εἶνε παρατήρησις πολλάκις γενομένη ἥ ἀδυναμία ἥ ἡ μηδαμινότης τῆς συγκινήσεως κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ κινδύνου καὶ ἥ αὐξησις αὐτῆς ὅταν ὁ κίνδυνος παρῆλθεν». Τούναντίον, συμβάν τι σοβαρώτατον, γεγονός τραγικὸν καθίσταται ἀρκούντως ταχέως ἀνάμνησις ἐστερημένη παντός συναισθηματικοῦ χαρακτῆρος, ὃν τὸ δρᾶμα ὑπῆρξε βραχὺ καὶ ἄνευ ἐπιβλαβῶν συνεπειῶν. Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τ' ἥ νεπανόρθωτα δυστυχήματα».

Ἀνακοίνωσις τῆς Κυρίας Α. περιέχουσα πολυαρίθμους προσωπικὰς παρατηρήσις, εἶναι ἀξία ἰδιαίτερας μνείας· ἥ ἔξελίξις τῶν αἰσθημάτων παράγεται παρ' αὐτῇ ὑπὸ δύο μορφάς, ἀντιστρόφους πρὸς ἄλλήλας. «Ἴδού, μοὶ γράφει αὐτῇ, πῶς ἔξελίσσονται ἐν ἐμοὶ αἱ ἀναμνήσεις τῶν τεοπτνῶν συγκινήσεων καὶ αἱ ἀναμνήσεις τῶν λυπηρῶν συγκινήσεων· ἥ πορεία αὐτῶν εἴνε ἐντελῶς διάφορος. Ἐνῷ ἥ ἀνάμνησις τῶν τεοπτνῶν συγκινήσεων ἔξασθενετ ῥαθμηδόν, ἀλλὰ δὲν ἔξαλειφεται σχεδὸν ποτὲ ἐντελῶς, ἥ ἀνάμνησις τῶν λυπηρῶν συγκινήσεων αὐξάνει κατ' ἔντασιν ἐπὶ τινα κρόνον, ἔξινειται εἰς ἀνώτατον ὅρον κατὰ τὸν δποῖον ἥ ἐν τῇ μνήμῃ ἀνανεουμένη συγκινήσις εἴνε πολὺ ἐντο-

(1) Pillon, αὐτόθι σ. 134.

νωτέρα ἐκείνης ἡπις ἐγένετο ἀρχικῶς αἰσθητή, ἔπειτα δὲ ἐξάλειψις ἐπιτελεῖται καὶ εἶνε πλήρης μετά τινα χρόνον¹.

Οἱ ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀνευ σχολίων ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῶν συναισθηματικῶν εἰκόνων καὶ μάλιστα ἡ ἀναδρομικότης αὐτῶν, εἶνε, πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς παγιώσεως των, ἐπαρκῆς ἀπόδειξις τῆς ἐμμονῆς τῆς ἀναμνήσεως. Ἀναμφιβόλως, αἱ μεταμορφώσεις αὗται προκαλοῦνται ὑπὸ τῶν γεγονότων τῆς διανοητικῆς ζωῆς (ἀντιλήψεις, σκέψεις, ἴδειαι), ἀλλὰ γινώσκομεν ὅτι ἡ συναισθηματικὴ ἀνακαλεῖται λόγῳ συναφείας, ἢ, ὅπως ἐκφρασθῶμεν ἐπαρχιέστερον, ὡς μέρος ὅλου τινὸς τοῦ ὅποιου εἶνε εἰς τῶν παραγόντων².

(1) Ὅτιοδεικνύω ἐν συνόψει τινὰς τῶν ἀνακοινωθεισῶν παρατηρήσεων:

I. «Ἡ ἀναχώρησις τῆς φίλης μου κυρίας Ζ... μοῦ ἐπροξένησε μεγίστην λύπην. Ἡ λύπη αὕτη ηὔξανεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν καὶ ἐγένετο τοσούτῳ μεγάλῃ, ὥστε ἡσθένησα ἐπὶ πολλὰς ἐβδομάδας. Ἐπὶ ἐν τοσούτῳ ἡδυνάμην ν' ἀποφυσίσω νὰ διέλθω διὰ τῆς ὁδοῦ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατέφκει κάποτε, διακρίνασι μαρζόθεν τὴν οἰκίαν της, κατελήφθην αἰφυιδίως ὑπὸ δακρύων, τὰ γόνατά μου ἐκάμφησαν, ἀλλ. Ἡ λύτη μου ἡλιττάθη μικρὸν κατὰ μικρὸν καὶ ἐξηφανίσθη μετὰ δύο τρία ἔτη».

II. «Εἰς Ἀλλεβάρ-λε-Μπαίν ἀφυπνίσθην νύκτα τινὰ ὑπὸ σεισμοῦ ἐφοβήθην πολὺ. Ὁ φόβος ηὔξησε κατὰ τὰς ἀκολούθους ἡμέρας, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἐβδομάδας δὲ φόβος μου ἀνεῳγονεῖτο ἐπὶ τῷ ἐλαχίστῳ θιορύῳ. Τὸ τοιοῦτον διήρκεσεν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας, ἐξηλείφθη βαθμηδὸν καὶ ἐξηφανίσθη ὡς συγκίνησις. Ἡ ἀνάμνησις μόνη τοῦ γεγονότος παραμένει ζωηροτάτη μέχρι τούτου, ἀλλὰ δὲν αἰσθάνομαι πλέον τὸν ἐλάχιστον φόβον ἀναλογιζομένη τούς σεισμούς».

Φρονῶ, μετ' ἄλλων ψυχολόγων, δτι κατὰ τὰς τοιαύτας περιπτώσεις ὑπάρχει μῆγα συναισθηματικὴς ἀναμνήσεως καὶ ἐνεστώσης συγκινήσεως, καὶ ὅτι εἶνε δυσχερὲς ν' ἀποχωρισθῶσιν αὖται· ἡ μνήμη τοῦ αἰσθήματος δὲν διατελεῖ ἐν ἀμιγεῖ καταστάσει.

(2) Ἡ ἀνάλησις δύναται νὰ λάβῃ χρόνον λόγῳ ὅμοιότητος (περὶ πτωσίς παρατεθεῖσα ἐν τῇ παραγράφῳ I τοῦ ἀρθρου τούτου). Ἰδού ἐτερον παράδειγμα πολυτλοκώτερον: «Εἴς τῶν φίλων μου, μοὶ γράφει δικαιηγητὴς Carliste, ἀναρρωγύων ἐκ νόσου τρομήνοι, βλέπων τὸ πρῶτον

Τὰ προηγγείλαντα γεγονότα δὲν παρουσιάσθησαν ἢ λόγῳ διασταφηνίσεως καὶ ἐξελέγησαν πάπως τυχαίως· διότι μέγας εἶνε ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων οἱ ὅποιοι θὰ ἡδύναντο νὰ παράσχουν ἐμμέσους ἀποδεῖξεις. Ἄλλ' ἐδῶ ἀρχεται ἐτερον θέμα τὸ ὅποιον ἀποφεύγω νὰ πραγματευθῶ· ἡ σημασία καὶ αἱ συνέπειαι τῆς μνήμης τῶν αἰσθημάτων ἐν τῇ ἀτομικῇ καὶ τῇ συλλογικῇ, τῇ ὁμαδικῇ ζωῇ τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶνε μελέτη ἀξία ἵνα ἐλκύσῃ ψυχολόγον τινά· θείχθη ἥδη ὑπὸ τινῶν συγγραφέων, τοῦ Paulhan, τοῦ Dugas.

Προσφάτως δὲ J. M. Baldwin ἀπέδειξε τὴν σημασίαν τῆς συναισθηματικῆς μνήμης ἐν τῇ αἰσθητικῇ (esthétique) δημιουργίᾳ καὶ ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἀπολαύσει¹. Ὁ Pillon θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἐν τῶν οὖσιαδῶν στοιχείων τῆς ἐξελίξεως τῶν αἰσθημάτων. «Παράγεται δὲ τὸ Ampère ἀπεκάλει φαινόμενον τῆς συμπήξεως (concrétion), οὗτος ὥστε τὰ ἐνεστῶτα αἰσθήματα ἐνισχύονται ὑπὸ ἀναμνήσεων ὅμοιας φύσεως. Ἡ συναισθηματικὴ μνήμη καθορίζει ἐν τινὶ μέτρῳ τὴν συναισθηματικὴν ἔξιν καὶ τὴν συναισθηματικὴν αληρονομικότητα. Οὗτος ἐξηγεῖται ἡ παραγωγὴ ψυχικῶν τινῶν γεγονότων ἀναγκαίων εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου εἰδούς· οἷον ἡ στοργὴ τῶν γονέων μεῖζων πρὸς τὰ τέκνα αὐτῶν ἢ ἡ στοργὴ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς· ἡ

τὴν νωπήν θαλερότητα τῶν ἀναβλαστανόντων δένδρων, ἥμανθη συγκινήσεις τὰς δοπίας δὲν είχεν αἱ ιθανή πρότερον ἢ ἐπὶ τῇ θέᾳ προσφιλῶν προσώπων τῶν δοπίων τῷ ἐπεφάνῃ ἢ εἰκών. Χωρὶς νά φοβηθῶ μήπως φανῶ ὑπεράγαν λεπτολόγος, θὰ παρατηρήσω δτι τὸ παρατιθέμενον γεγονός δὲν είνε ταῦτο πρὸς τὴν γνωστοτάτην περίπτωσιν κατὰ τὴν δοπίαν ἐπικρατοῦσα συναισθηματικὴ διάθεσις διέπει τὸν συνδυασμόν· οὕτω τῆς καρδᾶς ἀναζωογονούσης; τὰς εὐφροσύνους ἀναμνήσεις ἐπὶ δοπίκλεισμῷ πασῶν τῶν λοιπῶν, ὑπάρχει ἐντυμθα συναισθηματικὴ κατάστασις· ἐνεστώσα προκαλουμένη ὑπὸ τῆς φύσεως ἡ δοπία ἀναζωογονεῖ κατάστασιν αἰσθηματικὴν παραφρημένην, προλημεῖσαν ὑπὸ ἀνθρωπίνων ὄντων· κατ' ἀπολογίαν γεγονός συναισθηματικῆς μνήμης.

(1) «Ἡ συναισθηματικὴ μνήμη καὶ ἡ τέχνη». «La mémoire affective et l'art». Revue Philosophique τοῦ Μαΐου 1909. Επαγγέλλεται ἡμῖν ἐν τῇ «Πειραματικῇ Λογικῇ» πληρεστέραν ἐξέτασιν τοῦ θέματος τούτου.

οτοργή τῆς μητρὸς ζωηροτέρα τῆς στοργῆς τοῦ πατρός. Οὔτως ἔξιγενται ἐπίσης διατὶ πνεύματά τινα δὲν ἔγκαταλείπουσι τὴν πίστιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ δόγματα, καίτοι γινώσκουσι τὴν ἀξίαν τῶν ἐπικρινόντων αὐτὰ ἐπιχειρημάτων¹.

»Ας παρατηρήσωμεν, πράγματι, διτὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς συναισθηματικῆς μνήμης οὖσις ἀκλονήτως ἀποδεδειγμένης, ἔξαιροῦντες ἐκείνους οἵτινες στεροῦνται αὐτῆς καὶ περὶ τῶν δποίων οὕτω δὲν πρόκειται ἐνταῦθα, δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῆς ἰδιότητος ταύτης τὴν ἔρευνητικὴν μέθοδον τὴν δποίαν μετ' ἐπιτυχίας ἐφηρμόσαμεν ἐπὶ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς αἰσθητηριακῆς μνήμης καὶ τῆς διανοητικῆς μνήμης.

Ἐν πρώτοις ἔχει αὕτη τὰς ποικιλίας αὐτῆς αἱ δποῖαι φαίνονται ἐνδεικνύμεναι ὑπὸ τῶν ποικιλῶν τοῦ χαρακτῆρος. Ἡ μνήμη τῶν αἰσιοδόξων δὲν εἶνε ἡ τῶν ἀπαισιοδόξων παρὰ τῷ μὲν ἡ ἀνάμνησις εἶνε ἐπίμονος ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγάπην, διὰ τὸν δὲ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔχθραν, αὐτ.

»Ετερον πρόβλημα: ποία ἡ δρᾶσις αὐτῆς ἐν τῇ γενέσει καὶ τῇ διακείᾳ τῶν παθῶν, ἐν τῇ σταθερότητι τῶν δοξασιῶν ἡμῶν, ἐν τῇ ἥθικῃ, τῇ θρησκευτικῇ, τῇ αἰσθητικῇ (esthétique) ζωῇ;

Τέλος τυγχάνει γνωστὸν πόσῳ ἡ ἔξέτασις τῶν εἰδικῶν μνημῶν ἐχρησίμευσεν δπως κατανοηθῆ ἡ ἀπώλεια τῶν δπτικῶν ἢ ἀκουστικῶν ἢ κινητικῶν εἰκόνων, αἱ ποικιλίαι τῆς ἀφασίας, ἢ τύφλωσις. Δὲν εἶνε πιθανὸν διτὶ ἡ συναισθηματικὴ μνήμη δύναται νὰ καταστῇ ἡ ἀρχικὴ ἢ δευτερεύουσα αἰτία καταστάσεων παθολογικῶν, τῶν δποίων παραδειγμάτων εὑρομένη ἐν τῇ νοσταλγίᾳ;

Εἶνε βέβαιον διτὶ τὸ θέμα τοῦτο², πλὴν τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ

(1) Année philosophique, XVII 1906.

(2) Ἐξάγω ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ κ. Dugas παρατηρήσεις τινάς ὑποβλητικωτάτας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου: «Μοὶ φαίνεται διτὶ οἱ καθολικοὶ ἔγνωσισαν τὴν συναισθηματικὴν μνήμην καὶ ὑπέβαλον μάλιστα αὐτὴν εἰς καλλιέργειαν μεθοδικήν. Ἡσκησαν, κατ' ἔμε, διπλῆν μηνημοθεραπείαν τὴν τέχνην τοῦ λησμονεῖν καὶ τὴν τοῦ ἐνθυμεῖσθαι, τὴν πρώτην οὐχ ἡτον πολύτιμον τῆς ἄλλης.

»Ἡ τέχνη τοῦ λησμονεῖν τὰς θεωρουμένας ἐπικινδύνους ἢ ὀλεθρίας

καὶ τῶν ἀβεβαίων αὗτοῦ ὁρίων, εἶνε πλῆρες δυσχερεῖῶν· ἀλλὰ φαίνεται, διτὶ παρ' ὅλα ταῦτα, δὲν θὰ διέτρεχε τις τὸν κίνδυνον νὰ ἔρευνήσῃ αὐτὸν ἀνωφελῶς.

συγκινήσεις, εἶνε ἡ τέχνη τοῦ καταπολεμεῖν διτὶ οὗτοι ἀποκαλοῦσι «πειρασμόν». Ἔνσησαν ἄριστα, διτὶ δὲν δύναται τις νὰ προβῇ εἰς παρακωρήσεις μερικὰς πρὸς τὴν συναισθηματικὴν μνήμην, διτὶ συμβιβασμὸς δὲν χωρεῖ μετὰ τῶν αἰσθημάτων, διτὶ δέογχα φθάσῃ τις ὡς πρὸς αὐτὰ εἰς τὴν ὀλοσχερῆ λήθην ἀλλοιούσης τοῦ νόμου τῆς ἐπανορθώσεως, τῆς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστάσεως. Τὸ τοιοῦτον μοὶ φαίνεται ὀρθότατα καὶ ἄριστα παρατηρημένον. Ἡ μυστικοπαθῆς φιλολογία εἶνε κατάλληλος δπως συμβουλευθῆ τις αὐτὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θὰ εὑρεθῇ, φρονῶ, πλουσιωτάτη καὶ κατηγορηματική.

»Οσον ἀφορᾷ τὴν τέχνην τοῦ διατρεῖν τὸ ἀγαθὰ αἰσθήματα, τοῦ προκαλεῖν τὸν ἀναβίωσιν αὐτῶν, τοῦ ἐπιφέρειν τὴν παγίωσίν των, εἶνε αὐτὴ ὀλόκληρος ἡ καθοδηγία τοῦ πνευματικοῦ θεωρουμένη ἐν τῷ θετικῷ αὐτῆς μέρει. Ὁ Pillon ἀναφέρει ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτη τὰς Πνευματικὰς ἀσκήσεις τοῦ Ἱγνατίου δὲ Λογούλα· ὀρθότατα, ἀλλὰ δὲν εἶνε αὐταὶ ἡ δεῖγμα τοῦ εἰδούς τούτου—τὸ δεῖγμα τὸ πλειότερον ὑλιστικὸν ἄλλως τε καὶ τὸ πλειότερον παχυλόν. Οἱ συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι ἐμελέτησαν ἐπανειλημμένως τὸν μυστικισμὸν ἐν τῇ Révue Philosophique δύνανται νὰ πληρωφορήσωσιν ἡμᾶς περὶ τούτου. »Οσον ἀφορᾷ εἰς ἐμὲ διποῖος δὲν εἴμαι ἐμπειρός τῆς μυστικοπαθούς φιλολογίας, ἀπήντησά τινα διποῖος εἴνε λίαν ἀξιοσημείωτος ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην φιλόσοφον καταγγῆς καὶ ἀγωγῆς καθολικῆς, τὸν Auguste Comte. θὰ ἡδύνατο τις νὰ προβῇ εἰς περιεργοτάτην μελέτην ἐπὶ αὐτοῦ, ὡς ὀργανωτοῦ τῆς θρησκείας τοῦ αἰσθήματος, τῆς νεκρολατρείας, τῆς μηνημοσύνης αὐτοῦ. Τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀρκούντως γνωστὸν, ἀλλ' ἡ καταστὰ τὸ ἔξεμεταλλεύθησαν. Εἰμαι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πεπεισμένος διτὶ ἡ ψυχολογία—ἐπιστήμη ἔχει πολλὰ ἢ προσδοκᾶ παρὰ τῆς ψυχολογίας—τέχνης· οὕτω, δὲν ὑπάρχουσιν ὑπὸ τινα ἔννοιαν μεγαλείτεροι ψυχολόγοι τῶν καθολικῶν, τῶν ψυχοπλαστῶν τούτων. Ἰδού δὲν δύναμες των καὶ διόρος τῆς ἐπιτυχίας των. Καὶ δὲν ὅμιλῶ ἢ περὶ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης. Ἡ συναισθηματικὴ φαντασία, αἱ σοφαὶ τῆς δημιουργίαι θ' ἀντιρροσωπεύωνται ἀκόμη καλλίτερα ὑπὸ τῶν μυστικοπαθῶν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ III

Η ΑΝΤΙΨΗΣΕΙΑ

Ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Ἀδάμι Σμίθ ἡ συμπάθεια ἥρευνήθη ὑπὸ τὰς πολλαπλᾶς αὐτῆς ἀπόψεις, κατά τε τὴν φυσιολογικὴν καὶ τὴν παθολογικὴν κατάστασιν, ἐν τε τῷ ἀτόμῳ καὶ ἐν τοῖς πλήθεσι, ὑπὸ τῶν ψυχολόγων, τῶν ἴατρῶν, τῶν κοινωνιολόγων, δὲν βλέπω ἡ ἀντιπάθεια νὰ διεγείρῃ τὸν ἔλαχιστον ζῆλον¹. Ἡ ἀκοὰ αὗτη διαφορὰ ἔξηγεῖται ἀρκούντως εὐχερῶς. Τὸ θέμα τῆς συμπαθείας (ὑπὸ τὴν ἐτυμολογικὴν καὶ πλήρη ἔννοιαν τῆς λέξεως, δχι ὑπὸ τὴν λαϊκὴν, ἡ δοία συνταυτίζει αὐτὴν πρὸς τὴν εὑμένειαν) εἶνε οὕτως εἰπεῖν ἀπεριόριστον, διότι δ ἀνθρωπος δύναται νὰ συμπαθῇ πάντα τὰ ἔμψυχα καὶ ἄψυχα δύναται νὰ αἰσθάνεται ἢ ν' ἀντανακλᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν χαράν, τὴν λύπην, τὸν φόβον, τὴν δργήν, τέλος πάσας τὰς συναισθηματικὰς καταστάσεις τῶν ἄλλων. Εἰς τὴν πολυμορφίαν ταύτην, ἡ ἀντιπάθεια ἀντιτάσσει δμοιομορφίαν θεμελιώδη καὶ πεδίον ἐνεργείας περιῳρισμένον. Ἡ μελέτη αὐτῆς τυγχάνει βραχεῖα καὶ ἀρκούντως μονότονος, ἐὰν περιορισθῇ τις εἰς μόνην αὐτὴν—ώς θέλομεν πράξῃ αὐστηρότατα—καὶ χωρὶς νὰ συγχέωμεν αὐτὴν μετὰ συγκινήσεων ἢ παθῶν τὰ δοποῖα βλαστάνουσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους της, ἀλλὰ τὰ δοποῖα δὲν εἶνε αὔτη· τοῦ μίσους, τῆς ζηλοτυπίας, τῆς δργῆς, τοῦ φθόνου κλπ.

Οὕτω μεταξὺ τῶν δρισμῶν οἱ δοποῖοι ἀποδίδονται εἰς αὐτὴν, δὲν ὑφίστανται εἰμὴ διαφοραὶ περὶ τὴν διατύπωσιν. «Εἶνε κίνη-

(1) Ἡ βιβλιογραφία τοῦ θέματος τούτου εἶνε περίπου μηδαμινή. Εξαιρέσει δλίγων γραμμῶν εἰς εἰδικὰ λεξικά, δὲν γνωρίζω ἡ σημείωμα πεντασέλιδον: *Antipathy and Sympathy* τῆς Sophie Bryant, δημοσιευθέν ἐν τῷ Mind. Ιούλιος 1895.

σις τυφλὴ καὶ δρμέμφυτος, ἡ δοία ἀνευ αἰσθητοῦ αἰτίου ἀπομακρύνει ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τὸ δοποῖον πολλάκις ἐμφανίζεται ἐνώπιον ἡμῶν τὸ πρῶτον. «Εἶνε διανοητικὴ ἀποστροφὴ βαθεῖα καὶ ἀλόγιστος¹.

Δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι αἱ τοιαῦται ὁῆτραι καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι περιλαμβάνουσι πάσας τὰς περιπτώσεις. Ἄλλα, ἀπὸ τῆς περίπου φυσιολογικῆς αὐτῆς μορφῆς, διὰ μέσου μεταμορφώσεων, μέχρι τῆς μορφῆς αὐτῆς τῆς συλλογικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἡ ἀντιπάθεια διατηρεῖ πάντοτε τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα· εἶνε σύνολον κινήσεων ἀποστροφικῶν, στιγμαίων, ἀνευ κρίσεως σαφοῦς συμπαθηματούσης.

Ἡ ίδιαιτέρα μελέτη τῶν κυριωτέρων μορφῶν τῆς ἀντιπάθειας εἶνε προφανῶς ἡ ἀρίστη μέθοδος δπως διαγνώσωμεν τὴν φύσιν αὐτῆς· ὅλλα ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐπὶ κινδύνῳ νὰ εἴμεθα κάπως σχηματικοί, δυνάμεθα ν' ἀποπειραθῶμεν τὸν καθορισμὸν τῶν κυριωτέρων χαρακτήρων.

Ἡ ἀντιπάθεια εἶνε διάθεσις συναισθηματική. Ὁ δρος οὗτος μοὶ παρίσταται ως ὁ πλειότερον ἀρμόζων ἐν ἀρχῇ· διότι, ὃν ἀρχιστος, περιλαμβάνει πάσας τὰς περιπτώσεις. Εἶνε ἀποστροφικὴ στάσις τοῦ ἀτόμου, ἡ δοία δὲν ἔχει ίδιαν ςηλην, καὶ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ παντός. Ὡς ἐκ τούτου εἶνε ἀνάλογος πρὸς ἑτέρας ψυχικὰς ἐκδηλώσεις, λόγου χάριν πρὸς τὴν προσοχὴν, ἡ δοία εἶνε στάσις συγκλίνουσα τοῦ πνεύματος, τῆς δοποίας ἡ μεταφορὰ (*transfert*) εἶνε δυνατὴ ἐπὶ ἀπείρου ἀριθμοῦ ἀντικειμένων.

Ἄλλα διάθεσις καὶ στάσις εἶνε δροι ὑπεράγαν γενικοί· καίτοι δὲ δὲν δύναται τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἀντιπάθειαν χαρακτῆρας τόσῳ σαφεῖς δσφ εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν συγκίνησιν, εἰς τοῦτο

(1) Ὁ δροισμὸς οὗτος εἶνε δ τοῦ *Dictionnaire* τοῦ Baldwin. Ἀπαντᾷ ἐν τῷ *Journal* τῶν Goncourt ἡ ἔξης σκέψις ψυχολογίας ἀκριβεστάτης, ὑπὸ τὴν φιλολογικὴν τῆς μορφῆς· «Les antipathies sont un premier mouvement et une seconde vue». Αἱ ἀντιπάθειαι εἶνε πρώτη τις κίνησις καὶ δευτέρα δραστική (μαντεία).

ἢ ἔκεινο τὸ πάθος, δύναται τις νὰ προβῇ εἰς καθορισμὸν ἐπακρι-
βέστερον. Ἐν δόθεν τεθῆ τὸ ἐρώτημα: πρὸς ποίαν ἐκδήλωσιν τῆς
ψυχικῆς ζωῆς εἶνε δυνατὸν νὰ προσομοιωθῇ; ὑπὸ ποιὸν τίτλον
δέον νὰ καταταχθῇ; ἀπάντησις ἀπλῇ δὲν εἶνε εὐχερής.

Εἶνε προφανὲς ὅτι οἱ προηγούμενοι δρισμοί, προσομοιοῦντες
αὐτὴν πρὸς τὸ δρμέμφυτον, ἐνδεικνύουσι τὴν ὁδὸν τὴν δροὶαν
δέον ν' ἀκολουθήσωμεν ἀλλὰ μολονότι, εἰς πάντας αὐτῆς τοὺς
βαθμούς, ἢ ἀντιπάθεια διατηρεῖ τὴν σφραγίδα αὐτῆς τῆς δρμεμ-
φύτου καὶ ἀλογίστου ἀποστροφῆς, καθόσον ἀνερχόμεθα ἀπὸ τῶν
ὑποδεεστέρων καὶ ἀπλῶν μορφῶν πρὸς τὰς ἀνωτέρας καὶ πολυ-
πλόκους, ὑπάρχουσιν ἡδη ἄλλοι παράγοντες οἱ δροὶοι ὑπερβαί-
νουσι τὸ καθαρὸν δρμέμφυτον. Ἐν τούτοις, λόγῳ τῆς ἐνδελεχείας
τοῦ χαρακτῆρος τούτου, δέον νὰ καθορίσωμεν τὰ κύρια στοιχεῖα
τῆς ἀποστροφικῆς ταύτης στάσεως, ἢ δροὶα εἶνε ἢ ἀπαραίτητος
οὗσια πάσης ἀντιπαθείας.

Ἡ ἀντιπαθητικὴ στάσις παρουσιάζεται ἐν πρώτοις ὑπὸ μορ-
φὴν μὴ διαφορικὴν, τὴν δροὶαν ἢ κάπως ἐπίπλαστος μέθοδος τῆς
ἀναλύσεως διαχωρίζει εἰς τρία κύρια στοιχεῖα· εἰς πρᾶξιν γνώ-
σεως, εἰς κατάστασιν συναισθηματικήν, εἰς κινήσεις ἢ τάσεις κι-
νητηρίους.

Ἡ πρᾶξις τῆς γνώσεως εἶνε διαισθητική, δηλαδὴ ἄμεσος καὶ
αὐθόρμητος ὡς αἴσθησις ἢ κρίσις ἀπλουστάτῃ· ἐνίστεται δρθή, ἐνί-
στε πεπλανημένη, ἔνην πρὸς πάντα ὑπολογισμόν, πρὸς πάντα λο-
γικὸν συμπερασμόν, τούλαχιστον ἐνσυνείδητον· τοῦθ' ὅπερ προσ-
δίδει εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἀνεξαρτήτως τῶν κινητικῶν στοι-
χείων, μίαν τῶν οὐσιωδῶν σφραγίδων τοῦ δρμεμφύτου.

Ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις εἶνε πάντοτε δυσάρεστος,
ἀντιθέτως πρὸς τὰ συμπαθητικὰ φαινόμενα τὰ δροὶα δύνανται νὰ
διατρέξουν ὅλην τὴν κλίμακα τῶν αἰσθημάτων. Διὰ λόγους οἱ
δροὶοι θὰ ὑποδειχθῶσιν ἐν τῷ ἀρχόφῳ τούτῳ, ἢ ἀντιπάθεια συνο-
ρεύει ἐνίστεται πρὸς τὸν φόβον· ἀλλὰ χωρὶς νὰ συγχέεται μετ' αὐ-
τοῦ.

Τὰ κινητικὰ στοιχεῖα εἶνε φύσεως μᾶλλον ἐπισχετικῆς· αἱ τά-

σεις ἀναστέλλονται, ἀποκρούονται· ὑπάρχει ὑποχώρησις ἐν ἑαυτῷ,
στάσις ἀμυντική. Ἐν ἡ ἐπίθεσις κατισχύσῃ, ἐπέρχεται συγκίνησις,
δροὶα ἢ δργή, ἢ πάθος, δροὶον ἢ ἔχθρα. Ἡ ἀντιπαθητικὴ διάθεσις
ἐνισχύθη διὰ τῆς προσθήκης ἑτέρων παραγόντων, καὶ κατ' ἀκο-
λουθίαν μετεμορφώθη.

Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσιν ὕγκον συναφῆ, τοῦ δροὶον ἢ ἐνότης
καὶ ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως ἐνδρονται ἐν τῇ ἀσφαλιστηρίῳ προστα-
σίᾳ τοῦ ἀτόμου. Πράγματι, ἢ ἀντιπάθεια εἶνε ἥλαττωμένη μορ-
φὴ τοῦ δρμεμφύτου τῆς αὐτοσυντηρησέως, ἐνεργοῦσα κατὰ
πρόληψιν.

Ἄν, ἀντὶ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν στοιχείων, ἔξετάσωμεν τὸν
μηχανισμὸν αὐτῆς, ἢ κατὰ τὴν προσφιλή εἰς τοὺς Ἀμερικανοὺς
ὅγιτραν, μεταβῶμεν ἀπὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν
ψυχολογίαν τὴν λειτουργικήν, προσκόπτομεν κατὰ τῆς δυσχερείας
ἀναλύσεώς τινος δυναμένης νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ πασῶν τῶν περι-
πτώσεων.

Ἡ ἀρχικὴ στιγμὴ εἶνε ἀντιπαθητικὴ ἀντίληψις (δπτικὴ, ἀκου-
στικὴ) ἢ ἀντιπαθητικὴ παράστασις (ἡθική, θρησκευτική, αἰσθη-
τική, πολιτική). Τὸ αἴτιον τοῦτο, αἰσθητηριακὸν ἢ διανοητικόν,
κατὰ τίνα τρόπον ἐνεργεῖ;

Οσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συμπάθειαν, τὸ πρόβλημα εἶνε ἀπλού-
στερον. Καθ' οἰονδήποτε τρόπον καὶ ἀν παράγεται, εἶνε μίμησις
τις, ἥγουν κατὰ τὸν δρισμὸν τοῦ Baldwin «ἀντίδρασις αἰσθητοκι-
νητικής, ἔχουσα τὸν ἔξης ἰδιαίτερον χαρακτῆρα, ὅτι εἶνε ἐνεργητι-
κότης κινηλοφορικὴ· ἢ μυϊκὴ ἀντίδρασις ἀναπαράγει τὴν ἀρχικὴν
διέγερσιν, ἢ μίμησις καθιστᾶ τὸν ἐγκέφαλον δργανὸν ἐπαναλη-
πτικόν». Ἄλλ' ὑπεστηρίχθη ὅτι ἢ ἀντιπάθεια ἀρχεται ὡσαύτως
διὰ συναισθηματικῆς μιμήσεως. «Τὸ Α εὔρηται ἔναντι τοῦ Β, τὸ
Β παράγει ἐν τῷ Α κατάστασιν ἐπιφέρουσαν διατάραξιν ἐν τῷ
συστήματι αὐτοῦ. Ὑπάρχει ἀντίδρασις τοῦ Α κατὰ τοῦ ἔχθρικοῦ
ἔκεινον μέρους, τὸ δροὶον μεταφερόμενον εἰς τὸ αἴτιον αὐτοῦ Β
τείνει πρὸς ἔξωσιν τῆς καταστάσεως τοῦ Β ὡς ἀντιπαθητικῆς καὶ
γεννώσης ἀπωσιν καὶ ἀποτροπίασιν σφοδράν¹».

(1) Sophie Bryant, αὐτόθι.

Ἡ θέσις αὕτη—τὴν δροίαν ἡ παρουσία προσώπου διαθέτει ἡμᾶς ὅπως περιορίσωμεν (ἐν τῷ γίγνεσθαι) ὃς ἐν τῇ ἀρχικῇ φάσει τῆς συμπαθείας—εἶνε λίαν εὔλογος. Θὰ ἡδύνατό τις μάλιστα νὰ προβάλῃ ὑπὲρ αὐτῆς ὅτι, ἀπαραλλάκτως ὃς ἡ ἀντίθεσις προϋποθέτει βάθος ὅμοιότητος, ἡ ἀντιπάθεια προϋποθέτει ποιάν τινα συγγένειαν, πλὴν ἐπιπολαίαν, μετὰ βαθυτάτων διαφορῶν. Ἔν τούτοις ἀποτελεῖ ἐπαγγήν μᾶλλον ἡ παρατήρησιν. Ἀν πράγματι περιορισθῶμεν εἰς τὸ γεγονός ἀποκλείοντες πᾶσαν ὑπόθεσιν περὶ στιγμῆς συμπαθητικῆς, τί συμβαίνει; Μορφή τις, στάσις τις, αἱ δροῖαι ἐκφράζουσι τὴν ὑποκρισίαν, τὴν σκληρότητα, τὴν λαγνείαν, τὴν μυστικοπάθειαν, τὴν ὑπεροφάνειαν, τὴν ταπεινοφροσύνην (ἢ ἀντιπάθεια εἶνε ἀνεξάρτητος καὶ ἀσχέτος πρὸς τὴν ἥθικὴν [amotale]: ἡ ἀρετὴ ὡς ἡ κακία τὴν διεγείρει· ἡ φωνὴ, ὁ τόνος τοῦ λόγου· γνώμη ἐκφερομένη περὶ ἥθικῆς, περὶ θρησκείας, περὶ τέχνης, κλπ. πάντα ταῦτα προξενοῦσι στιγμαίως διάθεσιν δυσάρεστον δσον ἀφορᾶ ἐις τὴν συναισθηματικὴν αὐτῆς σφραγίδα, ἀποστροφικὴν δσον ἀφορᾶ ἐις τὴν σφραγίδα τὴν κινητικήν. Τὸ ἐπαγγικὸν ὑποκείμενον, μαρράν τοῦ νὰ δύναται νὰ παρεισάγῃ τὰς τάσεις αὐτοῦ καὶ τὰ αἰσθήματα εἰς τὸ ὑποκείμενον τὸ δροῖον πληροῦ χρέη ἀποδέκτου, διεγείρει ἀντίστασίν τινα, ἀντίπραξιν ὀφειλομένην εἰς τὴν διαφορὰν τῆς συναισθηματικῆς φύσεως· ἐντεῦθεν ἀνταγωνισμὸς ἀνεπίδεκτος ἀναγωγῆς².

Ἡ ἀντιπάθεια ἀποτελεῖ *ἀρνητιν*: ἀλλ' ὁσῳδήποτε στιγμαία καὶ ἀν εἶνε ἡ ἀρνητις αὕτη, ἐν ταῖς ἀνωτάταις αὐτῆς μορφαῖς, βασίζεται ἐπὶ τῆς πείρας: εἶνε ἀναζωγόνησις αἰσθημάτων ἀτινα ἐδοκιμάσαμεν καὶ ἀτινα διατηροῦμεν ἐν ἡμῖν. Ἡ ἔξωτερη αἰτία ἐπαναφέρει αὐτὰ εἰς τὴν συνείδησιν δι' ὑποβολῆς, ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, δι' ὅμοιότητος.

Ἐν τούτοις, δὲν μοὶ φαίνεται βέβαιον ὅτι ἡ ἀντιπάθεια γεν-

(2) Μόλις παρίσταται ἀνάγκη νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ ἀναταγάστασις δὲν εἶνε καταστάσεις οὐδέτεραι, ἀδιάφοροι ἔχουσι καὶ ἀνάγληγην συναισθηματικόν τινα τόνον, ὁ δροῖος εἶνε ὁ κύριος παράγων ἐν τῇ γενέσει τῆς ἀντιπάθειας.

νᾶται πάντοτε ὑπὸ τὴν μοναδικὴν αὐτὴν μορφήν. Εἴς τινας περιπτώσεις κατωτέρας ἢ ἀνωτέρας τάξεως, φαίνεται διτι γεννᾶται εὐθέως, ὑπὸ τὴν μορφὴν δρμεμφύτου, δηλαδὴ προσαρμογῆς ἀσυνειδῆτου εἰς σκοπόν τινα. Θὰ παρουσιάσωμεν βραδύτερον γεγονότα καὶ παραδείγματα. Ἡ θέσις τῆς συμπαθητικῆς μιμήσεως τιθεμένη ὡς γενικὴ μοὶ φαίνεται ὑπεράγαν ἀπόλυτος. Ἡ ἀντιπάθεια εἶνε ἐνίστε ἀποστροφὴ ἄμεσος, εὐθέως ἐπερχομένη, προγενεστέρα πάσης πείρας, μὴ ἔξαρτωμένη ἡ ἐκ τοῦ δργανισμοῦ τοῦ ἀτόμου.

Δὲν ἐνδιατρίβω εἰς τὰς γενικότητας ταύτας. Ἡ μελέτη τῆς ἀντιπάθειας κατὰ τοὺς διαφόρους αὐτῆς βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως θὰ εἶνε ἀρίστη διασφάγνισις. Ἀν πράγματι θεωρήσωμεν αὐτὴν ἐν τῇ ἀκεραιότητι αὐτῆς, ἀνακαλύπτομεν—παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην—ὅτι ἡ ἀποστροφικὴ αὐτῆ διάθεσις εἶνε ἵκανη πρὸς πλήρη ἔξελιξιν, τὴν δροίαν θὰ διαιρέσωμεν εἰς τέσσαρα κύρια στάδια, ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον, δργανικήν, δρμεμφύτον, ἐνσυνείδητον, ὑπὸ τὴν μορφὴν τὴν ἀτομικήν, ὑπὸ τὴν μορφὴν τὴν κοινωνικήν.

I

Ἡ δργανικὴ ἀντιπάθεια συνήθως παρεγγωρίσθη. Ὑπονοῶ ὑπὸ τὴν δνομασίαν ταῦτην ἀποστροφὴν φύσεως καθαρῶς ζωικῆς φυσιολογικῆς.

«Οἱ ψυχολόγοι, γράφει ὁ Baldwin, συμφωνοῦσι τὸ πλεῖστον ἀναγνωρίζοντες διάκρισιν ἀναγκαίαν μεταξὺ τῆς δργανικῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἐσκεμμένης συμπαθείας. Ἡ ταχεῖα ἐμφάνισις σφροδῶν δργανικῶν ἐκδηλώσεων παρὰ τῷ παιδί, ἡ ἀλόγιστος καὶ συγκεχυμένη πεῖρα τῆς συγκινήσεώς του, ἡ ἔξαφάνισις τῶν φαινομένων τῆς συμπαθείας εὐθὺς ὡς ἡ φυσικὴ (physique) ἐκφρασίς ἔξελιπαν ἐν μέρει, ἡ ἀνεπάρκεια τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως

κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ζωῆς, πᾶσαι αἱ ἐνδείξεις αὗται τείνουσιν εἰς δικαιολογίαν τῆς γνώμης, καθ' ἥν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν κληρονομικὴν δργανικὴν τροποπόνησιν, τὴν δποίαν τὰ ζῶα κέπηνται ἐπίσης εἰς ἀνώτατον βαθμόν». (*Διαινοητικὴ ἀνάπτυξις* § 143).

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐφερομέζονται ἐπίσης δοκίμως εἰς τὴν ἀντιπάθειαν, μολονότι τὸ τοιοῦτον δὲν ἔγενετο μέχρι τοῦδε. Καίτοι τὸ γεγονός δύναται νὰ ἐκπλήξῃ, προτιθέμεθα νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς ὀλικῆς ἀναπτύξεως, διότι καθιστῷ ἐφικτὴν τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν λοιπῶν. Ἡ οὐσιώδης, ἡ θεμελιώδης φύσις τῆς ἀντιπαθείας θὰ καταδειχθῇ σαφῶς, ἀν θεωρήσωμεν αὐτὴν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν, ὑπὸ τὴν στοιχειωδεστέραν αὐτῆς μορφήν· βλέπει τις ὅτι ἔχει τὰς δῆς αὐτῆς ἐν τῇ αἰσθητικῇ καὶ κινητικῇ φύσει τῆς ζωτικῆς ζωῆς, καὶ ὅτι αἱ ἀρχικαὶ αὗται ἐκδηλώσεις παραμένουσιν ὑπὸ πάσας τὰς τελειοποιήσεις, τὰς δποίας προσθέτουσιν εἰς αὐτὰς ἡ συνείδησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀτομικῆς ἡ κοινωνικῆς συνειδήσεως.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ζῶσα ὕλη, ὑπὸ τὴν μὴ διαφορικὴν μορφὴν αὐτῆς, ἡ πρωτοπλασμικὴ μᾶξα ἐκδηλοῖ ἔλξεις καὶ ἀπώσεις ἢ ἀποστροφάς. Θεωρῶ περιττὸν νὰ ὑπομνήσω τὰς πολυαριθμοτάτας καὶ ποικιλωτάτας παρατηρήσεις, αἱ δποῖαι φαίνονται ἐνδεικνύουσαι δργανικὴν αἰσθητικότητα μετὰ τάσεως πρὸς ἀντίδρασιν διὰ κινήσεων. Τὸ οὐσιώδες εἶνε νὰ σημειωθῇ ὅτι, παρὰ τοὺς ἐντελῶς ὑποδεεστέροις τῶν ὄντων τοῦ ζωικοῦ βασιλείου, τὸ ἔξωτερικὸν ἔρεθισμα ἐπενεργεῖ ἐπὶ μάζης δμογενοῦς, ἀπ' εὐθείας, ἀνευ μεσάζοντος, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε μῆς οὔτε νεῦρα. — Ἐν βαθμῷ ἀνωτέρῳ, ὅταν διαφορικότης τις ἐπῆλθε καὶ νευρικὸν σύστημα κατηρτίσθη, ἐν ἀρχῇ ἀπλούστατον, ἐπειτα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολύπλοκον, ἡ ἀμυντικὴ κίνησις — τῆς συστολῆς, τῆς ἀπομακρύνσεως — συμπληροῦται διὰ κινήσεων ἐπιθετικῶν — ἀπώσεως, ἀποστροφῆς. Ἀλλὰ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, τὸ φαινόμενον παραμένει ταῦτο κατὰ βάθος· ἡ ἔξωτερη διέγερσις ἐνεργεῖ

πάντοτε ἐπὶ τῆς πρωτοπλασμικῆς μᾶξης, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως διὰ μέσου τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἡριτηνεύθησαν κατὰ δύο διαφόρους τρόπους· τὸν ἔνα ψυχολογικὸν, τὸν ἔτερον χημικόν.

Κατὰ τοὺς μέν, ὑπάρχει ὑποτυπώδης τις συνείδησις, τὰ πρῶτα στοιχεῖα πάσης ψυχικῆς ζωῆς· ἡ συγκεχυμένη αἰσθητικότης τῆς ἥδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης, ἡ στοιχειώδης κίνησις τῆς ἔλξεως καὶ τῆς ἀποστροφῆς. Ἀφοῦ αἱ κινήσεις εἶνε προσηρμοσμέναι, μεταβληταὶ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἀνάγκη, ἴσχυροίζονται, νὰ ὑπάρχῃ ἐπιλογή· ἡ κινητικότης εἶνε ἡ ἀποκάλυψις «ψυχῆς» τινος ἀσαφοῦς πεποικισμένης διὰ τάσεων ἐλκτικῶν καὶ ἀπωστικῶν.

Κατὰ τοὺς λοιπούς, τὸ πᾶν δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς ἔξηγήσεις φυσικοχημικάς. Ἀναμφιβόλως ὑπάρχει ἔλξις καὶ ἀπώσις, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔννοιαν. Αἱ λέξεις αὗται εἶνε μεταφοραὶ ἀπορρέουσαι ἀπὸ τῆς γλώσσης τῆς συνειδήσεως, αἱ δποῖαι δέον νὰ καθαρθῶσιν ἀπὸ πάσης ἀνθρωπομορφικῆς ἀντιλήψεως.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ὡς ἐπὶ πάντων τῶν ἀρχεγονικῶν ζητημάτων, δὲν δύναται τις νὰ ἐκλέξῃ εἰμὴ συμφώνως πρὸς πιθανότητας ἢ πρὸς τὴν ἀτομικὴν κλίσιν. Ἄλλως, τὸ τοιοῦτον δὲν ἔνέχει ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἡμέτερον θέμα ἢ ἐνδιαφέρον δευτερεύον.

Ἐὰν προτιμήσῃ τις τὴν ὑπόθεσιν τοῦ παμψυχισμοῦ, ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ ἀντιπάθεια ὑπὸ τὴν πλήρη αὐτῆς μορφὴν (ἐν ταῦτῃ ζωικὴν καὶ ψυχικὴν) ὑφίσταται ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς ζωῆς ἐν καταστάσει ἐμβρυώδει.

Ἐὰν ἐκλέξῃ τὴν φυσικοχημικὴν ὑπόθεσιν, θὰ δμολογήσῃ ὅτι ἡ στοιχειώδης ζωὴ περιέχει ἥδη τὰ στοιχεῖα τῆς ἀντιπαθείας, τούλαχιστον τὸ κύριον αὐτῆς ὑπόστρωμα (substratum) καὶ τὰς δργανικὰς αὐτῆς συνθήκας.

Ἐνεξαρτήτως τῶν ὑπόθεσεων τούτων, ἐν γεγονός παραμένει ἀποδειγμένον· ὅτι ἡ ἀντιπάθεια εἶνε διάθεσις ἀρχέγονος τοῦ ζῶντος ὄντος, ἰδιότης βιολογικὴ ὑπὸ τὴν πλήρη ἔννοιαν, ἢ γονω-

γνώρισμα κοινὸν τῆς τε ζωῆς τοῦ δργανισμοῦ καὶ τῆς ζωῆς τῆς συνειδήσεως¹.

Δέοντος ἥδη νὰ παρουσιάσωμεν παραδείγματα τῆς δργανικῆς ταύτης ἀντιπαθείας. Ἡ ζωὴ τῆς θρέψεως παρέχει ταῦτα πολυπληθῆ, σαφῆ, γνωστότατα. Εἶνε αἱ ὑπὸ μορφὴν ἀρνητικὴν τάσεις, αἱ δποῖαι συνίστανται εἰς ἀποτροπίασιν, εἰς ἄμυναν τοῦ δργανισμοῦ, καὶ συνοψίζεται ἐν τῇ καταστάσει τῇ ὑποδεικνυομένῃ διὰ τῆς σημασίας τῆς ἀηδίας.

Φυσιολογικῶς πρόκειται περὶ διεγέρσεως τοῦ πνευμονογαστρικοῦ νεύρου, ἢτις παράγει τὸν ἔμετον, τὴν ναυτίασιν ἢ ἀπλῶς δυσφορίαν. Ἡ ἀπωστικὴ αὕτη διάθεσις συνδέεται εὐθέως καὶ ἀμέσως μετὰ τῆς γεύσεως καὶ, τῆς ὀσφρήσεως — δύο αἰσθήσεων ἐπιφροτισμένων τὴν ἐπιτίρησιν τῶν εἰς τὸν δργανισμὸν εἰσαγομένων, ἐμμέσως δὲ καὶ διὰ συνδυασμοῦ μετὰ τῶν ἀπτικῶν αἰσθήσεων (σώματα — γλοιώδη, κολλώδη) καὶ μετὰ τῶν ὀπτικῶν αἰσθήσεων (σώματα ἐν ἀποσυνθέσει, ἀκαθαρσίᾳ ὁυπαρῷ, ὡς ἡ ἀηδία τῶν Ἐσκιμών). Κατ’ ἐπέκτασιν προκαλεῖται ὑπὸ τινῶν ἀντικειμένων τὰ δποῖα οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινὸν μετὰ τῶν λειτουργιῶν τῆς θρέψεως· τοῦ ἀσχήμου, τοῦ ἀνηθίκου, κλπ. δὲν ἔχομεν ν’ ἀσκοληθῶμεν περὶ τούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος· αἱ περιπτώσεις αὗται σημειοῦσι στάδιον πολὺ ὑψηλότερον ἐν τῇ ἔξελλει τῆς ἀντιπαθείας.

Ὑπὸ τὴν δργανικὴν ταύτην μορφήν, ἐκδηλοῦται αὕτη διὰ στάσεων αἴτινες εἶναι ὅλως ἀρνητικά, ἀπωστικά· κινήσεις ὀπισθοχωρήσεως: οἱ δρφαλμοὶ κλειόμενοι, ἡ ὁρὶς φρασσομένη, αἱ σιαγόνες ἐπιμόνως συσφιγγόμεναι, ὡς βλέπομεν τὸ τοιοῦτον ἀριστα παρὰ τοῖς ζώοις ἢ τοῖς παιδίοις. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ σώματος τὸ δργανον δὲν δύναται νὰ δισθοχωρήσῃ· ἀλλ’ ἐνεργεῖ δι’ ἔξεσεως, δι’ ἐμέτου· τοῦθ’ ὅπερ εἶνε ἰσοδύναμον².

(1) Παραβέτομεν πρὸς ὑπόμνησιν τὰς μετ’ ἀρνητικῆς τάσεως ἔξεις φυτῶν τινῶν καὶ τις αὐξήσεις δργάνων τινῶν πρὸς δεδομένην κατεύθυνσιν (tropismes), αἱ δποῖαι ἐκδηλοῦνται δι’ ἀπομακρύνσεως.

(2) Εὑρίσκει τις δοκιμωτάτην μανογραφίαν περὶ τῆς ἀηδίας παρὰ τῷ Ch. Richet, L’homme et l’intelligence. Ὁμοίως ἵδε τὴν ἡμετέραν Psychologie des Sentiments, 2ον μέρος K. I.

Ἡ ἀηδία συνδέεται μετὰ τῆς συντηρησεως τοῦ ἀτόμου. Εἶνε ἀντίδρασις περίπου αὐτόματος τοῦ δργανισμοῦ, ὁ δποῖος ἀμύνεται. Ἐν τῷ γενικῷ αὐτῆς περιεχομένῳ, ἡ θέσις τῆς τελικῆς σκοπιμότητος τῆς ἀηδίας τυγχάνει ἀναμφισβήτητος. Δὲν εἶνε διάθεσις ἴδιότροπος καὶ ἄνευ σημασίας· ἔχει τὴν ὁμίλαν αὐτῆς εἰς τὰ ἀσυναίσθητα βάθη τοῦ ἡμετέρου δργανισμοῦ. Ὑπάρχουσιν ἀναμφιβόλως πολλαὶ ἔξαιρέσεις καὶ γεγονότα δυσχερῶς ἔξηγούμενα· ἀλλ’ αἱ ἀντιρρήσεις ἔξασθενοῦσιν, ἢν ληφθῇ ὑπ’ ὅψει τὸ πολύπλοκον τοῦ ξητήματος καὶ ἂν δὲν λησμονηθῇ ὅτι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ οἱ νόμοι δὲν εἶναι ἡ ἐπαναλήψεις συχνάι.

Ἐν δλίγοις, ἡ ἀηδία εἶνε δργανικὴ ἀντιπάθεια. Διὰ τῆς ὀσφρήσεως, τῆς γεύσεως, τῆς ἀφῆς, τῆς δράσεως — ἀπλῶν θυρῶν εἰσόδου — τὰ ἔξωτερικὰ φαινόμενα εἰσδύνοντα καὶ ἐπενεργοῦντα εἰς τὰ μυχιαίτατα τοῦ δργανισμοῦ, παράγουσιν ἀποτέλεσμα ἐντελῶς ἀντίθετον πρὸς τὸ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης. Ὑπὸ τὴν ζωικὴν αὐτῆς μορφῆς, ενδρίσκομεν τὸν ὡσιώδεις χαρακτῆρας τῆς ἀπώσεως, τῆς ἀρνητικῆς, τῆς ἄμυντης, οἱ δποῖοι, διαρκούσης τῆς ἀνιούσης ταύτης ἔξελιξεως, παραμένοντιν ἀμετάβλητοι καὶ ἀκλόνητοι ἐν τῇ ἀντιπάθειᾳ, παρὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, αἱ δποῖαι καθιστῶσιν αὐτὴν πνευματικωτέραν καὶ τὴν ἐκλεπτύνοντιν.

Ἐνθῦς ὡς ὑπερβῶμεν τὰς μορφὰς τῆς ἀντιπαθείας τὰς συνδεομένας μετὰ τῆς ζωῆς τῆς θρέψεως, εἶνε δύσκολον νὰ εῦρωμεν καθαρὰς δργανικὰς περιπτώσεις· προσεγγίζομεν δὲ μικρὸν κατὰ μικρὸν πρὸς τὰς ὁρμεμφύτους ἀντιπάθειας. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀπορίας ἀξιον, ἀφοῦ ἐν πάσῃ ἀναπτύξει ὑπάρχουσι μορφαὶ μεταβατικαί, καὶ κατ’ ἀκολουθίαν διαχωρισμὸς μεταξὺ τῶν κυρίων σταθμῶν εἶνε κάπως ἐπίπλαστος καὶ ἐπιπόλαιος. Ὁθεν ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ταύτην τὰ ἐπόμενα φαινόμενα μνημονεύονται ὡς μετάβασις ἀπὸ τοῦ δργανικοῦ εἰς τὸ δρμέμφυτον: Ἡ ἀντιπάθεια τῶν ἐνεργητικῶν, ἀνησύχων, γοργῶν περὶ τὰς κινήσεις ἀνθρώπων, πρὸς τὸν ἀνθρώπους τοὺς ἀδρανεῖς, τοὺς ἀπαθεῖς, οἱ δποῖοι μόλις κινοῦνται. Καὶ ἀντιθέτως ἡ ἀποστροφὴ τοῦ καχεκτικοῦ καὶ ἀσθε-

νικοῦ πρὸς ἄτομον εὔρωστον καὶ στιβαρόν. Ὄμοίως οἱ ὑγιεῖς καὶ δωμαλέοι ἀνδρες συχνὰ κατέχονται ὑπὸ ἀποστροφῆς αὐθιορμήτου πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ τὰς ἐκλύσεις αὐτῶν. Ἀνάλογον φαινόμενον εἶναι ἡ ἀκατανίκητος ἀποστροφὴ πρὸς τὰ τέρατα καὶ τοὺς τερατομόρφους. Αἱ τοιαῦται περιπτώσεις εἰς ἄλλους ὑπάρχουσιν τοῦνταντίον οὐχὶ κατ’ ἀντίθεσιν ἀλλὰ κατὰ συμπάθειαν, ἀποτελοῦσι δηλ. Θέαμα ἐλκυστικὸν καὶ εὐφραίνον τὴν περιέργειαν αὐτῶν. Αἱ ἐντυπώσεις αὗται αἱ δόποιαι μεταξὺ δύο δργανισμῶν φύσεως ἀναλόγου, εὑ̄ ἡρμοσμένων πρὸς ἀλλήλους, θὰ προεκάλουν κατάστασιν ταυτόσημον, ἥγουν συμπάθειαν, ἔξεγείρουν λόγῳ δυσαρμονίας τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἴδιοισυγκρασίας κατάστασιν ἀποτροπιάσεως, ἡ δόποια διὰ τοῦ προπεριγραφέντος μηχανισμοῦ ἀποκρούει τὴν συμπαθητικὴν προδιάθεσιν.

Σπουδαιοτέρᾳ εἶναι ἡ γενετήσιος ἀντιπάθεια, ὑπὸ τὴν φυσικήν, τὴν σωματικὴν ἔννοιαν. Δὲν σπανίζει αὕτη. Συνοψίζεται δλόκληρος ἐν τῇ ἔξης φράσει γυναικός, ἡ δόποια ἀπέναντι ἀγνώστου ὁ δόποιος δὲν ἦτο οὔτε δύσμορφος, οὔτε ἀσχημος, οὔτε δυσμενῆς τὴν δύψιν, εἰπεν ἀπλῶς: «Μοῦ εἶνε ἀντιπαθητικός, τὸ σῶμά του μοῦ ἀπαρέσκει».

Ἡ φύσις τῆς ἀποστροφῆς ταύτης, ἡ δόποια δὲν ὑπερβαίνει ποσῶς τὴν φυσιολογίαν, δὲν ἐκπλήσσει, ἐὰν λάβῃ τις ὑπὸ δύψει τὴν φύσιν τοῦ φυσικοῦ ἔρωτος. Εἶνε παραδεδεγμένον ὅτι ἡ ἀναπαραγωγὴ εἶναι μορφὴ ἐπεκτεταμένη τῆς θρέψεως· ὅτι ἡ γενετήσιος ἀνάγκη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν θρεπτικὴν ἀνάγκην, ἐξ οὐ συγγραφεῖς τινες συμπεραίνουσιν ὅτι ἡ φυσιολογία ἡ δόποια ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἀσυναίσθητα στοιχεῖα τοῦ γενετήσιον ἔρωτος εἶναι ἡ ἐπανάληψις τῶν γενικῶν συνθηκῶν τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης. Αἱ δύο αὗται καταστάσεις, καίτοι εἶνε κυρίως ἐντεπιτιμέναι, ἥμεν εἰς τὴν ἐπιγάστριον χώραν, ἡ ἐτέρα εἰς τὴν στοματικὴν κοιλότητα, εἶναι ἡ ἐπιφρασίς καταστάσεως τινος τοῦ σώματος δλοκλήρου, ἡ συνισταμένη πλήθους αἰσθήσεων μερικῶν, ἀορίστων, ἀσαφῶν, σκοτεινῶν, ἀτελῶς καθωρισμένων, αἱ δόποιαι ἐκθρώσκουσιν ἐκ διαφόρων μερῶν τοῦ δργανισμοῦ· ὠσαύτως, ἡ γενετήσιος

ἀνάγκη ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν παντὶ τῷ ἡμετέρῳ δργανισμῷ, εἴνε καὶ αὕτη ἐπίσης totius substantiae καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ οὐχὶ μεταφορικῶς «ὅτι ἀγαπῶμεν φυσικῶς (physiquement) δι’ ὅλου ἡμῶν τοῦ σώματος».

Περὶ τῆς αἰτίας τῶν αἰφνιδίων τούτων ἀντιπαθειῶν δὲν δύναται τις νὰ προβῇ εἰμὴ εἰς ὑπόθεσεις ἡ νὰ προτείνῃ ἔξηγήσεις σαθράς. Οἱ προσπαθοῦντες νὰ κατανοήσωσι τὴν ἀρδίαν αὐτῶν (καθόσον εἶνε μορφὴ τῆς φυσικῆς ἀρδίας) δὲν ἔξηγούσιν αὐτὴν ἡ διὰ δικαιολογητικῶν κρίσεων, μορφῆς τῆς λογικῆς τῶν αἰσθημάτων ἡ δόποια προσαρμόζεται εὐκόλως εἰς τὰ πάντα. Ἔξηνέχθη ἡ ὑπόθεσις περὶ χημικῆς ἐλξεως ἡ δόποια ἐν τῷ πλήρει ὄντι θὰ ἦτο ἡ ἐν μεγαλογραφίᾳ ἐπανάληψις τοῦ ὅ, τι τὰ δύο στοιχεῖα, τὸ ἀρρενεῖ τὸ θῆλυ, ποιοῦσιν ἐν τῇ συζεύξει αὐτῶν. Ἐτεροὶ θιασῶται τοῦ ζωικοῦ μαγνητισμοῦ προτιμῶσι τὴν ὑπόθεσιν ὁρευστοῦ τινος ζωικοῦ, μαγνητικῶν ἐσπομπῶν ἐπενεργουσῶν ἐξ ἀποστάσεως· κατὰ τοὺς ἵσχυροισμοὺς τινῶν μεσαζόντων, ἡ δύναμις αὐτῶν αἴρεται ἡ δεσμεύεται διὰ μόνης τῆς παρουσίας προσώπου ἀντιπαθητικοῦ.

“Οπως ποτ’ ἀν ἦ, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ, τὸ γεγονός τῆς γενετήσιον ἀντιπαθείας εἶνε σύνθετος αὐτόματος ἐνέργεια, παρέμβλητος μεταξὺ δύο ἀκρων ὅρων οἱ δόποιοι τυγχάνουσιν ἐνσυνείδητοι· τῆς ἀντιλήψεως, τῆς ἀποστροφῆς. Τὸ κύριον μέρος τοῦ φαινομένου, ἡ μεταβολὴ τῆς διεγέρσεως εἰς κίνησιν, εἶνε ἔξω τῆς ἀντιλήψεως ἡμῶν· εἶνε ἀσυνείδητος, τοῦθος ὅπερ ἵσοδυναμεῖ κατ’ ἐμὲ πρὸς τὸ φυσιολογικόν. Ἡ μεταβολὴ αὕτη, ἡ δόποια τὸ πλεῖστον εἶνε ἀξίας θετικῆς (ἕλξις), εἶνε, εἰς τὴν ἐνεστῶσαν περίπτωσιν καὶ κατ’ ἔξαίρεσιν, ἀξίας ἀρνητικῆς (ἀποστροφή)¹. Ἀλλ’ ἀν ἀποκλείσωμεν πᾶσαν ὑπόθεσιν ὑπεράνω τῆς κανονικῆς (supra—normale), ποίαν ἄλλην αἰτίαν νὰ παραδεχθῶμεν εἰμὴ τὴν ἴδιοισυ-

(1) Δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ ὑπόθεσεις αὗται τυγχάνουσι πᾶσαι ὑπὸ τὴν εὔνοιαν τῆς ἐλξεως, τῆς συμπαθείας· ἀλλὰ θὰ ἦτο εὔκολον ν’ ἀναστρέψωμεν τοὺς ὅρους ὅπως αὗται ἐφαρμόζωνται ἐπὶ τῆς ἀποστροφῆς, ἐπὶ τῆς ἀντιπαθείας.

κρασίαν, τὴν ἀτομικότητα τοῦ δργανισμοῦ τροποποιουμένου διὰ τῆς ἀποτόμου αὐτοῦ σχέσεως πρὸς δργανισμὸν ἐτερόφυλων;

II

Αποκαλῶ δρμεμφύτους τὰς ἀντιπαθείας αἱ ὅποιαι διατελοῦσι ξέναι πρὸς πᾶσαν σκέψιν, προηγουμένην ἢ ἔπομένην, καὶ αἱ ὅποιαι ἐνέχουσι τὸ αὐθόρμητον καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ δρμεμφύτου. Δὲν εἶνε ἐπίκαιος ἡ συζήτησις περὶ τῶν δρμεμφύτων, τῆς φύσεως αὐτῶν, τῆς προελεύσεως, τῶν μεταβολῶν αὐτῶν καὶ λοιπῶν προβλημάτων σχετικῶν πρὸς τὴν μορφὴν ταύτην τῆς ἐνεργητικότητος, οὔτε ἀν συμπαρομαρτῆ εἰς αὐτὰ συνείδησις βαθμῶν διαφόρων ἢ ἀν εἶνε δλοσχερῶς ἀπεστερημένα τοιαύτης. Φαίνονται παραδεχόμενοι γενικῶς—τοῦθ' ὅπερ ἀρκεῖ εἰς ἡμᾶς—ὅτι ἐνυπάρχουσιν εἰς δλα τὰ δρμέμφυτα δύο στοιχεῖα—αἴσθησίς τις ἔξωτερηκή ἢ ἐσωτερική, ἀντίληψίς τις, εἰκὼν τις εἶνε αὕτη τὸ ἀρκτὸν ἐρέθισμα· ἐπειτα ἀντίδρασις κινητική μεταβλητῶς πολύπλοκος, τοῦθ' ὅπερ εἶνε οὐσιῶδες, τὸ proprium quid τοῦ δρμεμφύτου. Προσομοιάζοντες δθεν δμάδα τινὰ ἀντιπαθειῶν πρὸς τὸ δρμέμφυτον, ἐφαρμόζομεν ἐπ' αὐτῆς τὸν ἀκόλουθον δρισμόν: «Κληρονομικὴ ἀντίδρασις τοῦ αἴσθητον κινητικοῦ τύπου, σχετικῶς πολύπλοκος, ἔχουσα ἔντονον χαρακτῆρα προσαρμογῆς, κοινὸν εἰς δμάδα ἀτόμων». Προσθέτομεν μόνον δτι ἐν ταῖς ἀντιπαθείαις, ἡ κινητικὴ ἀντίδρασις εἶνε πάντοτε ἀρνητική· ἀντωσις, ἀποκή, διακοπὴ ἢ ἀναστολὴ πάσης κινήσεως ἐλξεως.

Τὰ καθαρὰ ἀπὸ πάσης κράσεως παραδείγματα παρέχονται ὑπὸ τῶν ζώων. Βεβαίως ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν ζωικὴν ψυχολογίαν δέον πάντοτε νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὰς ἔρμηνεις ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ἔννοιαν· ἀλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ἡμῶν, τὸ ἔργον εἶνε ἀρκούντως εὐχερές. Συγγραφεύς τις ὁ δόποιος ἐν ταῖς ἐρεύναις ταύταις ἐπέδειξε τὴν πλειοτέραν ἐπιφύλαξιν, ὁ Lloyd Morgan δὲν

ἀποδίδει εἰς τὰ ζῷα εἰμὴ τὴν δργήν, τὸν φόβον, τὴν ἀντιπάθειαν, τὴν ἀγάπην καὶ μορφάς τινας τῆς συμπαθείας. Προσθέτει, δτι ἀν ἐπὶ τῇ πίστει ἀνεκδότων οἰκιακῶν, ἀποδίδονται ἐπίσης εἰς τὰ ζῷα, ἡ ζηλοτυπία, ὁ φθόνος, ἡ ἄμιλλα, ἡ μνησιακία, ἡ σκληρότης καὶ ἄλλαι πολυπλοκώτεραι συγκινήσεις, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν δτι ἐκάστη τῶν καταστάσεων τούτων, δποίας γινώσκομεν αὐτάς, εἶνε οὐσιωδῶς ἀνθρώπινος¹. "Αλλως τε ἡ ἀντιπάθεια εἰς δλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως, εἶνε ἐκδήλωσις τοσούτῳ ἀπλῆ, τοσούτῳ ἀμετάβλητος κατ' οὖσίαν καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως, ὥστε δὲν διατρέχει ποσῶς τὸν κίνδυνον νὰ περιπέσῃ εἰς τὸν ἀνθρωπομορφισμόν.

Δὲν εἶνε ἀπαραίτητον νὰ εἶνε τις λίαν ἐνίμερος τῆς ζωιογνωσίας ψυχολογίας δπως γινώσκῃ δτι ἡ δρμέμφυτος ἀντιπάθεια τῶν ζώων γεννᾶται αἱρνιδίως εἰς διαφόρους περιπτώσεις.

α'. Μεταξὺ ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἰδους· δύο ουνῶν ἢ δύο ἵππων συναντωμένων τὸ πρῶτον. Συνήθως, ἡ ἀντίθετος τάσις, ἡ ἔλξις, ἐκδηλοῦται.

β'. Μεταξὺ ἀτόμων διαφόρου εἴδοις (τῆς γαλῆς καὶ τοῦ μυὸς) ἢ μεταξὺ ἀτόμων τὰ δποῖα ἀποτελοῦσι ποικιλίας ἐνδὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ εἰδους (μυομήκων, μελισσῶν).

γ'. Μεταξὺ ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἰδους, ἀλλὰ φύλου ἀντιθέτου. Η γενετήσιος ἀντιπάθεια παρίσταται ἐπίσης ισχυρὰ καὶ ἐπίσης συνήθης παρὰ τοῖς ζῷοις ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἀν μὴ πλειότερον. Δὲν δμάδα μόνον περὶ τῶν ἐρωτικῶν διαπαλῶν τῶν τόσῳ γνωστῶν ὡς ἐκ τῶν περιγραφῶν τοῦ Δαρβίνου καὶ τοῦ Groos· ἡ θήλεια δὲν παρίσταται ἐνδίδουσα ἢ σὸν τῷ χρόνῳ· ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἡρμηνεύθη κατὰ διαφόρους τρόπους.

Ἐκεῖνο τὸ δποῖον εἶνε σαφέστερον, εἶνε ἀποστροφὴ ἀκαταμάχητος τοῦ τάδε ἀρρενος πρὸς τὴν τάδε θήλειαν (καὶ τ' ανάπαλιν), ἡ δποία παρετηρήθη τοσάκις παρὰ τοῖς ἀνωτέροις ζῷοις, ίδιως ὑπὸ τῶν πτηνοτρόφων.

(1) Lloyd Morgan. Animal Life and Intelligence, σ. 399.

Εἰς τὰς τυπικὰς ταύτας περιπτώσεις ἀντιπαθείας, αἱ δποῖαι τυγχάνουσιν ἀναμφίβολοι, θὰ ἡδύνατο τις κατ' ἐμὲ νὰ προσθέσῃ πολλὰς ἄλλας, τὰς δποίας περικοσμοῦσι διὰ τῆς δινομασίας τῆς ζηλοτυπίας. Φρονῶ δτι ἡ *ἀληθινὴ* ζηλοτυπία, ἀντιθέτως πρὸς τὴν κοινῶς ἐπικρατοῦσαν γνώμην, εἶνε ἀρχούντως σπανία ἐν τῇ ζωικῇ ψυχολογίᾳ¹. Ὁμιλοῦσι πολλάκις περὶ τῆς «ζηλοτυπίας» ζφουν κατοικιδίουν ἐναντίον ἑτέρουν ἐπήλυνδος· ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο καὶ μέγας ἀριθμὸς ἑτέρων γεγονότων μοὶ φαίνονται δυνάμενα ν' ἀναχθῶσιν εἰς μόνην τὴν ἀντιπάθειαν.

Ἡ υπόθεσις αὗτη καταστάσεως ἀπλουστέρας τῆς ζηλοτυπίας, μοὶ φαίνεται, ὡς ἐκ τῆς ἀπλότητός της, ἔξηγησις πιθανωτέρα. Μὴ λησμονῶμεν δτι αἱ συγκινήσεις τῶν ζφων εἶνε ἥπτον ἐπιδεκτικαὶ μαντείας ἢ αἱ ἀντιλήψεις αὐτῶν. Καὶ παρ' αὐτῷ ἔτι τῷ ἀνθρώπῳ, δταν κατέρχεται τις ἀπὸ τῶν πεποιητισμένων τῶν δποίων τὰ αἰσθήματα διεμορφώθησαν ὑπὸ τὴν κοινωνικὴν πίεσιν εἰς τοὺς ἀρχεγόνους, κρίνει καὶ συμπεραίνει κάπως εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἀπὸ τοῦ πολυπλόκου εἰς τὸ ἀπλοῦν· μία καὶ ἡ αὐτὴ λέξις ὑποδεικνύει καταστάσεις ἀναλόγους, ἀλλὰ κατὰ τὰς δποίας αἱ διαφοραὶ ὑπερβαίνουσι τὰς δμοιότητας. Ἀναμφιβόλως, μόνον κατὰ τὴν ἴδιαν ἡμῶν συνείδησιν δυνάμεθα νὰ διερμηνεύωμεν τὴν ζωικὴν ψυχῆν, ἀλλὰ οὕτω πράττοντες, παρατηροῦμεν ἐν παραμορφωτικῷ κατόπτρῳ τὴν ἴδιαν ἡμῶν φύσιν, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὸ ἀκριβὲς μέτρον τῆς παραμορφώσεως ταύτης.

Ἐν τῷ ζωικῷ κόσμῳ, αἱ δρμέμφυτοι ἀντιπάθειαι² φαίνονται διεγειρόμεναι ὑπὸ δύο αἰσθήσεων: τῆς δράσεως καὶ ἴδιως τῆς δσφρήσεως. Ἀν τὰ ζῷα, τὰ δποία διὰ τῆς διανοητικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως δὲν ἀπέχουσι παραπολὺ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, συνέτασσον πραγματείας περὶ ψυχολογίας, τὸ περὶ τῆς δσφρήσεως κεφάλαιον θὰ ἥτο τοῦλάχιστον πλουσιοπάροχον δσφ τὸ τῆς δρά-

(1) Ἐξέθηκα ἀλλαχοῦ (*Essai Sur les passions*, σ. 93) τὰς ἀμφιβολίας μου περὶ ἐνὸς δῆθεν πάθους ζηλοτυπίας πορὰ τοῖς ζφοις, τοῦθ δπερ ἐπροκάλεσε κατ' ἐμοῦ πολλὰς ἐπικρίσεις. Ἡγνόουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔκεινην δτι δ A. Lloyd Morgan ἀπέκλινε πρὸς τὸν αὐτὸν σκεπτικισμόν.

σεως ἐν ταῖς πραγματείαις ταῖς ἡμετέραις. Αἱ παρατηρήσεις πολυαρίθμων ζωολόγων φαίνονται ἀποδεικνύουσαι δτι δ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ πολλῶν εἰδῶν ἢ ποικιλῶν ἐνὸς εἰδους (μήρμυκες, μέλισσαι) ἔξαρταται ἐκ τῆς δσφρήσεως (δ ἵπτος καὶ ἡ δσμὴ τῆς καμήλου). *Ἴσως* νὰ ὑφίσταται τὸ αὐτὸ δσον ἀφορᾶ εἰς τὴν γαλῆν καὶ τὸ γένος τῶν τρωκτικῶν τὸ δποῖον αὗτη καταδιώκει. Ἡ ἀντιπάθεια αὗτη δὲν εἶνε ἄρα πολὺ ἀνωτέρα ἀντανακλαστικῆς κινήσεως¹.

Ἡ δρμέμφυτος ἀντιπάθεια εἶνε προφανῆς παρὰ τοῖς μικροῖς παιδίοις. Κατὰ τὸν Preyer, «ἡ πρᾶξις τοῦ ἀνανεύειν διὰ τῆς κεφαλῆς εἰς σημεῖον ἀποκρούσεως σημειοῦται ἀπὸ τῆς τετάρτης ἡμέρας, μετὰ σκέψεως καὶ συνεπείας κατὰ τὴν δεκάτην ἔκτην ἔβδομάδα». Ἡ πρᾶξις αὗτη, πησθέτει, ἐκφράζει «τὴν ἀντιπάθειαν, τὴν ἀπόκρουσιν, πολὺ μᾶλλον ἢ τὴν ἀρνησιν». «Ο πρόδρομος τῆς ἐκφραστικῆς ταύτης κινήσεως, γράφει ὁ Δαρβίνος, εἶνε ἡ κίνησις τοῦ ἀποστρέφειν τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς τροφῆς, τοῦ μαστοῦ, τοῦ θηλάστρου». Ο Preyer θεωρεῖ τὴν πλαγίαν ταύτην κίνησιν, ὡς ἔμφυτον, αὐτόματον, δρμέμφυτον, ἐνῷ ἡ κίνησις τῆς κατανεύσεως ἡ σημαίνουσα «ναι» παρουσιάζεται πολὺ βραδύτερον καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπίκτητος κίνησις ἀγνώστου

(1) Εἰς ὁσφρηστικὴν αἰσθησιν δέον ν' ἀποδοθῇ ἡ περίεργος ἀντιπάθεια ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ πνεύματος κριτικοῦ καὶ ἡκιστα ἐπιεικοῦς πρὸς τὰ συνήθη ἀνέκδοτα, τοῦ Lloyd Morgan. Σκύλας τις, ἔξ ἔβδομαδας μετὰ τὴν γένησιν του, φέρεται διὰ πρώτην φροάν ἔξω τοῦ κυνοστασίου ἐν τῷ δποίῳ ἐγεννήθη. «Ἐλαβε στάσιν κυνὸς θηρευτικοῦ πρὸ τοῦ πρώτου κρεοπτωλείου τὸ δποῖον συνήντησε καὶ ἔξεδήλωσε πάντοτε ἀντιπάθειαν πατὰ παντὸς σχέσιν ἔχοντος πρὸς τὰ κρεοπτωλεῖα. «Εἰς τὸν πάππον του, τὸν πατέρα καὶ δύο ἡμιαδελφούς του, ἡ αὐτὴ ἀντιπάθεια ἥτο ἔμφυτος. Εἰς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κύνας ὠρμητείς πάπτοτε ἐναντίον ἀνθρώπου δ ὅποιος εἰσήρχετο εἰς τὸ ἔνοδοχεῖον ἐν τῷ δποίῳ φ δ κύριος του κατώκει. Οὗτος συνέλαβε τὸν κύνα του καὶ ἐδικαιολογήθη λέγων δτι δὲν τὸν εἰδε φερόμενον οὕτως ἢ πρὸς τοὺς κρεοπτώλας. Ο καθ' οὗ ἡ ἐπίθεσις τοῦ κυνὸς ἔδηλωσεν δτι τοιοῦτον πράγματι ἦτο τὸ ἐπάγγελμά του». Αὐτόθι σ. 306.

προελεύσεως¹. Ἡ ἀντιπάθεια πρός τινα ἀντικείμενα καὶ τινα πρόσωπα, ἐκδηλοῦται ἐνωρίτατα διὰ τῆς ἀναρρίφεως τοῦ σώματος πρὸς τὰ δπίσω, διὰ τοῦ κλεισμάτος τῶν διφθαλμῶν, τῆς κινήσεως τῶν χειρῶν πρὸς ἄπωσιν.

III

Φθάνομεν εἰς τὰς μορφὰς τῆς ἀντιπάθειας τὰς ἰδιαῖς οὐσας εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν ἔφηβον καὶ ἵκανὸν πρὸς σκέψιν. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς δλίγους ψυχολόγους οἱ δποῖοι ἔθιξαν τὸ θέμα τοῦτο, αἱ ἀνώτεραι αὗται μορφαὶ συνοψίζουσι πᾶσαν τὴν ἀντιπάθειαν, μολονότι δὲν εἶνε αὕται εἰ μὴ ὁ κλασικὸς τύπος τῆς πλήρους αὐτῆς ἀναπτύξεως.

Εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον ἡ ἀντιπάθεια παρουσιάζεται κατὰ δύο τρόπους, τοὺς δποίους δέον ν' ἀναλύσωμεν κεχωρισμένως.

Ο πρῶτος εἶνε αἰφνίδιος, κεραυνοβόλος, καὶ προέρχεται ἐκ τοῦ δρμεμφύτου.

Ο δεύτερος εἶνε βραδύς, σχηματίζεται δι' ἀποκρυσταλλώσεως καὶ παράγεται τοῦλάχιστον ἐν μέρει ὑπὸ τῆς σκέψεως.

I.—Ἡ αἰφνίδια ἀντιπάθεια ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον διὰ διασθήσεως (intuition). Ἡ κατάστασις αὕτη (θεωρουμένη ὡς ἀπλοῦν ψυχικὸν γεγονός καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν μεταφυσικῶν συμπερασμάτων τὸ δποῖα ἔξιγχθησαν ἐξ αὐτῆς) συνίσταται εἰς τὸ αἰσθάνεσθαι μᾶλλον ἢ εἰς τὸ εἰδέναι. Ἀνάλογος πρὸς αἰσθησιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἀντίληψιν, ἡ διαίσθησις διμοιάζει πρὸς μαντείαν αἰφνίδιον καὶ ἀσαφῆ, ἡ δποία ἐμβάλλει εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν τὸν δρθιολογισμόν. Ἐὰν παραδεχθῶμεν ἐν τῇ ἀντιπάθειᾳ τὴν ὑπόθεσιν πρώτης τινὸς στιγμῆς συμπαθείας, ἡ διαίσθησις θὰ λογισθῇ κατ' ἀρχὰς ὡς μίμησις ὑπὸ τὴν συναισθηματικὴν μορφήν. Ὁπως

ποτ' ἂν ἦ, προϋποθέτει παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ δευτέραν τινὰ στιγμὴν, ἡ δποία εἶνε βεβαίωσις ἐξυπακουομένη καὶ ἀνεξερεύνητος, κρίσις περίπου αὐτόματος. Εἶνε μορφὴ γνώσεως ἀμέσου, ταχείας, συντόμου, συνοπτικῆς, περιωρισμένης ὡς τῆς προσοχῆς ἐντὸς στενῶν ὅρίων. Ἡς σημειώσωμεν ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ διαίσθησις, τὸ «coup d' œil» αὐτό, αὐτὸ τὸ «flair», αὐτὸ τὸ «tact», (αἱ ἐν ἴσχυΐ ἐκφράσεις αὗται δέον νὰ παρατηρηθῶσι) καίπερ μὴ προσνεμημέναι εἰς πάντας, φαίνονται φυσικαὶ παρὰ τῷ μέσῳ ὅρῳ τῶν ἀνθρώπων, ἐνῷ δ τρόπος οὗτος τῆς γνώσεως ἐμβάλλει εἰς ἀπορίαν ἐκείνους οἱ δποῖοι κέντηνται τὴν ἔξιν τῆς λογικῆς, τῆς ἀναλυτικῆς σκέψεως, ἐκείνης ἡ δποία συνδέει, συνδέει κρίσεις, προβάλλει τελικὸν τινα σκοπὸν καὶ μέσα, ἐκλέγει, ἀπορρίπτει, μεταβάλλει προσαρμογὴν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἡ δποία ἀποπειρᾶται διανοητικοῦ κατασκευάσματος πολλάκις μακροῦ καὶ πολυπλόκου ὅπως ἀνακαλύψῃ ἢ ἔξηγήσῃ· ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ δποία εἶνε πλαστική. Δηλοῦσιν οὗτοι ὅτι ἡ διαίσθησις εἶνε ἀνεξήγητος, διότι δὲν δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὰς λογικὰς αὐτῶν μεθόδους. Ἡ ἀπορία αὐτῶν φαίνεται προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀσυναισθήτου ὑποθέσεως ὅτι ἡ δύναμις τοῦ εἰδέναι δὲν ἔχει ἢ ἔνα μόνον τύπον· τοῦθ' ὅπερ διέψευσεν ἡ πεῖρα. Ἀν. ἡ γνῶσις εἶνε προσαρμογὴ ὑποκειμένου νοοῦντος εἰς τὰ πράγματα, ὑπάρχουσι πολλοὶ δυνατοὶ τρόποι ὅπως προσαρμοσθῇ τοῦτο· τὸ κύριον εἶνε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ προσαρμογή. Συμπεραίνοντες θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ βαρυσημάντου τούτου σημείου· ἐν τῷ βάθει τῆς διαισθητικῆς γνώσεως ἐνυπάρχει τὸ συναισθηματικὸν καὶ τὸ δρμεμφυτον, τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶνε ἀδιάφορον ὅπως κατανοηθῇ ἢ ἐνότης τῆς συνθέσεως, ἡ ἀπλῆ καὶ διογενής φύσις τῆς ἀντιπάθειας, ἐν τῇ δποίᾳ τὸ αἰσθάνεσθαι, τὸ εἰδέναι καὶ τὸ πράττειν εἶνε σχεδὸν μὴ διαφορικά.

Αἱ αἰφνίδιοι ἀντιπάθειαι δὲν διακρίνονται ἀπὸ τῶν καθαρῶν δρμεμφύτων ἀποστροφῶν τοῦ ζώου ἢ δι' ἐναργοῦς τινος συνειδήσεως καὶ τοῦ δυνατοῦ τοῦ σκέπτεσθαι ἐπὶ τῶν αἰτίων αὐτῶν. Οὕτω, τί τὸ πλειότερον δρμέμφυτον τῆς ἀκολούθου περιπτώσεως,

(1) Ἡ ψυχὴ τοῦ παιδίου, σ. 258 καὶ ἐφεξῆς. (F. Alcan).

ἡ δοποία τυγχάνει συνήθης ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ; »Ἐνθυμοῦμαι, μοὶ ἔλεγεν ὁ κ. Λ. ὅτι ἡμέραν τινὰ εἰς τὸν σταθμὸν ἀγνώστου τινὸς εἰς τὰ βάθη τῆς Νορβηγίας μικρᾶς πόλεως, εὐρέθην ἀντιμέτωπος μεθ' ἐνδὸς ἴερέως διαμαρτυρομένου, δοποῖος μοὶ ἐνέπνευσεν αἰφνιδίως ἀκανανίκητον ἐφικτὴν ἀντιπάθειαν· οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχον ἵδῃ αὐτόν». Ἐν τούτοις αἱ περιπτώσεις αὗται καὶ πολλαὶ ἄλλαι δὲν εἶνε ἵσως προϊὸν ὀρμεμφύτου ἀνεξηγήτου. Πόσαι συμπάθειαι καὶ ἀντιπάθειαι, καλούμεναι ὀρμέμφυτοι, δὲν θὰ εὔρισκον τὴν ἔξήγησιν αὐτῶν εἰς διμοιότητα ἡ δοποία ἐπιφέρει τὴν ἀναβίωσιν αἰσθήματός τινος γενομένου αἰσθητοῦ προηγουμένως, ἀλλ' ἀνευ τῆς ὑποβολῆς εἰκόνων! Αἱ ἀντιπάθειαι αὗται θὰ ἔχουν οὕτω τὴν πηγὴν αὐτῶν ἐν τῇ συναισθηματικῇ μνήμῃ, ἐν ἀναμνήσει ἀσυναισθήτῳ, ἀπεστερημένῃ πάσης ἀναπαραστάσεως.

Ἡ ἀντιπάθεια αὕτη ἐκφαίνεται ἀριστα εἰς τὸ «ἀσυμβίβαστον τοῦ χρωτῆρος» ἀνθρώπων οἱ δοποῖοι ζῶσιν ἐν ποινῇ τὸ πᾶν προσβάλλει, καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς ὀρετάς. Πρόσωπόν τι μυθιστορήματος περιγράφει καλῶς τὴν κατάστασιν ταύτην τῆς συγκεκρατημένης πλὴν διηνεκοῦς ἔχθρας, μεταξὺ δύο ἀδελφῶν, τοῦ ἐνὸς πλουσίου, τοῦ ἐτέρου ἀπόδου, δοποῖος εἶνε ὑπάλληλος αὐτοῦ. «Αἴσθημα ἀκούσιον ἀνεπτύσσετο ἐν τῷ ἀδελφῷ μου (τῷ πλουσίῳ) πᾶν δοτι προήρχετο ἐξ ἐμοῦ, τὸ παραμικρὸν νεῦμα, τὸ παραμικρὸν βλέμμα, καίπερ ἀσήμαντα, ἡ μεσημβρινή μου προφορά, ἡ ἐπιμέλειά μου, ἡ καλή μου διαγωγή, τὸ ἀνεπίληπτον τῆς ὅλης μου συμπεριφορᾶς . . .»

Ἄλλος ἄλλαι ἀντιπάθειαι γεννῶνται λογικῶς ἐκ συγκρούσεως μεταξὺ τάσεων ἀνταγωνιστικῶν· τῆς τῶν ἀφελῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν οἰηματιῶν, τῶν σοβαρῶν κατὰ τῆς ἐπιπολαιότητος κλπ. Ἡ διαίσθησις ἡ ἀληθινὴ ἡ ὑποτιθεμένη, δοποία ἡ προσωπείου τινὸς ὑποκριτικοῦ, παράγει πάρα πᾶσι τὴν ἀντιπάθειαν· ἵσως διότι ἐνώπιον τοῦ αἰνίγματος, τοῦ ἀγνώστου τὸ δοποῖον ἀποτελεῖ πιθανότητα πλάνης, τὸ ὀρμέμφυτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως αὐτομάτως λαμβάνει στάσιν ἀμυντικήν¹.

(1) Ὁ κ. J. Bourdlan ἐσημείωσεν ἐν τοῖς Essays τοῦ κ. Ch. Lamb με-

II.—Λίαν διάφορος τυγχάνει ἡ γένεσις τῆς βραδεῖαν ἔχουσης τὴν διαμόρφωσιν ἀντιπαθείας, ἡ δοποία ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου ὅπως προσεγγίζῃ εἰς τὴν σκέψιν. Δὲν εἶνε κατ' ἀρχὰς ἡ ἀσθενής ἀποστροφή, μόλις διαγραφομένη· ἔπειτα μικρὸν κατὰ μικρόν, ἐνισχύεται καὶ συμπληρώσται δι' ἀλλεπαλλήλων προσθηκῶν, δι' ἀλληλουχίας ἐσκεμμένων παρατηρήσεων ἢ κρίσεων. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀναπτύξεως θὰ κατανοηθῇ πληρέστερον διὰ παραδειγμάτων.

Ἐν τῷ *‘Ημερολογίῳ* αὐτοῦ (ἐν τόμῳ III) συγγραφεὺς γονιμώτατος εἰς ἀντιπάθειας, ὁ E de Goncourt, συναντήσας τὸ πρῶτον τὸν διευθυντὴν τῆς «Παρισινῆς Ζωῆς», μετὰ περιγραφὴν λεπτομερῆ τῆς περιβολῆς του γενομένην οὐχὶ ἐν πνεύματι συμπάθειας, προσθέτει: «Μετὰ τέσσαρας-πέντε φράσεις, τὸν εἰδρίσκω ἐκνευριστικὸν ὡς τὸ «Περιοδικόν» του. Μοὶ ἀπήρεσκεν ἥδη· ἔγινε δι' ἐμὲ ἀποτρόπαιος διὰ μιᾶς του σκέψεως περὶ τοῦ Ροῦμπενς. Ἡ αἰσθητικὴ (esthétique) ἀντιπάθεια συμπληροῖ τὴν ἀποκρυπτάσσουσαν».

Κάποιος μοὶ ἐπιστέλλει: «Ο Α. Λ., καίτοι ἥτο πολιτευόμετος ἀρκούντως γνωστός, δὲν ἥτο δι' ἐμὲ ἢ ἐν ἀπλοῦν ὄνομα, μέχρι τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν δοποίαν τὸν εἶδα ἰδίοις ὄμμασιν. Ἡ μορφὴ του μοὶ ἐνέπνευσεν εὐθὺς ἀμέσως ἰσχυρὰν ἀποστροφήν. Ἐκτοτε, εἰς ἑκάστην συνάντησιν, ἡ ἀντιπάθεια ηὔξανε καὶ προσελάμβανε νέαν ὄψιν· αἱ πολιτικαὶ του. Ἰδέαι, αἱ δεδηλωμένως κληρικόφρονες ἀρχαὶ του, διπλοῦτός του, ἐφαίνοντο ὑβρίζοντα τὴν μετριότητά μου κλπ. Μικρὸν κατὰ μικρὸν μοὶ κατέστη ἀπολύτως μισητός, καὶ ἐν τούτοις ποτέ μου δὲν τῷ ὠμύλησα».

Ἡ πρόσοδος αὕτη πρὸς τὴν πλήρη ἀντιπάθειαν ἔξαγγέλλεται ἀκόμη σαφέστερον ἐν ταῖς περιπτώσεσι κατὰ τὰς δοποίας ἡ συμπάθεια (ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ εὐμενοῦς φύλτρου) *μεταβάλλεται εἰς ἀντιπάθειαν*. Ἀς ἐπαναληφθῆ ἡ ἀνάγνωσις ἐν τῷ ἔργῳ του Nietzsche τοῦ ἀποσπάσματος ὅπερ τιτλοφορεῖται «Ἡ περιλέτην ἀκριβεστάτην, ὑπὸ τὴν μεθυγραφικὴν αὐτεῖς μορφήν, τῶν παρ' αὐτοῦ καλούμενων «ἀτελῶν συμπαθειῶν».

πτωσις Βάγνερ». θὰ ἔδουν οἱ ἀναγνῶσται τὴν συμπαθητικὴν διάθεσιν (φιλίαν, θαυμασμὸν) μεταβαλλομένην μικρὸν κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἀντίθετον αὐτῆς, εἰς τὴν αἰσθητικὴν (esthétique), φιλοσοφικήν, ἡθικήν, θρησκευτικὴν καὶ τέλος προσωπικὴν ἀντιπάθειαν¹. Συνήθως ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶνε ἀπλούστερα, περιοριζομένη εἰς τὸν ἀπὸ κοινοῦ βίον καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς σχέσεις. Ἐκλέγω περίπτωσίν τινα μεταξὺ πολλῶν αἱ ὅποιαι μοὶ ἀνεκοινώθησαν. Δύο ἀδελφοὶ (τριάκοντα ὡς ἔγγιστα ἐτῶν) συνδέονται διὰ στενῆς ἀγάπης. Ὁ πρωτότοκος πληροφορεῖται ὅτι ὁ ἔτερος νυμφεύεται ἔξι ἔρωτος. «Ἡ εἰδῆσις αὕτη, καίτοι ὑπῆρχεν ἐν ἐμοὶ ἡ προαίσθησίς της ὡς δυνατοῦ ἐνδεχομένου, ἀπέβη δι' ἐμὲ αἰφνιδιώτατον πλῆγμα: ἀθρόως, εἶδον πάσας αὐτῆς τὰς συνεπίας, ὃσον ἀφορᾶ εἰς ἐμέ. Μικρὸν κατὰ μικρόν, ἡσθάνθην ὅτι ἀπεσπώμην ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι ἔξήρχετο οὗτος τῆς ζωῆς μου· ποιά τις ἰδεοληψία, οἷονεὶ ἔμμονος ἰδέα μὲ παρηκολούθει κατὰ πάσας τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς. Κατ' ἐπίφασιν οὐδὲν τὸ μεταβληθὲν παρὸ αὐτῷ· κατὰ βάθος τὸ πᾶν· μοὶ ἐφαίνετο ὅσει ἀνήκων εἰς τὸ παρελθόν. Διὰ τῆς ἀκαταπαύστου ἐπαναλήψεως τῶν ἀλγεινῶν τούτων καταστάσεων, ἀπέβαινε δι' ἐμὲ ἔνος· ἀκόμη χειρότερα, ἀντικείμενον ἀποστροφῆς. Ἡ ἀντιπάθεια αὕτη ἔξετείνετο ἐπὶ παντὸς ὅτι μοὶ τὸν ἀνεμίμηνησεν, ἐπὶ τῶν ταξειδίων τὰ ὅποια εἴχομεν ἐκτελέσει δόμον, τῶν ἀντικειμένων τὰ ὅποια μοὶ εἶχε δωρήσει, μέχρι καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ κοιτῶνός του». Ἡ παρατήρησις αὕτη ἀποδεικνύει σαφῶς πῶς, τοῦ παρελθόντος ἀναγεννωμένου ἐν διηγεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὸ παρόν — γεγονὸς συναισθηματικῆς μνήμης, — εἰς τὰς ἄλλοτε εὐαρέστους ἐντυπώσεις ὑποκαθίστανται ἐντυπώσεις δυσάρεστοι αἱ ὅποιαι παγιοῦνται μοιραίως εἰς διάθεσιν ἀντιπαθητικήν.

Ἡ βραδεῖα αὕτη μεταμόρφωσις εἶνε δυνατὴ ὅχι μόνον ἐν τῇ στοργῇ, ἐν τῇ φιλίᾳ, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς εὐμενεῖς μορφὰς τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, ἵδιως εἰς τὸν ἔρωτα².

(1) Nietzsche. *Τὸ Δυκόφων τῶν Εἰδώλων.*

(2) Ἡ ἀντίθετος μεταφόρφωσις ἀπαντᾷ ἐπίσης. Ἡ ἀντιπάθεια μετα-

Δύναται τις ὅθεν δεδικαιολογημένως νὰ ἴσχυρισθῇ ὅτι, ἀν πλεῖσται συμπάθειαι εἶνε ἔμφυτοι, ἔτεραι τινες εἶνε ἐπίκτητοι· ὅσον τὸ ἐπ' ἐμοὶ κλίνω νὰ φρονῶ ὅτι εἶνε ὀλιγώτερον στερεάι, εὐκολώτερον ὑποκείμεναι εἰς ἐκρίζωσιν.

Τὰ γεγονότα ταῦτα τῶν ἐπικτήτων ἀντιπαθειῶν καλοῦσιν ἡμᾶς εἰς παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς προελεύσεως. Ἀπεδόθησαν δύο τινὲς τοιαῦται εἰς τὴν ἀντιπάθειαν· ἡ αἰληρονομικὴ προδιάθεσις, ὁ συνδυασμὸς τῶν ἰδεῶν¹. Ἡ αἰληρονομικότης, λαμβανομένης τῆς λέξεως ταύτης ὡς συνωνύμου τοῦ ἀτομικῶς ἔμφύτου τῆς ἴδιοσυγκρασίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος, διεξήγει βεβαίως τὰς πλείστας τῶν περιστάσεων. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν συνδυασμὸν τῶν ἰδεῶν, ποῖος ὁ αἰληρος ἀντοῦ;

Παρετηρήσαμεν ἀνωτέρῳ ὅτι ἀντιπάθειαι ἐπιφάσεως αὐθορμήτου, δυνατὸν νὰ ἔχουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς ἀναμνήσεις συναισθηματικάς. εἰς μνήμην ἀσυνείδητον τῶν προγενεστέρων γεγονότων. Ἄλλὰ δὲν πρόκειται ἢ περὶ εἰκασίας, περὶ ὑποθέσεως. Τπάροχουσιν ἔτερα γεγονότα πειστικώτερα. Ἡ γνωστός τις διεγέρει τὴν ἀντιπάθειαν ἡμῶν· ἡ σκέψις ἀποκαλύπτει ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του, οἱ τρόποι του, ἡ φωνή του ἢ οἰαδήποτε ἄλλῃ λεπτομέρεια, ὑπενθυμίζουσιν εἰς ἡμᾶς ἄλλον τινὰ ἀντιπαθητικὸν ἀνθρωπὸν (συνδυασμὸς καθ' ὅμοιότητα). Ἰδού περίπτωσις ἔτι ἐναργεστέρα· δ. X., ἐκ πρώτης ὅψεως, ἐμπνέει εἰς ἡμᾶς ἀποστροφήν· ἄλλὰ γνωρίζομεν ὅτι εἶνε ἀδελφός, συγγενής,

βάλλεται εἰς συμπάθειαν. Ἐν τούτοις, φαίνεται ὅτι πολλάκις τὸ ἀρχικὸν γεγονός εἶνε ἀντιπάθεια, ἔγχαραχθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀγωγῆς τοῦ περιβαλλοντος, τῆς ἐπικρατούσης γνώμης. Τὸ ἀντιπαθητικὸν πρόσωπον εἶνε φανταστικὸν δημιούργημα τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ἢ τοῦ πνεύματος τῶν ἄλλων, τὸ ὅποιον ἔξαφανίζεται ἀμα τῇ τῆς πραγματικότητος ἐπαφῇ. Ἡ μεταβολὴ αὕτη παράγεται ποτὰ τὴν ὡς ἄνω ἐκτεθεῖσαν ἐργασίαν, πλὴν καὶ ἀντίτιροφον διεύθυνσιν ὑποκαταστάσεις ἐντυπώσεων εὐαρέστων καὶ τάσεων ἐλκυστικῶν εἰς τὸ ἀντίθετα αὐτῶν.

(1) Dictionay, κλπ. Αὐτόθι. Ἡ δευτέρα γνώμη ἀποδίδεται εἰς τὸν Σπινόζαν.

οίκειος τοῦ Ζ., δ ὁποῖος εἶνε εἰς ἡμᾶς ἀπολύτως, ἀνεπιφυλάκτως ἀντιπαθητικός. Ἀλλ' εἶνε αὗται ψευδεῖς ἀντιπάθειαι, αἱ δοποῖαι ἔξαφανζονται κατὰ τὴν χρῆσιν. Κλίνω δθεν νὰ παραδεχθῶ δτὶ ἡ μνήμη καὶ δ συνδυασμὸς τῶν ἴδεῶν δὲν εἶνε ἥ αἰτίαι **δευτερεύουσαι καὶ ἐπίτητοι** καὶ ὅτι ἡ ὁριέμφυτος τάσις παραμένει ἥ κυρία, ἀν μὴ ἡ μόνη ἀρχή.

Τὰ προηγούμενα παραδείγματα περιωρίσθησαν αὐστηρῶς εἰς τὴν καθαρὰν ἀντιπάθειαν, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀμυντικὴν στάσιν ἡ δοποῖα ἐκδηλοῦται διὰ κινήσεων μόλις διαγραφομένων. Τὸ κριτήριον τοῦτο ἀρκεῖ δπως διαπρίνεται αὕτη ἀπὸ τῶν ἐπιθετικῶν καὶ βιαίων συγκινήσεων, δοποῖαι ἥ δργὴ καὶ ἥ ἔχθρα· ἥ ζηλοτυπία καὶ ὁ φθόνος (καταστάσεις στατικαὶ) κέκτηνται τοὺς εἰδικοὺς αὐτῶν χαρακτῆρας. Βεβαίως, ὑπάρχουσι στιγμαὶ μεταβατικαὶ, μορφαὶ διάμεσοι δψεως ἀμφιβόλοιν. Ἀλλ' ἥ καθαρὰ ἀντιπάθεια παραμένει πάντοτε κατάστασις εἰδική, ἄνευ ἔξαρσεως καὶ ἄνευ βιαίοτητος ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς. Οὔτως, εἶνε ἀδύνατον νὰ παραδεχθῇ τις ὁδὸς ἀκριβῆ τὴν ἀκόλουθον περιγραφήν: «Ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἀντιπαθητικοῦ προσώπου, παρουσιάζονται φυσικαὶ συνέπειαι· πλονισμός, φρικίασις φρικτή, ἄγχος τῆς καρδίας καὶ μάλιστα διαταράξεις τῆς πέψεως». (Bryant, αὐτόθι). Πράγματι, ἡ μιμικὴ τῆς ἀντιπάθειας εἶνε ἥ τῆς ἀηδίας καὶ τοῦ μίσους λίαν ἥλιαττωμένη· κινήσεις ἀπομακρύνσεως καὶ ἀπώσεως, προπλάσματα συγκεκριτημένης ἀπειλῆς, σύσπασις σιωπηλὴ τῶν χειλέων, ἡ δοποῖα εἶνε τὸ πρῶτον προμήνυμα ποιᾶς τινος ἀντιστάσεως¹. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῶν ἀσθενῶν τούτων καταστάσεων εἰς τὰς ἰσχυρὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἔχθρικῆς ἐκφράσεως, εἶνε ἔνδειξις ὅτι ἡ ἀπλῆ κακόβιοντος προδιάθεσις τρέπεται πρὸς ἐπίθεσιν καὶ ἀποβαίνει δεδηλωμένη ἔχθρότης.

(1) Διὰ λεπτομερῆ τινα εἰκόνα τῆς μιμικῆς τῆς ἔχθρας, βλ. Montegazza: «Ἡ φυσιογνωμία καὶ ἡ ἐκφραστικὴ τῶν αἰσθημάτων, Κεφ. ΙΓ'. (F. Alcan).

IV

Αἱ μορφαὶ τῆς ἀντιπάθειας, τὰς δοποῖας παρουσιάσαμεν ὡς τύπους, εἶνε αἱ γενικώτεραι καὶ κοινότεραι· θὰ ἡδύνατο τις ν^ο ἀποκαλέσῃ αὐτὰς **ἀντιπαθείας, χαρακτήρων**, διότι ἐκφράζουσι τὴν ἀτομικότητα εἰς τὰ κυριώτερα καὶ οὐσιώδη αὐτῆς γνωρίσματα· θὰ ἦτο δλιγάρτερον ἀκριβὲς ἀν ἀπεκαλοῦμεν αὐτὰς **ἀντιπαθείας δλινάς**, διότι· καὶ ἀν ἔτι παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουσι τοιαῦται—τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἐπιδεκτικὸν ἀμβισβητήσεων—ἡ ἀπλῆ καὶ καθαρὰ ἀντιπάθεια δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ καταστῇ δλινὴ ἥ νοθευομένη διὰ μεταβολῆς· θὰ ἦτο ἥ κατάστασις ἀνθρώπου δ ὁποῖος καθ' ὑπόθεσιν θὰ ἥσθαντο ἀποστροφὴν πρὸς πάντας καὶ πρὸς πᾶν. «Ἡ μισανθρωπία προσεγγίζει εἰς τοῦτο· ἀλλὰ ἥ μισανθρωπία καὶ ἥ ἀντιπάθεια διαφέρουσι διὰ πολλοὺς λόγους· οὔτε δ τρόπος τῆς γενέσεως εἶνε δ αὐτὸς, οὔτε καὶ ἥ ψυχολογικὴ των ἴδεοντας ταστασία. Ἀναβάλλων εἰς τὸ συμπέρασμα ἡμῶν ἔρευναν βαθυτέραν τοῦ θέματος τούτου, δὲν θὰ μεταχειρισθῶ τὴν λέξιν «δλικὸς» ἥ εἰς ἔννοιαν λίαν σχετικὴν καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς **μεριμάς** ἀντιπάθειας.

Αὗται ἐκπορεύονται ἐκ μιᾶς καὶ μόνης τάσεως, ἀλλ' ἥτις ἐν τῷ ἀτόμῳ ἀσκεῖ ἥγεμονίαν, ὑποτάσσει εἰς ἔαυτὴν πάσας τὰς λοιπὰς τάσεις καὶ τηρεῖ αὐτὰς εἰς μοῖραν ὑπηρετικήν. Τοιαῦται εἶνε αἱ ἀντιπάθειαι αἱ αἰσθητικὴν (esthétique), ἥθικήν, θρησκευτικὴν ἔχουσαι τὴν ἀρχήν. Μεταξὺ τοῦ ψυχολογικοῦ αὐτῶν μηχανισμοῦ καὶ τοῦ τῶν ἀντιπαθειῶν τοῦ χαρακτῆρος, δὲν βλέπω ἥ διαφοράς τινας πρὸς ἀναγραφήν.

«Ἡ βάσις αὐτῶν εἶνε στενωτέρα, τὰ δραστικά αὐτῶν πλειότερον περιωρισμένα. Εἶνε ὁ ἀντίκτυπος **δοξασίας** στερεᾶς ἥ δοποία αἰσθάνεται ἔαυτὴν σαλευομένην. Προκύπτουσιν ἐκ τῆς ὁητῆς ἥ ἔξυπακονομένης ἀρνήσεως ἴδεώδους ἀτομικοῦ ὑπὸ ἴδεώδοντς ἀντιθέτου, τοῦθ' ὅπερ κοιλάζει τὸν συνήθως λίαν προσωπικὸν χαρακτῆρα

τῆς ἀντιπαθείας καὶ παρασκευᾶσι αὐτὴν ἵνα εἰσέλθῃ εἰς φάσιν ἀπρόσωπον, δηλαδὴ ὅμαδικὴν ἢ συλλογικήν.

‘Η αἰσθητικὴ (esthétique) ἀντιπάθεια, ἡ σπανιωτέρα, δὲν εἶνε ὑποδεεστέρα μηδεμιᾶς ἄλλης κατὰ τὴν δξύτητα· τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶνε δυνατὸν ν' ἀποδοθῇ τὸ παράπαν εἰς ἄλλην αἰτίαν ἢ εἰς τὸ ἄκρως εὐερέθιστον ἐκείνων τοὺς δποίους ἡ φύσις προώρισε διὰ τὴν αἰσθητικὴν ζωὴν, τοὺς δημιουργοὺς ἢ τοὺς ἔρασιτέχνας.

Διὰ τοὺς ἀπλοῦς φιλοτέχνους καὶ τοὺς λεπτεπιλέπτους (raffinés) ἡ ἀντιπάθεια εἶνε μᾶλλον μορφὴ ἀηδίας ἀνάμικτος μετὰ περιφρονήσεως, ἀποστροφὴ πρὸς τὰς πολλαπλᾶς ἐκδηλώσεις τῆς τέχνης, ἔξαιρέσει ἐλαχίστων ἔξ αὐτῶν.

Παρὰ τοῖς δημιουργοῖς, ἡ ἀντιπάθεια εἶνε πολλῷ σαφεστέρα καὶ ἐντονωτέρα, καὶ χάρις εἰς φαινόμενον μεταφορᾶς τὸ δποῖον εἶνε κοινότατον ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῶν αἰσθημάτων, πολλάκις ἡ ἀντιπάθεια μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ ἔργου εἰς τὸν συγγραφέα, ἐνσαρκοῦται ἐν αὐτῷ καὶ καθίσταται ἀντιπάθεια προσωπική.

Αἱ βιογραφίαι τῶν ποιητῶν, τῶν ζωγράφων, τῶν μουσικῶν καὶ πάντων τῶν λοιπῶν καλλιτεχνῶν βρίθουσι γεγονότων ἀκαταμαχήτου ἀντιπάθειας κατὰ πάσης μορφῆς τέχνης, παρωχημένης ἢ ἐνεστώσης, ἡ δποία δὲν εἶνε ἡ ἐαυτῶν. Πολλάκις μάλιστα οὗτοι ὑπερβαίνουσι τὴν ἀντιπάθειαν ἡ ἀποστροφὴ μεταβάλλεται εἰς ἀγανάκτησιν, εἰς μανίαν (ἢ διαπάλη τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν ὁμαντικῶν).

«Υπάρχουσι δοξασίαι ἀντιπαθητικαὶ ἡ μία πρὸς τὴν ἑτέρων. Ὁ κόσμος τῶν γραμμάτων παρουσιᾶσι παραδείγματά τινα καταπληκτικά. Ὁ Λαμαρτίνος δὲν ηύνδει, δὲν ἥγαπα τὸν Λαφονταῖνον· ὁ Βίκτωρ Οὐγκὼ ὑβρίζει τὸν Βολταῖρον, αὐτὸς οὗτος ὁ Μυσσέ, γόνος ἀμεσος τοῦ Régnier καὶ τοῦ Μολιέρου, στρέφει δριμύτατα κατ' αὐτοῦ τὸν λόγον... Ὁ Μισελὲ κηρύσσεται κατὰ τοῦ Montaigne· ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ βεβαιοῦν, μισεῖ τὴν ἀμφιβολίαν ἡ δποία εἶνε τόσον εὐχαριστημένη ἀπὸ τὸν ἐαυτόν της...»

»Μεταξὺ τῶν μουσικῶν, ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Φελισιέν Δαυΐδ

πρὸς τὸν Anber ἥτο ἀκατανίκητος· ἀπηνθύνετο πρὸς τὸ ἔργον καὶ πρὸς τὸ ἄτομον.

»Δὲν θὰ ἐκπλαγῇ τις ἀν, κατὰ τὸν Ingres, ὁ Δελακρουᾶ εἶνε βάρβαρος καὶ ἀν, κατὰ τὸν Δελακρουᾶ, ὁ Ingres εἶνε «Κινέζος ἄνευ ἀφελείας¹.

«Ἡ ἡθικὴ πίστις εἶνε ἐπίσης ἴσχυρὸς παράγων ἀντιπαθείας. Ὁχι ἡ θεωρητικὴ ἡθικὴ ἡ δποία ἀναπτύσσεται ἐν διδακτικαῖς πραγματείαις, ἀλλ' ἡ ἡθικὴ τὴν δποίαν αἰσθανόμεθα καὶ ζῶμεν. Τὸ γεγονός τοῦτο τῆς σφροδᾶς ἀποστροφῆς δύναται νὺν χρησιμεύσῃ ὡς κριτήριον ὅπως οριθῇ ἀν δ ἡθικολόγος δ δποίος διμιεῖ εἶνε ἀπλοῦς θεωριολόγος ἢ ἀπόστολος. Ὁ τάδε, δ δποίος ὑποστηρίζει μετὰ πολλῆς δυνάμεως καὶ διαλεκτικῆς δεξιότητος τὴν ἡθικὴν τοῦ Kantίου, δὲν αἰσθάνεται τὴν ἐλαχίστην ἀντιπάθειαν πρὸς τὸν συνάδελφόν του δ δποίος ὑπεραμύνεται τῆς χρησιμοθηρείας (utilitarisme). Ἀλλὰ θέσατε ἀντιμετώπους ἔνα ἄκαμπτον πουριτανὸν τοῦ I^ε’ αἰῶνος καὶ ἔνα λόγιον ἐπικούρειον τῆς Ιταλικῆς Ἀναγεννήσεως δποία ἀμοιβαία ἀντιπάθεια! Οὐχὶ διλιγωτέρα εἶνε ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Port-Royal καὶ τοῦ Arnaud τοῦ διερμηνέως του πρὸς τὸν Montaigne καὶ τὴν «φροιτήν» αὐτοῦ περὶ ζωῆς θεωρίαν· καὶ ἐν τῇ ἡθικῇ ζωῇ, ταχύτερον καὶ ἔτι συνηθέστερον ἡ ἐν τῇ αἰσθητικῇ (esthétique) ζωῇ, ἡ ἀντιπάθεια μεταβάλλεται εἰς μῖσος, εἰς μανίαν.

«Ἡ θρησκευτικὴ ἀντιπάθεια εἶνε ἐπίσης δριμεῖα, εἴτε αὕτη ὑφίσταται μεταξὺ πιστευόντων καὶ μὴ πιστευόντων ἢ μεταξὺ πιστευόντων εἰς διαφόρους θρησκείας, εἰς διαφόρους αἰρέσεις. Ὁ ἀσκῶν, γράφει ὁ Bain, τὸν ἀθεϊσμὸν ἀντιθέτως πρὸς τὰς δοξασίας αἱ δποίαι εἶναι γύρῳ του σεβαστοί, προσκρούει κατὰ πολλῶν ἀντιπαθειῶν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑπερηφάνεια τῆς προσβαλλομένης ἴσχύος εἶνε ἑτοίμη πρὸς ἐκδίκησιν καὶ ἀνταποδίδεται διὰ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος.

Μεταξὺ τῶν πιστῶν δύο θρησκειῶν ἢ αἰρέσεων ἡ ἀντιπά-

( ) S. Arréat, Psychologie du peintre, σ. 211 καὶ ἐφεξῆς (F. Alcan).

θεια γεννᾶται πολὺ διηγώτερον ἐκ τῶν διανοητικῶν στοιχείων τῆς πίστεως (δογμάτων, θεολογικῶν θεωριῶν) ἢ ἐκ τῶν συναισθηματικῶν καὶ ἔνεργῶν στοιχείων τὰ δποῖα ἐκδηλοῦνται διὰ τῆς λατρείας, τῆς λειτουργικῆς, τῶν ἐπιβεβλημένων κανόνων. Οὕτω τυγχάνει γνωστὴ ἡ ἀντιπάθεια τῶν ἀρχαίων Ψωμαίων μετὰ τῆς πεζῆς, τυπικῆς, δικονομικῆς θρησκείας των, ἡ δποῖα εἶνε συναλλαγματικὸν σύμφωνον μετὰ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, πρὸς τὰς ἀνατολικὰς λατρείας μὲ τὰ συνταράσσοντα τὴν αἰσθησιν μυστήρια των, τὴν πομπώδη ἐπιβολήν των, τὴν νωχελῆ ἢ μεθυστικὴν μουσικήν των, τὴν νευρικήν διέγερσίν των, τὸν ἐρεθισμὸν τῶν ἱλιγγιωδῶν δρχήσεων, τὴν ἔκστασιν, τὰ δργια, τὴν αἴμοχαρῆ μανίαν τῶν ἀρχαίων Γαλατῶν, κλπ.—Κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, μεταξὺ τῶν σχολαστικῶν καὶ τῶν μυστικοπαθῶν, καὶ σταν ἀκόμη συμφωνοῦν οὕτοι δσον ἀφορᾶ εἰς τὸ δόγμα, ἡ ἀντιπάθεια εἶνε ἀμοιβαία. Ἡ ἴστορία τῶν θρησκειῶν βρίθει παρομοίων γεγονότων τὰ δποῖα εἶνε περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν.

Ἄν παρατηρήσωμεν δτι, μεταξὺ τῶν διαφόρων τάσεων αἱ δποῖαι ἀποτελοῦσι τὸν ἀνθρωπὸν καὶ αἱ δποῖαι ἔχουσιν ἑκάστη τὸν ἰδιον αὐτῶν τελικὸν σκοπόν, ἡ αἰσθητικὴ ἢ ηθικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἀνάγκη εἶνε παρὰ τισιν ἡ ἀπατητικωτέρα, δτι προσδίδει εἰς τὸ ἀτομὸν τὴν ἴδιαν αὐτοῦ σφραγίδα, τὸν διακριτικὸν του χαρακτῆρα, τὴν πρωτοτυπίαν του, δτι εἶνε ἡ ζωὴ του, εἶνε φυσικὸν δτι δτι ἀποτελεῖ ἄρνησιν αὐτῆς διεγείρει ἀποστροφήν. Ἐνταῦθα ἀκόμη ἡ ἀντιπάθτια εἶνε μία τῶν μορφῶν τοῦ δρμεμφύτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως, στάσις ἀμυντική.

V

Μεταβαίνοντας ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν κοινωνικὴν ψυχολογίαν, ἡ ἀντιπάθεια παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς νέας τινὰς ἀξιοσημειώτους ὅψεις. Οὐδὲν συνηθέστερον τῆς ἀμέσου καὶ σφρ-

δρᾶς ἀποστροφῆς μεταξὺ δύο ἀνθρωπίνων ἀθροισμάτων, μικρῶν ἢ μεγάλων καὶ φύσεως λίαν διαφόρου· οἰκογενειῶν, φύλων, ἔθνῶν, πολιτικῶν μεριδῶν, τάξεων, θρησκευμάτων, φιλολογικῶν ἢ καλλιτεχνικῶν σχολῶν. Καθ' ὅσον αἱ ἐκδηλώσεις αὗται τῆς ἀντιπάθειας εἶναι παγκοίνως γνωσταί, δὲν ἔχομεν ἡ νὰ ἔξερευνήσωμεν, ἀπὸ τῆς ψυχολογικῆς αὐτῶν ἀπόψεως, τοὺς ἰδιάζοντας αὐτῶν χαρακτῆρας.

1ον. Γεννῶνται ἐκ τίνος συμπαθείας ἡ τούλαχιστον ἀπαιτούσιν αὐτὴν ὡς συνθήκην προγενεστέρων καὶ ἀναγκαίαν. Ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀρθρου τούτου ἔξετασθεῖσα ὑπόθεσις εἶνε ἀκριβῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συλλογικήν, τὴν ὁμαδικὴν ἀντιπάθειαν ἡ δποία προϋποθέτει ὑποβολήν, μιμησιν, μεταδοτικότητα, ἥγουν μορφὰς τῆς συμπαθείας. Μεταξὺ τῶν μελῶν οἰουδήποτε ἀθροίσματος, αἰσθημά τι συμπαθείας, διμόδυμός τις ψυχολογικὴ κατάστασις εἶνε ἀπαραίτητος, ἐλλείψει τῆς δποίας ἡ ἀντιπάθεια θ' ἀπέμενεν ἀτομική. Τὸ γεγονός αὐτὸν δὲν θὰ φανῇ παράδοξον ἢ εἰς ἐκείνους οἱ δποίοι ἀπατῶνται ἐκ τῆς διφορούμενης ἔννοιας τῆς λέξεως συμπάθεια. Ὑπὸ τὴν γενικὴν βιολογικὴν ἔννοιαν ἡ συμπάθεια, οὖσα ὀλοσχερῶς ἔνη πρὸς τὴν εὐμένειαν, δὲν δύναται νὰ εἶνε ἡ ἀντίθεσις διαθέσεως δυσμενοῦς, ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ συμπάθεια, ἔλεις ἀμοιβαία μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὁμάδος, δὲν ἀποκλείει τὴν ἀποστροφὴν πρὸς ἑτέραν ὁμάδα, μάλιστα δὲ τὴν ἐνίσχυει.

2ον. Εἶνε ἐπίκτητοι. Τὸ τοιοῦτον προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἀφοῦ γεννῶνται ἐν τῷ ἀτόμῳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τὴν πίεσιν τῶν ὁμογενῶν του καὶ ἐμφυσῶνται ὑπὸ τῆς ἀγωγῆς, τῶν παραδόσεων, τῶν ἡθῶν. Δέον νὰ ἔξαιρεθῶσι περιπτώσεις τινὲς κατὰ τὰς δποίας ἡ ἀρχὴ τῆς ὁμαδικῆς ἀντιπάθειας φαίνεται δρμέμφυτος καὶ ἀλόγιστος ὡς ἡ τοῦ ἀτόμου οὔτως οἱ ἀρχέγονοι λαοί, ἀνεξαρτήτως παντὸς φόβου, τρέφουσι βαθεῖαν ἀποστροφὴν κατὰ τῶν ἔνων. Αὐτοὶ οὗτοι οἱ πολιτισμένοι λαοί—ἰδίως οἱ ἀξεστοί καὶ ἀμαθεῖς ἀνθρωποι—τρέφουσιν ἀντιπάθειαν περίπου φυσικὴν πρὸς τὰ ἥθη, τὰ γλωσσαν, τὰς ἴδεας ἑτέρου λαοῦ.

Πρόκειται περὶ ἀντιδράσεως ἀτομικότητος συλλογικῆς, διμαδικῆς.

Ζον. Ὁνδροί αἱ συνήθεις ἀντιπάθειαι στρέφονται ἐπανριβῶς ἐναντίον προσώπου τινὸς καὶ τῆς ίδιας αὐτοῦ ἀτομικότητος, αἱ συλλογικαί, αἱ διμαδικαὶ ἀντιπάθειαι τείνουσι πρὸς μορφὴν **ἀπρόσωπον**. Ἐκεῖνο τὸ δόπιον ἀπωθεῖ εἶναι ἡ ἔθνικότης, ἡ φυλή, ἡ θρησκευτική, ἡθική, αἰσθητικὴ καὶ ἄλλη γνώμη. Εἶναι ἀπωσις, ἀποστροφὴ τοῦ κοινωνικοῦ ἔγω. Τὸ ἔθνικόν, θρησκευτικόν, ἡ αἰσθητικὸν αἰσθημα τῆς διμάδος εἶναι τὸ ἀντιδρῶν διὰ τοῦ ἀτόμου. 'O Tarde'¹ παρατηρεῖ «ὅτι ἡ σπουδαιοτάτη τῶν συλλογικῶν, τῶν διμαδικῶν δρμεμφύτων—δοξασιῶν εἶναι ἡ ἀρχέγονος ἀκαταμάχητος ὑπερηφάνεια ἡ παρορμῶσις πᾶσαν φυλήν, δισφδήποτε μηδαμινὴ καὶ ἀν εἶναι, νὰ θεωρῇ ἔαυτὴν ἀνωτέραν τῶν γειτόνων της». Αἱ πλεῖσται τῶν ἀνθρωπίνων ἐνώσεων ἐνέχουσι τὴν τάσιν ταύτην πρὸς ὑπερβολὴν ὑπὲρ ἔαυτῶν· ἡ συλλογικὴ αὐτῶν πίστις προσβάλλεται ὑπὸ πίστεως ἀντιθέτου, ἡ δοποία περιορίζει ἡ ἀρνεῖται αὐτήν.

Ἐν δλίγοις, ἡ ἀτομικὴ ἀντιπάθεια καθισταμένη συλλογική, ὑφίσταται μεταμορφώσεις· ἔχει δλιγάτερον ὡς βάσιν ἔνστικτόν τι ἡ παραδεδεγμένην δοξασίαν, δὲν εὔρηται ἔξω πάσης σκέψεως, προσπαθεῖ νὰ δικαιολογηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἥττον· τείνει ὅπως καταστῇ δρθιολογικῇ.

Σταματῶ ἐνταῦθα, ἀκριβῶς εἰς τὰ ἀκρότατα ὅρια τῆς ἀντιπαθείας, καθ' ἣν στιγμὴν παύει γὰ εἶναι στάσις ἀμυντικὴ ὅπως μεταβληθῇ εἰς πάλιν διὰ τοῦ λόγου, τῆς γραφίδος ἡ τῶν ὅπλων. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ ὑπέρβασιν τοῦ θέματος ἡμῶν καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν πληθύνων. Ἀλλως, «θ' ἀπῆτεῖτο πλήρης πραγματεία περὶ κοινωνιολογίας ὅπως ἐκτεῦθωσιν ὁ προορισμὸς καὶ τὰ ἔργα τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀντιπαθείας καὶ αἱ μεταθέσεις τῶν ὅριων αὐτῶν².

(1) L' Opposition Universelle, σ. 221 καὶ ἐφεξῆς. (F. Alcan).

(1) Tarde, αὐτόθι σ. 243.

* * *

Θὰ ἦτο ὠφέλιμον νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ θέμα ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς παθολογικῆς ψυχολογίας, νὰ ἔξετάσωμεν τὴν ἀντιπάθειαν παρὰ τοῖς ἐκφύλοις καὶ τοῖς ἀρρώστοις; Φαίνεται δτὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς καὶ ὁ μηχανισμὸς δὲν ὑφίστανται τὴν ἐλαχίστην ἀξιοσημείωτον μεταβολὴν. Ἡ μόνη διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὰ ἀρχικὰ αἴτια καὶ εἰς τὴν ἔντασιν τῶν ἐκδηλώσεων.

Οἱ νευροπαθεῖς (nevrosés), τοὺς δόπιους ἡ ἰδιοσυστασία αὐτῶν προδιαθέτει πρὸς σφροδάς καὶ συχνὰς παρορμήσεις, εἶναι γόνιμοι εἰς ἀποτόμους ἀπαθείας. Πρόσωπα καὶ πράγματα κηρύσσονται εὐθέως συμπαθητικὰ ἡ ἀντιπαθητικὰ ἀνευ προηγουμένης κρίσεως. «Τὸ αὐτόματον ἀντικαθιστᾶ τὴν σκέψιν». Αἱ ἀπροσδόκητοι ἀντιπάθειαι τῆς συζύγου πρὸς τὸν σύζυγον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἔγκυμοσύνης, ἡ παῦσις τῶν ἐμμήνων, κλπ. πάντα τὰ γεγονότα ταῦτα, τὰ δόπια ἔχουσιν ὡς ἀρχὴν τὰς μονίμους ἡ προσωρινὰς συνθήκας τοῦ δργανισμοῦ, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ ἀντιπάθεια καταπίπτει εἰς τὸν κατώτατον βαθμὸν αὐτῆς — εἰς τὴν δρμέμφυτον μορφὴν —, ἀλλ' οὐδὲν τὸ νέον διδάσκουσιν ἡμᾶς περὶ τῆς ψυχολογίας αὐτῆς.

Ὑπάρχουσιν ἐπίσης αἱ κατὰ κόρον μνημονευθεῖσαι περιπτώσεις τῆς γενετησίου διαστροφῆς καὶ λοιπῶν διαστροφῶν ἥττον γνωστῶν λόγου χάριν, τροφαὶ συνήθεις καὶ μάλιστα ἐδέσματα εὔγευστα διεγείροντα ἀποστροφὴν ἐνῷ ταυτοχρόνως ἐλκύουσιν οὓσιας μὴ θρεπτικὰς καὶ μάλιστα ἀηδεῖς. Ωσαύτως δσον ἀφορᾶ εἰς τὰς δσμάς. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, δλαι αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς δοποίας δ, τι ἐπρεπε νὰ ἐλκύῃ ἀπωθεῖ, καὶ δ, τι ὀφειλε ν' ἀπωθῇ ἐλκύει. Ἀλλ' αἱ ἀντιπάθειαι αὗται οὐδὲν ἔχουσι τὸ παράδοξον τῷ ψυχολογικῷ των μηχανισμῶν. Ἡ παραδοξότης προέρχεται ἀλλοθεν, ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοσυστασίας. Ἐκεῖ ἔνθα δ φυσιολογικός, δ κανονικός ἀνθρωπος, δ ἔχων φυσιολογικάς, κανονικάς τὰς τάσεις,

θέτει τὴν ἡδονήν, δ ἀνθρωπος ὁ μὴ κανονικός, δ μὴ φυσιολογικός, δ ἔχων μὴ κανονικάς, μὴ φυσιολογικὰς τὰς τάσεις, θέτει τὸ ἀλγός. Ἀντιστρόφως δ, τι δ μετὰ κανονικῶν τάσεων ἀνθρωπος αἰσθάνεται ως ἔλξιν, δ μετὰ μὴ κανονικῶν τάσεων ἀνθρωπος αἰσθάνεται ως ἄπωσιν. Ἡ ἀρχέγονος αὕτη διαστροφὴ τάσεώς τινος εἶνε θέμα τὸ διποίον δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πραγματευθῶμεν.

VI

Παρηκολουθήσαμεν τὴν ἀντιπάθειαν ἐν ταῖς κυρίαις φάσεσι τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς δργανικῆς, δρμεμφύτου, ἐνσυνειδήτου καὶ συνοδευομένης ὑπὸ σκέψεων, σύλλογικῆς, καθ' ἥν τὸ δρμέμφυτον ἀποβαίνει δοξασία. Ὅπολείπεται εἰς ἡμᾶς νὰ παρουσιάσωμεν τελικάς τινας παρατηρήσεις δόσον ἀφορῷ τὴν φύσιν αὐτῆς καὶ τὴν τελεολογίαν.

«Ἄν, παραλείποντες τὰς παρατρίπτους καὶ παραπλανητικὰς μορφάς, περιορισθῶμεν εἰς τὰς τυπικὰς περιπτώσεις, τῶν δοπίων παρέσχομεν πολλὰ παραδείγματα, ἡ ἀντιπάθεια παρουσιάζεται ως κατάστασις οὖσιωδῶς **συνθετική**, δυναμένη ν ἀναλυθῆ εἰς γνῶσιν (διαίσθησιν), αἰσθημα (ἀπαρέσκειαν), κίνησιν (ἄπωσιν). Ἄλλ ἡ ἀνάλυσις αὕτη εἶνε τεχνητή· ἡ ἀνάλυσις αὕτη εἶνε ἐργασία τῆς ψυχολογίας τῶν «κατασκευασμάτων», δχι τῆς ψυχολογίας τῶν «λειτουργιῶν». Ὅπο τὴν πραγματικὴν αὐτὴν μορφήν, τὴν παρεχομένην ἐν τῇ πείρᾳ, ἡ ἀντιπάθεια κατατάσσεται ἀφ' ἔαυτῆς εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν δρμεμφύτων· εἶνε ψυχολογικὸν φαινόμενον «βραχέος κυκλώματος¹.

(1) Ὁ Angel προτείνει δπως περιορισθῶσι πᾶσαι αἱ ψυχολογικαὶ ἐπεξεργασίαι εἰς δύο διάδεις: «βραχὺ κύκλωμα»· τὰ αἰσθητο-ἀλγηδονικὰ κινητικὰ φαινόμενα, ἀντίδρασις δμεσος, ἀλόγιστος εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς· «μακρὸν κύκλωμα» τὰ ἀλγηδονικὰ κινητικὰ φαινόμενα, ἀντίδρασις ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν τῶν προηγουμένων πειραμάτων, τὰ δοπία συμβάλλουσιν εἰς ἐνίσχυσιν ἢ εἰς ἐπίοχεσιν. (Psychological Review, Μάρτιος 1907).

Ἡ διαίσθησις ἐν τῇ γοργότητι καὶ τῇ περιληπτικότητι αὐτῆς ἔνέχει τὸ σχετικῶς εὔστοχον τοῦ δρμεμφύτου ἀμφότερα ἐνέχουσι τὰς πλάνας αὐτῶν· ἀλλὰ συνήθως μεταξὺ πολλῶν δυνατῶν ποδῶν ἡ διαίσθησις ἀκολουθεῖ εὐθέως τὴν δρθὴν τοιαύτην. Δὲν εἶνε πρᾶξις καθαρᾶς γνώσεως, ἡ δοπία βεβαιοῖ ως ἡ ἀντίληψις μαντεύει σύντη τὰ ὑποκάτω, τὰ πέραν, συμπεραίνει, στηριζομένη ἵσως ἐπὶ τῆς ἀσυνειδήτου δργανώσεως τοῦ πνεύματος.

«Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ θεωρητικὴ γνῶσις δὲν εἶνε ποσῶς ἡ ἀνωτέρα μορφὴ τῆς ἀνθρωπίνης πείρας. Πολλάκις παρετηροῦθη δτι παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ διαισθήσεις καὶ ἀδρόιστα αἰσθήματα προσεγγίζουσιν ἡμᾶς πολλάκις πρὸς τὸ δ, τι ὑστέρως θέλει ἀποδειχθῆ ως ἀλήθεια, πολὺ πλειότερον ἢ αἱ σοφώτεραι ἡμῶν συλλογιστικαὶ ἐργασίαι... Ὅτι ἐλέχθη προηγουμένως περὶ τῆς φύσεως τῶν αἰσθημάτων θέλει ὑποβοηθήσῃ ἡμᾶς πρὸς διευκρίνησιν τῆς φαινομενικῆς ταύτης παραδοξολογίας. Πᾶν δ, τι παραγέται ἀντιθέτως πρὸς τὴν φυσικὴν δργάνωσιν τοῦ ἀτόμου παράγει αἰσθημα δυσάρεστον πᾶν δ, τι εἶνε εὐάρεστον τῇ φύσει αὐτοῦ θὰ παράγῃ ἡδονήν. Ἄλλ ἀν τὰ πειράματα τῆς ζωῆς εὔρηνται εἰς μυστηριώδη συμφωνίαν ἢ ἀσυμφωνίαν πρὸς τὸν δργανισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἔπειται ἐκ τούτου δτι τὸ ἀτόμον ἔχει σαφῆ συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου εἰς ἰδέας ἢ εἰς ἀφηρημένους δρους· καὶ ἐν τούτοις εἰδοποιεῖται ζωηρῶς περὶ τοῦ δυσαρέστου αἰσθήματος, τὸ δοπίον ποιά τις πείρα ἐπιβάλλει εἰς αὐτό... Τὸ αἰσθημα εἶνε ἄρα ποιά τις αὐθόρμητος προσαρμογή, τῆς δοπίας ἡ πρακτικὴ ἀξία ὑπερβαίνει πολλάκις τὴν τῶν θεωρητικῶν κρίσεων. Δύναται τις νὰ προβάλῃ τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς δοπίας ἡ δργάνωσις εἶνε ἀρκούντως ἀπλῆ καὶ ἡ ἀντίδρασις ἀρκούντως ἀμεσος ὅπως ἀντανακλᾶ σαφῶς τὰς μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐντυπώσεως σχέσεις. Ἀφ' ἐτέρου, δταν ἡ ζωὴ ἀποβαίνῃ πολυπλοκωτέρα, τὰ δρμέμφυτα καὶ τὰ ἔμφυτα αἰσθήματα καλύπτονται πολλάκις ὑπὸ ἀλληλουχίας ἀναπτύξεων τοσούτῳ ἔμμεσων, ὥστε πολλάκις ὑφίσταται ποιά τις ἀντικηλία μεταξὺ τῆς αὐθεντίας τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς αὐθεντίας τῆς ἀφηρημένης γνώσεως. Οὕτω, λόγου χάριν, δὲν

νηπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐπιλογή, διὰ τῆς δοπίας ἔκαστος καθορίζει τὸν φύλους τοῦ, ἔξαρταται ἐν μεγάλῳ μέτρῳ ἐκ τῶν ἡμετέρων διαισθήσεων· ἀλλὰ δὲν τυγχάνει ἀπαραίτητον νὰ εἶνε τις πολὺ ἡλικιωμένος ἢ νὰ ἔχῃ μεγάλην γνῶσιν τοῦ κόσμου· δύποτε γινώσκῃ ὅτι αἱ περιπλοκαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἶνε τοιαῦται, ὅστε τὰ αἰσθήματα ὑπὸ τῶν δύποτε καταλαμβανόμεθα ὡς ἔξι δρμεμφύτου ἐνώπιον τῶν νέων ἀτόμων δὲν εἶνε πάντοτε ἀσφαλεῖς ὁδηγοὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν κοινωνικῶν σχέσεων . . . Ἡ διαισθησίς δὲν εἶνε δύθεν δύναμις ζωική, διαχωρισμένη καὶ διακεκριμένη. Εἶνε μᾶλλον ἡ ἐκφρασις τῆς μορφῆς ἐκείνης τῆς ἀμέσου ἀναγνωρίσεως τῆς συμφωνίας ἢ τῆς ἀσυμφωνίας (congruity or incongruity), ἢ δοπία χαρακτηρίζει τὰ αἰσθήματα καθόσον ταῦτα διακρίνονται ἀπὸ τῆς ἀφηρημένης καὶ θεωρητικῆς γνώσεως. Τὸ αἰσθῆμα οὐδὲν ἀπόλλυσιν ἐκ τῆς ἀξίας αὐτοῦ ἀν ἐξετάζεται καὶ ἔξηγεῖται δρθιολογικῶς. Ἐφ' ἑτέρου οὐδὲν αἰσθῆμα θὰ εἶνε ποτὲ τελευταία μορφὴ τῆς πείρας ἐφ' ὅσον θὰ εἶνε ἐφικτὸν εἰς τὸν ἀνθρωπὸν νὰ ἐπιθέτῃ τὰς ἀνωτέρας μορφὰς τῆς ἀφηρημένης σκέψεως ἐπὶ τῶν ἀμέσων μορφῶν τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς ἀντιδράσεως¹.

Ἐνδιετρύφαμεν εἰς τὴν διαισθησίν, διότι δὲν εἶνε μόνον τὸ κύριον ἔλατήριον τῆς ἀντιπαθείας, ἀλλὰ λόγῳ τῆς δρμεμφύτου φύσεως τῆς διώκει αὐτὴν δλόκληρον. Ἡ ἀντιπαθητικὴ διαισθησίς δὲν εἶνε ἡ περίπτωσίς τις μεταξὺ πολλῶν ἀλλών (αἰσθητικῆς, ἐπιστημονικῆς, πρακτικῆς διορατικότητος κλπ.). Ἡ ἰδιαιτέρω αὐτῆς σφραγίς εἶνε ὅτι ἐκδηλοῦται διὰ ζωηρᾶς ἀποστροφῆς· θὰ ἥδυνατο τις ν' ἀντιτάξῃ ὅτι διακρίνεται ἀπὸ τοῦ κυρίως καλουμένου δρμεμφύτου διὰ τῆς δυσαρέστου καταστάσεως ἢ δοπία πάντοτε συμπαρομαρτυρεῖ εἰς αὐτήν. Ἐν τούτοις, δέον νὰ παρατη-

(1) Judd. Psychology : Γενικὴ Εἰσαγωγή, Νέα Υόρκη, 1907. Μετεφράσαμεν συντομεύοντες τὸ ἀπόστασμα τοῦτο ἐν τῶν ἀριστων τὰ δοπία ἐγράφησαν περὶ τῆς διαισθήσεως ὑπὸ ψυχολογικὴν ἔποψιν, σ. 362 καὶ ἐφεξῆς.

οηθῆ ὅτι τοῦτο ἀντὸν ἴσχυε ἐπὶ ὅλων τῶν ἐμποδιζομένων τάσεων παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ πιθανῶς ἐπὶ τῶν μὴ ἱκανοποιούμενων ἐνστίτων παρὰ τοῖς ζῷοις.

Φαίνεται ἀρα δικαιολογημένον ν' ἀποδοθῆ ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ἐνότης περὶ τὴν σύνθεσιν εἰς ἀντιπαθείας εἰς τὸ διμογενὲς τῶν συναποτελούντων αὐτὴν στοιχείων καὶ εἰς τὴν τελείαν αὐτῶν προσαρμογὴν πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τελικὸν σκοπόν.

* * *

Εἶνε γεγονός κοινοτάτης πείρας ὅτι ἀνθρωποί τινες εἶνε ἐπιρρεπεῖς πρὸς ἀντιπαθείας πολλοπλᾶς, μονίμους ἢ συχνὰ ἐπαναλαμβανομένας, καθὼς ἄλλοι ρέπουσι φυσικῶς πρὸς τὴν συμπάθειαν, μὴ λαμβανομένων ὑπὸ ὅψει τῶν οὐδετέρων ἢ ἀδιαφόρων. Ἡ ἀρα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ ἀτομικῇ ἰδιοσυστασίᾳ συνθῆκαι αἱ δοπίαι εὑνοοῦσι τὴν ἐκκόλαψιν ταύτην. Δύναται τις νὰ καθορίσῃ αὐτήν;

Παρατηροῦμεν ὅτι πρόκειται ἥδη οὐχὶ περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀντιπαθείας, ἀλλὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους ἐν τῷ δοπίῳ βλαστάνει αὕτη εὐχερεστερον. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶνε : διατὶ ἡ ἀντιπάθεια αὕτη; ἀλλὰ : διατὶ ὁ τάδε ἀνθρωπὸς ἔχει προδιάθεσιν πρὸς τὰς ἀντιπαθείας; Εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὸν καθορισμὸν μορφῆς χαρακτῆρος μερικοῦ καὶ περιωρισμένου.

Ως ὑπεδείχθη ἀνωτέρω, θὰ ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὅψεως ὅτι ἡ ἰδιοσυγκρασία τῶν ἀπαίσιοδόξων ἢ τῶν μισανθρώπων ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ἐρώτημα ἡμῶν, ὅτι ἀποκαλύπτει τὰς συνθήκας αἱ δοπίαι ὑποβοηθοῦσι τὴν κατ' ἐπανάληψιν ἀντιπάθειαν. Ἄλλα δὲν πρόκειται ἥ περὶ ἀπλῆς ἐπιφάσεως.

Οντως ἡ ἀπαίσιοδοξία, ὅταν δὲν εἶνε ἀπλῆ θεωρία φιλοσόφου ἢ στάσις ἐρασιτέχνου, ὅταν πραγματικῶς αἰσθάνεται τις αὐτὴν καὶ διήκη αὕτη δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς, διαφέρει ὀλοσχερῶς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐπιρρεποῦς πρὸς τὰς ἀντιπαθείας, διότι

εἶνε μελαγχολία, ἀποθάρρυνσις, ἀποκαρτέρησις, ἔλλειψις ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἀναποδράστου ἐπιδρομῆς τῶν δόσυνῶν.

Ἡ μισανθρωπία εἶνε ἐγγυτέρα· ἀλλ' ἀκριβῶς διότι συνορεύει πρὸς τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν ἐκείνην κατάστασιν, τὴν δύοιαν ἀπεικαλέσαμεν ἀντιτέρῳ καθολικὴν ἀντιπάθειαν, οἱ εἰδικοὶ χαρακτῆρες τῆς ἀληθοῦς ἀντιπαθείας ἔξελιπον. Ὁ μισάνθρωπος ζῇ ἔγκλειστος ἐν τῷ ἐγώ αὐτοῦ, μεταβάλλων εἰς ἀποστροφὰς τὰς ἐπαφὰς αὐτοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οἷοι δήποτε καὶ ἀν εἶνε οὗτοι· ἀλλὰ δὲν ἔχει οὔτε τὴν μαντικὴν διαίσθησιν, οὔτε τὴν δομέμφυτον ἀποστροφὴν πρὸς *ἰδιαιτερα* πρόσωπα, πράγματα, πρὸς *ἰδιαιτέρας* γνώμας καὶ δοξασίας.

Ἄλλως εἶνε προφανῶς νοσηροὶ ἢ μὴ κανονικοὶ οἱ δύο οὗτοι τρόποι τῶν χαρακτήρων, τῶν δύοιων ἡ οὖσιώδης μελαγχολία ἐπιθέτει τὴν σφραγίδα αὐτῆς ἐπὶ πάντων τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς.

Δέον δθεν ν^ο ἀναζητηθῶσιν ἀλλαχοῦ αἱ συνθῆκαι αἱ εὐνοοῦσαι τὴν ἀντιπάθειαν. Εἶνε αὕται διανοητικαὶ καὶ συναισθηματικαὶ.

Α'. Ἡ γενικωτέρα διανοητικὴ συνθήκη εἶνε ἡ ἔλλειψις πλαστικότητος. Ἡ συμπάθεια, ὡς δύναμις τοῦ κατανοεῖν τὰ πάντα, τοῦ ἐμβαθύνειν εἰς πάντα, εἶνε ὠφέλιμος, περίπου ἀναγκαία ἵνα ὑπερβαίνῃ τὴν ἀτομικὴν ἡμῶν εὐαισθησίαν καὶ ἐπιφέρῃ παρ' ἡμῖν τὴν ἀφομοίωσιν τῶν ἔνων πρὸς τὴν προσωπικότητα ἡμῶν αἰσθημάτων. Ἡ ἀνικανότης δυνοντος ἀφορᾶ τὴν πλαστικότητα ἐπιδρᾶ κατ' ἀντίθετον ἔννοιαν· παραλύει ὑπολανθανούσας ἐν ἡμῖν τάσεις, αἱ δόποιαι θὰ εἴχον ἀνάγκην ἐναργῶν παραστάσεων ὅπως ἀναπτυχθῶσιν.

Ἄλλ' εἶνε συνθήκη ἴδιως ἀρνητική. Πλειότερον ἔτι τῆς ἔλλειψεως πλαστικότητος, ἡ στενότης¹ τοῦ πνεύματος εἶνε αἰτία ἀντιπαθείας. Ὁ δρος οὗτος δὲν σημαίνει ποσῶς πνευματικὴν ἀδυνα-

(1) Ἡ γαλλικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει λέξιν δύος σημάνη τὸ μονόπλευρον τοῦτο τοῦ πνεύματος, τὸ δόποιον οἱ "Λγγλοι ἀποκαλοῦσιν one-sided καὶ οἱ Γερμανοὶ einseitig.

μίαν· τὰ ἰσχυρὰ πνεύματα εἶνε πολλάκις στενὰ καὶ αὕτη εἶνε ἡ δύναμις των. Πρόκειται περὶ διανοιῶν αἱ δόποιαι, ἰσχυραὶ ἢ μή, δὲν βλέπουσιν ἢ τὴν μίαν δψιν τῶν δύντων· δταν ἡ διανοητικὴ αὕτη κατάστασις δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς— τοῦθ' ὅπερ σύνηθες—εἶνε παράγων φυσικὸς δρμεμφύτων ἀποστροφῶν. Τείνει ὅπως παγιωθῇ εἰς ἔμμονον ἰδέαν (ἡ δόποια θὰ ἦτο ἀκριβέστερον ἀν ἐκαλεῖτο ἔμμονος συγκίνησις ἢ ἔμμονον πάθος), ἐνεργοῦσα ὡς συσκευὴ ἀπομονωτήριος, τῆς δόποιας ἡ ἐπισχετικὴ δύναμις ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἀπορρούστικῆς μορφῆς τῆς ἀντιπαθείας. Παρετηρήθη δρθῶς ὅτι ὑπάρχουσιν ἀνθρωποι οἱ δόποιοι συχνὰ μεταβάλλουσιν ἔμμονον ἰδέαν· ἡ στενότης τοῦ πνεύματός των εἶνε οὕτως εἰπεῖν διαδοχική. Δύναται νὰ σημειωθῇ ἐπίσης ὅτι αἱ ἀντιπαθητικαὶ αὐτῶν τάσεις ἀκολουθοῦσι πάσας ταύτας τὰς μεταβολὰς καὶ διακυμάνσεις.

Β'. Μεταξὺ τῶν συναισθηματικῶν συνθηκῶν ἡ γενικωτέρα εἶνε ἡ προδιάθεσις πρὸς τὸ εὑρεθέστον· ἡ ἀντιπάθεια δὲν ἀποκτᾷ πελάτας μεταξὺ τῶν φλεγματικῶν καὶ τῶν ἀμόρφων. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, οἱ ἀνθρωποι καὶ τ' ἄψυχα δύντα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ συναισθηματικοῦ δργανισμοῦ καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον αἱ ἰδιότητες τῆς ὑλῆς ἐπὶ τῶν ὑπεραισθητικῶν αἰσθήσεων. Ἡ προδιάθεσις αὕτη εἶνε συνηθεστέρα εἰς τὰς γυναικας ἢ εἰς τοὺς ἄνδρας; Ἡ κοινῶς ἐπικρατοῦσα γνώμη οὕτω παραδέχεται. Ἐν τούτοις, εἶνε λίαν δυσχερεῖς νὰ δώσῃ τις ἀπάντησιν θετικήν, στηριζομένην ἐπὶ γεγονότων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ συμπερασμάτων ἐξηγμένων ἐκ τοῦ γυναικείου χαρακτῆρος.

Άλλ' ὅμως ἡ αἰτία αὕτη δὲν εἶνε πολλάκις ἡ ἐπιπόλαιος καὶ μεταβατική· ὑπάρχει ἑτέρα βαθυτέρα καὶ μονιμωτέρα. Ὁπως ἀνεύρωμεν αὐτήν, ἀς ὑπομνήσωμεν πρῶτον ὅτι ἡ ἀντιπάθεια εἶνε κατ' οὓσιαν στάσις ἀμυντική. Εἶνε ἄρα φυσικὸν ν^ο ἀναζητηθῶσιν αἱ συγγένειαι αὐτῆς πρὸς τὰς δύο ἀρχικὰς συγκινήσεις τὰς ἔχουσας ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὸ δρμεμφυτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸν φόβον καὶ τὴν δογήν.

Ο φόβος, ἀντίδρασις ἀμυντική, ἔχει διαβαθμίσεις. Ας ἀπο-

κλείσωμεν τὰς σφροδότας μορφάς αἱ ὁποῖαι οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινὸν πρὸς τὴν ἀντιπάθειαν· ὁ τρόμος δὲν ἀπωθεῖ, παραλύει. Ἀλλ’ εἰς τὰς μετρίας ἡ ἀσθενεῖς μορφάς, δταν οὕτε ἡ ζωὴ οὔτε σπουδαῖα συμφέροντα ἀπειλοῦνται (λόγου χάριν ἡ κατάστασις ἀνθρώπου δειλοῦ δυσφροδοῦντος ἐνώπιον ἀνδρὸς δεσποτικοῦ), ἡ ἐπανάληψις καταστάσεων δυσαρέστων, διαταρασσούσων, ἔξεγείρει φυσικῶς τάσιν πρὸς ἄπωσιν, ἡ δοπία ἀποτελεῖ πρόοδον πρὸς τὴν ἀντιπάθειαν. Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρῳ περιπτώσεις, κατὰ τὰς δοπίας ἡ δρμέμφυτος ἀποστροφὴ εἶνε ἀνάμικτος μετὰ φόβου.

Ἡ δργὴ εἶνε ἀντίδρασις ἐπιθετική. Ὅποτε τὴν ζωικὴν αὐτῆς μορφήν, τὴν πολλάκις κτηνώδη, καὶ ὑπ’ αὐτὴν ἔτι τὴν σφροδάν καὶ ἐνσυνείδητον αὐτῆς μορφήν, οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν μετὰ τῆς ἀντιπάθειας. Ἀλλ’ ἀν ἐκ τῆς δργῆς, συγκινήσεως σαφῶς καθωρισμένης καὶ ἄνευ διαρκείας, μεταβρῶμεν εἰς τὸ μῆσος, κατάστασιν μόνιμον, δοπίον εἶνε πᾶν πάθος, ἡ ἐπιθετικὴ ἀντίδρασις μεταβάλλεται ἀπομένει ἐν καταστάσει ἐπωφάσεως, ὑφίσταται ἀναστολὴν ἀναπτύξεως, ἡ δοπία ἐκδηλοῦται ἐσωτερικῶς μὲν διὰ διηνεκοῦς προδιαθέσεως πρὸς δυσμένειαν, ἐξωτερικῶς δὲ διὰ στοιχειωδῶν κινήσεων ἀπομαρύνσεως καὶ ἀπώσεως, ἀπειλῆς δυνάμει μᾶλλον ἡ ἔργῳ ὑφισταμένης.

Μεταξὺ τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀντιπάθειας ἡ ἀναλογία περὶ τὴν φύσιν καὶ ἡ ἐνότης περὶ τὴν σύνθεσιν εἶναι προφανεῖς. Ἐν τούτοις, δομοια ταῦτα κατὰ τὸν μηχανισμὸν τῆς ἀπώσεως καὶ τῆς ἀναστολῆς, διαφέρουσι κατ’ ἄλλα σημεῖα· τοῦθ’ ὅπερ ἐμποδίζει ἀπὸ τοῦ νὰ συγχέωνται. Τὸ μῆσος γινώσκει τὴν «αἰτίαν» αὐτοῦ· ἡ ἀντιπάθεια ἀγνοεῖ αὐτήν· διότι ἐκεῖνο μὲν γεννᾶται ἐκ τῆς σκέψεως, αὕτη δὲ ἐκ τῆς διασθήσεως. Ἐκεῖνο εἶνε διανοητικόν, αὕτη δρμέμφυτος. Ἄρα, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἔξελέξεως, ἡ ἀντιπάθεια παρίσταται ἐφ’ ἡμῶν ὡς τὸ ἀποτέλεσμα ἐπεξεργασίας ἀρκούντως συνήθους ἐν τῇ συναισθηματικῇ ζωῇ τὴν δοπίαν ἀλλαχοῦ ἥρευνήσαμεν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ¹, τουτέστι τῆς ἀναστολῆς τῆς ἀναπτύξεως.

(1) Psychologie des Sentiments, B' μέρος K. XII.

Ἐν συνόψει, εἰς τὸ τεθὲν ἔρωτημα: ποῖαι αἱ ψυχικαὶ συνθῆκαι αἱ προδιαθέτουσαι ἀτομόν τι πρὸς τὴν ἀντιπάθειαν; δυνάμεθα ν’ ἀπαντήσωμεν: ἡ ἔλλειψις πλαστικότητος ἡ ἡ μερικὴ στενότης τοῦ πνεύματος, τάσις τις πρὸς ἐρεθιστικότητά τινα ἡ δοπία ἔξογκώνει τοὺς κλονισμοὺς ἡ πρὸς τινα στατικὴν δυσμένειαν, δηλαδὴ μᾶλλον συμπυκνωμένην ἡ δρῶσαν.

* * *

Πᾶσαι αἱ ἀντιπαθητικαὶ ἐκδηλώσεις δύνανται ν’ ἀναγκθῶσιν εἰς δύο κυριωτέρας μορφάς· τὴν μίαν αὐτόματον, καθαρῶς δρμέμφυτον· τὸ ἐν ζωῇ ὃν αἰσθάνεται τὴν ἀντιπάθειαν χωρὶς νὰ ἐπιζητήσῃ τίποτε πέραν αὐτῆς· τὴν ἑτέραν λελογισμένην, ἡ δοπία ἐπιζητεῖ καὶ εὑρίσκει ἀληθεῖς ἡ ψευδεῖς αἰτιολογίας· δὲν εἶνε αὕτη εἰμὶ τελειοποίησις. Ἀπ’ ἄκρου εἰς ἄκρον, διὰ μέσου πασῶν τῶν φάσεων τῆς ἀναπτύξεως της, ἡ ἀντιπάθεια διατηρεῖ τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς βιολογικὴν σφραγίδα, ἡ δοπία εἶνε συγκέντρωσίς τις τοῦ ἀτόμου μεθ’ δρμέμφυτον τάσεως πρὸς τὴν ἄπωσιν, ἐνίστε εἰς τὸ μεταξύμιον τῆς ἐπιθέσεως.

Ἄς παρατηρήσωμεν ὅτι δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὸν ἀνθρώπον ἔχοντα τοιαύτην ἰδιοσυστασίαν ὥστε νὰ εἶνε ἵκανδς νὰ αἰσθάνεται πρὸς τοὺς δομούς του καὶ πρὸς τὰ πράγματα μόνον συμπάθειαν ἡ μόνον ἀδιαφορίαν. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶνε χριμαρική· εἶνε μάλιστα πιθανὸν ὅτι μέλη τινὰ τῆς ἀνθρωπότητος τοιαῦτα εἶνε ἡ τὰ μάλα παρεμφεροῦ. Ἀλλὰ τῆς ἀντιπάθειας οὕτης προδιαθέσεως γενικῆς καὶ κανονικῆς, ἄγεταί τις νὰ σκεφθῇ δοπία τις εἶνε ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς καὶ ἡ ὠφέλεια ἐν τῇ ζωῇ, τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον εἶνε, τούλαχιστον κατ’ ἐπίφασιν, δρμέμφυτον ἀρνητικόν. Κατ’ ἐπανάληψιν παρετηρήσαμεν ὅτι εἶνε αὕτη ὅπλον ἀμυντικόν, δργανὸν αὐτοσυντηρήσεως διὰ τὸ ἀτομον ἡ διὰ τὴν κοινωνικὴν διάδα. Εἶνε πρέπον, νῦν ὅτε βαίνομεν πρὸς τὸ τέρμα.

τῆς μελέτης ἡμῶν ταύτης, νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, τὸ δποῖον εἶνε ἡ τελεολογία τοῦ ἡμετέρου θέματος.

Ἡ συμπάθεια εἶνε μέσον ἐπεκτάσεως καὶ κατακτήσεως· ἀλλ' ἔχει τὰς ἀπογοητεύσεις αὐτῆς. Ἡς παραμελήσωμεν τὰς δργανικάς, φυσιολογικάς αὐτῆς ἐκδηλώσεις ὅπως περιορισθῶμεν εἰς τὴν ψυχολογίαν αὐτῆς. Συνίσταται αὕτη εἰς τὸ διάθρωπος αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ τὴν ἥδονήν, τὴν δόνην, τὴν δργήν, τὸν θαυμασμόν, τὸν φόβον ἄλλου τινός· τέλος πάσας τὰς συναισθηματικὰς καὶ ἐπιδεκτικὰς μεταδόσεως καταστάσεις· τὸ διόδυθυμον τοῦτο εἶνε μάλιστα δυνατὸν καὶ ὅσον ἀφορᾶ γνώμας ἡ ἰδέας. Αἰσθάνεται τὴν πεῖραν ἑτέρου ἀνθρώπου ὡς νὰ ἥτο ἡ ἰδία αὐτοῦ πεῖρα. Ὅσον ἀφορᾶ τὰ πράγματα, ζῶμεν διὰ τῆς συμπάθειας, διὰ τῶν ψυχικῶν καταστάσεων, τὰς δποίας ἀντικείμενον ἀψυχον θὰ ἡσθάνετο ἀν ἀπήλαυς ζωῆς πνευματικῆς ὁποία ἡ ἰδική μας· μεταφέρομεν τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν εἰς τὸ ἀντικείμενον καὶ διιλούμεν περὶ τῆς σεμνοπρεπείας μνημείου τινός, περὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοπείου. Πρόκειται περὶ διευρύνσεως τῆς συναισθηματικῆς καὶ διανοητικῆς ἡμῶν ζωῆς, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ αὐστηρῶς ἀτομικοῦ ἡμῶν ἔγω. Πρόκειται μάλιστα περὶ τοῦ πρώτου βήματος πρὸς τὴν διάλυσίν του. Ἐνυπάρχει εἰς τὴν συμπάθειάν τι τὸ ἀνάλογον πρός τὴν ὑποβολὴν καὶ τὴν ἐπιδρομὴν αὐτῆς, δηλαδὴ ἐλάττωσίς τις τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος· ἐγκαταλείπομεν μέρος ταύτης ὅπως εἰσδύσῃ ἐν ἥμεν ἡ προσωπικότης ἑτέρου τινός.

Αἱ μεταφυσικαὶ αἱ δοξάζουσαι τὸ δόγμα τῆς καθολικῆς συμπάθειας πρόκεινται ὡς ἀπόδειξις τοῦ τοιούτου. Ἡγουσιν εἰς τὴν ἀτομικὴν ἔκλειψιν, εἰς τὴν αὐταπάρησιν, καὶ προβάλλουσιν ὡς ἰδεῶδες τὴν ορευστοποίησιν, τὴν τελικὴν ἐκμηδένησιν τῆς ἀτομικότητος. Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἀς ὑπομνήσωμεν τὸν Σοπεγχάνοντος κηρύσσοντα τὴν συμπάθειαν πρὸς πάντα τὰ ὄντα, ἔργα τῆς πλάνου Μάγνας, ἐπαναλαμβάνοντα μετὰ τοῦ Βούδα διὰ ἡ σοφία συνίσταται εἰς τὸ νὰ κατανοῇ τις τὴν οὐσιώδη ταυτότητα παντὸς ὅ, τι ὑπάρχει (Tat twams asī=εἴσαι τοῦτο, εἴσαι τὰ πάν-

τα), εἰς τὸ ν ἀναγνωρίζη τις ἑαυτὸν ἐν παντὶ καὶ τὸ πᾶν ἐν ἑαυτῷ, νὰ καταργῇ πᾶσαν πλάνον ἀρχὴν ἀτομικοποιήσεως. Ἡς ὑπομνήσωμεν ἐπίσης τὸ ἀρχαῖον δόγμα τοῦ συνδιαχωρητοῦ πάντων τῶν στοιχείων τοῦ σύμπαντος, διὰ τοῦ δποίου οἱ Στωικοὶ διεξήγουν καὶ ἐδικαιολόγουν τὴν ἀστρολογίαν.

Ἄναμφιβόλως τὸ τοιοῦτο εἶνε μορφὴ ἀκροτάτη, ἀλλὰ δὲν δύναται τις ν ἀρνηθῆ διὰ ἡ συμπάθεια ἐν παντὶ καὶ πρὸς πᾶν δμοιάζει πρὸς ἐπιδρομήν.

Ἡ ἀντιτάθεια εἶνε ἀντίπαλος τάσις, καὶ, κατ' ἵδιον τρόπον, ἀρχὴ ἀτομικοποιήσεως. Κλείει αὕτη τὰς θύρας. Ὁ Baldwin καὶ δ Royce ἡρεύνησαν προσφάτως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ φαινομένου τῆς ἀντιτάσεως ἡ τοῦ «ἀντιτιθεμένου τύπου» (type contrariant) γεγονότα τινὰ (ἐπικρίνειν, πεισμόνειν, ἐναντιολογεῖν, κοινωνικὴν συμβολὴν τῶν φύλων [jeu social des sexes] ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτῆς μορφὰς), τὰ δποῖα ἀποδίδουσιν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας, ὡς τὰ γεγονότα τῆς ψυχολογικῆς μεταδόσεως ἀποδίδονται εἰς τὴν κοινωνικότητα. Δέον νὰ παρατηρηθῇ διὰ παρὰ τῷ παιδίῳ εἶνε τὸ τοιοῦτο ἔνδειξις αὐξούσης βεβαιώσεως τοῦ ἔγὼ αὐτοῦ, τῆς πείρας τὴν δποίαν τοῦτο προσκτάται, τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς αὐτοβούλου αὐτοῦ δυνάμεως. Ὁ ἐνσυνείδητος σκοπὸς τῶν ἀντιτιθεμένων τούτων τάσεων εἶνε οὐχὶ ἡ ἀναγωγὴ τῆς ἀνομοιότητος εἰς ἐνότητα, οὐχὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ποικιλιῶν, ἀλλ' ἡ ἀποκάλυψις τῶν διαφορῶν αἵτινες ὑφίστανται μεταξὺ τῶν «ἔγω» καὶ ἡ ἐμμονὴ εἰς αὐτήν . . . Εἰς τῶν μεγίστων σκοπῶν, ὑψίστης ψυχολογικῆς σημασίας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εἶνε τὸ ν ἐνδίσκη τις τὸ ἔγω αὐτοῦ διάφορον παντὸς ἑτέρου τοῦθ' ὅπερ εἶνε πολλάκις λίαν μάταιον καὶ γόνιμον εἰς ἀστείας διὰ τὸν παρατηρητὴν ἀπατηλὰς πλάνας. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν παιδίων τὰ δποῖα παίζουσιν εἰς τὰς πλατείας μέχρι τῶν ἐθνῶν τὰ δποῖα παραμένουσιν ἀποχωρισμένα τῶν λοιπῶν διὰ ματαίαν τινὰ δοξάν καὶ ἐγείρουσιν ἀναμέσον αὐτῶν τεῖχος ἀπαγορευτικῶν δασμῶν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ τοῦ Tardē περὶ πασῶν τῶν βαθμίδων τῆς κοινω-

νικής δργανώσεως: «ἡ Κοινωνία εἶνε ποιά τις ἀνάπτυξις ψυχικῶν ἀντιθέσεων¹». Βεβαίως ὁ ἀντιτιθέμενος τύπος καὶ ἡ δρμέμφυτος τάσις πρὸς τὴν ἀντιπάθειαν δὲν εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτό· ὁ εἰς εἶνε γενικώτατος, ἡ ἄλλη πλειότερον περιωρισμένη· ἀλλὰ δὲν δύναται τις ν^ο ἀρνηθῆ ὅτι κατά τι σημεῖον συμπίστουσι κατὰ τὴν ἀνίστασιν τοῦ ἀτόμου εἰς ὅ, τι προσφρούνει εἰς τὰς κλίσεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἴδεας, καὶ ὅτι αἱ προηγγθεῖσαι παρατηρήσεις ἔφαρμόζονται ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θέματος. Χαρακτήρ ἐπιρρεπῆς εἰς τὴν ἀντιπάθειαν δμοιάζει πρὸς φρούριον περιβαλλόμενον ὑπὸ ἀμυντικῶν ἔργων.

Ἡ συλλογική, ἡ δμαδικὴ ἀντιπάθεια δὲν εἶνε ἥττον ὀφέλιμος εἰς τὰς μεγάλας ἡ μικρὰς δμάδας ὅπως διατηρῶνται ἡ ἀποστροφὴ ἀπαλλάσσει αὐτὰς τῶν κινδύνων ἀναστροφῆς κινδυνώδους ἡ ἀποπείρας τινὸς διαφθορᾶς διὰ τῆς συμπαθείας. Τὸ τοιοῦτον ἰσχύει ἐπὶ τῶν θρησκειῶν, τῶν πολιτικῶν κοιμάτων, τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τῶν φιλολογικῶν ἡ καλλιτεχνικῶν σχολῶν καὶ ἐπὶ πάντων. Ἡ ἴστορία βρίθει παραδειγμάτων. Ἄς παρατηρηθῆ ἐπίσης τί ἐπακολουθεῖ εἰς τὴν ἐπαφὴν δύο φύλων ἡ δύο λαῶν λόγῳ γειτνιάσεως ἡ κατακτήσεως. Καθόσον κατισχύει ἡ ἔλξις ἡ ἡ ἀπωσις, ἡ συμπάθεια ἡ ἡ ἀντιπάθεια, ὁ εἰς ἀπορροφῆ τὸν ἄλλον ἡ ἐκάτερος διατηρεῖ τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ. Ἐκατὸν ἔτη μετὰ τὸν Καίσαρα, ἡ Γαλατία ἔτρεφε τόσον δλίγην ἀντιπάθειαν πρὸς τοὺς νικητὰς αὐτῆς, ὃστε εἶχε καταστῆ ρωμαϊκωτέρα τῆς Ρώμης. Τούναντίον, ἀς παραβληθῆ ἡ προαιωνία ἀποστροφὴ τῆς Κίνας πρὸς τὸν «Βαρβάρους τῆς Δύσεως», καὶ μέχρις ἐσχάτων ἡ ἐμμονὴ αὐτῆς εἰς τὸ ἀδιαχώρητον. Ὡσαύτως μεταξὺ τοῦ Εὐρωπαίου καὶ τοῦ Ἀραβίου. Τυγχάνει γνωστὴ ἡ ὠησις τοῦ Bugeand: «Βράσετε αὐτοὺς δμοῦ, θὰ σχηματισθοῦν δύο διακεκριμένοι ζωμοί».

Ἡ ἀντιπάθεια ἄρα εἶνε προδιάθεσις χρήσιμος, ἀναγκαία εἰς τὸν φυσιολογικὸν καὶ ψυχολογικὸν δργανισμόν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς

(1) Ἐπιστολὴ τοῦ Royce πρὸς τὸν Baldwin ἐν τῷ «Κοινωνικῇ καὶ ἡθικῇ ἐρμηνείᾳ τῆς ἀρχῆς τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως», § 149.

τὴν ἔρευναν τῆς ἡθικῆς αὐτῆς ἀξίας, τῆς ὅτε μὲν ἀγαθῆς, ὅτε δὲ πονηρᾶς, ὑπερβαίνει αὐτῇ τὴν βιολογίαν καὶ ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἡθικολόγων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΔΟΝΗΣ

“Οσα ἔπονται σκοπὸν ἔχουσιν οὐχὶ τὴν ἔρευναν τῆς ἡδονῆς, ἀλλὰ τὴν ἔξετασιν ἐνὸς μόνου ζητήματος, τὸ δποῖον ἄλλως φαίνεται εἰς ἐμὲ θεμελιώδες. Εἶνε γεγονὸς ἀνεγνωρισμένον ὅτι ἡ ψυχολογία τῆς ἡδονῆς παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῆς ὁδύνης εἶνε εἰς ἄκρον σύντομος καὶ πενιχρά. Προφανῶς ἡ διαφορὰ αὕτη ἔχει αἰτίαν τινά, καὶ καὶ ἐμὲ ἡ αἰτία αὕτη συνίσταται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἡδονῆς ἐὰν ἐκλάβωμεν ταύτην δποία εἶνε πράγματι, δηλαδὴ ὡς ἀνατέραν μορφὴν τῆς ηανονικῆς, τῆς φυσιολογικῆς ζωῆς, ὡς αὔξησιν, ὡς ἐπαύξησιν, ὡς ἔξαρσιν τῆς καταστάσεως τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ὑγιείας.

Προτοῦ ἐπιληφθῶμεν τοῦ κυρίου ζητήματος, εἶνε ἀναγκαῖον ν^ο ἀπαλλαγῶμεν δύο ὑποθέσεων αἱ δποῖαι συνέβαλον μεγάλως εἰς τὴν σύγχυσιν αὐτοῦ: ἡ μὲν μία παραδεχομένη ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶνε τὸ ἀντίθετον τῆς ὁδύνης, ἡ δὲ ἐτέρα ἔξομοιοῦσα αὐτὴν πρὸς αἴσθησιν.

Α'. Ἐν πρώτοις δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀντιθέτου εἶνε ἀόριστος, πολὺ μᾶλλον ὑποκειμενικὴ ἡ ἀντικειμενική. Δὲν ἔξικνεῖται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν ἡ εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις:

Διὰ καθορισμοῦ τίνος ἐν τῷ χώρῳ. Μεταβαίνειν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἐπανέρχεσθαι ἀκριβῶς διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ.

Διὰ καθορισμοῦ ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐξαγγέλλειν τὸ ἀλφάρητον ἀπὸ

τοῦ Α μέχρι τοῦ Ω, ἔπειτα ἀπὸ τοῦ Ω μέχρι τοῦ Α. Καὶ πάλιν δέον ν' ἀναγνωρισθῇ ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα καὶ τ' ἀνάλογα πρὸς αὐτὰ εἶνε ἐπιδεκτικὰ ἀντιρρήσεων.

⁹Ας προσθέσωμεν τὰς ἀντιθέτους ίδεας, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν θιασωτῶν τῆς λογικῆς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶνε ἥ τη φημέναι.

Ἐν τῇ πραγματικότητι, δὲ καθορισμὸς τοῦ ἀντιθέτου εἶνε πάντοτε κατὰ προσέγγισιν, πολλάκις αὐθαίρετος, ἔξαρτώμενος ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ δργανισμοῦ. Εἶνε κατάταξις διευκολύνοντα τὴν πρακτικήν, τοῦθ' ὅπερ ἔξειγε τὴν γενικὴν ἀντῆς χρῆσιν· ἀλλὰ παραμένει οὐχ ἡττον θεωρία λαϊκῆς ψυχολογίας ὑποκειμένη εἰς τὸ νὰ παραπλανᾶ. Οὕτως, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶνε τὸ ἀντίθετον τῆς ὀδύνης, κατεσκευάσαν δύο ψυχολογίας ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου, περιοριζόμενοι νὰ ὑποδεικνύουν τὴν διαψίλειαν τῶν ὑλικῶν ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς μιᾶς, τὴν δλίγηην αὐτῶν ποικιλίαν ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἑτέρας. Ἐλλὰ δὲν ἀνεξητήθη δὲ λόγος διαφορᾶς τοσούτῳ διακεκριμένος. ¹Ιδού αὐτός. Πᾶσα φυσικὴ ἡ ψυχικὴ ὀδύνη εἶνε ἀρχὴ ἀποσυνθέσεως· ζωὴ τις ὀδύνης διμοιάζει, ἐν τῇ κοινωνικῇ τάξει, πρὸς τὴν ζωὴν Πολιτείας κατεχομένης ὑπὸ διηγεκτῶν ταραχῶν καὶ τῆς ὁποίας κατ' ἀκολουθίαν ἡ ιστορία εἶνε δαψιλής. Ζωὴ ἀπηλλαγμένη ὀδυνῶν διμοιάζει πρὸς τὴν τῶν εὐτυχῶν λαῶν, «οἱ δοποῖοι δὲν ἔχουσιν ίστορίαν».

Β'. ²Η ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶνε αἰσθῆσις ίδιαιτέρου τινὸς εἰδούς ὑποστηρίζεται ἡδη ὑπό τινων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι διαφωνοῦντες ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν γενικὴν ταύτην θέσιν διαφωνοῦσι μεταξὺ των εἰς τὰς λεπτομερείας. ³Ο Bourdon ὑπεστήριξεν αὐτὴν ἐν τινι ἀρθρῷ τῷ 1893¹. Κατ' αὐτὸν ἡ ἡδονὴ δὲν εἶνε ἰδιότης δυνατὴ πασῶν τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ αἰσθησις εἰδική, ἀνάλογος πρὸς τὸν γαργαλισμόν — «γαργαλισμὸς ἀσαφῆς καὶ ἀσθενοῦς ἐν-

(1) Revue philosophique. Σεπτέμβριος 1893. Δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ ἀν. λογικά τῆς φύσεως μεταξὺ τοῦ γαργαλισμοῦ καὶ τῆς ἡδονῆς, ὡς γεγονότος ἐνσυνειδήτου, θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ παραδεκτή, χωρὶς ἡ δονή, ipso facto, νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὰς αἰσθήσεις.

τάσεως» — .Φρονεῖ ὅτι εὑρίσκει γνώμην ἀνάλογον παρὰ τῷ Descartes, τῷ Bain καὶ τῷ Wundt.

Προσφάτως ἡ θεωρία αὗτη ἐπικεντρώθη καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ Stumpf¹. Κατ' αὐτόν, τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ δυσάρεστον εἴνε αἰσθήσεις εἰδικαὶ ὡς αἱ ὁπτικαὶ ἥ κιναισθητικαὶ αἰσθήσεις· ἀποτελοῦσι τὴν διάδα πασῶν τῶν αἰσθητηριακῶν αἰσθημάτων (Sunliche Gefühle): αἰσθήματα σωματικῆς εὐεξίας καὶ σωματικῆς δυσεξίας, κατάστασις εὐαρεστείας ἥ δυσαρεστείας συνδεδεμένη μετὰ πασῶν τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων, θερμοκρασίας, γεύσεως, δσφρήσεως, ἥχων, χωμάτων. Θὰ παρατηρηθῇ ὅτι δ συγγραφεὺς ἀπαριθμεῖ μόνον τὰς φυσικὰς (physiques) αἰσθήσεις τὰς προερχομένας εἴτε ἐκ τοῦ δργανισμοῦ, εἴτε ἔξωθεν. Πράγματι, ὡς δ Herbart καὶ τινες ἄλλοι, δ Stumpf καθορίζει σαφῆ διαφορὰν μεταξὺ τῶν αἰσθητηριακῶν ἡδονῶν καὶ τῶν αἰσθητηριακῶν δόμυων καὶ τῶν ἀνωτέρων, τῶν διανοητικῶν αἰσθημάτων (Affecte, Gemüths bewegungen), χωρὶς ἄλλως νὰ παρέχῃ ἔγκυρόν τινα λόγον τῆς αὐθαιρέτου ταύτης διαιρέσεως, ἥ ὡς ὁποία προϋποθέτει λύσιν συνεχείας μεταξὺ τοῦ αἰσθητηριακοῦ καὶ τοῦ διανοητικοῦ καὶ ἡ ὁποία προϋποθέτει ἐπίσης ὅτι αἱ καθαραὶ παραστάσεις εἰσάγουσιν ἡμᾶς εἰς ἔτερον κόσμον.

Ο Titchener προέβη εἰς μακρὰν καὶ λεπτομερῆ ἐπίκρισιν τῆς δοξασίας τοῦ Stumpf². Καίτοι τάσσεται ὑπὲρ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι θεωροῦσι τὰς συναισθηματικὰς ἐκδηλώσεις ὡς οὐσιωδῶς διακεκριμένας ὑπὸ τῶν διανοητικῶν ἐπεξεργασιῶν, ἐν τούτοις προσεγγίζει κάπως εἰς τὴν θεωρίαν τὴν παραδεκτούμενην τὴν ἡδονὴν ὡς εἰδικὴν αἰσθησιν δι' ὑπόθεσεως πρωτοτύπου. «Εἶνε φυσικόν, γράφει, νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι δ ἴστος (stuff), ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ πνεῦμα εἶνε κατεσκευασμένον, εἶνε ἐν ἀρχῇ διμογενῆς, μονοφυῆς. Τὰ συναισθήματα (affections) παρίστανται τότε, δὲν τολμῶ νὰ

(1) Zeitschrift für Psychologie, 1906. t. XLIV.

(2) Titchener. The psychology of feeling and attention, Κεφ. III καὶ IV Νέα Γράμμη. 1908.

είπεν αἰσθήσεων μήπω ἀνεπτυγμένων (διότι ή μήπω ἀνεπτυγμένη αἴσθησις εἶνε πάντοτε αἴσθησις), ἀλλ' ὅπωσδήποτε ὡς διανοητική ἐπεξεργασία δύοις φύσεως πρὸς τὰς αἰσθήσεις, καὶ ήτις ὑπὸ εύνοϊκὰς περιστάσεις ἀνεπτύχθη εἰς αἰσθήσεις.¹ Αποτολῶν νὰ ὑποθέσω ὅτι τὰ περιφερικὰ ὅργανα τοῦ αἰσθήματος εἶνε αἱ νευρικαὶ, ἐλεύθεροι καὶ ἀναγωγικαὶ ἀπολήξεις, αἱ «ὅποιαι εἶνε πατανεμημέναι εἰς τοὺς διαφόρους ἴστοὺς τοῦ σώματος» καὶ ὑπολαμβάνων τὰς ἐλευθέρας ταύτας ἀπολήξεις ὡς ἀντιστοιχούσας εἰς βαθμὸν ἀναπτύξεως πατώτερον τῶν εἰδικευμένων εἰσδοχικῶν ὅργάνων. Διὰ τὰς συναισθηματικὰς ἐπεξεργασίας ἔχομεν τὰ περιφερικὰ ὅργανα αἰσθήσεως τινος ἐκ τῶν πέντε, ἀλλ' οὐχὶ ὅργανα ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ τῆς λέξεως ἔννοιαν. ² Αν ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις ἔξικνετο περαιτέρω, τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ δυσάρεστον θὰ ἥδυναντο νὰ καταστῶσιν αἰσθήσεις» (σ. 292).

‘Αλλὰ τὸ τοιοῦτον εἶνε ὑπόθεσις περὶ τὴν γένεσιν καὶ ὁ συγχραφεὺς δηλοῖ ὅτι «εἶνε πεπεισμένος ὅτι διὰ τὸ ἀνθρώπινον ἐφηβικὸν πνεῦμα διαφορὰ περὶ τὴν γένεσιν δέον νὰ καθορισθῇ μεταξὺ τῆς συναισθήσεως (*affection*) καὶ τῆς αἰσθήσεως. ³ Ο Stumpf θεωρῶν τὰς συναισθηματικὰς ἐπεξεργασίας ὧσει ἥσαν αἰσθήσεις, ἐφαρμόζων ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων τὸ πειραματικὸν ὅργανον οὐ γίνεται χρῆσις πρὸς ἔξετασιν τῶν αἰσθήσεων, εὗρηται ἐν πλάνῃ» (αὐτ., σ. 290).

Δὲν θὰ ἔνδιατρύψω ὅθεν ἀμφισβήτων γνώμην ἀπορριφθεῖσαν ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν συγχρόνων ψυχολόγων. Εἶνε λείψανον τῆς διανοητικῆς (*intellectualiste*) ἐκείνης μεθόδου, τῆς δοπίας ἐγένετο ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καὶ τόσῳ ἀποκλειστικῶς χρῆσις ἐν τῇ ἐρεύνῃ τοῦ αἰσθήματος, ἣ δοπία ἀποβαίνει ἐνίστε αἴσθησις σχολαστική, διότι κατὰ βάθος συγκεντροῦται εἰς πρόβλημα κατατάξεως ἀρκούντως ματαιόσχολον, πολὺ πλειότερον ἢ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἥδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης.

* * *

‘Ἄσ λάβωμεν τὴν ἥδονὴν δοπία εἶνε, ὡς μίαν τῶν χαρακτηριστικῶν σφραγίδων τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, ὡς ἐν *σημεῖον* ἐνδεικνύον ὅτι τάσεις τινὲς (ἀνάγκαι, δρέσεις, ηλίσεις, πόθοι) ἵπανοποιοῦνται. Εἶνε ἡ ἐν τῇ συνειδήσει ἔρμηνεία τοῦ γεγονότος τούτου, ὅτι ἡ φυσικὴ ἡ διανοητικὴ ἰδιοσυγκρασία ἔδρασεν ἢ ἀντέδρασεν ἐπιτυχῶς. Εἶνε ψυχολογικὸν γεγονός, *sui generis*, ἀτλοῦν, δυσδιόριστον, ἀνεπιδεκτὸν ἀναγωγῆς εἰς πᾶν ἔτερον, ὡς ὁ ἥχος, τὸ χρῆμα, τὸ δοπίον ἔκαστος γινώσκει διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πείρας¹. ² Η αἰτία αὐτοῦ δέον ν’ ἀναζητηθῇ εἰς τὰς τάσεις τῶν δοπίων αἱ συνθῆκαι δέον ν’ ἀναζητηθοῦν ἐν τῇ ἀτομικῇ ὅργανώσει.

Γεγονὸς πείρας ἀναμφισβήτητον εἶνε ὅτι τὸ φαινόμενον ἥδονὴ δύναται νὰ ποιῆλη ἀπὸ *ἔλαχίστου* τινὸς *δρου*, δ ὁ δοπίος μόλις ὑπερβαίνει τὴν οὐδετέρων κατάστασιν, μέχρι *μεγίστου* τινὸς *δρου*, δ ὁ δοπίος συνορεύει πρὸς τὴν ἀπόσβεσίν του. ³ Οπως χρησιμοποιήσωμεν τοὺς δροὺς τῆς ψυχοφυσικῆς ὑπάρχει οὐδός τις ἐμφανίσεως καὶ οὐδός ἔξαφανίσεως, οὕτινες δρίζουσιν αὐτό.

Τὸ κοινότατον τοῦτο δεδομένον τῆς πείρας ὑπεμφαίνει πόθεν δέον νὰ δρμάται τις καὶ ποίαν δόδον ν’ ἀκολουθῇ ὅπως ἐρευνήσῃ τὴν φύσιν τῆς ἥδονῆς καὶ ὅπως παρατηρήσῃ ὅτι παραμένει ἡ αὐτὴ ἐν ταῖς πολλαπλαῖς αὐτῆς ἐκδηλώσεσιν, εἴτε ἀποκαλεῖται δι’ ἐπωνυμίας γενικωτάτης (τὸ εὐάρεστον), εἴτε γίνεται χρῆσις τῶν πολυαριθμῶν δνομασιῶν τῆς λαϊκῆς ψυχολογίας, αἱ δοπίαι ἐκφράζονται διαβαθμίσεις (χαρά, ἀγαλλίασις, χαρὰ ἐνθουσιώδης καὶ παράφρος κλπ.)

Δέον ὅθεν νὰ δρμάται τις ἀπὸ τῆς ὑγιοῦς καταστάσεως, καί-

(1) Πάντες οἱ προτεινόμενοι δρισμοὶ εἶνε ἀπλαῖς ταυτολογίαι ἢ ἔξαγγέλλουσιν ἐμμέσως ὑπόθεσιν περὶ τῆς φύσεως τῆς ἥδονῆς.

τοι αὕτη δὲν εἶνε ἡ ἀληθῆς στιγμὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἥδονῆς. Θὰ προβλήθῃ ἡ ἀντίρρησις, συμφώνως πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ Claude Bernard, «ὅτι ἡ καλουμένη κανονική, φυσιολογικὴ κατάστασις εἶνε ἀπλῇ θεωρία τοῦ πνεύματος, ἰδεώδης τυπικὴ μορφή, ἐξ ὀλοκλήρου ἀπηλλαγμένη τῶν μυρίων παρεκκλίσεων μεταξὺ τῶν ὅποιων ὁ ὅργανισμὸς κυμαίνεται ἀκαταπαύστως». Ἐν τούτοις δύναται τις νὰ παραδεχθῇ, οὐχὶ παραβόλως, ὅτι ἐν τῇ πρακτικῇ ἡ κατάστασις αὕτη ἀπαντᾷ μόνιμος παρά τισι, διὰλείποντα παρὰ τοῖς λοιποῖς. Ἀλλ ἡ κατάστασις αὕτη εἶνε μὴ αἰσθητή, οὐδετέρα, οὔτε τερπνὴ οὔτε λυπηρά, ἀδιάφορος. Ὅπεστηρίχθη θεωρητικῶς ὅτι ἀποτελεῖται ἐξ ἥδονῶν καὶ δύνην ἀπείρως μικρῶν· δρθῆ ἢ ἐσφαλμένη ἡ θεωρία αὕτη εἶνε δι' ἡμᾶς ἀναξία προσοχῆς. Ἀποτελεῖται ὑπὸ τῆς ἀπλῆς τριβῆς καὶ τῆς πείρας τῆς ζωῆς, τῆς ὅποιας ὁ μηχανισμὸς λειτουργεῖ ἀφ' ἔαυτοῦ. Δὲν ἐξέρχεται τῆς ἀριστοῦ καὶ ἀσαφοῦς καταστάσεως ἢ, ἀν ἡ σκέψις ἀσκηθῆ ἐπ' αὐτῆς—τοῦθ' ὅπερ δὲν ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν τάσιν τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρώπου, διότι ἡ ἐνδοθεώρησις παρεισαγομένη εἰς τὴν κανονικὴν ζωὴν ἡ ὅποια ὁρέει ἀφ' ἔαυτῆς θὰ ἦτο δεσμευτικὴ ἢ ἐπιβλαβῆς, ἡ συνείδησις θὰ ἔχανε τὴν φυσικὴν αὐτῆς λειτουργίαν τῆς χρησιμότητος.

Ἐν τούτοις ἡ κατάστασις αὕτη, ἀφοῦ εἶνε οὐδετέρα, δὲν εἶνε ἡ ἥδονή· εἶνε ἀπλῶς ὁ ὅρος τῆς ὑπάρξεως της. Ὅπως ἐμφανισθῇ ἡ ἥδονή, ἀνάγκη ἐξάρσεως κατὰ ἕνα τόνον.

Α'. Εἶνε ἡ διάθεσις ἐκείνη, τὸ αἰσθημα ἐκεῖνο τῆς εὐεξίας τὸ ὅποιον οἱ ἴατροὶ καλοῦσιν *εὐφορίαν*. Ἐχει ὡς αἰτίαν εἴτε ἐπιδράσεις ἐξωτερικὰς (τὴν θερμοκρασίαν, τὸν ἥλιον), εἴτε ἐσωτερικὰς ἐκθρωσκούσας ἐκ τοῦ ὅργανισμοῦ, εἴτε ἵσως ἐπίσης ἐνεργητικότητα ἀσυνείδητον ἡ ὅποια, ἐὰν ὑπερέβαινε τὸν οὐδόν της συνειδήσεως, θ' ἀπέβαινεν ἡ χαρά. Εἶνε αἰσθημα ἥδονῆς ἀσαφές, ἀπροσδιόριστον, *ἀνευ ἀντικειμένου*, τὸ ὅποιον δὲν ἀναγνωρίζεται ἢ δι' ἀντιπραθητοῦ πρὸς τὴν μέσην ἢ οὐδετέραν κατάστασιν. Εἶνε τάσις γενικευμένη ὅπως βλέπῃ τις τὰ πάντα δόδινα, εἰς τὸν ἀπολαμβάνη τῆς εὐχαριστήσεως τοῦ ζῆν, αἰσιοδοξία αὐ-

τόματος καὶ στιγμαία. Εἶνε τὸ ἀντίθετον οὐχὶ τῆς ὄδύνης ἀλλὰ *δυσφορίας* τινὸς, τῆς ὅποιας τὸ βάθος θὰ ἦτο ἀδράνεια, ἀνία, ἔλλειψις ζωηρότητος.

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων αἰσθάνονται τὴν κατάστασιν ταύτην τῆς εὐφορίας χωρὶς ν' ἀναλύσωσιν αὐτήν· ἀρκοῦνται ἀπολαύοντες αὐτήν. Ἀλλὰ οἱ ψυχολόγοι ἀνέλαβον τὴν ἀνάλυσιν ταύτην. Οὗτως ὁ Beaunis περιέγραψε στιγμάς τινας τῆς ζωῆς αὐτοῦ κατὰ τὰς ὅποιας αἰσθάνεται «ποιόν τι ἀριστον αἰσθημα ἀναπάντας, γαλήνης.... αἰσθημα ἀνεπίδεκτον προσδιορισμοῦ, τὸ ὅποιον δὲν δύναμαι νὰ καταστήσω νοητὸν ἢ διὰ συγκρίσεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον δρθῶν. Ομοίαζει τοῦτο πρὸς τὸ αἰσθημα τὸ ὅποιον αἰσθάνεται τις καθήμενος μετὰ περίπατον κάπως μακρόν. Ο δρος «εὐφορία», δ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἴατροῖς, ἐφάνη εἰς ἐμὲ διὰ ἀνταποκρίνεται ἀριστα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην. Δὲν πρόκειται περὶ ἀληθοῦς συγκινητικῆς καταστάσεως· εἶνε οὐχ ἥττον πραγματικὴ αὕτη· εἶνε μόλις εἰς βαθμὸς ὑπεράνω τῆς ἀδιαφορίας· ἀλλ ὅμως δ βαθμὸς οὗτος εἶνε ἀντιληπτός».

Ἄς σημειώσωμεν ἐπίσης τοὺς πολυαριθμοὺς συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι ποιήσαντες χρῆσιν τοῦ χάους περιέγραψαν πάντες τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην περίοδον τῆς εὐφορίας, τὴν ὅποιαν διαδέχονται ἡ ἐξαψις καὶ βραδύτερον ἡ ὑφεσις. Εἰς τῶν παλαιοτέρων, ὁ Μορῷ (ἐκ τῆς πόλεως Tours), γράφει:² «Εἶνε αἰσθημα φυσικῆς καὶ θήικῆς εὐεξίας, ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως, χαρᾶς μυχίας, ἀπροσδιορίστον, τὴν ὅποιαν εἰς μάτην προσπαθεῖ τις νὰ ἐννοήσῃ, ν' ἀναλύσῃ. Χωρὶς νὰ γινώσκῃ τὴν αἰτίαν, αἰσθάνεται τις ἐντὸν εὐτυχῆ... ἀλλὰ πῶς καὶ διατὶ εἶνε εὐτυχῆς, αἱ λέξεις ἔλλειπουσιν ὅπως τὸ ἐκφράσῃ, ὅπως τὸ διεξηγήσῃ εἰς ἔαυτόν».

Β'. Πάντα ταῦτα εἶνε ἥδη ἡ ἥδονή, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἀσαφῆ, τὴν ἀόριστον μορφὴν τῶν καθαρῶν συναισθηματικῶν φαινομένων.

(1) Revue philosophique. Ιανουάριος 1909. σ. 36.

(2) Du hachich et de l' aliénation mentale, Paris, 1845.

Όπως καταρτισθή πλήρης είνε έπαναγκες νὰ παθοισθῇ ἐν ἐνὶ ἀντικειμένῳ, καὶ τότε ἐμφανίζεται εἰς τὴν συνείδησιν ὡς ἐντοπισμένη εἰς μέρος τι τοῦ σώματος κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐντυπώσεων, ἢ ἡνωμένη μετὰ παραστάσεων. Εἰσέρχεται εἰς τὸν ίστὸν τῆς διανοητικῆς ζωῆς· παθίσταται συνειδητῇ.¹⁾ Ο χαρακτήρας οὗτος τῆς σχετικῆς ἀντικειμενικότητος διακρίνει αὐτὴν ἀπὸ τῆς εὐφορίας καὶ ἡ διάκρισις αὐξάνει κατὰ λόγον τῆς αὐξήσεως τῆς ηδονῆς. Η φάσις αὕτη μοὶ φαίνεται ἀνταποκρινομένη εἰς τὴν «παθητικὴν χαρὰν» τοῦ Dumas καὶ εἰς τὴν σταθερὰν ηδονὴν (ηδονὴν καταστηματικὴν) τῶν ηθικολόγων τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐπειδὴ σκοπός μου εἶνε οὐχὶ νὰ ἔρευνήσω τὴν ψυχολογίαν τῆς ηδονῆς ἐν γένει, ἀλλὰ νὰ διευρύνησω εἰδικόν τι πρόβλημα, δὲν θὰ ἐνδιατρύψω εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς φυσικῆς ηδονῆς καὶ τῆς χαρᾶς, ὑπὸ τὴν μέσην αὐτῶν μορφήν, οὔτε εἰς τὴν ἀπαρίθμητην τῶν ψυχολογικῶν τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν συνδρόμων φυσιολογικῶν φαινομένων. Η ἔργασία αὕτη ἐγένετο ἥδη ἐπιμελῶς ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων^{1).}

Αφοῦ ἀκολουθοῦμεν τὴν ηδονὴν ἐν τῇ ἀνιούσῃ αὐτῆς προδῷφ, τῆς δποίας τὸ τέρμα ἔσται ἡ ἐκμηδένισις αὐτῆς, δυνάμειθα ἐν τῇ ἐνεστώσῃ φάσει νὰ διακρίνωμεν δύο στάδια:

Τὸ ἔν, τὸ δποῖον συνορεύει μετὰ τῆς εὐφορίας, περιλαμβάνει τὰς ηδονὰς τὰς καλουμένας **ἀγνητικὰς** (ηδονὴν τῆς ἀναπαύσεως, τῆς ἀναρρώσεως, τῆς ἀποπερατουμένης προσδοκίας, τῆς διασκεδαζομένης ἀνησυχίας κλπ.), ἡ δποία εἶνε ποιά τις ζωικὴ ἀποκατάστασις, **ἀποκατάστασις εἰς ἀπέραιον.**

Τὸ ἔτερον δδενέι πρὸς τὴν ἄκραν φάσιν τῆς ηδονῆς. Συνίσταται εἰς τὴν ἐλευθέραν καὶ ἀνετον ἀσκησιν τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουργιῶν, ἐν τῇ ἀνευ τινὸς ὑπερβολῆς ἵκανοποιῆσει τῶν δρέξεων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν. Εἰς αὐτὴν ἐφαρδούζεται ἡ θεωρία τοῦ πλεονάσματος τῆς ζωικῆς ἐνεργείας, περὶ τῆς δποίας

(1) Sange, Sehmann. Βλ. ιδίως. G. Dumas, La Tristesse et la Joie, σ. 24, 118 καὶ ἑφεξῆς. (F. Alcan).

θὰ πραγματευθῶμεν περαιτέρω προϋποθέτει αὕτη δαπάνην, κατανάλωσιν.

Γ'. Ἐν τῇ ἄκρᾳ φάσει τῆς ἀνιούσης ταύτης πλίμακος ἡ ἥδονὴ ἀποβαίνει ἐνεργητικότης ὑπερβάλλουσα, **ἡδονὴ ἐν κινήσει** τῶν Ἐπικυροίων, ἡ δποία ἀπαιτεῖ καὶ ἐν τέλει ἔξαντλει πάντας τοὺς πόρους τῆς ζωῆς. Αἱ παρορμητικαὶ ἢ ἰσχυρῶς παθαινόμεναι κράσεις εἶνε προδιατεθειμέναι εἰς τὴν συχνὴν ἐπανάληψιν τῶν παροξύνσεων τούτων, καίτοι πάντες οἱ ἀνθρωποι γινώσκουσιν αὐτάς, πλὴν ἴσως τῶν ἀπαθῶν.

Η φάσις αὕτη ἔχει ἐπίσης τοὺς βαθμοὺς αὐτῆς. Η ἀπόπειρα πρὸς σημείωσιν αὐτῶν θὰ ἡτο ἔργασία αὐθαίρετος καὶ ματαία. Τὸ σοβαρὸν γεγονός εἶνε ὅτι ἡ φυσικὴ ηδονὴ καὶ ἡ ἐντονος χαρά, σημεῖα δηλωτικὰ τοῦ ὅ, τι συμβαίνει ἐν τῷ ἀτόμῳ, ἀποκαλύπτουσιν ἔναρξιν ἀποσυνθέσεως, ἀλλοιώσεως τῆς ὑγιοῦς καταστάσεως. Η ὑπερβάλλουσα ηδονὴ καταστρέψει τὰς συνθήκας τῆς ηδονῆς. Πολὺ πρὸ τῶν ψυχολόγων οἱ ηθικολόγοι προέβησαν εἰς τὴν ἀναπάλυψιν ταύτην. Η ἐντονος ηδονὴ προϋποθέτει ἐπέκτασιν τῶν πινητικῶν φαινομένων ἐν τῷ δργανισμῷ. Ἔγένετο ἡ παρατήρησις ὅτι ἡ αἰσθησις περιορίζεται εἰς τημά τι τοῦ σώματος. Αν, ὡς τινες παραδέχονται, καὶ οὐχὶ ἀνευ ὁμοιαληθείας, δύναται αὕτη ἐπίσης νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ παντὸς τοῦ δργανισμοῦ, ἡ ἀκτινοβολία αὐτῆς εἶνε συνηθέστατα ἀσθενεστάτη καὶ ἀνευ ἐπιδράσεως ἀξίας λόγου. Τούναντίον, αἱ ἰσχυραὶ συναισθηματικαὶ καταστάσεις δὲν παραμένουσι περιωρισμέναι ἐντὸς ὠρισμένου τημάτος, διότι εἶνε ἡ ἀντίδρασις δλοκλήρου τοῦ νευρικοῦ συστήματος, διεγειρομένη ὑπὸ αἰσθήσεων ἢ ὑπὸ παραστάσεων.

Μεταξὺ τῶν φυσικῶν ηδονῶν, ἡ συνδεδεμένη μετὰ τοῦ γενετησίου δρμεμφύτου εἶνε ἔξαιρετον παραδειγμα τῆς ἐπεκτάσεως ἡ διαχύσεως ταύτης, ἡ δποία λόγῳ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπερβολῆς αὐτῆς προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀποσύνθεσιν. Ο Beaunis παρέσχεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου παρατηρήσεις ἀξίας λόγου. «Ἐνταῦθα τὸ σύνολον τῶν λειτουργιῶν δργάνων παρίσταται κατηρτισμένον διὰ τὴν ζωηροτάτην καὶ δξητάτην τῶν ἀπολαύσεων. Η πολλα-

πλότης τῶν νευρικῶν πλεγμάτων, ἡ παρουσία κατὰ τὰς ἀπολήξεις αὐτῶν σωματίων εἰδικῶν (σωματίων γεννητικῶν), ἡ ἵδιαιτέρα πολύπλοκος διάταξις τῶν δργάνων ἀρκοῦσιν ὅπως ἔξηγήσουν τὸν αἰσθητικὸν τοῦτον τρόπον τὸν τοσούτῳ χαρακτηριστικὸν καὶ τοσούτῳ ὑπερβολικὸν; Μοὶ φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἡ αἰτία δέον ν^ο ἀναζητηθῇ εἰς τὰς σχέσεις τοῦ γεννητικοῦ λειτουργικοῦ δργάνου πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ δργανισμοῦ, αἱ δποῖαι ἀποδεικνύονται κατὰ τρόπον τοσούτῳ ἐναργῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ήβης... Πᾶσα τροποποίησις ἡ πᾶς ἐρεθισμὸς κάτως ζωηρὸς τῶν γεννητικῶν δργάνων ἔχει τὴν ἀπήχησιν αὐτοῦ ἐπὶ ὀλοκλήρου τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ παντὸς τοῦ δργανισμοῦ· κέντρα νευρικά, μῆς ἐκούσιοι καὶ ἀκούσιοι, καρδία καὶ ἀγγεῖα, ἀδένες, τὰ πάντα θίγονται ὑπὸ τοῦ πλονισμοῦ εἰς τὴν τοπικὴν διέγερσιν, παροξυνομένην μικρὸν κατὰ μικρὸν μέχρι τοῦ ἀνωτάτου αὐτῆς ὅρου, ἀντιστοιχεῖ γενικὴ διέγερσις ἡ δποία αὐξάνει βαθμηδόν. Υπάρχουσιν ἄρα πᾶσαι αἱ συνθῆκαι ὑπερβαλλούσης λειτουργικῆς ἐνεργητικότητος, ἡ δποία ὅταν ἔξωθενται ἀπώτατα, παράγει ὁδύνην. Διατὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ παράγει ἡδονήν; Τὸ ζῆτημα μοὶ φαίνεται ὁδύνατον νὰ λυθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Δέον ἐν τούτοις νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐν τῇ γενετησίῳ ἡδονῆ, παραλλήλως πρὸς τὴν παροξυνσιν τῆς ἐνεργητικότητος ἐν τοῖς πλείστοις τῶν κινητικῶν καὶ αἰσθητικῶν κέντρων, ὑπάρχει ἀναστολὴ ἐνεργητικότητος ἐν τοῖς ψυχικοῖς διανοητικοῖς κέντροις ἢ ἐν τοῖς πλειοτέροις τῶν κέντρων τούτων¹.

Ως ἐν τῇ φυσικῇ ἡδονῇ, ἡ διάχυσις αὕτη καὶ ἡ ὑπερέξαψις ἐκδηλοῦνται ἐν τῇ μέθῃ τῆς χαρᾶς, τῆς δποίας ἡ συγγένεια μετὰ τῆς πνευματικῆς ἀποσυνθέσεως πολλάκις ὑπεδείχθη: Οὔτως ἐν τῇ μανιακῇ διεξεγέρσει καὶ ταῖς λοιπαῖς μορφαῖς τοῦ φαιδροῦ παραληρήματος ἀνευρίσκομεν—ώς ἐν τῇ ὑπερβαλλούσῃ φαιδρῷ διαθέσει—τὴν ὑπερβάλλουσαν εἰς ἑαυτὸν πεποίθησιν, τὴν πίστιν εἰς τὴν ἴδιαν αὐτοῦ ἀξίαν, τὴν συναίσθησιν αὐξήσεως τινος τῆς δυνά-

μεως, τὴν γοργότητα καὶ τὴν συρροὴν συνδυασμῶν διεπομένων ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῆς κυριαρχίας τῶν αἰσιοδόξων τάσεων αἱ δποῖαι μεταμορφώνουν καὶ αὐτὸν τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον. Ἡ κατάστασις αὕτη χαρᾶς ὑπερεκχειλίζουσης περιεγράφη ως ἀριστα ὑπὸ τοῦ Kraftt-Ebing, ὁ δποῖος ἀποκαλεῖ αὐτὴν ψυχικὴν ὑπεραισθησίαν. «Ο πάσχων κινεῖται οὕτως εἰπεῖν ἐν τοῖς ἑαυτοῦ αἰσθήμασι τῆς ἡδονῆς καὶ ἀφηγεῖται κατὰ τὴν ἴασιν αὐτοῦ ὅτι, ὅτε ἦτο ὑγιῆς, οὐδέποτε ἥσθιάνθη τοσαύτην εὐεξίαν, τοσοῦτον σφρῆγος, οὐδέποτε ἥσθιάνθη ἑαυτὸν τοσούτῳ εὐτυχῆ ως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νόσου αὐτοῦ¹.

Ἐνταῦθα ἀρχονται αἱ παθολογικαὶ μορφαί, περὶ τῶν δποίων οὐδὲν ἔχω νὰ εἴπω, ἀτε ἔχων ἀποκλειστικὸν σκοπὸν ν^ο ἀποδείξω ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶνε ἡ ἡ ἀνθησίς τῆς ὑγιοῦς καταστάσεως.

Πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου, ἵδον παρατήρησις ἡ δποία δὲν μοὶ ἐφάνη ἀνεύ ἀξίας. Ἡ φυσιολογία τῆς ὁδύνης εἶνε μακροτάτῃ· ἡ τῆς ἡδονῆς εἶνε βραχυτάτη. Καίτοι (ώς ἐσημείωσα ἀνωτέρῳ) ἡ ἔρευνα τῆς ἡδονῆς ἀντεγράφη γενικῶς ἐπὶ τῆς ἔρευνης τῆς ὁδύνης, οὐδείς, καθ' ὅσον γινώσκω, ἐπραγματεύθη περὶ σημείων τῶν ἡδονῶν, περὶ νεύρων τῆς ἡδονῆς, ἡ περὶ εἰδικῆς νευρικῆς ὁδοῦ ἀγούσης διὰ μέσου τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ τῶν ὑποφλοιωδῶν κέντρων μέχρι κώδρας τινὸς τοῦ φλοιοῦ. Φαίνονται ἄρα παραδεχόμενοι ὅτι τὸ πᾶν συμβαίνει ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἡδονὴν ὅπως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἔσωτερικὰς καὶ ἐωτερικὰς αἰσθήσεις, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι τὸ φαινόμενον ἡδονὴ δὲν προϋποθέτει εἰδικὴν φυσιολογικὴν διάταξιν.² Αποδίδεται εἰς αὐτὸν ὡς γνώρισμα χαρακτηριστικὸν αὐξησίας τις τῆς λειτουργικῆς ἐνεργητικότητος ἐν τῇ θρέψει, τῇ κυκλοφορίᾳ τοῦ αἵματος, τῇ ἀναπνοῇ, τῇ μυϊκῇ τονικότητι, καὶ οὐδὲν ἄλλο. Εἶνε αἱ ἀντίθετοι ἐκδηλώσεις τῶν τῆς ὁδύνης ἐν γένει· οὐχὶ ἀνεύ ἔξαιρέσεως, διότι ἀπαντῶσιν διύναται συνοδευόμεναι ὑπὸ διεγρεσεως.

(¹) Kraftt-Ebing. Traité de psychiatrie, μετάφρασις εἰς τὴν γαλλικὴν σ. 382.

(²) Beaunis, Les Sensations Internes, σ. 243 καὶ ἔφεξῆς. (F. Alcan).

Πάντα ταῦτα ἵσοδυναμοῦσι πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορά τις μεταξὺ τῆς ὑγιοῦς καταστάσεως καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἡδονῆς, ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν, ἡ κατάστασις τῆς ἡδονῆς εἶναι τροποποίησις τῆς κανονικῆς, τῆς φυσιολογικῆς καταστάσεως. Τούναντίον ἡ ὁδύνη εἶναι ἡ ἔξαίρεσις, ἡ παράβασις τοῦ κανόνος τῆς ζωῆς. Εἴτε τέλος ἀποδίδουσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἔντασιν τῶν νευρικῶν διαπάλσεων, εἰς δηλητηρίασιν [intoxication, Op- penheimer, Dumas, toteyko καὶ Stefanonska, La douleur, σ. 196 καὶ ἐφεξῆς], εἴτε εἰς αἴτια ψυχικά, ἡ ὁδύνη ὑπὸ τὰς ἀναριθμήτους αὐτῆς μορφάς, ἵσοδυναμεῖ πρὸς ἀποσυνθέσεις μεγάλας ἢ μικράς, τοπικὰς ἢ γενικάς, μονίμους ἢ ἐφημέρους, ἐπιδεκτικὰς λάσεως ἢ ἀνιάτους, αἱ δποῖαι ἐκδηλοῦνται ἐν τῷ ζῶντι σώματι. ⁷Λν ὑπῆρχαν ἀνθρώπινα ὄντα τῶν ὅποιων ἡ ζωὴ ὅλη δὲν ἀπετελέσθη ἢ ἐξ ὀδυνῶν, δέον ταῦτα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνωμαλίαι ἀποκλείουσαι πᾶν γενικὸν συμπέρασμα.

Εἶνε γνωστὸν ὅτι ή ἐναντία θέσις πολλάκις ὑπεστηρίχθη, ἀλλ' ἀκριβῶς διότι ἐτέθη τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης, ἀντὶ νὰ ἐννοιθῇ ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, ἡ ἡδονὴ δέον νὰ τεθῇ ὡς κανών, ἡ ὁδύνη ὡς ἔξαιρεσις.

Μεταξὺ ἐκείνων οἱ δόποι οἱ συνέβαλον ὅπως περιττάξουν τὸ
ζῆτημα τοῦτο, ἃς ὑποδεῖξωμεν ἐν πρώτοις τοὺς ἡθικολόγους. Γι-
νώσκοντες δὲ ὁ ἀνθρώπος ὅπει φύσει πρὸς τὴν ἡδονὴν, ὅπως
προλάβωσι τὴν κατάχρησιν αὐτῆς, δὲν ἀπέχουσι πολὺ ἀπὸ τοῦ
ν' ἀπαγορεύωσι τὴν χρῆσιν αὐτῆς καὶ ν' ἀποδίδωσιν εἰς αὐτὴν
ἀογὴν ὑποπτῶν· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι θέσις ψυχολογική.

Δὲν βλέπω ἡ δύο ἐπιχειρήματα τὰ δποῖα, κατισχύοντα τῆς παρατηρήσεως τῶν γεγονότων, εἶνε φύσεως ψυχολογικῆς.⁷ Εχουσι βάθος κοινόν, ἐπιβεβαιοῦντα ἀμφότερα τὴν χρονολογικὴν προτεραιότητα τῆς ὁδύνης, τοῦθ^ο δπερ προβάλλεται εἰς ήμᾶς καὶ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ὁδύνη εἶνε ἡ πρωτόγονος καὶ ἀρχικὴ ἐκδήλωσις.

Ίσχυρίζονται ότι ή ἔλευσις τοῦ νεογνοῦ εἰς τὴν ζωὴν συνοδεύεται ὑπὸ κραυγῶν καὶ κινητικῶν ἀντιδράσεων κατὰ τῆς ὁδύνης.
'Αλλ' ή ψυχολογική ἐρμηνεία τῶν φαινομένων τούτων ἡμφισθήτιθη, ίδιως ὑπὸ τοῦ Preyer ὁ ὅποιος θεωρεῖ αὐτὰ ώς αὐτόματα.
Ἐκθέσας διὰ μαρκῶν ἀλλαχοῦ τὸ ζήτημα¹ τοῦτο, δὲν θὰ ἐπανέλθω ἐπὶ ταῦτα. Προέβαλον ἐπίσης ότι εἶνε εἰς ἄκρου δυσχερεῖς νὰ καθορίσῃ τις βεβαίας ἔνδειξεις ἥδονῆς παρὰ τῷ νηπίῳ. Διέρχεται τοῦτο τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου του ἐν βαθεῖ ὑπνῳ καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἥδονῆς εἶνε, ἐπὶ τινας τοῦλάχιστον ἡμέρας, ἀρκούντως ἀμφιβολοι. "Οταν αὗται ἐμφανίζωνται σαφῶς, συνδέονται μετὰ τῆς ίκανοποιήσεως τῆς πείνης... Τὸ πρόβλημα παραμένει ἐκκροεμές.

Τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα, παλαιότερον, εἶνε μᾶλλον ὠρισμένον καὶ μεῖζονος ἀξίας. Δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἔξῆς²: Πάσα ἥδονὴ προκύπτει ἐκ τῆς ἵκανοποιήσεως τάσεώς τυνος, κατ' ἀκολουθίαν ἐκ φυσικῆς ἢ ψυχικῆς τυνος ἀνάγκης. Τὸ ἔλλειμμα εἶνε κατάστασις λυπηρά· ἡ ἥδονὴ προϋποθέτει ἄρα τὴν ὁδύνην. Εἰς τὰς πλειοτέρας τῶν περιπτώσεων, ὁ ἴσχυροισμὸς οὗτος φαίνεται ἀκριβής. Ἐν τούτοις θὰ ἥδυνατό τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ ἥδονὴ ἐμφανίζεται ἐνίοτε ἀμέσως καὶ εὐθέως, διότι γεγονὸς τυχαίον διεγέρει τάσιν ὑπολανθάνουσαν καὶ ἵκανοποιεῖ αὐτήν, χωρὶς αὕτη νὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ τὸ ἐπιζητήσῃ. Τὸ τοιοῦτον εἶνε συνηθέστερον ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὰς διανοητικὰς ἥδονάς, ὡς καὶ ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν αἰσθητικήν, τὴν ἐπιστημονικήν, τὴν θρησκευτικὴν κλίσιν, τῶν δοπίων ἡ ἄνθησις ἀναθάλλει ἀμέσως ἐν τῇ ἥδονῃ. Ἀναμφι-

(1) Psychologie des Sentiments, Μέρος πρώτον, K. VI.
(2), Angell, psychology. σ. 277.

βόλως, δέον τις νὰ παραδεχθῇ προδιαθέσεις προηγουμένας, ἀλλ' ἡ κατάστασις αὐτῶν ὡς ἀσυνειδήτων θέτει αὐτὰς ἔξω πάσης λύπης.

Τέλος τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐνδιαφέρον ἵσως διὰ τὸν ἡθικόλογον καὶ τὸν φιλόσοφον, μοὶ φαίνεται μάταιον καὶ ἀνευ ἀξίας δι’ ἡμᾶς. Καν παραδεδεγμένη ἀνεπιψυλάκτως καὶ ὑποτιθεμένη ἀνευ ἔξαιρέσεως, ἡ προτεραιότης τῆς ὁδύνης οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἔξῆς ζήτημα: ‘Ἡ ἡδονὴ εἶνε σφραγὶς τῆς κανονικῆς, τῆς φυσιολογικῆς ζωῆς;’ ‘Ἡ ἄλλως θ’ ἀπέληγεν αὕτη εἰς τὸ παράδοξον συμπέρασμα διτὶ ἡ φυσική, ἡ συνήθης, ἡ θετικὴ κατάστασις τῆς ζωῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ αἰσθανόμενα ὅντα εἶνε παθολογική.

* * *

Καίτοι ἡ φύσις τῆς κανονικῆς, τῆς φυσιολογικῆς ἡδονῆς εἶνε τὸ ἀποκλειστικὸν ἀντικείμενον τῆς βραχείας ταύτης μελέτης καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ μὴ φυσιολογικαὶ καὶ νοσηραὶ μορφαὶ τυγχάνουσιν ἀποκλεισμέναι, ἀς μοὶ ἐπιτραπῶσι παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ ἐκδηλώσεως τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς πολλάκις ἐπικριθείσης ὑπὸ τῶν ἡθικολόγων, ἀλλὰ τὰ μάλα ἀμεληθεύσης ὑπὸ τῶν ψυχολόγων εἴνε αὕτη ἡ ἡδονὴ—πάθος. Ὁφείλω νὰ διμολογήσω αἰσχυνόμενος διτὶ ἐν εἰδικῇ πραγματείᾳ περὶ παθῶν παρέλειψα αὐτὴν ἐντελῶς. Τυγχάνει συνήθεστάτη, γνωστοτάτῃ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπιφάσεις αὐτῆς, πολὺ διλγώτερον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐσωτάτην αὐτῆς σύστασιν καὶ τὸν ψυχολογικὸν αὐτῆς ὀργανισμὸν ὃ ὅποιος εἴνε ἰδιαῖμα.

‘Ἄς θέσωμεν ἐν πρώτοις σαφῶς τὸ ζήτημα.

Ἐν ἀρχῇ ἡ ἡδονὴ εἶνε ἀποτέλεσμα. Σημαίνει διτὶ θετικαὶ τινες ἡ ἀρνητικαὶ τάσεις ἐπέτυχον δρμεμφύτως τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, εἴνε ἴκανοποιημέναι.

Βραδύτερον ἀποβαίνει αἰτία ἐνεργείας. Ὄδηγούμενος ὑπὸ τῆς πείρας ὁ ἄνθρωπος καὶ αὐτὰ τὰ ζῷα ἐπιζητοῦν αὐτὴν, διότι εἶνε ἐπανῆσις τῆς εὑεξίας αὐτῶν· θέτουσιν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὰς καταλλήλους συνθήκας πρὸς διέγερσιν ἡ ἐνίσχυσιν τῶν ὀρέξεων, τῶν πόθων, δηλαδὴ πρὸς ἐπιφορὰν τῆς ἡδονῆς. Ἡ μέθοδος εἶνε ἡ αὐτὴ διὰ τὸν λάγνον, τὸν ἀκόλαστον, τὸν αἰσθητικὸν (esthete), τὸν μυστικοπαθῆ, κλπ.

Ἐν τούτοις το τοιοῦτον δὲν εἶνε πάθος, καθόσον πᾶν πάθος ἀποτελεῖται ὑπὸ τάσεως ἰδεοληπτικῆς, διαφοροῦς, καθωρισμένης ἐπὶ ἐνὸς ἀντικειμένου. Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι ἀπαντῶσιν ἐν τῷ πάθει τῆς ἡδονῆς. Συνίσταται τὸ πάθος τοῦτο εἰς τὴν ἀπανστον ἐπιζήτησιν ἐντυπώσεων εὐαρέστων, ἀπαύστως ἀνανεουμένων. Τὸ ἰδεῶδες αὐτοῦ εἶνε ἡ κτῆσις τῆς ἡδονῆς. Ἀλλὰ διαφέρει τῶν λοιπῶν παθῶν κατὰ δύο τρόπους.

1ον. Πᾶν πάθος ἔχει σκοπὸν τὸν ὅποιον ἐπιδιώκει ἐπιμόνωσην ἡδονὴ εἶνε ἡ ἐπίστεψις τοῦ ἐπιτευχθέντος σκοποῦ· ἀλλ’ ἡ ὁδὸς τὴν ὅποιαν δέον ν’ ἀκολουθῇ δὲν εἶνε πάντοτε εὐχάριστος. Οὔτε ὁ ἔρως μετὰ τῶν ἀβεβαιοτήτων καὶ τῶν παροξυσμῶν τῆς ζηλοτυπίας, οὔτε ἡ φιλοδοξία μετὰ τοῦ ἀγῶνος κατ’ ἀντιπάλων, οὔτε ἡ δίψα τοῦ χρυσοῦ ἡ ὅποια ἀπαιτεῖ προσπαθείας ἀκαταπαύστους, ἐν ἐνὶ λόγῳ, οὐδὲν μέγα πάθος ἴκανοποιεῖται ἀνευ δυσαρέστων. Δέον τις νὰ κατακτᾷ καὶ νὰ διατηρῇ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ. Ἀκριβῶς σταθμιζομένων τῶν πραγμάτων, εἶνε ζήτημα ἀν ἡ ἰστορία πάθους τινὸς οἰουδήποτε κατέχοντος ἴσχυρῶς τὸ ἀτομον δὲν ἀποτελεῖται ἐξ δύσνῶν μᾶλλον ἢ ἐξ ἡδονῶν.

‘Οσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πάθος τὸ ὅποιον ἀπασχολεῖ ἡμᾶς, ἡ ἡδονὴ καθ’ ἑαυτὴν καὶ δι’ ἑαυτὴν εἶνε ὁ μόνος καὶ ἀποκλειστικὸς σκοπός· πάντα τὰ λοιπὰ δὲν εἴνε ἡ μέσον.’ Ο δργιασμός, ὁ ἔρως, ἡ κυβεία, τὰ ταξείδια καὶ αὐτὴ ἡ αἰσθητικὴ ἡ θρησκευτικὴ ἀπόλαυσις, πάντα ταῦτα δοκιμάζονται ἐκ περιτροπῆς καὶ ἐγκαταλείπονται εὐθὺς ὡς τὸ ὅφελος δὲν ὑπερβαίνει τὴν ζημίαν.

2ον. ‘Ἡ ἐπίμονος καὶ ἀποκλειστικὴ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς συνέπαγεται ἀναγκαίως ἀναστροφὴν τινα ἐν τῷ ψυχολογικῷ μηχανι-

σιμῷ. Διὰ τ' ἄλλα πάθη, ἡ ἀφετηρία εὑρηται ἐν τινι τάσει ἡ δποία ταχέως ἢ βραδέως κυριεύει ὅλην τὴν ζωὴν του ἀτόμου. Δι' αὐτὴν τούναντίον ἡ ἀφετηρία εὑρηται ἐν τῇ ἀναπαραστάσει τῶν ἡδονῶν τὰς δποίας ἥσθανθη τις ἢ ἐφαντάσθη, ἐν ἀναπαραστάσει ἥτις ἐνισχύει τὴν ἀντίστοιχον τάσιν. 'Ἐν τῇ μιᾷ περιπτώσει ἡ ἐνεργητικότης μεταδίδεται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὰς δργανικὰς λειτουργίας. 'Αλλὰ τὸ τεχνητὸν εἶνε περίπου ἀείποτε ὑποδεέστερον τῆς φύσεως. Αἱ οὔτω προκαλούμεναι τάσεις ἔξαντλοῦνται ταχέως. Διεγιρόμεναι ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ ἀποβαίνουσαι ἀνίσχυροι, καθιστῶσι τὸν **ἀμβλύθυμον** (blasé) ἀνθρωπὸν παρὰ τῷ δποίῳ αἱ ἐπιθυμίαι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ διεγερθῶσι δι' αἰτίων ἔξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν, αἰσθήσεων ἢ παραστάσεων, διότι αὗται εἶνε ἀμβλεῖαι. Διότι τὸ πάθος τῆς ἡδονῆς εἶνε θεμελιωμένον ἐπὶ ἀποτελεσμάτων μᾶλλον ἢ ἐπὶ αἰτίων, ἀποτελούμενον ὅχι ἐκ φραινομένων, ἀλλὰ ἐξ ἐπιφαινομένων. Οὕτως οἱ ἡθικολόγοι, ἐπικρίνοντες τὴν μορφὴν αὐτὴν τοῦ φιληδονισμοῦ, δὲν ἐδυσκολεύθησαν δπως ἀποδεῖξουν τὸ φροῦδον αὐτῆς εἶνε πάθος—φρεναπάτη¹. (passion—miragé).

Εἶνε ἐνίοτε ἀντίδρασις κατὰ τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν γεγονότων, φάρμακον ἑκούσιον τὸ δποῖον ἐπιτυγχάνει κατὰ δύναμιν. Τὸ τοιοῦτον ἐκδηλοῦται παρὰ τοῖς ἀτόμοις καὶ ἔτι κάλλιον εἰς τὰς πληθύας. 'Η ιστορία διδάσκει ἡμᾶς ὅτι εἰς πάσας τὰς ἐποχάς, αἱ μεγάλαι ἐπιδημίαι, αἱ καθολικαὶ θεομηνίαι διεγείρουσι κατάστασιν ἐρεθισμοῦ ὁ δποῖος ἵκανοποιεῖται διὰ τοῦ πάθους τῆς ἡδονῆς· ἴδρυνται σύλλογοι φιληδόνων (viveurs). 'Ωσαύτως ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις εἰς τὰς μεμαρτυσμένας περιηγήσεις, εἰς τὰς μεγάλας ἐπιχειρήσεις, ἐν χώρᾳ νοσηρῷ (τῷ ἰσθμῷ τοῦ Παναμᾶ) ὅπου ὁ θάνατος πλήσσει ταχέως καὶ ἀπηνῶς, ἡ φρενίτις

(1) Δὲν πρόκειται ἡ περὶ τῆς παθητικῆς μορφῆς (forme passionnée) τῆς ζωῆς τῆς ἡδονῆς, καὶ οὐχὶ περὶ τῶν συγκερασμένων μορφῶν, τοῦ ἐρασιτέχνου, τοῦ ἐπικουρείου ὑπὸ τὴν συνήθη ἔννοιαν τῆς λέξεως.

τῆς κυβείας, τοῦ ἔρωτος, τοῦ οἰνοπνεύματος ἐπιζητεῖται οὐχὶ δι' ἔαυτὴν ἀλλ' ὡς μέσον περισπασμοῦ καὶ διασκεδάσεως.

* * *

Θὰ ἦτο ἀνεπίκαιρον νὰ ἔξετάσω τὰς θεωρίας περὶ τοῦ «τελικοῦ αἰτίου» τῆς ἡδονῆς. Εἶναι αὗται ἡκιστα ποικίλαι. 'Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ μοὶ φαίνονται ἐπιδεκτικαὶ ἀναγωγῆς εἰς δύο. 'Η μία ἀποδίδει αὐτὸν εἰς πλησίασμα ζωικῆς ἐνεργείας· ἡ ἄλλη εἰς τὴν ἐλευθέραν ἢ μὴ δεσμευομένην ἐνεργητικότητα τῶν—τάσεων. 'Αλλως ἡ μία δὲν φαίνεται ἀποκλείουσα τὴν ἑτέραν.

'Η πρώτη εἶνε ἀμφίβολος¹. Πρόκειται περὶ ἐπισωρευμένης, στατικῆς ἐνεργείας ἢ περὶ ἐνεργείας παταναλισκουμένης, δυναμικῆς; Αἱ ἡδοναὶ εἶνε, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἑτέρας; Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ. Αἱ ἡδοναὶ τῆς ἀναπαύσεως, τῆς ἐπανορθώσεως, ἔξαρτῶνται ἐν τοιαύῃ περιπτώσει ἐκ τοῦ στατικοῦ πλεονάσματος: αἱ ἡδοναὶ τῆς ἐνεργητικότητος ἔξαρτῶνται ἐκ τοῦ δυναμικοῦ πλεονάσματος.—Κατὰ τὴν γνώμην μου, ἡ ἔξηγησις αὕτη παρουσιάζει τὸ ἐλάττωμα ὅτι εἶνε μερικὴ καὶ ὅτι ἐρείδεται ἐπὶ βάσεως ἡκιστα σταθερᾶς. 'Ἐν πρώτοις ἡ ἡδονὴ, ἡ δποία αὔξουσα κατὰ τὴν ἔντασιν ἀποβαίνει διδύνη, δηλονότι ἀκριβέστερον εἰπεῖν διεγείρει συνθήκας νέας ἐν τῇ αἰσθητικότητι ἡμῶν, ἐκδηλοῦται πολλόκις διὰ κινήσεων τῶν ὁσίων ἢ συχνότης καὶ ἡ σφροδότης δὲν ἐνδεικνύουσιν ἔνδειαν ἐνεργητικότητος. 'Ἐπὶ πλέον πρόκειται περὶ ὑπολογισμοῦ κατ' ἀξίαν τοῦ ποσοῦ τῆς ἐνεργείας θεωρουμένου ὡς **ἀξίας** μεταβλητῆς κατὰ βαθμούς, ὃν ἡ ἐπίμησις τυγχάνει ἀρκούντως ἀριστος.

(1) Πρὸς πληρεστέραν ἔκθεσιν, βλέπε Rutgers Marshall. Pain Pleasure, and Aesthetics, London, 1894.

Ἡ ἑτέρα ἔξήγησις βασίζεται ἐπὶ κρίσεως περὶ γεγονότος, ἢ δποία φυσικῶς εἶνε ἡττον ἀκροσφαλῆς τῆς κρίσεως περὶ τῆς ἀξίας. Ἡ τάσις ἢ ὅποια ἔχει ἐλεύθερον στάδιον, δημιουργεῖ τὴν ἡδονήν. Τὸ τοιοῦτον σημαίνει ὅτι αἱ ἔμφυτοι ἢ ἐπίκτητοι προδιαθέσεις — οἰστὸς ἐκ τοῦ δποίου εἶνε ἔξυφασμένη ἢ συναισθηματικὴ ζωὴ — εἶνε εἰδικαὶ συναρμολογίαι, προσαρμοζόμεναι εἰς σκοπόν τινα, ἀνάλογοι πρὸς δ., τι οἱ βιολόγοι ἀποκαλοῦσιν ὄργανον, λειτουργίαν. Αἱ περιστάσεις δυνατὸν νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν φοράν τάσεώς τινος, ἀμέσως μὲν διὰ τῆς εἰσφορᾶς ἐνεργείας ἐπαρκοῦς ἢ ὑπερπλεοναζούσης, ἐμμέσως δὲ διὰ τῆς ἐλλείψεως ἀνταγωνιστῶν τάσεων αἱ δποῖαι παρεμποδίζουσιν ἢ δεσμεύουσιν αὐτήν.

Παρετηρήθη εἰς τινας πάσχοντας (ἄνοας. πρωίμους ἢ γεροντικούς, ἢ προσβεβλημένους ὑπὸ γενικῆς παραλύσεως) κατάστασις «μακαριότητος» ἢ ὅποια ναὶ μὲν δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡδονή, ἀλλ᾽ εἶνε οὐχ ἡττον εὐάρεστος ἐν τῷ γενικῷ αὐτῆς τόνῳ καὶ ἐκδηλοῦται διὸ ἀκλονήτου αἰσιοδοξίας¹. Ἐν τούτοις, παρατηρεῖται ἢ ἀδυναμία τῆς ἐντάσεως τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος καὶ τοῦ σφυγμοῦ, ἢ ἐπιβράδυνσις τῆς θρέψεως, λειτουργίαι διανοητικαί, αἰσθητικαί, κινητικαί, συμπτώματα λίαν διάφορα τῶν τῆς χαρᾶς. Ἡ ἀντίφασις αὕτη εἶνε δυσεξήγητος ἐκτὸς ἀν παραδεχθῶμεν ὅτι «ἡ εὐάρεστος αὕτη γαλήνη, ἢ ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπνηλίαν», δηφείλεται εἰς τὴν ἔλλειψιν πάσης προσπαθείας, πάσης προσοχῆς, πάσης ἐπισχετηρίου ἐνεργείας· εἶνε ἡδονὴ ἀναπαύσεως, ἀποτέλεσμα τῆς ἡπιότητος τῶν τάσεων αἱ δποῖαι εἶνε ἥπιστα ἀπαιτητικαί.

Τὸ τοιοῦτον, ὡς βλέπουσιν οἱ ἀναγνῶσται, δὲν διατελεῖ ποσῶς ἐν ἀσυμφωνίᾳ πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς μεταβλητῆς διανομῆς τῆς ἐνεργείας. Ἀλλ᾽ ὅμως τὸ πρόβλημα τίθεται ὑπὸ ἐέρον μορφὴν καὶ ἢ ἔξήγησις, περιοριζομένη εἰς τὰς θεμελιώδεις καὶ ἀρχικὰς συνθήκας τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, παρίσταται γενικωτέρα.

(1) Der Mignard, La Joie passive, πλπ, ἐν τῷ Journal de psychologie normale et pathologique, Μάρτιος — Απρίλιος 1909, καὶ ἐν Παρισίοις (F. Alcan) 1910.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V

ΠΕΡΙ ΜΟΡΦΗΣ ΤΙΝΟΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΠΑΡΔΙΣΘΗΣΕΩΣ

I

Ἄν καὶ πολλὰ ἔχουσι γραφῆ περὶ τῶν παραισθήσεων τῆς καρδίας, τοῦ πνεύματος καὶ τῶν αἰσθήσεων, φαίνεται ὅτι αἱ παραισθήσεις αὗται αἱ ἀποτελοῦσαι τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἀρθρου τούτου ἐλάχιστα ἔχουσι μελετηθῆ. Εἶνε φύσεως συναισθηματικῆς, ἀλλ᾽ ἀποτελοῦσιν ιδίαν διακεκριμένην δμάδα, τὴν δποίαν εἶνε ἐν πρώτοις ἀναγκαῖον νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶνε ἄλλως ἀρκούντως εὔκολον. Ἄν ἐπρόκειτο ἐνταῦθα περὶ ὅλων τῶν παραισθήσεων, τῶν δποίων ἢ αἴτια εἶνε συναισθηματική, ἢ ὥλη ἡμῶν θὰ ἦτο περίπου ἀπειρότιστος, τῶν αἰσθημάτων, συγκινήσεων καὶ παθῶν ὅντων, ὡς πᾶς τις γινώσκει, πηγῆς ἀνεξαντλήτου παραισθήσεων καὶ πλανῶν. Ἐν ἐλλείψει τῶν ψυχολόγων, οἱ ἡθικολόγοι πασῶν τῶν ἐποχῶν ἀπέδειξαν τὸ τοιοῦτον κατὰ κόρον. Ἀλλὰ θ' ἀποκλείσωμεν ἀπολύτως ἀπὸ τῆς μελέτης ἡμῶν τὰς παραισθητικὰς κρίσεις, τὰς δποίας αἱ συναισθηματικαὶ ἡμῶν διαθέσεις — αἱ προσωριναὶ ἢ διηνεκεῖς — προκαλοῦσι παρὸ ἡμῖν περὶ τῶν ὁμοίων ἡμῶν καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν καὶ μάλιστα περὶ τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ περὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν. Αἱ ἐλκυστικαὶ ἡμῶν καὶ ἀπωστικαὶ τάσεις, ὑπὸ πάσας αὐτῶν τὰς μορφὰς (ἔρως, μῆσος, φιλοδοξία, ὑπερηφάνεια, κλπ.) διεγέρουσι παρὸ ἡμῖν κρίσεις ἀξίας περὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ φυσικοῦ ἡμῶν περιβάλλοντος· κατ' αὐτῶν τὸν τρόπον ἀποδίδομεν εἰς τὴν περιβάλλουσαν ἡμᾶς φύσιν τὴν φαιδρότητα ἡμῶν ἢ τὴν μελαγχολίαν· διαρμηνεύεται εἰς θεωρίαν αἰσιόδοξον ἢ ἀπαισιόδοξον τοῦ κό-

σμου· κρίνομεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις.

Ἄποκλειομένων πασῶν τῶν συναισθηματικῶν τούτων κρίσεων, τῶν δποίων τὸ ἀντικείμενον εἶνε ἐξωτερικόν, ὑπολείπεται διμάς πολὺ πλειότερον περιωρισμένη· αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς δποίας ἡ παραίσθησις παραμένει ἐσωτερικὴ καὶ ὑποκειμενική ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν, κατὰ τὰς δποίας τὸ ἀτομον κρίνει αὐτὸ τοῦτο τὰ αἰσθήματα του καὶ σχηματίζει γνώμην πεπλανημένην περὶ τῆς φύσεως ἡ τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ἡ μικρὰ αὕτη διμάς εἶνε ἡ μόνη τὴν δποίαν προτίθεμαι νὰ μελετήσω, καὶ ἂν τυχόν, παρὰ τὴν διάκρισιν τὴν δποίαν ὑπέδειξα, ἀπομείνῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου ἀσάφειά τις περὶ τοῦ θέματος τῆς ἐργασίας ταύτης, πολυπληθῆ παραδείγματα θὰ διευκρινήσουν αὐτὴν ἐπαρκῶς ἐν τοῖς ἔπειτα.

Πρόκειται συνεπῶς περὶ παραίσθησεως τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον δ. J. Sully ἐμνήσθη αὐτῆς ἐν τῷ περὶ «παραίσθησεων» συγγράμματι αὐτοῦ (K. XI). Ἐν τούτοις, ἐξεταζόμενον ἐν ταῖς λεπτομερείαις, τὸ ζήτημα παρίσταται ἀκόμη πολυπλοκώτερον, διότι ἡ πλάνη, ὡς θὰ ἴδωμεν, προέρχεται ἐξ αἰτίων ἀνομοίων καὶ ποικίλων κατ’ ἀκολουθίαν.

Ἐν πρώτοις ἀντίρρησίς τις διατυποῦται· πῶς κατάστασις συναισθηματική, κατ’ οὐσίαν ἀρκούντως ἀπλῆ, καὶ τῆς δποίας ἔχομεν ἄμεσον συνείδησιν, δύναται νὰ εἶνε παραίσθητική; Αἰσθάνομαι ἐν ἐμοὶ σαφῶς κατάστασιν ζωηρᾶς στοργῆς, ἔχθρας ἡ ἀδιαφορίας· ἐξωτερικεύω αὐτὴν διὰ τῶν πράξεών μου. Ἐχει αὕτη δι’ ἐμὲ πᾶσαν τὴν πραγματικότητα τῆς εὐκρινεστέρας ἀντιλήψεως· εἶνε ἡμέρα, ἀκούω κρότον. Κάλλιον ἔτι, διότι φαίνεται ὅτι ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις—ὅλως ὑποκειμενικὴ—προερχομένη ἀφ’ ἡμῶν αὐτῶν ὅπως παραμείνῃ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς δὲν δύναται νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς ἀμφιβολίαν τινά. Τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶνε εἰμὴ ἴδιαιτέρα περίπτωσις ζητήματος γενικωτέρου· τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ κύρους τῆς μαρτυρίας τῆς συνείδησεως. Εἶνε γνωστὰ αἱ φιλονεικίαι τὰς δποίας διήγειρε καὶ εἶνε ἀνωφελές νὰ ἐπανέλθω-

μεν ἐπὶ διαφορᾶς ἡ δποία φαίνεται λήξασα ἥδη. Ὅπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι τὰ ἀπλούστερα διδόμενα τῆς συνείδησεως εἶνε εὐθέως καὶ ἀμέσως συνειδητά, οἱ πλεῖστοι τῶν παλαιοτέρων ψυχολόγων ἔθεωρουν αὐτὰ ὡς προφανῆ καὶ ἀναμφισβήτητα. Ὅς πᾶσα ἄλλη, ἡ γνῶσις τῶν ἐσωτερικῶν ἡμῶν καταστάσεων δὲν κέπτηται ἀπόλυτον ἀξίαν· ὑπόκειται εἰς κάσματα καὶ εἰς πλάνας αἱ δποῖαι δύνανται νὰ ἐπανορθῶνται. Ἄλλὰ χωρὶς νὰ χρονοτριβῶμεν εἰς γενικότητας, ἀς περιορισθῶμεν εἰς τὸ θέμα ἡμῶν ἵνα ἀναλύσωμεν αὐτό.

Ἐν τῇ συναισθηματικῇ παραίσθησι, ὑπάρχουσι δύο χρονικὰ σημεῖα. (Μεταχειρίζομαι τὸν δρον τοῦτον μόνον καὶ μόνον ὅπως καταστῶ εὐκρινέστερος).

Τὸ πρῶτον χρονικὸν σημεῖον εἶνε κατάστασις αὐτόματος, εἰσδεκτική, οὗτως εἰπεῖν παθητική. Ὅς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος ἡμῶν, παρομαρτεῖ εἰς αὐτὴν πίστις τις ὁρμέμφυτος, ἡ δποία προσδίδει εἰς αὐτὴν ποιάν τινα πραγματικότητα. Ἄλλ’ ἡ πίστις εἶνε ἀσήμαντος ἐφ’ ὅσον δὲν ἀναφέρεται ἡ εἰς τὴν ἐνεστῶσαν, τὴν προσωρινὴν κατάστασιν. Ἐν τῇ φευγαλέᾳ ταύτῃ θέσει, δὲν ὑπάρχει, κυρίως εἰπεῖν, οὔτε ἀλήθεια, οὔτε πλάνη, οὔτε κατ’ ἀκολουθίαν παραίσθησις.

Τὸ δεύτερον χρονικὸν σημεῖον εἶνε **κρίσις** τις, βεβαίωσις ἐξυπακούμενη ἡ κατηγορηματική, καὶ τότε ἡ πλάνη ἀποβαίνει δυνατή. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον, κατάστασις προσωρινή, ἐπιπολαία, κρίνεται διαρκής, βαθεῖα, ἡ τάναπαλιν. Νομίζομεν ὅτι κατερχόμεθα εἰς τὰ μυχαίτατα ἡμῶν καὶ παραμένομεν ἐν μέσῃ ὁδῷ. Ἡ συναισθηματικὴ ἀλήθεια—ὑπὸ τὴν πειραματικὴν ἔννοιαν—συνίσταται εἰς τὸ ἔξῆς· ὅτι ἡ κατάστασις τῆς συνείδησεως εἶνε ἡ ἐπακριβής, ἡ ὀλοσχερής ἐκφραστικὴ τῆς κιναισθησίας ἡμῶν, τῶν τάσεων καὶ προδιαθέσεων ἡμῶν, κατὰ τὸ ἐνεστῶς χρονικὸν σημεῖον. Ἄλλ’ ὅταν ὑποδείξωμεν περαιτέρω τὰ χίτια τῆς παραίσθησεως, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὸ σοβαρότερον εἶνε ἡ δυσκολία του νὰ γινώσκωμεν **πάντα** τὰ στοιχεῖα τ’ ἀποτελοῦντα δεδομένην συναισθηματικὴν κατάστασιν· ἡ συνείδησις δὲν ἀποκαλύπτει αὐτὰ ἡ μερικῶς·

ἀποδεχόμεθα ώς σύνθεσιν πλήρη ὅτι δὲν εἶνε εἰμὴ οὐλάσμα τοῦ δλου γεγονότος, ἐξ οὗ κρίσις πεπλανημένη· καὶ διὰ τὸν ἀμφιβάλλοντα περὶ τοῦ ὅτι κατάστασις οὕτως ἀπλῆ ὡς ἡ συναισθηματικὴ παραίσθησις περικαλύπτει βεβαίωσίν τινα, ἀρκεῖ νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐνισχύεται διὰ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι ἀπὸ ἔξυπακονομένης καθίσταται κατηγορηματική, ἀν τις προσλαμβάνῃ πρὸ δημῶν στάσιν δύσπιστον καὶ ἀμφισβητῇ τὴν ἐτυμηγορίαν ἡμῶν.

Δέον τὴδη νὰ καταστήσωμεν ἐν πρώτωις γνωστὴν τὴν φύσιν τῶν συναισθηματικῶν τούτων παραίσθησεων διὸ ἐκθέσεως γεγονότων, ἔπειτα δὲ ν' ἀναζητήσωμεν τὰ αἴτια αὐτῶν.

II

'Ἐν τῇ κατωτέρῳ συνοπτικῇ ἐκθέσει γεγονότων, θὰ μνημονεύσω χωριστὰ τὰς συναισθηματικὰς **καταστάσεις** καὶ τὰς **συναισθηματικὰς προδιαθέσεις**. 'Ἡ διάρροισις αὕτη εἶνε τεχνητή, ἀφοῦ πᾶσα κατάστασις προϋποθέτει, κατ' ἀνάγκην, διάθεσιν ἀντίστοιχον ἐν τῷ δργανισμῷ τοῦ ἀτόμου· ἀλλὰ ἡ κατάστασις εἶνε ἐνεστῶσα καὶ μᾶλλον ἀσταθής, ἡ δὲ προδιαθέσις εἶνε πολλάκις λανθάνουσα καὶ μᾶλλον σταθερά. 'Ἐπὶ πλέον ἡ προδιαθέσις αὕτη θὰ καταστήσῃ εἰς ἡμᾶς ἐφικτὸν ὄπως κάλλιον ἴδωμεν τὰς πολλαπλὰς ὅψεις τοῦ ἡμετέρου θέματος.

I. Τὰ γεγονότα. — 'Αρχόμεθα ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων γεγονότων, τῶν ἐν εὐθείᾳ καὶ ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὸν δργανισμὸν καὶ τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς καταστάσεις φυσικῆς ἥδονῆς ἢ φυσικῆς ὁδύνης. 'Ἡ σκοπιμότης τῆς ἥδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης, τῶν δύο τούτων οὖσιωδῶν σφραγίδων τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς, εἶνε ἀρχὴ φιλοσοφικὴ γενικῶς παραδεδεγμένη. Οἱ μὲν διεξηγοῦσιν αὐτὴν διὰ λόγων μεταφυσικῶν ὡς τῆς θείας Προονίας· ἔτεροι, ὡς οἱ θιασῶται τοῦ Μεταμορφισμοῦ, διὰ τῶν συνθηκῶν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ζώου καὶ τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ίκανωτέρου, διότι ἡ πεῖρα

ἀποδεικνύει ἀληθῆ τὴν θέσιν ταύτην, ὅτι ἡ ὁδύνη συνοδεύει συνήθως τὰς καταστάσεις τῆς ἀποσυνθέσεως, τὴν ἥδονήν, τὰς ἐπεξεργασίας ἢ χρησίμους πράξεις· ἀλλ' αἱ ἔξαιρέσεις τοῦ νόμου τούτου εἶνε πολυάριθμοι. "Αν ἥδυνή θησαν νὰ ἔξηγήσουν πολλὰς ἐξ αὐτῶν κάπως εὐλογοφανῶς, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσιν ἀλλαι τῶν ὅποιων ἡ ὑπαγωγὴ εἰς τὸν νόμον μοὶ φαίνεται λίαν δυσχερῆς καὶ δὲν ἐποκαλεσεν ἢ δικαιολογίας ἀκροσφαλεῖς¹. Κόκκος ἀμμουν ἐν τῷ ὁφθαλμῷ, δόνονταλγία, προκαλοῦσιν ὁδύνην τῆς ὅποιας ἡ δυσαναλογία εἶνε μεγίστη πρὸς τὴν βλάβην τὴν γινομένην εἰς τὸν δργανισμόν. 'Αντιθέτως, πολλάκις ἡ καταστροφὴ δργάνων οὐσιωδῶν διὰ τὴν ζωὴν εἶνε σχεδὸν ἀνώδυνος. "Ο ἐγκέφαλος δύναται νὰ ὑποστῇ τομάς, καυτηριάσεις, ἀνευ ἀξιοσημειώτου ὁδύνης. Φυμάτια δυνατὸν νὰ σχηματισθῶσιν ἐν τῷ πνεύμονι, καρκίνος εἰς τὸ ἡπαρ, χωρὶς τίποτε νὰ προμηνύῃ εἰς ἡμᾶς τὸν κίνδυνον. "Η ὁδύνη, δ «ἄγρυπνος φρονούρδος» οὗτος τῶν τελικῶν αἰτίων, παραμένει βωβὴ ἢ δὲν εἰδοποιεῖ ἡμᾶς εἰμὴ μόνον ὅταν ἡ νόσος εἶνε πλέον ἀθεράπευτος.

'Ακριβῶς εἰπεῖν τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν εἶνε συναισθηματικαὶ παραίσθησεις ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν, ἀλλ' ὑποδεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ὁδὸν εἰς ἥν βραδύτερον δέον ν' ἀναζητηθῇ ἡ κυρία αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου. "Αν, πράγματι, ἡ ἥδονή ἢ ἡ ἀδιαφορία συνυπάρχουν μετ' ἐπεξεργασιῶν καταστρεπτικῶν, ἡ τάναπαλιν ἀν κατάστασις δυσάρεστος συμπαροματηῇ εἰς ἐπεξεργασίας ἐπανορθωτικάς— ἐπειδὴ ἀλλως ἡ ἥδονή καὶ ἡ ὁδύνη προϋποθέτουσιν εἰδικὰς φυσιολογικὰς συνθήκας— δέον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις ἡ γενικὴ ἐργασία τελεῖται ὑπὸ ἀνομοίας καὶ μάλιστα ἀντιθέτους μορφάς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὅτι τὸ δλικὸν γεγονός εἶνε πολυπλοκώτερον ἢ ὅσον φαντάζεται τις ἀνευ σκέψεως.

'Ιδού γεγονότα σαφέστερα ψευδαισθήσεως σχέσιν ἔχοντα πρὸς

(1) Διὰ τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀμφισβητήσεις, βλ.'Εμὴν Psychologie des sentiments. Μέρος πρῶτον, Κ. VI.

τὴν δργανικὴν ζωήν. Πολλάκις κατάστασις τῆς συνειδήσεως ἀπει-
κάζουσα τὴν πεῖναν ἢ τὴν δίψαν ὑπολαμβάνεται ὡς ἀληθής, καί-
περ δὲν ἐκφράζει εἰμὴ φυσιολογικὸν ἔρεθισμὸν τοῦ πεπτικοῦ σω-
ληνος. Ὅπάρχουσιν ὡσαύτως ψευδεῖς γενετήσιοι ὅρμαι. Αἰσθά-
νεται τις ἑαυτὸν καταβεβλημένον, ὑπνηλὸν καὶ πλανᾶται ὅσον
ἀφορᾷ εἰς τὴν προσέγγισιν ὑπνου ἐπανορθωτικοῦ δὲ δοποῖος δὲν θὰ
ἐπέλθῃ. Αἰσθάνεται τις αἴσθησιν μεγάλης κοπώσεως τὴν δοπίαν
ἢ ἄσκησις διασκεδάζει ἀντὶ νὰ ἐπαυξήσῃ. Ὅς τοιμνήσωμεν τὴν
χαρὰν τοῦ πάσχοντος γενικὴν παράλυσιν ἢ τοῦ μανιακοῦ, κατά-
τινας στιγμὰς τῆς νοσηρᾶς αὐτῶν ἔξελίξεως, τὴν συναίσθησιν τῆς
εὐεξίας, τὴν εὐφορίαν ἢ δοπία κατακλύζει καὶ παραπλανᾶ ἀσθε-
νεῖς τινας ἢ ἔτοιμοθανάτους.

Ἄν δένθωμεν εἰς τὰς ἀνωτέρας μορφὰς τῆς ψυχικῆς ἐνερ-
γητικότητος, αἱ περιπτώσεις τῆς συναίσθηματικῆς παραίσθησεως
ἀφθονοῦσι. Παραδείγματά τινα θέλουσιν ἀρκέσει.

Πολλάκις φανταζόμεθα δτι αἴσθιανόμεθα πρὸς πρόσωπόν τι
ἀφωσίωσιν βαθεῖαν καὶ στερράν (ἔρωτα, φιλίαν)· ἢ ἡ παρουσία ἢ ἡ
ἀνάγκη διακοπῆς τῶν σχέσεων ἀποδεικνύουσι τὸ πραγματικῶς
σαθρὸν τῆς ἀφοσιώσεως ταύτης. Ἀντιθέτως ἡ παρουσία ἢ ἡ δια-
κοπὴ τῶν σχέσεων ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς βαθύτατον αἴσθημα
ἀγάπης τὸ δοποῖον ἐφαίνετο γλιαρόν καὶ προσεγγίζον εἰς τὴν ἀδια-
φορίαν. Ἐκεῖ ὑποθέτομεν σπαραγμόν, τὰ πάντα διεξάγονται ἐν
ἡσυχίᾳ. Ἀνέμενον, κάποτε, τὴν ζωηρότατα ἐπιθυμητὴν ἄφιξιν
γυναικός τινος· κακῶς διατεθεὶς κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν,
ηὑχήθην καθυστέρησιν· ἀπροσδόκητος ἐπιστολὴ μοὶ ἀναγγέλλει
ταύτην, καὶ πρὸς μεγάλην μου ἔκπληξιν ἥσθιάνθην μεγίστην ἀπο-
γοήτευσιν— μορφὴ παραίσθησεως σπανιωτέρα τῆς προηγουμέ-
νης— καὶ ἡ σπάνις αὐτῆς δὲν ἔχει ἀνάγκην ἔξηγήσεως, εἶναι ἡ τοῦ
θαυμασμοῦ ὑποκρύπτοντος τὸν ἔρωτα. Γυναικες ἔρῶνται συγγρα-
φέως τινός, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἤδωσιν αὐτοῦ, διὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ
τὰ φιλολογικά, τὰ καλλιτεχνικά, τὰ μουσικὰ· τοῦντεῦθεν δὲ ἀλλη-
λογραφία, ἐκμυστηρεύσεις καὶ τὰ λοιπά. Οὕτω συνέβη ὅσον ἀφο-
ρᾷ εἰς τὸν Σατωβριάνδον, τὸν Γκαϊτε καὶ τόσους ἄλλους. Πολλοὶ

κριτικοὶ ἐσημείωσαν τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο γεγονός. «Ο φιλολο-
γικὸς θαυμασμός, γράφει ὁ Ζουμπέρο, δὲν εἶνε παρὰ τῇ γυναικὶ¹
ἢ μορφὴ τις τοῦ ἔρωτος». Ἐτερος ἀναστρέφει τὸ ἀπόφθεγμα
τοῦτο καὶ λέγει· «ο ἔρως οὗτος δὲν εἶνε παρὰ τῇ γυναικὶ²
εἰμὴ μορφὴ τις τοῦ φιλολογικοῦ θαυμασμοῦ». Προφανῶς, παρὰ
τὸ κοινὸν βάθος, ἡ ψυχολογία τῆς παραίσθησεως ταύτης δὲν εἶνε
ἢ αὐτὴ εἰς πάσας τὰς περιστάσεις, καὶ δὲν πρόκειται νὰ ἐρευ-
νήσω αὐτὴν ἐνταῦθα. Ἐνυπάρχει πάντοτε ἐν ἀρχῇ ἐκκόλαψίς τις
ἔρωτος διανοητικοῦ, γεννωμένου ἐκ τῆς κοινότητος τῶν ἰδεῶν καὶ
τῶν πόθων πρὸς ἐν καὶ τὸ αὐτὸν ἰδεῶδες, περικαλυμμένον διὰ
θαυμασμοῦ, δηλαδὴ διὰ σεβασμοῦ πρὸς ἐκεῖνον δὲ δοποῖος ἐπραγ-
μάτωσεν αὐτὸν ἐν τοῖς ἔργοις του. Ἐνίστε ἡ παραίσθησις παρα-
μένει ἄνευ μεταβολῆς· ἐνίστε ἐπίσης ἡ κρᾶσις καὶ αἱ περιστάσεις
ἀναλαμβάνουσι τὸν διασκεδασμὸν αὐτῆς καὶ τὴν ἀπροκάλυπτον
ἀποκάλυψιν τοῦ ἔρωτος.

Τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα δὲν εἶνε ἐνδεὲς εἰς παραίσθησεις
περὶ τῆς ἴδιας αὐτοῦ φύσεως. Ὅποιμνήσκομεν τὸ τοσάκις ση-
μειωθὲν γεγονὸς τοῦ μυστικοπαθοῦς ἔρωτος ὑποκρύπτοντος ἐτέ-
ρων μορφὴν ἔρωτος ἥττον αἴθερίου, γεγονὸς ἀνάλογον πρὸς τὴν
συνήθη ἐκείνην παραίσθησιν, κατὰ τὴν δοπίαν ὑπὸ τὴν δονομα-
σίαν τῆς φιλίας ὑποκρύπτεται δ ἔρως. Ἀφ' ἐτέρου δ τάδε νομί-
ζει ἑαυτὸν εἰλικρινῶς ἀθεον, ἐνῷ οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα
ἐμφοροῦνται ὑπὸ βαθυτάτου θρησκευτικοῦ αἴσθηματος, ὃς δ ὁ Λου-
κρήτιος εἰς τὸ ἔπος αὐτοῦ **Περὶ Φύσεως**. Ἐξ ἀντιθέτου, ἄλλος
βαθύτατα πεπεισμένος περὶ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, δὲν εἶναι ἢ ἔγωι-
στῆς δ δοποῖος ἔξασφαλίζει τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ διὰ δεισιδαιμόνων
καὶ παιδιαριωδῶν θρησκευτικῶν τύπων, ἀλλὰ παραμένει πάντη
ξένος πρὸς τὸ αἴσθημα τοῦ θείου.

Διεπομένη ὑπὸ τῆς φαντασίας, ἡ αἴσθητικὴ (esthétique) ζωὴ
εἶναι μεταλλεῖον παραίσθησεων, ἀλλὰ περίπου πᾶσαι διαφεύγουσι
τοῦ θέματος ἡμῶν· ἀτε ἀκτινοβολοῦσαι ἐπτὸς τοῦ ἀτόμου ἔφαρ-
μόζονται εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἢ εἰς τὸ περιβάλλον, ἢ καὶ ἀπατῶσιν
αὐτὸν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κλίσιν αὐτοῦ, τὸ καλλιτεχνικὸν τάλαν-

τον, τὴν τεχνικήν του δεξιότητα, τέλος ὅσον ἀφορᾶ εἰς ἴδιότητας καθαρῶς **διανοητικάς**. Ἀλλ' ὑπάρχουσι συναισθηματικά παραισθήσεις καθαρῶς ἐσωτερικαὶ· ἡ τοῦ φιλολόγου ἢ τοῦ καλλιτέχνου τοῦ ἐντρυφῶντος εἰς τὴν χαρὰν τοῦ ὅτι ἀγνοεῖται ὑπὸ τοῦ κοινοῦ, τοῦ θεωροῦντος τὸ τοιοῦτον ὡς ἔνδειξιν τῆς ὑψίστης αὐτοῦ ὑπεροχῆς, ἀλλ' ὁ δοποῖς, ἀν τὸ δύνατον ν' ἀναγνώσῃ εἰς τὰ βάθη τοῦ ὄντος αὐτοῦ, δὲν θ' ἀνεκάλυπτεν ἐν τῇ χαρᾷ τοῦ ἢ παρηγορίαν τῆς μήνυος αὐτοῦ. Ἐτέρα παραισθηματική συνηθεστέρα εἶνε ὁ ἐνθουσιασμός, τὸ πάθος τὸ δοποῖον νομίζει τις ὅτι τρέφει πρὸς συγγραφέα τινά, πρός τινα τέχνην κατάστασις τεχνητὴ παραγμένη ὑπὸ τῆς μιμήσεως, τῆς ὑποβολῆς, τῶν περιβαλλουσῶν ἐπιδράσεων, ἀλλ' ὅνευ βαθειῶν ωζῶν ἐν τῷ ἀτόμῳ.

Ὑπάρχουσιν ἐπίσης αἱ ἥθικαι παραισθήσεις. Δύναται τις νὰ νομίζῃ ἕαυτὸν καλλίτερον ἢ χειρότερον τοῦ ὅτι εἶνε. Ἐχει τις τὴν συνείδησιν εἴλικρινῶς ὅτι ἐσυγχώρησεν ὑβριν τινὰ ἢ βλάβην καὶ κατὰ βάθος τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὔτως. Ἀφ' ἑτέρου, νομίζει τις ἕαυτὸν ἐνίστε λίαν ὠργισμένον καὶ ἡ ἀγανάκτησις εἶνε πράγματι λίαν ἐπιπόλαιος· τὸ τοιοῦτον εἶνε συνηθέστατον ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὰ ἐγκλήματα, τὰς ἀπανθρώπους πράξεις ἢ τὰς καταχρήσεις τῶν δοποίων ἀκούει τὴν ἀφήγησιν. Πολλοὶ οἱ δοποῖοι νομίζουσιν ὅτι **αισθάνονται** τὰς κοινωνικὰς ἀδικίας, πράγματι δὲν φαντάζονται αὐτὰς ἢ μετὰ χλιαρότητος καὶ ὅλως ἐν παρόδῳ. Ἡ ἐν κοινῷ ζωῇ ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς αἰσθηματά τινα κατὰ συνθήκην, τὰ δοποῖα καταλήγομεν νὰ ὑπολαμβάνωμεν ὡς πραγματικά. «Οὔτως ἐλέχθη ὅτι οἱ ἀνθρώποι εὑρηνται ἐν κοινωνίᾳ ὀλιγάτερον διὰ νὰ ἀπολαύωσιν ἡδονῆς παρὰ διὰ νὰ νομίζουν ὅτι ἀπολαύουν, καί, ἐκτὸς ἀν εἶνε ἀμβλύθυμοι πλέον (blasés), ἀπατῶσιν ἕαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους» (Sully, αὐτόθι).

Σημειῶ καταλήγων τὴν διὰ μεταφορᾶς (transfert) συναισθηματικὴν παραισθησιν. Συνίσταται αὕτη εἰς τὸ ν' ἀποδίδωμεν εἰς ἄλλον τὴν ἐνεστῶσαν ἡμῶν συναισθηματικὴν κατάστασιν. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐξέρχεται αὕτη τῶν αὐτηρῶν ὁρίων τοῦ θέματος ἡμῶν. Εἶνε φύσεως μικτῆς, ἀφοῦ ἡ κατάστασις εὑρηται ἐν ἡμῖν, καὶ ἐντοπί-

ζομεν αὐτὴν παρ' ἑτέρῳ. Ὁ Τάδε, μὴ ἔχων συνείδησιν ὅτι εἶνε μελαγχολικός, παραπονεῖται διὰ τὴν ζοφεράν διάθεσιν τῶν περὶ αὐτὸν. Ἐτερος κακῆς διαθέσεως, ἐκνευρισμένος, ίσχυρίζεται ὅτι δι μεθ' οὐ συνδιαλέγεται εἶνε δύστροπος. Ὁ ἴδιαίτερος χαρακτὴρ τῶν γεγονότων τούτων καὶ τῶν πρὸς ταῦτα ἀναλόγων εἶνε ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν κατάστασις ἐξωτερικεύεται καὶ ἐντοπίζεται ἐκτὸς ἡμῶν δι' ἐπεξεργασίας, ἢ δοποία εἶνε παρεμφερὴς πρὸς τὴν τῆς φυσιδαιμονίας.

Ὑπάρχουσι συναισθηματικὴ φυσιδαιμονίεις; Τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἐπραγματεύθησαν ἢ ἐλάχιστοι συγγραφεῖς, οἵ δοποῖοι ἀπεφάνθησαν καταφατικῶς. Ἐν πρώτοις, δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκ φύσεως ἢ συναισθηματικὴ φυσιδαιμονίας (hallucination) δὲν δύναται νὰ ἐντοπισθῇ ὡς ἡ αἰσθητηριακὴ φυσιδαιμονίας (օρασις, ἀκοή, ἀφή), ἢ δοποία προβάλλεται ἐξωτερικῶς εἰς τὸν τόπον προελεύσεως τῶν ἀντιλήψεων τὰς δοποίας ἀπεικάζει. Τὸ αἰσθημα εἶνε ἐσωτερικὸν καὶ αἱ κινήσεις τὰς δοποίας προκαλεῖ ἢ αἱ δοποῖαι συμπαροματοῦσιν εἰς αὐτὸν δὲν ἐξωτερικεύουσιν αὐτὸν ὑπὸ τὴν κυρίαν σημασίαν. Ὁθεν ὁ φυσιδαιμονίας χαρακτὴρ δέον ν' ἀναζητηθῇ ἀλλαχοῦ. Συνίσταται εἰς τὴν ἐντασιν τοῦ φαινομένου τὸ δοποῖον, καίτοι δὲν εἶναι εἰμὴ ἐπανάληψις, ἀνάμνησις, ἀναζωογόνησις γεγονότος παρωφητημένου, ἐκθρόσκει ἐν τῇ συνείδησι, τοσούτῳ πλήρες καὶ τοσούτῳ ἐντονον, ὥστε ἐπιβάλλεται ὡς αὐτὴ αὕτη ἡ πραγματικότης. Οἱ Pitres καὶ Regis, ἐν τῇ «Séméologie des obsessions et des idées fixées (1897. σ. 25-26), ἀναγράφουσι πλείστας ὅσας παρατηρήσεις, αἱ δοποῖαι κατ' αὐτοὺς εἶναι φύσεως φυσιδαιμονίας. Γυνή τις εἰδε τὴν μητέρα τῆς θνήσκουσαν αἰφνιδίως εἰς τὴν τράπεζαν ἐνὼν ἐλάμβανε τὸν ζωμόν της. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας κατελήφθη ὑπὸ τοῦ ἰδεοληπτικοῦ φόβου μήπως ἀποθάνῃ ὡς αὐτή. Ὁταν ἡ πάσχουσα ἐκάθητο εἰς τὴν τράπεζαν τὸ ἄγκος ἐπήρχετο καὶ ἦτο τόσῳ δυσσόρητον ὅταν προσεπάθει νὰ λάβῃ ζωμόν, ὥστε ἐδέησε νὰ παρατηρῇ τοῦ τοιούτου. Ἡ μάμη ἀπέθανεν ἡμέραν Κυριακήν ὁ φόβος ἦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐντονος καθόσον ἥρχετο τὸ τέλος τῆς ἐβδομάδος.

— "Ανθρωπός τις, λίαν εύπαθής, ἐνῷ ἔξυρίζετο ἡμέραν τινά, εἶδεν ἑαυτὸν μικρὸν κατὰ μικρὸν ωχοῖῶντα ἐντὸς τοῦ κατόπτρου καὶ ἐλειποθύμησεν. Ἐκτοτε, κατέχεται πάντοτε ὑπὸ τοῦ φόβου τῆς λειποθυμίας· ἀντὶ τοῦ ἑαυτὸν του ἐντὸς κατόπτρου, αἰσθάνεται κατάστασιν ἡμιλειποθυμίας.— Οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουσιν ἑτέρας παρεμφερεῖς περιπτώσεις καὶ συνάγουσιν ὅτι ἡ ἀναπαράστασις αὕτη τῆς ἀρχικῆς αἰσθήσεως, ἡ δοπία καταλήγει εἰς τὴν εἰς ἀπέραντον ἀποκατάστασιν, εἴτε ἐν ἐγρηγόροις, εἴτε καὶ καθ' ὑπνους, εἶνε ποιά τις ψευδαίσθησις. Ὁ Feré (Pathologie des émotions, σ. 510) ἀποκαλεῖ ὠσαύτως τὴν νοσηρὰν συγκινητικότητα «ψευδαίσθησιν τοῦ αἰσθήματος». Πρόγιατι, συνίσταται αὕτη εἰς συναισθηματικὰς καταστάσεις ἔξωτερικευμένας ἢ ἀντικειμενοποιημένας.

«Ἡ ἔξωτερίκευσις ἐνισχύει τὴν συγκίνησιν (δηλαδὴ τὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν), προκαλοῦσα φυσικὰ (physiques) φαινόμενα ἐπίσης ἔντονα ὡς νὰ ὑπῆρχε πραγματικὴ διέγερσις ἔξωθεν, ὡς ἐν τῇ αἰσθητηριακῇ ψευδαίσθησι». Διὰ πλειοτέρας λεπτομερείας προαπέμπω εἰς τὰ συγγράμματα τῶν διοικούντων προεμήσθην· δὲν εἶνε ἐπίκαιρον νὰ ἐνδιατρίψω πλειότερον· ἡθέλησα ἀπλῶς νὰ ὑποδεῖξω θέμα μελέτης τὸ διοίκην φαίνεται εἰς ἐμὲ καὶ ἐνδιαφέρον.

II. Αἱ προδιαθέσεις.— Υπονοῶ ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον τάσεις φυσιολογικὰς καὶ ψυχολογικάς, ἐμφύτους ἢ ἐπικτήτους, ὑφισταμένας πιθανῶς παρὰ παντὶ φυσιολογικῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ ἐπικρατούσας παρὰ τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ ἴδιαιτέρῳ ἀνθρώπῳ. Ἰσοδυναμοῦσιν αὗται ἐν τῇ συναισθηματικῇ ζωῇ πρὸς τὰς διανοητικὰς ἱκανότητας ὅσον ἀφορᾶ εἰς τέχνην τινά, ἐπιστήμην, οἰνοδήποτε ἐπάγγελμα· εἶνε τρόπος τοῦ χαρακτήρος, σφραγὶς συναισθηματική¹. Τῶν προδιαθέσεων τούτων ἢ τάσεων δὲν γινώσκω κατά-

(1) Ἀποκλείω τὰ ψεύδη τοῦ χαρακτήρος, τὰ τοσούτῳ δοκίμως ἔξετασθέντα ὑπὸ τοῦ Πωλάν (ὧς ἡ δειλία ἡ δοπία ὑποκρύπτεται ὑπὸ προσωπεῖον ἀγέρωχον, ἡ δολιότης ὑπὸ ἐπίφασιν ἀπλούντητος, κλπ.). Διαφέρουσι τὰ μάλα τῆς παραισθήσεως ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὰς προσωπικὰς ἡμῶν προδιαθέσεις. Ἐν τούτοις δέον νὰ ὁμοιογηθῇ, ὅτι κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῶν ἡ παραισθήσις καὶ τὸ ἡμισυνείδητον ψεῦδος συνορεύουσιν.

λογον τὸν ὅποιον νὰ δύναται τις νὰ παραδεχθῇ ὡς πλήρη· τοῦθε περ ἄλλως εἶνε ἀδιάφορον εἰς ἡμᾶς· πρόκειται ἀπλῶς ν' ἀπαριθμήσωμεν τινὰς ἐξ αὐτῶν λαμβανομένας τυχαίως ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν πείρας.

• Λαμβάνομεν ἐν πρώτοις τὰς συγκινήσεις τὰς γενικῶς παραδεδημένας ὡς ἀρχικάς· τὸν φόβον, τὴν δργίν, τὸ φύλτρον, τὴν φιλαυτίαν (selffeeling). Εἰς τὰς ἀποτόμους καὶ συντόμους ὀθήσεις τῶν καθαρῶν συγκινητικῶν μορφῶν ἀντιστοιχοῦσι διαθέσεις, καταστάσεις μονιμώτεραι, αἱ δοπίαι προσδίδουσιν εἰς τὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα ἵδιον συναισθηματικὸν τόνον, εἰδικὴν σφραγῖδα. Οὔτως, εἶνε τις δειλός, δργίλος, τρυφερός, ὑπερήφανος καὶ φιλόδοξος· ἀφ' ἑτέρου εἶνε τις τολμηρός, εἰρηνικός, ἀθυμος, ταπεινόφρων· ὑπάρχει ἐπίσης ἡ γενικωτάτη προδιάθεσις εἰς τὴν χαρὰν ἢ εἰς τὴν λύπην, εἰς τὴν ἔξαιφνην ἢ εἰς τὴν κατάπτωσιν. Τὰς προδιαθέσεις ταύτας, καλάς ἢ κακάς, τὸ ἀτομον ἀρνεῖται εἰλικρινῶς ν' ἀποδίδῃ εἰς ἑαυτόν, καίτοι εἶνε προφανεῖς εἰς πάντας, καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς δλιγάτερον διορατικούς. Δύναται τὸ πολὺ πολὺ νὰ ὁμοιογήσῃ στιγμάς τινας παροξυσμοῦ· δὲν θὰ συνομολογήσῃ τάσιν διηγεῖ.

• Η αὐτὴ παρατήρησις δι² αἰσθήματα πολυπλοκώτερα, δοπία εἶνε τὰ πάθη. Ἡ ζηλοτυπία εἶνε παράδειγμα ἔξαιρετον λόγω αὐτῆς ταύτης τῆς κοινότητος αὐτῆς. Ὑπάρχουσιν ὀλίγαι μορφαὶ χαρακτῆρος τὰς δοπίας ἀποκρύπτει τις προθυμότερον ταύτης, τὰς δοπίας ἀρνεῖται ἔντονώτερον προφασιζόμενος λόγους μηδαμινούς. Καίτοι ἡ ὑποκρισία προϋποθέτει τὴν πλήρη συνείδησιν, φαίνεται ἐπίσης ὅτι πολλοὶ ὑποκριταὶ δὲν πιστεύουσιν ὅτι εἶνε τοιοῦτοι.

Δέον τις νὰ ὑποδεῖξῃ καὶ ἔτερον εἶδος παραισθήσεως δηλοῖ τις ἑαυτὸν ἀνίκανον ὅσον ἀφορᾶ εἰς αἰσθημά τι, ἀπλῶς διότι αἱ περιστάσεις δὲν κατέστησαν εἰς αὐτὸν ἐφικτὸν νὰ παραχθῇ. Οὔτω διὰ τὴν πατρικήν, τὴν μητρικήν στοργήν, καὶ ἄλλα στοργικὰ αἰσθήματα σπανιώτερα. Τοῦτο συμβαίνει εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους ἀπέναντι τῶν κατοικιδίων ζώων (ἴππων, κυνῶν, γαλῶν). Ἀδιάφοροι

σήμερον, θὰ εἶνε στοργικώτατοι αὔριον. Εἶνε λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐν τῇ τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ προδιάθεσις δὲν εἴνε πολὺ ἵσχυρά· διότι πᾶσα σφοδρὰ τάσις ἐκδηλοῦται ἀφ' ἔαυτῆς· τὸ ἐλαφρότερον ἐρέθισμα ἀρκεῖ.

Αἱ προδιάθεσις αὗται αἱ λανθάνουσαι, αἱ λησμονημέναι διότι ἀγνοοῦνται, ἔχουσι μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς γενέσεως τῆς παραισθήσεως, ως θὰ λεχθῇ περαιτέρῳ

Καίτοι λίαν ἀτελῆς, ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη τῶν γεγονότων ἦτο ἀναγκαία ὅπως καθορισθῶσι τὰ πράγματα καὶ ὅπως ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ συναισθηματικὴ παραισθήσις, καίτοι περιωρισμένη εἰς τὰ στενὰ ὅρια τὰ δόποια ὑπεδείξαμεν, δὲν εἴνε ἀνάξιον λόγου ψυχολογικὸν φαινόμενον.

III

Αἱ παραισθήσεις αὗται ἔχουσιν αἵτια δευτερεύοντα· τὴν ἀδυναμίαν τῆς κρίσεως, τὸ ἀδύνατον ἀμέσου συγκρίσεως, τὴν ὑποβολὴν ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτῆς μορφάς, καὶ αἵτιον θεμελιῶδες, τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ γινώσκωμεν τὴν ὑποσυνείδητον ἡμῶν ζωὴν ἐν τῇ ὀλοκληρότητι αὐτῆς.

Α'. Ἡ ἀδυναμία τῆς κρίσεως ἀναφέρεται ἀπλῶς μνείας χάροιν. Φύσει ἔνυπάρχουσα εἰς τὴν ἰδιοσυστασίαν ἀτομικοῦ τινος πνεύματος, ἐπιβάλλει τὸν ἀδόκιμον αὐτῆς τύπον ἐν γένει ἐπὶ πάσης οἰασδήποτε ὄλης. Ἡ σφαλλομένη κρίσις εἴνε ἀτέλεια ἐμψυτος, ἀνάλογος πρὸς τὸ ἐκ γενετῆς ἐλάττωμα τῆς ὀπτικῆς ἢ ἀκουστικῆς ἢ ἀπτικῆς ἀντιλήψεως. Δύναται νὰ ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς προσοχῆς, ἐκ τῆς ἀνικανότητος περὶ τὴν ἀντιληψιν τῶν σχέσεων ἢ ἐκ παντὸς ἄλλου διανοητικοῦ στίγματος· ἀλλὰ δὲν εἴνε εἰδικὸν εἰδοποιὸν αἵτιον τῆς συναισθηματικῆς παραισθήσεως ως ἐκεῖνα ὃν θέλει ἐπακολουθήσῃ ἢ ἔξέτασις.

Παραλείπω ἐπίσης ως ὑπεράγαν γενικὸν καὶ ὑπεράγαν γνωστὸν διηγεκές τι αἵτιον πλάνης· τὴν ἐπίδρασιν τῶν κλίσεων ἡμῶν καὶ παθῶν ἐπὶ τῶν ἡμετέρων κρίσεων.

Β'. Ἡ ἀδυναμία ἢ ἡ ἀκρα δυσχέρεια ὅπως σκηματίσῃ τις τὰς κρίσεις ἀνεν προηγουμένης συγκρίσεως, εἴνε σχεδὸν ἀθεράπευτον αἵτιον παραισθήσεων. Ἡ σύγκρισις προϋποθέτει δύο καταστάσεις συνυπαρχούσας ἐν τῇ συνειδήσει ἀλλ' αἱ φύσεως συναισθηματικῆς καταστάσεις καὶ προδιαθέσεις δὲν ἐπιτρέπουσιν οὔτε τὴν συνύπαρξιν ταύτην, οὔτε καν ταχεῖαν ἐναλλαγήν, διότι κυριεύουσι τὸν ἀνθρωπὸν δλόκληρον καὶ εἴνε ἐμβεβυθισμέναι ἐν αὐτῷ μυχαίτερον τῶν διανοητικῶν, τῶν ἀντικειμενικῶν γνώσεων. Πράγματι ἡ σύγκρισις δὲν τελεῖται μεταξὺ δύο ἀντιλήψεων, εἰκόνων ἢ ἰδεῶν, ἀλλὰ μεταξὺ δύο τρόπων τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἐκ τῶν δοπίων ὁ εἶς, διὰ νὰ ὑφίσταται, δφείλει νὰ ἔξωσῃ τὸν ἔτερον.

"Οπως κρίνωμεν ὅτι ὑπερβάλλομεν τὸν ἔρωτα ἡμῶν, θὰ ἔπρεπεν ἵνα οὕτος παραμένων ὁ αὐτὸς ἀποβῆ μεγαλείτερος· τότε ἡ πρώτη κατάστασις θὰ ἐσμικρύνετο ὑπὸ τῆς δευτέρας. Ὁ ἀθεος, ὁ δοπίος ἔχει ποιόν τι θρησκευτικὸν βάθος καὶ ἀγνοεῖ αὐτό, θὰ ἔπρεπεν, ὅπως διασκεδάσῃ τὴν παραίσθησιν αὐτοῦ, νὰ εἴνε ἄθεος ἀληθινός, θετικός, ἀδιάφορος ἢ ἐχθρικός, καὶ ταυτοχρόνως νὰ αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ τὰς ἀορίστους ἐφέσεις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ὁ δυσθύμου προδιαθέσεως ἀνθρωπος, ὅπως αἰσθανθῇ ὅτι εἴνε τοιοῦτος, θὰ ἔπρεπε νὰ μεταβληθῇ αἰφνιδίως εἰς χαρακτῆρα χαρίεντα. Αἱ αὗται παρατηρήσεις ἐφαρμόζονται ἐπὶ πασῶν τῶν ως ἄνω ἀπαριθμηθεισῶν περιπτώσεων.

Δύναται τις ν' ἀποπειραθῇ νὰ παρακάμψῃ τὴν δυσχέρειαν συγκρίνων ἔαυτὸν πρὸς ἄλλον ἵνα κρίνῃ ἔαυτὸν ἀμερολήπτως. Ἀλλὰ τὸ φάρμακον εἴνε ἀκροσφαλὲς καὶ μερικόν, καθόσον, μὴ δυναμένου ἐκάστου ἡμῶν νὰ καταστῇ ἐντελῶς ἄλλος, ὁ δρος τῆς συγκρίσεως ἡμῶν παραμένει ἀβέβαιος, ἀόριστος. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο τούτων δρῶν φαίνεται προκύπτουσα κρίσις τις πραγματική, στηριζομένη ἐπὶ τῆς βεβαίας παρατηρήσεως, ἐνῷ πράγματι δὲν εἴνε εἰμὴ κρίσις ποιοτική, κατ' ἐκτίμησιν, ἐκτεθειμένη κατ' ἀκολουθίαν εἰς ὅλας τὰς διακυμάνσεις τῆς συναισθηματικῆς κρίσεως. Ἐχομεν τάσιν ἀναπόφευκτον νὰ ὑπερτιμῶμεν ἢ νὰ ὑποτιμῶμεν ἡμᾶς αὐτούς.

"Ας παρατηρήσωμεν ἐπίσης τὴν δυσχέρειαν περὶ ποιάν τινα ἐπανόρθωσιν. Διὰ τὰς αἰσθητηριακὰς καὶ διανοητικὰς παραισθήσεις ἡ ἔργασία αὕτη εἶνε εὔκολος. Ἐσφαλμένη τις ἀντίληψις διορθοῦται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως, διὰ προσπαθείας τῆς προσοχῆς, διὰ κριτικοῦ ἐλέγχου· αἱ παραισθήσεις τῆς μνήμης διὰ τῆς σκέψεως, διὰ χρονολογικοῦ ὑπολογισμοῦ, διὰ τῆς ἀλλοτρίας μαρτυρίας· καὶ οὕτω συμβαίνει ὅσον ἀφορᾷ εἰς πάσας τὰς παραισθήσεις αἱ ὅποιαι δὲν ἔχουσιν ὃς θέμα αἰσθημά τι. Τούναντίον, ἡ συναισθηματικὴ παραισθήσις δὲν κρίνεται τοιαύτη ἢ στε πλέον ἔξελιπεν ὅπως διαδεχθῇ αὐτὴν ἑτέρα κατάστασις· ἡ πλάνη δὲν ἀναγνωρίζεται ἢ παλινδρομικῶς.

'Αποδίδω εἰς τὸ αὐτὸν μορφὴν πλάνης τὴν ὅποιαν θὰ ἥδυνατό τις ν' ἀποκαλέσῃ «παραισθῆσιν τῆς ἐνδελεχείας». συνίσταται αὕτη εἰς τὸ ὅτι κατάστασις παροδικὴ φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀπεριορίστως διαρκής. 'Η παραισθήσις αὕτη εἶνε λίαν γνωστὴ ἐν τῷ ἔρωτι, ἀλλὰ δὲν παρατηρεῖται ὅτι εἶνε πράγματι πολὺ γενικωτέρα. Προσωρινὴ ἐνθουσιώδης κλίσις πρὸς τὰ ταξείδια, πρὸς τέχνην τινά, πρός τινα τόπον, δύναται νὰ καταστῇ αἰτία ὅπως ἀποφασίσωμεν νὰ μεταβάλωμεν πᾶσαν ἡμῶν τὴν ζωὴν, γοητευόμενοι ὑπὸ τῆς παραισθήσεως ὅτι τὸ τοιοῦτον θὰ διαρκέσῃ ἐσαεί. «Μεταφέρομεν τὰς ἐνεστώσας ἡμῶν ἔξεις τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι εἰς μέλλον λίαν μακρυσμένον, φανταζόμενοι παραβόλως ὅτι κατὰ τὴν ἀφεστῶσαν ταύτην περίοδον τῆς ζωῆς ἢ ὑπὸ περιστάσεις ὅλως διαφέρουσ θὰ ἐπιθυμῶμεν καὶ θ' ἀγαπῶμεν τὰ αὐτὰ πράγματα τὰ διοικητικά ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἀγαπῶμεν καὶ τώρα¹».

(1) (J. Sully. *Παραισθήσεις*, σ. 305), θὰ ἥδυνατό τις νὰ παράσῃ πολλὰ ἄλλα παραδείγματα. Οὗτο τὴν παραισθήσιν περὶ τῆς μετὰ θάνατον ἐγκαταλείγεως τὴν ὅμολογουμένην ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς τοὺς γνωστοὺς στίχους :

Sur la tombe où lentement j'arrive,
Nul ne viendra verser des pleurs.

Οἱ βιογράφοι τοῦ Ναπολέοντος ἀναφέρουσιν ὅτι γενόμενος βασιλεὺς

Εἶνε γεγονός ἀποδειγμένον ὑπὸ τῆς πείρας ὅτι ἔχομεν φυσικὴν τάσιν ὅπως ὑπερβάλλωμεν τὴν ἔντασιν καὶ τὴν ἐνδελέχειαν ἐνεστῶτος αἰσθήματος, καὶ ἡ τάσις αὕτη εἶνε τοσούτῳ μᾶλλον ἰσχυρὰ ὅσφ τὸ αἴσθημα εἶνε ζωηρότερον. Διότι ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις, οὖσα ἔκφρασις ἀμεσος τῆς προσωπικότητος ἡμῶν (mood, Stiumung), ἔχει δύναμιν ἐπιδρομῆς καὶ εἰσδυτικότητος καὶ μάλιστα σταθερότητος, τῆς ὅποιας στεροῦνται αἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως τῶν ὅποιων ἡ ἀρχὴ εἶνε ἐκτὸς ἡμῶν, οἷον αἱ ἀντιλήψεις, αἱ εἰκόνες καὶ αἱ συλλήψεις.

'Αναμφιβόλως ἡ παραισθήσις αὕτη τῆς χιμαρικῆς ἐνδελεχείας καὶ μονιμότητος δύναται νὰ ἐπανορθωθῇ διὰ τῆς σκέψεως (ἄλλα πολλοὶ δὲν σκέπτονται), διὰ τῆς ἀλλοτρίας πείρας (σπανίως ἐπωφελεῖται τις αὐτῆς), εἰς τρόπον ὡστε ἡ προσδοκία ἐνδεχομένου τέλους ἀπομένει παράστασις ἔηρα καὶ ἀτελέσφροδος¹.

Γ'. Τοίτον αἴτιον εἶνε ἡ ὑποβολή, προερχομένη εἴτε ἐκ τῶν ἄλλων εἴτε ἐξ ἡμῶν αὐτῶν.

'Η πρώτη περίπτωσις εἶνε ἡ συνηθεστέρα "Ινα ἐπιτύχῃ ἡ ὑποβολὴ προϋποθέτει χαρακτῆρα πλαστικὸν καὶ δύναμιν τινα φαντασίας. 'Η μέθοδος τῆς ἐνεργείας εἶνε ἀπλῆ· εἶνε ἡ ἐπανά-

τῆς νήσου *Ἐλβας ὠνειροπόλησεν ἐπὶ τινα χρόνον νὰ ὁργανώῃ ἐν αὐτῇ πολιτείαν πρότυπον ὑπομιμήσκουσαν τὴν οὔτοπιαν τοῦ Σάγχο Πάσα

(1) 'Η παραισθήσις καὶ ἡ ἐνδελέχεια συνηθεστέρα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μέλλον, παράγεται ἐνίστε ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ παρελθόν. Περιπέτειά τις ἡ γεγονός τι αἰσθηματικὸν προσδίδει τὸν χρωματισμὸν αὐτοῦ εἰς περίοδον τῆς ζωῆς ἡμῶν, τῆς ὅποιας δὲν εἶνε ἢ ἐλάχιστον κλάσμα· διὰ παλινδρομικῆς παραισθήσεως τὸ ἐπεισοδιακὸν ἀποβαίνει τὸ κύριον. Γινώσκω πρόσωπόν τι τὸ διοικητικόν ὑποστάν ἐν νοσηλευτηρίῳ τινὶ ἐγχείρησιν ἐπικίνδυνον καὶ τῆς ὅποιας αἱ συνέπειαι ὑπῆρξαν μακραὶ διετήρησεν ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης «ἀνάμνησιν ἥδυτάτην». Δὲν δύναμαι ν' ἀποδώσω ταύτην ἢ εἰς τὰ θέληματα τῶν συναναστρεφομένων αὐτὸν προσώπων· διότι οἱ παρακολουθήσαντες αὐτὴν κατὰ τὰς μακρὰς ἐκείνας ἐβδομάδας δηλοῦσιν ὅτι τὰ πάντα τότε συνέβησαν διαφέρως καὶ ὅτι τὸ πραγματικὸν παρόν δὲν ὕμοιαζε πρὸς τὸ παρελθόν τὸ διοικητικόν ἐφαντάζετο

ληψις. Δὲν ὑπάρχει ποσῶς αἰσθημα ἔρως ἢ ζηλοτυπία, φόβος ἢ ἀποστροφὴ ἢ οἰονδήποτε ἄλλο — τὸ διποῖον νὰ μὴ δύναται τις μετ’ ὀλίγης ὑπομονῆς νὰ ὑποβάλῃ εἰς πνεῦμα ἀσθενές. Εἰς ἀνθρώπους προικισμένους διὰ μετριωτάτου ταλάντου δύναται τις νὰ ἐμβάλῃ τὴν παραίσθησιν βαθυτάτου ἔρωτος πρὸς τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας, τὰ γράμματα, τὸν διποῖον δὲν αἰσθάνονται πραγματικῶς κατ’ ἀκολουθίαν τὴν πίστιν εἰς ὑπεροχὴν τῶν διποίων δὲν κέντηνται καὶ τὴν πίστιν ταύτην αἱ ἀπογοητεύσεις τῆς ζωῆς δὲν κατορθοῦσι πάντοτε νὰ διασκεδάσουν.

Ἡ παραίσθησις ἡ παραγομένη διὸ ἀνθυποβολῆς εἶνε ἔκουσία ἢ ημιεκουσία. Ἐνίστε δὲ ἀνθρώπος κατορθώνει νὰ πείθεται ὅτι ἀγαπᾷ ἀνθρώπους καὶ πράγματα, διὰ διασκεδάζει, διὰ αἰσθάνεται ἐνδιαφέρον πρὸς διάφορα ζητήματα. Ἀν ἐγίνωσκεν ἑαυτὸν καλλίτερον, θὰ δωμολόγει ὅτι πάντα ταῦτα τῷ εἶνε περίπου ἀδιάφορα. Ἀφ’ ἑτέρου ἡ προσποίησις ἀδιαφορίας δὲν εἶνε πολλάκις εἰμὴ ἡ παραίσθησις ἡ παραγομένη ὑπὸ ἀσυνειδήτου πείσματος.

Δὲν ἐνδιατρίβω πλειότερον εἰς γεγονότα τοσούτῳ γνωστά. Συνηθέστατα αἱ παραίσθησις, τῶν διποίων ἡ αἰτία εἶνε ἡ ὑποβολή, τυγχάνουσι τεχνηταὶ καὶ ἀσταθεῖς.

Νὰ περιληφθῶσιν ἐν τῇ ὁμάδι ταύτῃ αἱ συγκινητικαὶ παραίσθησις τὰς διποίας αἰσθάνονται πολλοὶ ἡθοποιοί; Αἰσθάνονται οὗτοι πραγματικῶς ἢ ἀπλῶς παραίσθητοῦσι; Τὸ ζήτημα πολλάκις ἐξητάσθη καὶ συγγραφεῖς τινες φαίνονται ἔχοντες πεποίθησιν ἐκ τῶν προτέρων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀπάντησιν. Οὐχὶ δρθῶς, διότι ἔκαστος «ὑποκρίνεται» ἀναλόγως τῆς κράσεώς του¹. Δι’ ἐκείνους οἱ διποῖοι αἰσθάνονται ζωηρῶς, μοὶ φαίνεται ἀνακριβὲς νὰ

(1) Binet «Sur le paradoxe du comédien». W. James, Psych. t. II, σ. 446, κατὰ τὸν Archib', διποῖος ἐδημοσίευσεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔρευναν, ἐν τῇ διποίᾳ αἱ ἀπαντήσεις τῶν ἡθοποιῶν τυγχάνουσιν ἥκιστα σύμφωνοι.

χαρακτηρισθῆ ὡς παραίσθησις κατάστασις ἡ διποία ὀσφδήποτε βραχεῖα καὶ ἀν εἶνε, εἶνε — ἐφόσον διαρκεῖ — αὐτὴ αὐτὴ ἡ πραγματικότης. Ἐπειτα δὲς ἀφαιρέσωμεν τὸν ἐντελῶς υφρίους ἑαυτῶν ἡθοποιούς. Θ’ ἀπέμενον αἱ μέσαι περιπτώσεις ἀλλὰ παραγόμεναι ἔκουσίως καὶ τεχνητῶς, δὲν εἶνε ποσῶς χρήσιμοι ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν μελέτην ἡμῶν.

Δ’. Τὸ τελευταῖον καὶ βαθὺ αἴτιον τῶν συναισθηματικῶν παραίσθησεων δέον ν’ ἀναζητηθῆ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ φύσει τοῦ αἰσθήματος, ἐν τῇ ἐσωτάτῃ αὐτοῦ ἰδιοσυστασίᾳ. *Ἡ συνείδησις δὲν δύναται ποτὲ νὰ ἔχῃ γνῶσιν τοῦ συναισθηματικοῦ φαινομένου ἐν τῇ δλοκληρότητι αὐτοῦ*, διότι τινὲς τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν παραγόντων διαφεύγουσι τὴν ἀμεσον αὐτῆς παρατήρησιν. Οἱ παραγόντες οὗτοι εἶνε, οἱ μὲν ἐνσυνείδητοι μετὰ διαβαθμίσεων ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἔντασιν, ἔτεροι δὲ ὑποσυνείδητοι, καὶ ἔτεροι ἀσυνείδητοι· οἱ ἀσαφέστεροι δὲν εἶνε οἱ ἥττον ἐπιδρῶντες.

Ἡ σφαῖδα ἡ ἐκτεινομένη πέραν τῆς σαφοῦς συνείδησεως εἶναι δυσπερίγραπτος, διότι ἐπὶ τῶν ὑποσυνείδητων καταστάσεων καὶ ἰδίως ἐπὶ τῶν ἀσυναισθήτων (φυσιολογικῶν) καταστάσεων ἡ ἐνδοσκόπησις δὲν ἐφαρμόζεται.

Διέκρινον κατὰ πρῶτον, εἰς τ’ ἀκρότατα ὅρια, συνείδησιν «περιθωριακήν», ἡ διποία εἶνε ἡ μήπω «ἐντοπισθεῖσα» μερὶς τῆς ἐνεστώσης συνείδησεως καὶ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ἐλάχιστον ὅρον προσοχῆς.

Ἐπειτα, ἀπομακρυνόμενον ἀπὸ τοῦ φωτός, τὸ ὑποσυνείδητον — δρος λίαν ἐν χρήσει πλὴν ἀμφίβολος — ἀφοῦ φαίνεται ὑπονοῶν ἐμμέσως τὴν ματαίαν καὶ ἀπίθανον ὑπόθεσιν διὰ αἱ καταστάσεις αἱ μὴ ὑφιστάμεναι πλέον ἐν τῇ ἐνεστώσει συνείδησει παραμένουσιν ἀκόμη — παρὰ τὴν ἐξαφανίσιμην φύσιν των — ἐνσυνείδητοι ἐν τινι βαθμῷ. *Ἡ ὑποσυνείδητος αὐτὴ ζωὴ ἀποκαλύπτεται, ὡς γνωστόν, ἐν τῇ ὑπνοβασίᾳ, τῇ ὑπνωτικῇ καταστάσει, καὶ εἰς ἄλλας σπανιωτέρας περιστάσεις.*

Τέλος, περαιτέρω ἔτι, τὸ ἀσυνείδητον, ἃν δύναται τις ν’ ἀπο-

καλέση διὰ τῆς ἀρνητικῆς ταύτης λέξεως φυσιολογικάς τινας ἐπεξεργασίας αἱ ὁποῖαι δὲν ἀποβαίνουσιν ἐνσυνείδητοι ἢ τυχαίως.

“Οσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἐσχάτην φύσιν τοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου, δύναται τις νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ δύο ὑποθέσεων. Ὁμοιογῶ τὸ ἐπ’ ἐμοὶ ὅτι ἡ φυσιολογικὴ ἐρμηνεία, παρὰ τὰς πολλὰς δυσχερείας καὶ ἐλλείψεις, μοὶ φαίνεται παραδεκτότερα τῆς ἐρμηνείας καθ’ ἥν ἡ συνείδησις ζῇ αἰωνίως, χωρὶς νὰ εἴνε συνειδητὴ εἰ μὴ μόνον κατ’ ἔξαρσειν. Εἶνε ἀπλουστέρα καὶ δὲν δύπτει ἡμᾶς εἰς τὸ Ἀγγωστον¹.

“Αλλως εἴνε ἀδιάφορον ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸ θέμα ἡμῶν ὅποια τῶν ὑποθέσεων τούτων θέλει γίνει δεκτή. Κατ’ ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ συμπέρασμα παραμένει τὸ αὐτό, διότι εἰς τὰ σκοτεινὰ ἐκεῖνα κατώτατα στρώματα ὑπνώττουσιν αἱ ὑπολανθάνουσαι προδιαθέσεις, συσσωρεύονται αἱ ἐντυπώσεις τῆς δργανικῆς

(1) Ἡ προσφατωτέρα ὑπεραπολογία τῆς θέσεως ταύτης εἴνε ἡ ὑποστηριχθεῖσα ὅποι τοῦ A. H. Peirce ἐν *Studies in philosophy and psychology* (Βοστώνη, 1906). Φαίνεται διατεθειμένος οὗτος ν' ἀναγάγῃ τὰς ὑποσυνειδήτους ἐπεξεργασίας εἰς τὸν μηχανισμὸν τῆς ἐπισχέσεως, ὅποιος εἴνε δεκτὸς ἐν τῇ *νευρικῇ φυσιολογίᾳ*. Ήερὶ τῆς ὑποσυνειδήτου ἐνεργητικότητος ενδίσκομεν δύο ἄκρας γνώμας. Οἱ μὲν τείνουσιν εἰς τὸ νὰ μεγαλοποιῶσιν αὐτήν εἴνε αὕτη ἡ πηγὴ τῶν ὧν ἡ θαύματος θεραπειῶν, τῶν ἀνωτέρων ἀποκαλύψεων, τῆς δημιουργοῦ ἐμπνεύσεως (Myers), τῶν ὑφηλῶν θρησκευτικῶν πόθων (James). Οἱ λοιποὶ ἀποκλίνουσι πρὸς ἐρμηνείαν ὅλως ἀντίθετον: Ἰδίως ὁ B. Sidis, *Psychology of Suggestion and research into Subconscious Nature of Man*, 1898, ἐν Νέᾳ Υόρκῃ, ὁ οὗτος παρουσιάζει εἰκόνα τοῦ ὑποσυνειδήτου ἡκιστα κολακευτικήν: «Ἐίνε τοῦτο ἡλιθιον ἀνευ κρίσεως εἰς ἄκρον εὖπιστον, ἐπορημένον ἡθικότητος οὐσιῶδες, απηνῶδες, καὶ ὁ μόνος αὐτοῦ μηχανισμὸς εἴνε ὁ τοῦ κτήνους, τοῦ συνδυασμοῦ διὰ συναφείασ». (σ. 293 καὶ ἐφεξῆς). Αἱ δύο γνῶμαι δὲν εἴνε ἀσυμβίβαστοι, ἀφοῦ τὰ πλεονεκτήματα καὶ αἱ ἐλλείψεις αὗται ἀποτελοῦσι μέρος τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ εἴνε ἀνίσως κατανεμημέναι μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἐλλως δὲν πρόκειται νὰ πραγματευθῶμεν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο πρόβλημα, τὸ οὗτον ἐπροκάλεσεν ὀλοκλήρους τόμους· ἡ ἐπίδρασις τῆς ὑποσυνειδήτου ἐνεργητικότητος ἐπὶ τῶν παραισθήσεων βεβαιουμένη ὡς γεγονὸς ἀκεῖ εἰς ἡμᾶς.

ζωῆς, αἱ τόσῳ σπουδαῖαι ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ χαρακτῆρος καὶ εἰς τὸν γενικὸν τόνον τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Κατ’ ἀκολουθίαν, ἐν τοῖς αἰσθήμασιν ἡμῶν, ὑπάρχουσι στοιχεῖα γνωστά, διλύγον γνωστά, ἀγνωστα· ἡ ἐνέργεια αὐτῶν καὶ ἡ ἀποτελεσματικότης δὲν εἴνε πάντοτε ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐνάργειαν αὐτῶν. Ἀνομολόγητος ἀντιπάθεια ὑποβόσκει πολλάκις ὑπὸ τὴν ἀπατηλὴν ἐπίφασιν τῆς συμπαθείας. Δύναται τις ν' ἀναμένῃ κακήν τινα εἴδησιν, δυστύχημά τι, νὰ εἴνε μάλιστα βέβαιος περὶ τούτου καὶ νὰ ἔχῃ λάβει ἀνάλογα μέτρα· μολαταῦτα τὸ γεγονὸς παράγει κλονισμὸν ἀποσδόκητον, ὁ οὗτος ἀποκαλύπτει ἐν ἡμῖν τὴν ἐπιβίωσιν ὑπολανθανούσης προδιαθέσεως εἰς ἐλπίδα. Ὁ ἀναγνώστης θ' ἀνεύρῃ ἐν τῇ πειράᾳ αὐτοῦ πολλὰ παρόμοια γεγονότα τὰ ὅποια ἀποδεικνύονται ὅτι ἡ γνῶσις τῶν αἰσθημάτων ἡμῶν εἴνε πάντοτε μερική, κατ’ ἀκολουθίαν πάντοτε ὑποκειμένη εἰς πλάνην.

Ἡ παρατήρησις αὕτη δύναται νὰ γενικευθῇ καὶ τὸ ἀναμφισβήτητον τοῦτο γεγονός—καθ’ οἰονδήποτε τρόπον καὶ ἀν ἐξηγηθῆ—ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ζωὴ ὑπόγειος, ἡ ὅποια ἐν παρόδῳ μόνον ἐμφανίζεται, οὐδέποτε δὲ διλογίας, εἴνε σημασίας ὑψίστης· ὅτι ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν (τὸ *γνῶσθι σαύτον*) δὲν εἴνε μόνον δυσχερίς, ἀλλὰ **ἀδύνατος**.

“Οπως διεξηγήσουν τὴν δυσχερείαν τοῦ τοιούτου προέβαλον λόγους ἡθικοὺς (ἐπίδρασιν τῶν παθῶν, ἀδυναμίαν τῆς θελήσεως), λόγους διανοητικοὺς (ἀνεπάρχειαν τῆς κρίσεως, ἔνδειαν τῶν λογικῶν ἱκανοτήτων, ἀσκεψίαν). Πάντα ταῦτα δὲν εἴνε ἀθεράπευτα. Ἀθεράπευτος εἴνε ἡ ἀπόλυτος ἡμῶν ἀνικανότης ὅπως γνωρίσωμεν τὴν ἀτομικότηταν ἡμῶν διλογίας καὶ ὅπως ὅμεν βέβαιοι περὶ τούτου. Ὁθεν τὸ ὧν ἀνώ ἀπόφθεγμα προσκρούει εἰς ἀδυναμίαν ψυχολογικὴν καὶ ἐν τέλει φυσιολογικήν. Τὸ ἰδεῶδες αὐτοῦ εἴνε ἀπόρσιτον καὶ δὲν δύναται νὰ εἴνε προσιτὸν εἰμὴ μόνον κατὰ προσέγγισιν.

IV

Αἱ συναισθηματικαὶ παραισθήσεις εἴνε χρήσιμοι; Δύναται τις νὰ θεωρήσῃ τὸ ἐρώτημα παραδόξον καὶ ν' ἀπαντήσῃ ἀπ' εὐθείας ὅτι ἡ πλάνη εἴνε πάντοτε ἐπιβλαβής. Ἡ ἀπάντησις αὕτη θὰ ἔτοι λίαν ἐσπευσμένη. Λησμονεῖται ὅτι ἐν τῇ ζωῇ τῶν αἰσθημάτων ἡ δργοθητικὴ λογικὴ δὲν κυριαρχεῖ μόνη, καὶ ὅτι ὁ μέγας αὐτῆς

ρυθμιστής είνε ή σκοπιμότης. Ἡ πλάνη είνε ποιά τις μὴ προσαρμογή, καὶ ὡς τοιαύτη είνε συνήθως ἐπιβλαβής· αἱ πλεῖσται τῶν συναισθηματικῶν παραισθήσεων ἀποτελοῦσι πακὸν διὰ τὸ ἄτομον. Ἀλλά, συμφώνως πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ Tarde, «ὑπάρχουσι πλάναι ἀναγκαῖαι, διότι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἀναγκαῖας ἐπινοίας, δὲν ὑπάρχουσι μόνον ἀλήθειαι». Ἡ πεῖρα δύμως ἀποδεικνύει ὅτι αὐταπάται τινὲς τοῦ αἰσθήματος είνε χρήσιμοι καὶ ἡ σκέψις ἔξηγε τὴν χρησιμότητα αὐτῶν.

Ἄξις παραλίπωμεν τὰς παραισθήσεις τὰς ἀσταθεῖς, τὰς ἐφημέρους, τὰς ἥττον πειστικὰς ἐκείνων αἱ ὅποιαι κέκτηνται διάρκειάν τινα. Ἡ παραίσθησις ὑπερβαλλούσης αὐτοεκτιμήσεως παρὰ τῇ πλειονότητῃ τῶν ἀνθρώπων είνε γεγονὸς κοινόν, καὶ ἡ πίστις αὐτῶν εἰς τὴν προσωπικήν των ἀξίαν είνε ἐνίστε γελοίως ἀλλόκοτος. Ἡ τάσις αὗτη δπως μεγαλοποιῆται τις ἑαυτὸν ἀνήκει εἰς ὅλας τὰς ἡλικίας· ἔμφανίζεται παρὰ τῷ παιδίῳ εὐθὺς ὡς ἡ ἰδέα τοῦ ἔγώ του σχηματισθῆ ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ· είνε τοῦλάχιστον ἐπίσης μεγάλῃ ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ καὶ δὲν ἐλαττοῦται σὺν τῇ ὁρίῳ ἡλικίᾳ. «Πᾶς ζῶν δογανισμός, παρατηρεῖ ὁ Sully, ἀγωνίζεται ἡ ἐνεργείᾳ ὧσει ἐπάλαιεν ἐνσυνειδήτως δπως διατηρήσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ προαγάγῃ τὴν εὐεξίαν του. Αἱ ἐνέργειαι τῶν φυτῶν είνε ἐναργῶς σωφεῖς καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς εὐημερίας πρῶτον τοῦ ἀτόμου, ἔπειτα τοῦ εἶδους. Αἱ κινήσεις τῶν ὑποδεεστέρων ζώων ἔχουσι τὸν αὐτὸν σκοπόν. Οὕτως, ἐν τῇ ὑποθέσει ὅτι δ ἀνθρώπος προηλθεν ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων μορφῶν δι' ἐξελέξεως βραδείας, είνε προφανὲς ὅτι τὸ δρμέμφυτον τοῦτο πρὸς ἐπέκτασιν θὰ είνε τὸ βαθύτερον καὶ μᾶλλον ἀνεκρύζωτον στοιχείον τῆς φύσεως αὐτοῦ, καὶ τὸ δρμέμφυτον τοῦτο είνε τὸ ὑπάρχον ἐν τῷ βάθει τοῦ στοιχειώδους αἰσθήματος τῆς αὐτοεκτιμήσεως¹. Ὡς ἀνταπόδειξιν ἀς παρατηρήσωμεν τὰ μειονεκτήματα τῆς ἀληθοῦς ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς δειλίας διὰ τὸν ἀγῶνα. Ἰδού δθεν παραίσθησις συνήθης καὶ πολύμορφος, τῆς δροίας ἡ βιολογικὴ χρησιμότης είνε προφανής.

Ὑπάρχουσιν ἔτεραι παραισθήσεις αἱ ὅποιαι, καίπερ προσωπικαὶ ὑπὸ τὴν περιωρισμένην ἔννοιαν ὑπὸ τὴν δροίαν ἔξετάζομεν αὐτάς, είνε τοσούτῳ διαδεδομέναι, ὕστε δμοιάζουσι πρὸς idola tribus. Συνοψίζονται αὗται ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ρήτρᾳ αἱ παρηγορητικαὶ δοξασίαι αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τῶν θρησκειῶν, ὑπὸ τῆς

(1) Σύγγραμμα προπαρατεθέν, σ 320.

ἡθικῆς καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ἱατρικῆς. Είνε περιττὸν ν' ἀπαριθμήσωμεν αὐτάς. Ὑποδεικνύω μίαν ἴδιως χωρὶς νὰ ὅμιλῶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἡ πίστις εἰς μεταθανάτιον ἀθανασίαν ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐν τῷ ἀπόπτῳ τῶν ἐτῶν, ἡ ἀποκτημένη διὰ τῶν πράξεων ἡ τῶν διανοητικῶν δημιουργημάτων, είνε συναισθηματικὴ παραίσθησις· διότι πλὴν τοῦ δτι πολλοὶ ὑπόσχονται εἰς ἑαυτὸν ἀθανασίαν τὴν δροίαν δὲν θὰ ἔχουν, οἱ ἐπιτυγχάνοντες δὲν θὰ δύνανται ν' ἀπολαύσωσιν αὐτῆς ἀφοῦ θὰ είνε νεκροί. Μὴ θέλων νὰ παρουσιάσω ἡ γεγονότα σαφῆ, ἀναμφισβήτητα, παραλείπω ἔτερα τὰ δροία ἐμνημονεύθησαν ἐνίστε· ἡ παραίσθησις τοῦ ἔρωτος, κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Σοπεγχάουερ, είνε ὑπεράγαν μεταφυσική· ἡ παραίσθησις τοῦ αὐτεξουσίου ὡς χρησίμου εἰς τινα στάδια τῆς ἡθικότητος, δ παραίσθητικὸς αὐτῆς καρακτήρα ἀμφισβήτησται, ἄλλως δὲν είνε αὐτηράς φύσεως συναισθηματικῆς.

Ἄφαιρεστε τὰς παραισθήσεις ταύτας ἀπὸ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ μέρος τοῦ δτι είνε μέγα ἐν τῇ ἴστορίᾳ ἐκλείπεται. Δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῆ τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀναμφιβόλως τὸ μέρα δὲν είνε πάντοτε τὸ ἀμέσως χρησίμον, ἀλλὰ ἡ λογικὴ δὲν είνε ἡ ἴστορία καὶ δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ παρόν διὰ τῶν βραχυτέρων καὶ εὐκολωτέρων ὁδῶν.

Ἡ χρησιμότης αὗτη ἔμφανίζεται ὑπὸ ἐτέρων μορφήν. Ὁ J. de Gaultier ὑποδεικνύει ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ «Bovarysm» τὴν δύναμιν τὴν δροίαν κέκτηται δ ἀνθρωπός δπως ἀντιλαμβάνεται ἑαυτὸν ἀλλοῖον ἡ δροῖος είνε, καὶ ἐν τῷ συγγράμματι τῷ φέροντι τὸν τίτλον τοῦτον, ἐπραγματεύθη τὸ γεγονὸς ἐν τῇ γενικότοτι αὐτοῦ. Ἡ ἡμετέρα δμὰς τῶν συναισθηματικῶν παραισθήσεων είνε περίπτωσις ἵδιαιτέρα τῆς χιμαιρικῆς ταύτης αὐτοαντιλήψεως, περίπτωσις εἰς τὴν δροίαν δύναται τις νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς φιλοσοφικὰς σκέψεις τοῦ συγγραφέως. Ἡ φαινομενικὴ ὑπαρξία ἔμφανίζεται ὡς τι ἐν κινήσει· τὸ ἀλλοιοῦσθαι, ἰδού δ νόμος τῆς ζωῆς. Ἀλλά, παρὰ τῷ ἐνσυνειδήτῳ ὅντι δ νόμος οῦτος μεταβάλλεται εἰς παράστασιν καὶ ἀποβαίνει ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ νοῇ τις ἑαυτὸν ἀλλοῖον δπως ζῇ καὶ προαγέται. Ὁ «bovarysm» είνε ἄρα ἐν τῇ ἐσωτάτῃ αὐτοῦ οὖσίᾳ κινητικὸν ὅργανον. Ὁ εὐνοϊκώτερος αὐτοῦ τρόπος συνίσταται ὅσον ἀφορᾷ εἰς ὅν τι, εἰς τὸ νὰ

(1) Σ. M. 'Ἐν τῆς Madame Bovary, τῆς ἡρωίδος τοῦ Flaubert.

νοῇ ἔαυτὸν ἀλλοῖον ἢ ὅτι εἶνε ἐν φῷ μέτρῳ ἢ νέα αὕτη αὐτοαντίληψις προσεγγίζει ἀρκούντως τὴν παλαιάν, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐπιπροστίθεται εἰς αὕτην τὸ δυνατὸν τοῦ νὰ ποικίλῃ τις, δηλαδὴ δόσον ἀφορῷ εἰς ὃν ἐνσυνείδητον, τοῦ νὰ νοῇ ἔαυτὸν ἀλλοῖον τελεσφόρως, ἔχει τοσούτῳ μεγαλειτέραν ἔκτασιν δόσῳ τὸ ὃν τοῦτο ἐποίκιλλε μετὰ πλειοτέρας συνεχείας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ.

Ἔνα ἐκφρασθῶμεν αὐστηρότερον ψυχολογικῶς ἢ παραισθητικὴ παραστασίς, ἀντὶ εἰνες ζωηρά, τείνει λόγῳ τῆς ἐντάσεως αὐτῆς ἵνα πραγματοποιηθῇ, κατ' ἀκολουθίαν ἵνα καταστήσῃ ἡμᾶς ἀλλοίους—χρησίμους ἢ δηλοῦ—χωρὶς νὰ ἐπιτυγχάνῃ πάντοτε· καὶ διὰ τοῦτο παραισθήσεις τινὲς τείνουσιν ὅπως διαιωνίζωνται καὶ ὅπως ἐμφανίζωνται ὡς διηγεικής κοινὴ δοξασία.

Συνελόντι εἰπεῖν, ἡ ἐσφαλμένη κρίσις περὶ τῶν ἰδίων ἡμῶν αἰσθημάτων προέρχεται εἴτε ἐξ ἔλλειμματος, εἴτε ἐκ περιστεύματος.

Τὸ ἔλλειμμα ὑφίσταται ἐν τῇ πλειονότητι καὶ ἵσως ἐν τῷ συνόλῳ τῶν περιπτώσεων. Προκύπτει ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀμαθείας ἢ ἐκ τῆς ἀτελοῦς γνώσεως τῶν ὑποσυνειδήτων παραγόντων.

Τὸ περίσσευμα εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας τῆς ἡμετέρας φαντασίας. Ἐσημειώσαμεν πολλὰς περιπτώσεις λόγου χάριν, ὃ ἀνθρωπος ὁ δρόποις παραισθητεῖ διὰ διασκεδάζει. Γίνεται προσθήη εἰς τὴν πραγματικότητα, μέχρι τοῦ σημείου νὰ καταστῇ ἄλλοία. Ἰδοὺ ἡ κυρία αἰτία τῆς χρησίμου ἢ ἐπιβλαβοῦς ταύτης μεταβολῆς, ἡ δρόπια ὑπεδείχθη ἀνωτέρω.

ΠΙΝΑΣ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. — Ἡ συναισθηματικὴ συνείδησις, σελ. 5

Ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ δέοντα νὰ ἔρευνηθῇ δι’ εἰδικῆς μεθόδου. Δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ κατὰ βάθος, ἀνεξαρτήτως τῶν διανοητικῶν συνθηκῶν αἱ δρόποια καθορίζουσιν αὐτήν.—Προσπάθεια εἰπὼν ἐξιχθῇ τις μέχρις αὐτῆς ἀμέσως, ἐμμέσως.—Ἡ ἀρχέγονος συνείδησις δὲν δύναται νὰ εἴνεῃ συναισθηματική.—Καταστάσις καθαρᾶς συναισθηματικῆς συνείδησεως παρὰ τῷ ἐφήβῳ. Παραδείγματα.—Ἡ συναισθηματικὴ συνείδησις ὑπὸ τὴν μόνιμον αὐτῆς μορφήν.—Κοιτήσια τῆς αἰσθητικότητος διάφοροι γνῶμαι. Θεωρία τοῦ Wundt.—Ἀναγωγὴ εἰς δύο ζεύγη.—Σχέσις ἀναγκαία μεταξὺ αἰσθητικότητος καὶ κινήσεως.—Τὸ ζήτημα τῶν καταστάσεων ἀδιαφορίας.—Περιπτώσεις ποθολογικαὶ· προσωρινὴ ἔλλειψις καὶ διοσκερῆς ἔξαφάνισις πάσης συναισθηματικῆς συνείδησεως.—Ἡ ἀποπροσωποποίησις.—Τὸ συναισθηματικὸν ἔγώ καὶ τὸ διανοητικὸν ἔγώ· ἡ ἀντίθεσις αὐτῶν.—Πρακτικὰ συνέπειαι.—Ἡ συνείδησις τῶν ζωικῶν ἐνεργειῶν ἐν τῷ ἀτέμφῳ καὶ τῶν τρόπων αὐτῶν ἐκδηλοῦται ὡς δύναμις τῆς φύσεως. Αὔτονομία τῆς συναισθηματικῆς συνείδησεως.

II. — Ἡ συναισθηματικὴ μνήμη, σελ. 42.

Αιτιορρήσεις κατὰ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης. Θέσις τοῦ ζητήματος.—Ψυχολογικὰ γεγονότα. Δύο διάδεσταις ἐκεῖνα παρ’ οὓς σύγκρισις τις ἀποκαθίσταται μεταξὺ δύο καταστάσεων συνυπαρχούσων ἢ διαδοχικῶν· ἐκεῖνα παρ’ οὓς ἡ συναισθηματικὴ μνήμη ἐμφανίζεται πρώτη.—Γεγονότα φυσιολογικά. Ἄναγκη ἀναζωγογήσεως τῶν δργανικῶν συνθηκῶν, αἰσθήματος, συγκινήσεως, πάθους.—Τὸ πόθεν περὶ τῆς φύσεως τῶν συναισθηματικῶν εἰκόνων ἀναλογίαι πρὸς τὰς κινητικὰς εἰκόνας.—Παθολογικὰ γεγονότα—Αἱ φαντασικαὶ δύνανται—Πιθανή αὐτῶν ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν διανοητικῶν παθήσεων.—Μελέτῃ τῆς νοσταλγίας.—Ο πραματισμός.—Ἐρευναὶ τοῦ Külpe τὸ ἀποτελέσματα αὐτῶν.—Ἐμμεσοὶ ἀποδείξεις.—Ἡ ἀτομικὴ καὶ ποινωνικὴ ζωὴ τυγχάνει πλήρης ἀνεξηγήτων γεγονότων ἀνεύ τῆς συναισθηματικῆς μνήμης.—Ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς κατὰ τὴν παγίωσιν, τὴν ἔξελιξιν τῶν αἰσθημάτων. Ἐξέλιξις δι’ ἐνισχύσεως, δι’ ἔξασθενήσεως—Ἡ τέχνη τοῦ λησμονεύειν.

III. — Ἡ ἀντιπάθεια, σελ. 86.

Γενικὰ στοιχεῖα πάσης ἀντιπαθείας· διαισθησίς τις, κατάστασίς τις δυσάρεστος, κινητικὴ τις ἐπίσχεσις.—Εἰναι ἡλαττωμένη μορφὴ τοῦ ὅρμευφύτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ἐνεργοῦντος κατὰ πρόληψιν.—Μηχανισμὸς τῆς ἀντιπαθείας. Ἀρχεται διὰ συμπαθητικῆς κινήσεως;—Ἡ δομούστης αὐτῆς πρὸς τὸ δρμέμφυτον.—Ἡ ἔξελιξις τῆς.—Ιον στάδιον, δργανικόν.—Ἀποστροφὴ φυσιολογική, ἐνσυνείδητος ἢ ἀσυνείδητος. ቙ ἀηδία. Μετά-

βασις ἀπὸ τοῦ δργανικοῦ εἰς τὸ δρμέμφυτον.—Σον στάδιον, δρμέμφυτον Ἡ ἀντιπάθεια παρὰ τοῖς ζῷοις καὶ παρὰ τοῖς παιδίοις.—Σον στάδιον, ἐνσυνείδητον. Δύο μορφαὶ αἱφνιδία, ἀπορρέουσα ἀπὸ τοῦ δρμεμφύτου βραδεῖας διαμορφώσεως παραδείγματα.—Ἐμφυτοὶ καὶ ἐπίκτητοι ἀντιπάθεια. Ἐπίδρασις τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἴδεων.—Μεταβολὴ τῆς ἀντιπάθειας εἰς συμπάθειαν ~~+~~ Αἱ μερικαὶ ἀντιπάθειαι αἱσθητικαί, θεοτοκευτικαί, ήθικαι ἀλπ. —~~4ον~~ στάδιον. Ἡ ἀντιπάθεια ὑπὸ τὴν συλλογικην ἀντῆς μορφήν. Στηρίζεται ἡττον ἐπὶ δρμεμφύτου ἥ ἐπὶ δοξασίας.—Τεί εἰ δπως προσλάβῃ μορφὴν ἀπρόσωπον.—Τὸ ἀνωφελὲς παθολογικῆς μελέτης.—Χαρακτήρες τῆς διαισθήσεως: Εἰνε αἰσθημα μᾶλλον ἥ γνῶσις.—Ἡ πρός ἀντιπάθειαν τάσις: αἱ ψυχολογικαὶ τῆς συνθῆκαι. Ἐλλειψις διανοητικῆς πλαστικότητος Ἀποκλεισμὸς τῆς ἀπασιοδοξίας καὶ τῆς μισανθρωπίας. Καθιέρωσης προδιάθεσις.—Σχέσεις πρός τὸν φόβον καὶ τὸ μίσος.—Ἡ ἀντιπάθεια εἶνε ἀναστολὴ τις ἀναπτύξεως. Ἡ κρησιμότης αὐτῆς εἶνε ἀρχὴ ἀτομικοποιήσεως

IV. — Περὶ τῆς φύσεως τῆς ἡδονῆς σελ. 127.

Διατὶ πᾶσα μελέτη τῆς ἡδονῆς εἶνε βραχεῖα; Ἡ ἡδονὴ δὲν εἶνε οὔτε τὸ ἀντίθετον τῆς ὁδύνης, οὔτε αἱσθησις εἰδική. Ποικιλίαι τοῦ φαινομένου ἡδονῆς —⁺ Η ὑγής ἥ οὐδετέρα κατάστασις.—Ἀνιοῦσαι καταστάσεις. Ιον Ἡ εὐφορία, αἱσθησαὶ ἡδονῆς διάχυτον καὶ ἀνευ ἀντικειμένου. Σον Ἡ ἡδονὴ προσηλουμένη ἐπὶ ἐνὸς ἀντικειμένου καὶ καθισταμένη γνωστή μορφαὶ ἀρνητικαὶ καὶ θετικαὶ. Ζον Ἀκροτάτη φάσις· ἀρχὴ τῆς ἀποσύνθεσεως.—Διατὶ ἡ φυσιολογία τῆς ἡδονῆς εἶνε βραχυτάτη.—Διατὶ ἀρνούνται ὅτι ἡ ἡδονὴ δέον νὰ τίθεται εἰς τὸ σῶμα τῆς φυσιολογικῆς ζωῆς.—Οἱ ἡθικολόγοι, οἱ ἀπασιοδοξον ὑπόθεσις περὶ τῆς προτεραιότητος τῆς ὁδύνης —⁺ Ἡ ἡδονὴ —πάθος: κατὰ τὶ ὁ μηχανισμὸς τῆς διαφέρει τοῦ τῶν λοιπῶν παθῶν —Λί ὑπόθεσις περὶ τοῦ αἰτίου τῆς ἡδονῆς

V. — Περὶ μορφῆς τινος συναισθηματικῆς παραισθήσεως, σελ. 145,

Ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἀναγομένη εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς συναισθηματικὴ παραισθησίας.—Τὰ γεγονότα —Παραισθήσεις περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὁδύνης, περὶ τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν.—Παραισθήσεις περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς πραγματικῆς ἀξίας αἱσθηματός τινος.—⁺ Ἡ παραισθησίς διὰ μεταφράζεις.—Υπάρχουσι συναισθηματικαὶ φευδαισθήσεις; Αἱ ὑπολανθάνουσαι ἡ πραγματοποιημέναι προδιαθέσεις τὰς ὅποιας τὸ ἀτομον παραγωρίζει.—Δευτερεύοντα αἴτια· ἀδυναμία τῆς κρίσεως, ἀδυναμία ἀμέσου συγκρίσεως, ὑποβολὴ —Παραισθησίς τῆς ἐνδελεχείας.—Κυριώτερον αἴτιον ἡ συνείδησις δὲν δύναται ποτὲ νὰ γινώσκῃ τὸ συναισθηματικὸν φαινόμενον ἐν τῇ διλοσχεσίᾳ αὐτοῦ.—⁺ Ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν εἶνε οὐ μόνον δισχερής, ἀλλὰ ἀδύνατος.—Κατὰ τὶ οἱ συναισθηματικαὶ παραισθήσεις εἶνε κρήσιμοι

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

* Έκδοσιμένη ὑπὸ τῶν διεύθυνσιν τοῦ Δρος ΙΩ. ΖΕΡΒΟΥ

ΕΞΕΔΟΘΕΣΑΝ:

V. Hugo

Φιλοσοφία καὶ Φιλολογία.
Μετ. Γερασίμου Βουτσιά. . . . 2.50

Ε. H. Brault's 'Αριένη

Φιλοσοφικὴ γελέται περὶ
Χριστιανιδου. (Ἄγ. Νικό-
ῖον). Τόμοι 3. . . . . 12.-

Φιλοσοφία τῶν Σωκράτους 2.-

Σινιχεῖτθεωρος γῆς καὶ πρα-
κτικῆς φιλοσοφίας 5.-

Περὶ πρώτων θεῶν 3.-

Περὶ τῆς ἐνότητος τῶν Αρι-
κῶν Στοιχείων 1.-

Rousseau

Περὶ τῆς ἀνιδότητος μεταξὺ^{τῶν ανθρώπων.} Μετ. Χ. Κεν-
στον. Κίδου 3.-

Κοινὸν ικόν 3.-

Μετ. Α. Κυριτή 3.-

A. Pappalardo

* Η Τηλεσάθεια. Μετάφ. Αρ.
Καμπάνη. 2.50

H. Taine

Φιλοσοφία τῆς τέχνης ἐν
Ἐπλάδι. Μετάφρασις Ἀχ.λ.
Ἀγαθονίκου 2.50

Φιλοσοφία τῆς τέχνης ἐν
Ἴταλίᾳ. Λετ. Α. Αγαθονίκου. 2.50

F. Nietzsche (Νίτσε)
Γνῶμαι καὶ σοκοτά, Μετά-
φρασις Ιω. Ζερβοῦ 3.-

Th. Ribot

Αἱ δύονεται τῆς Προσωπι-
κῆτος. Μετ. Ι. Ψηλορείτη. 3.-

Αἱ δύονεται τῆς Βευλήσεως
Μετ. ΙΙ. Ψηλορείτη 3.-

'Επικτήτου

γίτις v. Μετ. Α. Κερμπίνη. 0.80

200 ΔΡΧΗΓΗΝ ΒΙΒΛΙΑ ΑΓΟΡΑΖΕΤΗ ΠΛΗΡΩΜΟΝΤHE ΑΝΑΣ ΔΡΗX. ΚΑΤΑ ΜΗΝΗ. — Σημήνεται πλούτος (Περιοδού)

Louis Figuier

* Η Εκαύριον τοῦ θανάτου.
Μετ. Ἀντ. Πολυμέρη 4.-

Schopenhauer

Συγγραφεῖς καὶ ὑδος. Μετά-
φρασις Α. Ζάρχου 3.-

Iω. Ζερβοῦ

* Ιστορία τῆς ιδέας. Γεβαγε-
μας—Αστάρης 4.-

John Lubbock

Πῶς νὰ ζῆτε. Μετ. Θ. Φλωρᾶ. 3.-

Αἱ ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς.
Μετάφ. Α. Μαρπουτζήλου 3.-

Ernest Haeckel

* Η καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου.
Μετ. Ἀνδρ. Φαρμακοπούλου. 2.-

* Ο Μονιμός. Μετάφρασις Α.
Φαρμακοπούλου 2.-

W. James (Τζέιμς)

* Η θεωρία τῆς συγκινήσεως
Μετάφ. Ν. Καζαντζάκη. 2.50

Fr. Paulhan

* Η ήδικὴ τῆς εἰρωνείας.
Μετάφρασις Χρ. Δαραλέξη. 3.-

Louis Büchner

* Ο Δαρνί. Ισθμός. Μετάφρασι.
Ἀνδρ. Φαρμακοπούλου.

* Ο κατ' επιστήμην ἀνθρώπος
Μετάφ. Α. Φαρμακοπούλου.

Δύναμις τοῦ Υπνο. Μετάφρα-
σις Α. Φαρμακοπούλου. 4.-

Ossip—Lourié

* Η Φιλοσοφία τοῦ Τολστοῦ.
Μετάφρασις Γεωργ. Βουτσιά. 3.-

John Caird

* Η φιλοσοφία τῆς θρησκείας.
Μετάφ. Π. Γρεγορίου. 3.-